

INDIË TABEH

Master Thesis

Kirsten Vos

De heer en
Dongen — die
„Wetereiden“
vertrekken —
u zich hen on-
herinneren: d
als hoogste
tevenwoordige
rinc. in zyn
plichten trouw
door mevrouw

Vandaag vertrekt Poep
de K... naar N...

Hersmit... terreden terug
(Foto: Lo...)

... van het land vertrek naar Nederland werd
... van de Jonge W... ...
... van de ...
... van de ...
(Foto: Drakulic)

Gedurende had ten halve van Dr. Brondsted in intieme kring een
... van de Bank ...
... van de ...
... van de ...
... van de ...
(Foto: Drakulic)

OPVATTINGEN IN
KRANTEN VAN
INDISCHE NEDERLANDERS
IN INDONESIA OVER DE
REPATRIËRING (1950-1958)

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM
FACULTEIT DER HISTORISCHE EN KUNSTWETENSCHAPPEN

MASTER THESIS MEDIA EN JOURNALISTIEK

VERSIE 1.2

DEN HAAG, 31 AUGUSTUS 2007

BEGELEIDEND DOCENTEN

DR. B. C. M. KESTER (FHKW) & DR. W. WILLEMS (UvA/RUL)

DRS. L. ZWEERS (FHKW)

KIRSTEN VOS

STUDENTNUMMER 151776

HANENBURGLAAN 14

2565 GR DEN HAAG

KIRSTEN@KIRSTENVOS.NL

Bronvermelding afbeeldingen voorkant (van links naar rechts)

- 6 januari 1951. Laatste K.M.-commandant te Soerabaja heden vertrokken. *Nieuwe Courant*:2.
- 25 augustus 1955. [foto Paatje Versteegh]. *Nieuwsgier*: 3.
- 7 april 1955. "Blackie" gaat ook thuisvaren. Nieuw verlies voor Persibaja. *Nieuw Soerabajasch Handelsblad*: 2.
- 25 april 1955. [Foto vertrek weesjongens]. *Nieuw Soerabajasch Handelsblad*: 2.
- 1 april 1955. [Foto afscheidsavond fam. Herwig]. *Nieuw Soerabajasch Handelsblad*: 1.

VOORWOORD

In de loop van dit onderzoek hebben velen mij inspiratie gegeven om nieuwe invalshoeken te proberen en door te zetten. De belangrijkste hiervoor is mijn moeder geweest, Peggy Vogel, met wie ik vele avonden in de keuken heb gezeten, terwijl ik hersenspinsels en nieuwe ontdekkingen besprak, en die zelfs enkele hoofdstukken van dit onderzoek heeft willen doorploegen. Dankzij deze gesprekken heb ik regelmatig mijn gedachten kunnen ordenen.

Het idee voor dit onderzoek is geboren na een inspirerende middag bij Louis Zweers, die mij zeer gastvrij ontving en op het pad bracht van het onderzoek uit 1984 van Annemarie Cottaar en Wim Willems. Mijn begeleiders Bernadette Kester en Wim Willems zijn daarna beiden mijn houvast geweest. Bernadette hielp mij op weg in de soms duizelingwekkende wirwar aan theorieën over frames en vertogen en had het geduld om mij deze zelf te laten ontdekken. Wim kende de literatuurkast over Nederlands-Indië van voor tot achter en gaf mij daardoor precies de juiste literatuurtips. Hij wist ook wanneer hij mij moest afremmen in mijn behoefte om alsmaar meer te weten te komen.

Deze thesis was niet mogelijk geweest zonder de steun van mijn werkgever, mijn dank gaat daarom ook uit naar de Nederlandse Emisatieautoriteit voor de morele en financiële steun, belangstelling en het verleende verlov, zelfs in tijden van hoge werkdruk.

Louise Wauben en mijn tante Fiësta wil ik bedanken voor hun herinneringen, Alfred Birney voor de gesprekken over andere manieren om naar de geschiedenis en cultuur van Indische Nederlanders te kijken. Tot slot wil ik mijn grootouders bedanken voor de vele verhalen die zij mij hebben verteld over het Indië dat zij hebben achtergelaten en het leven dat zij in Nederland hebben opgebouwd.

Kirsten Vos

Den Haag, 31 augustus 2007

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord.....	4
Inhoudsopgave.....	5
Inleiding.....	8
De repatriëring in de Nederlandstalige kranten in Indonesië	8
Opbouw van deze thesis	9
1 Op onderzoek naar opvattingen over de repatriëring	10
1.1 Inleiding	10
1.2 Doel van het onderzoek	10
1.3 Onderzoeksvraag	12
1.4 Afbakening van de onderzoeksvraag	14
2 - Theoretisch kader: over ideologie in krantenberichten.....	18
2.1 Inleiding	18
2.2 Theoretische uitgangspunten	18
2.3 Perspectieven en denkkaders	24
2.4 Dominante vertogen in de media	27
2.5 Opvattingen en ideologie	30
3 Onderzoeksaanpak.....	32
3.1 Inleiding	32
3.2 Empirisch onderzoek en mijn houding als waarnemer	32
3.3 Onderzoeksontwerp: de kwalitatieve casestudy	34
3.4 Analysemethodes	35
3.5 Dataverzameling en -selectie	39
3.6 Datapreparatie en -verwerking	41
3.7 Rapportages	42
4 Kleur van het land.....	44
4.1 Inleiding	44
4.2 Het verloop van de repatriëring	44
4.3 Soevereiniteit van de Republiek Indonesië	46
4.4 De keuze voor een vaderland	48
4.5 De Nederlandstalige pers in Soerabaja en Jakarta	55
4.6 Indisch in het naoorlogse Nederland	59
4.7 Conclusies: vertogen en opvattingen	63
Eindnoten	68

5 Verhalen over ‘huistoe varen’	71
5.1 Inleiding	71
5.2 Globale resultaten	71
5.3 Verhalen over de repatriëring: vertrek van inwoners	73
5.4 De reis naar Nederland	85
5.5 Het Indo-Europeanenvraagstuk	95
5.6 Het leven van gerepatrieerden	106
5.7 Kleinere onderwerpen over de repatriëring	111
5.8 Overheersende beelden over de repatriëring	113
6 Vaderlanden van Indische Nederlanders	115
6.1 Inleiding	115
6.2 Perspectieven van de kranten	115
6.3 Ontwikkelingen in de productie van het nieuws bij de kranten	122
6.4 Denkkaders in de Nieuwe Courant/ NSH	124
6.5 Denkkaders in de Vrije Pers	131
6.6 Vertogen over de vaderlanden van Indische Nederlanders	136
6.7 Ideologische opvattingen: wereldbeelden	141
6.8 Conclusie: sociale ongelijkheden in de werelden van Indische Nederlanders	146
7 Opvattingen in kranten van Indische Nederlanders in Indonesië over de repatriëring	148
7.1 Inleiding	148
7.2 Perspectieven en denkkaders over de repatriëring	148
7.3 Sociale ongelijkheden in vertogen en wereldbeelden	150
7.4 Kritische reflectie conclusies	154
7.5 Kritische kanttekeningen bij dit onderzoek en aanbevelingen voor verder onderzoek	155
Nawoord.....	158
Literatuuropgave.....	160

INLEIDING

INLEIDING

'Het stond nog niet op de kaart en ik geloof dat ook niemand van ons (Indische mensen) er ook maar enige notie van had dat het zou gebeuren: weggaan uit Indonesië. Weg moeten. Hoevelen van ons volgden de politieke debatten, wie van die duizenden eenvoudige burgergezinnetjes kon beseffen dat het einde van de oorlog, de onafhankelijkheid van Indonesië, tot gevolg had dat we ons moederland moesten verlaten? Overplaatsing, evacueren, transmigreren, dat waren begrippen die we kenden. Maar repatriëren? Vaderland was Nederland, synoniem voor het Oranjehuis, de Koningin. Dat je daaraan niet moest denken in het vernieuwde moederland ooit, soit, maar waarom spraken ze nu over teruggaan naar een land waar je nooit was geweest? Naar een ONBEKENDE vader, want dat was Nederland voor de meesten van ons. 'De mens wikt, God beschikt' werd: 'De politiek beschikt, de mens slikt'. Dus gingen we.' (Ducelle 1994:34)

De repatriëring in de Nederlandstalige kranten in Indonesië

Dit jaar is het precies 50 jaar geleden dat de laatste Nederlanders in Indonesië gedwongen werden het land te verlaten. Dit betekende het einde van de aanwezigheid van Nederlanders in Indonesië en zo ook van de geschiedenis van Nederlandstalige kranten die al ruim 200 jaar in dit eilandrijk geschreven en uitgegeven werden.

De eerste Nederlandse periodiek kwam daar uit in 1744 en velen zouden haar volgen. Deze kranten kenden niet dezelfde persvrijheid als in Nederland bevochten was: het koloniale stelsel was niet gebaseerd op democratische principes. In 1949, toen Indonesië onafhankelijk werd, lieten deze koloniale kranten de persen weer draaien en voorzagen voor het eerst een democratische samenleving van dagelijks nieuws, waar echter een nieuwe bevolkingsgroep het voor het zeggen had: de Indonesiërs.

Het merendeel van de Indische Nederlanders in Indonesië vertrok tussen het moment van onafhankelijkheid tot aan 1958 naar Nederland¹. Het kleine landje aan de grijze Noordzee, dat net bekomen was van de Tweede Wereldoorlog, kreeg er in totaal ruim 300.000 inwoners bij. In deze scriptie beschrijf ik mijn onderzoek naar de opvattingen over deze volksverhuizing in de Nederlandstalige Indonesische kranten, met soms een lange journalistieke traditie in dat land.

¹ Dit was niet het einde van de repatriëring in brede zin. Hierover volgt meer in hoofdstuk 4.

INLEIDING

Opbouw van deze thesis

In het eerste hoofdstuk beschrijf ik waarom ik onderzoek gedaan heb naar deze opvattingen en welke vraag ik heb willen beantwoorden. Het hoofdstuk daarna behandelt de theoretische onderbouwing van dit onderzoek, vanuit het centrale concept van een vertoog (discourse). De onderzoeksaanpak staat centraal in hoofdstuk 3. Daarin beschrijf ik de kwalitatieve casusstudie die ik heb uitgevoerd.

Vanaf hoofdstuk 4 beschrijf ik de resultaten van mijn analyses. Ik begin met de beschrijving van de casus, de historische context van de repatriëring. In hoofdstuk 5 staan de verhalen die in de kranten stonden over de repatriëring beschreven, van waaruit ik een eerste schets maak van het dominante vertoog in de kranten. Deze vertogen zijn het onderwerp van hoofdstuk 6. Eerst analyseer ik de perspectieven en denkkaders van de kranten, om vervolgens in te gaan op de vertogen, wereldbeelden en sociale ongelijkheden die daarin tot uiting kwamen.

Hoofdstuk 7 is de plaats waar de conclusies van deze thesis bijeenkomen en voorzien zijn van kritische kanttekeningen. Daar staat het antwoord op de onderzoeksvraag die de aanleiding is geweest voor dit onderzoek naar opvattingen in kranten van Indische Nederlanders in Indonesië over de repatriëring.

De bijlagen bevatten de grafieken en tabellen waarnaar ik verwijs, en andere toelichtingen, zoals mijn eigen opvattingen over dit onderwerp.

1 OP ONDERZOEK NAAR OPVATTINGEN OVER DE REPATRIËRING

1.1 Inleiding

Tussen 1946 en 1968 zijn ruim 300.000² bewoners van Indonesië naar Nederland gekomen. Deze masterthesis gaat over krantenberichten in Indonesië waarin deze volksverhuizing besproken werd, die de geschiedenis ingegaan is als de *repatriëring van Indische Nederlanders*.

Na de soevereiniteitsoverdracht van Indonesië op 27 december 1949 moesten zij kiezen tussen hun moederland waar zij een leven hadden opgebouwd, en het onbekende Nederland, dat tot 1949 het vaderland van Nederlands-Indië was geweest. Deze keuze werd steeds eenzijdiger, doordat Indische Nederlanders in Indonesië aan den lijve ondervonden dat zij daar niet meer welkom waren. Zij namen gedwongen afscheid van het land waarin zij ooit gelukkig waren en vertrokken naar Nederland.

In dit hoofdstuk staat beschreven waarom ik onderzoek heb gedaan naar opvattingen over de repatriëring en wat de vraag is die hierbij centraal heeft gestaan.

1.2 Doel van het onderzoek

Uit de publicaties over dit onderwerp blijkt dat veel Indische Nederlanders zich de aankomst in Nederland herinneren als koud en onwelkom. Zij waren terechtgekomen in een samenleving waarin zij niet hoefden te rekenen op begrip voor hun eigen situatie. Assimileren moesten ze, hun eigen cultuur opgeven, wilden ze het in Nederland redden. De repatriëring stond voor velen, niet voor allen, synoniem aan het verlies van het leven dat zij in Indië opgebouwd hadden.

Uit deze herinneringen lijkt te weerklinken dat Indische Nederlanders iets anders hadden verwacht. Voor iemand zoals ik, die het niet zelf meegemaakt heeft, is dat opvallend, want de Nederlandse regering had er vanaf het begin geen geheim van gemaakt dat Indische Nederlanders niet welkom waren. Daarnaast leek het mij vanzelfsprekend dat iemand die naar een ander land verhuist, daar alles opnieuw zal moeten opbouwen.

Rondvragen in mijn familie, die tussen 1950 en 1959 gerepatriëerd waren, leverde een eenduidig antwoord op. De enkele familieleden die deze periode bewust hadden meegemaakt (en nog in leven waren) zeiden dat ze dit wel wisten. Het antwoord op mijn vervolgvraag, 'Maar waarom zijn jullie dan toch hierheen gekomen?' was net zo eenduidig: 'We konden niet anders.' De manier waarop ze antwoord gaven, verschilde echter wél: de

² De totstandkoming van deze cijfers is toegelicht in bijlage 4, tabellen 4.1 t/m 4.4.

H 1 – OP ONDERZOEK NAAR OPVATTINGEN OVER DE REPATRIËRING

een haalde haar schouders op, de ander sprak met kou in haar stem. Blijkbaar was voor mijn familie de houding van Nederland niet doorslaggevend bij de beslissing naar Nederland te komen, maar de situatie in Indonesië.

Her en der vragen naar herinneringen aan de repatriëring, leverde een meer divers beeld op. Niet iedereen was daar negatief over. Hoewel mijn beide grootvaders bijvoorbeeld allebei opnieuw een carrière hadden moeten opbouwen, was mijn ene grootvader daar verbitterd over: zijn in Indië behaalde diploma's werden in Nederland niet erkend, maar hij weigerde opnieuw de benodigde diploma's te halen. Mijn andere grootvader heeft in Nederland hard gewerkt en zei, toen hij zijn Koninklijke onderscheiding kreeg voor 40 jaar trouwe dienst bij de KLM, dat dat best goed was, voor een Indo. Ik heb hem nooit verwijtend horen spreken over Nederlanders.

In de wetenschappelijke literatuur is weinig bekend over de manier waarop Indische Nederlanders in Indonesië de dagelijkse praktijk van de repatriëring ervoeren, of welke betekenis zij daaraan gaven. Weliswaar hebben zij later hun herinneringen opgetekend zoals in de inleiding te lezen is, en is de geschiedenis van Indische Nederlanders in Indonesië onderzocht, maar onderzoek naar historische teksten waarmee deze mensen in die tijd uiting gaven aan de repatriëring is nog niet voorhanden. Bovendien is het onderzoek naar kranten die deze Indische Nederlanders lazen nog in volle gang.

Met mijn masterthesis Media & Journalistiek heb ik mijn eigen vragen daarom op grotere schaal aangepakt, door te onderzoeken hoe Indische Nederlanders in Indonesië dagelijks omgingen met het besluit om te repatriëren. Wat stond er bijvoorbeeld in de krant over de ontvangst in Nederland, en wat valt terug te vinden over de motieven die honderdduizenden heeft doen besluiten (toch) naar Nederland te 'repatriëren'? Ik heb daarvoor de Nederlandstalige kranten uit Indonesië erop nageslagen en gezocht naar berichten die mij hier meer over konden vertellen. In dit hoofdstuk zijn mijn verwondering, maar ook vragen van wetenschappers uit het vakgebied van Indische Nederlanders en Nederlandstalige Indonesische kranten samengebracht tot één onderzoeksvraag waarmee ik dit heb kunnen onderzoeken.

De repatriëring van Indische Nederlanders is eerder onderzocht. Een van die onderzoeken, *Indische Nederlanders: een onderzoek naar beeldvorming* (Cottaar & Willems 1984), is deels gericht geweest op de opvattingen in Nederland in de jaren vijftig over gerepatriëerde Indische Nederlanders. Uit dit onderzoek bleek dat Nederlanders van mening waren dat de repatrianten zich moesten aanpassen aan de Nederlandse samenleving en geen recht hadden te klagen over hun situatie. Zij ontdekten bovendien dat opvattingen over Indische Nederlanders al decennia lang, in zowel literatuur als kranten, stereotyperend

H 1 – OP ONDERZOEK NAAR OPVATTINGEN OVER DE REPATRIËRING

waren. Die Nederlandse opvattingen hebben de herinneringen van de repatrianten in grote mate gekleurd.

Met dit onderzoek hoop ik een nieuwe bijdrage te leveren aan de kennis over de cultuur van Indische Nederlanders, door te onderzoeken hoe zij in Indonesië met de repatriëring omgingen, vóórdat zij als repatrianten voet zetten op Nederlandse bodem.

1.3 Onderzoeksvraag

In Indonesië zijn tijdens de repatriëring tot aan het vertrek in december 1957 Nederlandstalige kranten actief geweest, die vooral door Indische Nederlanders gelezen werden. Die kranten hebben in die periode aandacht besteed aan de repatriëring in een complexe context: zij publiceerden nieuwsberichten voor een bevolkingsgroep die de voormalige koloniale macht had gesteund, in een samenleving die met veel geweld diezelfde macht verdreven had. De kranten moesten hierdoor rekening houden met twee groepen: zij moesten aan het Indonesische volk bewijzen dat zij wilden bijdragen aan de opbouw van een nieuwe Indonesische staat en tegelijkertijd berichten publiceren die hun overwegend Nederlands georiënteerde lezers aanspraken (Bosma, Sens en Termorshuizen 2005). Een citaat uit de *Java Bode* bevestigt dit.

‘(...) Immers, moest vroeger de Nederlandse pers gezien kunnen worden als het orgaan van een op zich zelf staande gemeenschap in een land met een bevolking waarmede nagenoeg geen sociaal contact bestond, thans is de Nederlandse pers geworden tot het orgaan van een groep – een grote groep – personen die leven temidden van een nieuwe soevereine gemeenschap. Een gemeenschap waar zij, als gasten, in opgenomen zijn. (...) Hoe ziet de Indonesiër de juiste instelling van een Nederlandse krant in Indonesië? Het uitgangspunt moet zijn, dat de krant wordt gelezen door voornamelijk Nederlanders, maar ook meer in het algemeen door personen met Nederlands als milieutaal (...). Met andere woorden, door personen die op de een of andere manier banden met Nederland hebben, maar die nauw verbonden zijn met Indonesië en grote belangstelling hebben voor dit eilandenrijk.(...)’ (Harahap 1952: 2).

Deze complexiteit had waarschijnlijk grote invloed op de berichtgeving van de kranten in het algemeen, en dus ook over de repatriëring: kranten konden niet alles opschrijven. Toch is het waardevol deze berichten te onderzoeken. Ten eerste bepaalden de gekozen invalshoeken wat de lezers via de Nederlandstalige Indonesische kranten te weten kwamen over de repatriëring. Ten tweede zijn deze invalshoeken te beschouwen als momentopnames, waaruit op te maken is hoe Indische Nederlanders in Indonesië omgingen met de repatriëring. Ten derde schiepen de kranten zo een aparte werkelijkheid, waarin duidelijk werd hoe journalisten binnen hun samenleving over de repatriëring konden spreken. Daarom zijn deze

H 1 – OP ONDERZOEK NAAR OPVATTINGEN OVER DE REPATRIËRING

berichten een representatieve vindplaats voor opvattingen over het vertrek uit Indonesië in de samenleving van Indische Nederlanders.

Om deze opvattingen te achterhalen, volgt deze thesis aannames uit de cultuurwetenschappen en de kritische vertooganalyse, die zich richt op sociale problemen en de manier waarop die zich vertalen in sociale en culturele processen en structuren (Richardson 2007: 26). Die manier heet volgens deze analysemethode een vertoog (discourse) en is op te vatten als de sociale gebruiken die betekenis geven aan een gebeurtenis binnen het vertoog met situaties, instituties en sociale structuren, en de manier waarop die gebeurtenis diezelfde gebruiken beïnvloedt (Richardson 2007:28).

De kritische vertooganalyse bouwt voort op beginselen uit de cultuurwetenschappen en de linguïstische studies (Mills 2004: 8-9). Binnen de kritische vertooganalyse onderzoeken wetenschappers hoe de reproductie van het sociale leven zich uit in taal en welke sociale ongelijkheden daarmee aan het licht komen (Richardson 2007:26). Linguïstische studies onderzoeken de achterliggende patronen van taalgebruik, terwijl de cultuurwetenschappen onderzoeken hoe instituties en individuen betekenis produceren in een samenleving (Mills 2004: 8-9).

Volgens de cultuurwetenschappen dragen bij aan het produceren van betekenissen, doordat zij een constructie van de werkelijkheid maken. Journalisten en redacties maken, vanaf het moment van nieuwsselectie tot opmaak van het bericht, keuzes die voortkomen uit heersende ideologieën in de eigen omgeving. De analyse in dit onderzoek is gericht op de constructie van die sociale werkelijkheid; hoe presenterden kranten nieuws over de repatriëring, welk nieuws kozen zij, welke overwegingen speelden hierbij een rol en waar kwamen die overwegingen vandaan?

De resultaten van deze journalistieke vertaling van de werkelijkheid in krantenberichten kunnen we *perspectieven* of frames noemen, die een visie op de werkelijkheid tot uiting brengen die in die tijd gangbaar was. Deze gangbare visie op de werkelijkheid is het eerder genoemde *vertoog*. Een vertoog, ook wel discourse genoemd, is een samenhangend geheel van uitspraken en gedragingen waarmee leden van een samenleving in een bepaalde periode betekenis verlenen aan thema's en issues in hun omgeving. Deze vertogen komen voort uit opvattingen die in de *ideologie* uit die tijd besloten liggen. Perspectieven, vertogen en opvattingen komen in het volgende hoofdstuk aan de orde, net als de beslissing om opvattingen uit de kritische vertooganalyse en de cultuurwetenschappen te combineren.

Perspectieven in krantenberichten over de repatriëring gaven dus uiting aan vertogen over dit onderwerp en over thema's die hieraan gerelateerd waren. Door deze bevindingen in de historische en culturele context te plaatsen, kan ik uitspraken doen over de opvattingen over de repatriëring in die periode.

H 1 – OP ONDERZOEK NAAR OPVATTINGEN OVER DE REPATRIËRING

De onderzoeksvraag waarin deze gedachtegang tot uiting komt, luidt: *Welke opvattingen over de repatriëring waren tussen 1950 en 1958 gangbaar in de samenleving van Indische Nederlanders in Indonesië, uitgaande van de perspectieven en vertogen die zijn af te leiden uit relevante krantenartikelen in De Vrije Pers, De Nieuwsgier en De Nieuwe Courant/Nieuw Soerabajasch-Handelsblad?* De hierbij horende deelvragen heb ik in hoofdstuk 3 geformuleerd.

1.4 Afbakening van de onderzoeksvraag

1.4.1 De krantenartikelen

Om meerdere redenen zijn de onderzoekseenheden beperkt tot artikelen uit drie kranten in Indonesië. Ten eerste is weinig chronologisch aaneengesloten archiefmateriaal te vinden van andere media zoals tijdschriften of radio-uitzendingen. Daarnaast bleken in de onderzoeksperiode alleen van *De Nieuwsgier* (Jakarta), *De Nieuwe Courant/Nieuw Soerabajasch Handelsblad* (Soerabaja) en *De Vrije Pers* (Soerabaja) voldoende opeenvolgende artikelen voorhanden te zijn. Indonesische dagbladen vallen buiten de probleemstelling omdat deze vooral op Indonesiërs gericht waren en weinig gelezen werden door Indische Nederlanders: 'Hij las geen Indonesische kranten want Nederlandstalige kranten zoals de *Java-Bode* waren er toen nog.' (KITLV 1997). Tot slot is dit onderzoek gericht op de kranten die in het land zelf gevestigd waren. Buitenlandse dagbladen in Indonesië, inclusief dagbladen uit Nederland, zijn dan ook geen onderdeel van dit onderzoek. Dit neemt echter niet weg dat in eventueel vervolgonderzoek naar dit onderwerp Indonesische en buitenlandse dagbladen nieuwe invalshoeken zouden kunnen bieden.

1.4.2 De Indische Nederlanders in Indonesië

In 1930 is in Nederlands-Indië een volkstelling gehouden. Alle inwoners van de kolonie werden ingedeeld in een bevolkingscategorie: Inlanders, Europeanen, Chinezen of Andere Vreemde Oosterlingen (Beets 2003:60). Tot de groep Europeanen behoorden allereerst de Nederlanders en mensen met een andere Westerse nationaliteit, zoals de Australische. Daarnaast behoorden Indo-Europeanen die nakomelingen waren uit Europese en Inlandse huwelijken tot deze groep. Deze gemengdbloedigen waren, indien zij door hun Europese vader erkend waren, juridisch gelijkgesteld (Bosma & Raben 2003:278) aan de Nederlanders in Indië; de *totoks*.

Het begrip Indische Nederlanders is tot op de dag van vandaag voer voor discussie. Volgens Bosma en Raben is het begrip voor het eerst gebruikt in de periode dat Indo-Europeanen begonnen te pleiten voor een onafhankelijk 'Indië voor de Indiërs'. De hoofdredacteur van een Indische krant noemde hen toen Indische Nederlanders, om hen het

H 1 – OP ONDERZOEK NAAR OPVATTINGEN OVER DE REPATRIËRING

gevoel te geven dat zij toch vooral bij Nederland hoorden, in plaats van de kolonie, en dus geen onafhankelijk Indië moesten nastreven. Daarnaast zou de NSB het in de jaren '30 gebruikt hebben om leden te werven onder de Indo-Europeanen, door hen aan te spreken op hun 'Nederlandsheid.'

Het begrip is pas gangbaar geworden na de onafhankelijkheid van Indonesië en is niet eenvoudig toe te passen op de bevolkingsgroepen uit de volkstelling van 1930; een onbetwiste definitie bestaat namelijk niet. Indische Nederlanders vormen een bevolkingsgroep die 'zeer amorf' is, 'intern verdeeld, onduidelijk begrensd, en met sterk transnationale trekken.' (Bosma, Raben & Willems 2006:207) en 'het begrip wordt op veel verschillende manieren gebruikt.' (Beets 2003:58). Een Indische Nederlander is tegenwoordig iemand die zelf, of via zijn familie, Indische wortels heeft, terwijl dit vlak na de repatriëring vooral Nederlanders waren, die geboren of getogen waren in Nederlands-Indië.

Voor deze thesis is de keuze gemaakt voor een variant op een definitie van Indische Nederlanders die in 2003 gehanteerd is bij het opstellen van hun demografie in Nederland. Indische Nederlanders zijn op te vatten als 'personen die tijdens of na de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië verbleven en daar de status van Nederlander hadden' of deze status nog niet hadden, 'maar die status alsnog verkregen door zich nadien blijvend in Nederland te vestigen' (Beets 2003:59). Dit zijn de Indo-Europeanen en de totoks, maar ook de tot Nederlander genaturaliseerde Chinezen en *warga negara's* die naar Nederland kwamen.

De keuze voor deze definitie komt voort uit de probleemstelling van dit onderzoek, opvattingen van twee groepen Indische Nederlanders zijn hiervoor namelijk niet relevant, omdat de omstandigheden van hun komst naar Nederland afweken van de onderzoeksgroep. Ten eerste zijn dit de Molukkers. Zij waren niet van plan zich permanent in Nederland te vestigen (Beets 2003:59) en onderscheidten zich op die manier van Indische Nederlanders in Nederland. Ten tweede vallen Indische Nederlanders buiten de reikwijdte van dit onderzoek, die voor 1950 in Nederland verbleven en niet meer teruggekeerd zijn. Dit zijn Europeanen die voor studie in Nederland waren ten tijde van de Tweede Wereldoorlog (Beets 2003:59) en de evacués die na hun aankomst in Nederland tussen 1946 en 1949 niet meer teruggekeerd waren.

1.4.3 De repatriëring naar Nederland

De periode waarin Nederlanders uit Indonesië naar Nederland 'terugkeerden', loopt van 1946 tot 1968. In die jaren zijn circa 300.000³ inwoners van de nieuwe staat Indonesië naar Nederland gerepatriëerd. Daarnaast zijn bij benadering 50.000 mensen vanuit Indonesië naar

³ Zie bijlage 4.

H 1 – OP ONDERZOEK NAAR OPVATTINGEN OVER DE REPATRIËRING

andere landen geëmigreerd (Willems 2001:252). Als in de literatuur gesproken wordt over de repatriëring van Indische Nederlanders in ruime zin, wordt vaak aan de gehele groep gerefereerd die naar Nederland kwam. Hoofdstuk 4 gaat hier uitgebreid op in. In 1950 woonden nog 260.000 Nederlanders in Indonesië, waarvan naar schatting 170.000 Indo-Europeanen waren (Meijer 2004:302). Vrijwel al deze Indische Nederlanders zijn uit Indonesië vertrokken.

Dit onderzoek is beperkt tot de repatriëring tussen 1950 en 1958. In deze periode repatriëerden bij benadering 160.000⁴ Nederlandse en (weer) tot Nederlander genaturaliseerde inwoners naar Nederland. Het beginpunt is 1950; na 27 december 1949 moesten Nederlandse inwoners van Indonesië een keuze maken tussen het Nederlanderschap en het *warga negara*, het Indonesisch staatsburgerschap. Bovendien heetten repatrianten voor 1950 officieel evacués (Leidelmeijer 2001:203) of oorlogsslachtoffers (Willems 2001:50), die tijdelijk naar Nederland kwamen om bij te komen van de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog en de Indonesische vrijheidsstrijd. Het was de bedoeling dat zij weer terug zouden gaan naar Indonesië, wat nauwelijks een derde gedaan heeft (Van den Doel 2001:359). Het eindpunt is 1958, omdat in december 1957 de laatste Nederlandstalige kranten opgeheven werden en er na die datum dus geen relevante onderzoekseenheden meer te vinden zijn. Binnen deze periode zijn krantenberichten uit 1951, 1953, 1955 en 1957 onderzocht.

1951 Is het jaar waarin de optieperiode voor het aanvragen van het Indonesisch staatsburgerschap (*warga negara*) afliep en de repatriëring golf haar hoogtepunt kende. In de aanloop naar het eind van de optietermijn werd het de Indische gemeenschap steeds duidelijker dat ze niet veel hoefde te verwachten van de Indonesische regering. De politieke strijd over Nieuw-Guinea en de mislukte staatsgreep van Westerling zijn hier debet aan, evenals de verslechterde economische situatie in Indonesië (Meijer 2004). In 1953 besloot de Nederlandse regering dat Indische Nederlanders die geen familie in Nederland hadden en niet zelf hun overtocht konden betalen, beter af waren in Indonesië dan in Nederland: zij zouden in Nederland in nog grotere problemen komen dan zij in Indonesië al hadden (Meijer 2004:337).

In 1955 besloot de Nederlandse regering de repatriëringcriteria te versoepelen, als gevolg van aanhoudende protesten van belangenbehartigers in Nederland en een steeds grimmiger wordende stemming in Indonesië (Meijer 2004:353). 1957 Was het laatste jaar waarin er nog Nederlandstalige Indonesische kranten actief waren, in december van dat jaar werden alle Nederlanders gesommeerd Indonesië te verlaten. Een deel van hen is naar

⁴ Zie bijlage 4.

H 1 – OP ONDERZOEK NAAR OPVATTINGEN OVER DE REPATRIËRING

Nieuw-Guinea vertrokken, dat toen nog Nederlands grondgebied was (Meijer 2004:370). De rest koos voor vertrek naar Nederland of naar andere landen zoals Australië, Amerika, Brazilië en Canada.

In het volgende hoofdstuk staat beschreven welke theoretische uitgangspunten ik gebruikt heb voor de analyse van deze uittocht van ruim 300.000 Indische Nederlanders.

2 - THEORETISCH KADER: OVER IDEOLOGIE IN KRANTENBERICHTEN

2.1 Inleiding

Dit onderzoek draait om de vraag *Welke opvattingen over de repatriëring waren tussen 1950 en 1958 gangbaar in de samenleving van Indische Nederlanders in Indonesië, uitgaande van de perspectieven en vertogen die zijn af te leiden uit relevante krantenartikelen in De Vrije Pers, De Nieuwsgier en De Nieuwe Courant/Nieuw Soerabajasch Handelsblad?* Deze vraag bestaat uit drie aannames: (1) In krantenberichten over de repatriëring staan *perspectieven* op gebeurtenissen in de werkelijkheid, (2) Deze perspectieven geven uiting aan *vertogen* van Indische Nederlanders in Indonesië en (3) De vertogen bevatten *ideologische opvattingen* over die samenleving.

Deze aannames komen voort uit het concept van het vertoog, volgens de theorie over de productie van cultuur en de kritische vertooganalyse. Uitgangspunten van deze twee theorieën vormen het raamwerk voor het vinden, interpreteren en verklaren van de antwoorden op de onderzoeksvraag en staan in dit hoofdstuk beschreven.

2.2 Theoretische uitgangspunten

Het centrale begrip in dit onderzoek is het vertoog (discourse). Dankzij dit concept is het mogelijk in te gaan op het proces van betekenisverlening. In deze paragraaf licht ik toe welke benaderingen van een vertoog ik hierbij gehanteerd.

2.2.1 *Het vertoog en de sociale constructie van de werkelijkheid*

Een vertoog is een hevig bediscussieerde term door wetenschappers die ervan uitgaan dat de werkelijkheid een sociale constructie is. De werkelijkheid als sociaal construct houdt in dat deze pas betekenis krijgt doordat leden daarvan haar ervaren en vanuit die ervaring van de werkelijkheid zichzelf betekenis geven, zichzelf een plek in de samenleving toekennen (Richardson 2007:15; Tennekens 1992: 19). Door dit proces van betekenisverlening kunnen mensen zich in hun samenleving bewegen en uiting geven aan ontwikkelingen in de werkelijkheid om hen heen door bijvoorbeeld taalgebruik of omgangsvormen. Hierdoor wordt die werkelijkheid meer dan een opeenstapeling van feiten en gebeurtenissen.

Mills (2004:6-8) wijst drie wetenschappelijke stromingen aan die zich op de analyse van die sociale constructie richten en het vertoog hierbij een plek geven. De eerste stroming zijn de cultuurwetenschappen. Binnen de cultuurwetenschappen, ook wel de kritische theorie genoemd, is de ideale sociale constructie in een democratische samenleving het resultaat van een proces waarin burgers actief deelnemen aan die democratie. De manier waarop burgers hieraan deelnemen, wordt bepaald door de 'samenhangende indruk' die zij krijgen 'van de

H 2 – THEORETISCH KADER: OVER IDEOLOGIE IN KRANTENBERICHTEN

sociale krachten die van invloed zijn op hun dagelijks leven' (Gamson et al 1992:373). Deze indruk horen burgers in een democratie via onafhankelijke cultuurproducten te krijgen, zoals boeken, foto's en televisieprogramma's. Deze ideale constructie is (nog) geen werkelijkheid (Gamson et al 1992: 391). De manier waarop het sociaal construct dan wel ontstaat, en de partijen die hierin een rol spelen, zijn onderwerp van onderzoek in de cultuurwetenschappen.

Een van de producenten van culturele producten zijn de media (Ryan & Wentworth 1998: 20). Media spelen in de constructie van de sociale werkelijkheid een voorname rol, doordat alle teksten die zij produceren, betekenis hebben (Briggs & Burke 2003: 239; Farganis 1975:485). Mediaproducten fungeren als promoters van waarden, opvattingen en ideologieën, doordat zij 'beelden bieden aan de hand waarvan mensen de werkelijkheid om hen heen kunnen interpreteren,' of degene die dat beeld geschetst heeft zich daar nu bewust van is of niet (Gamson et al 1992: 374). De manier waarop de media deze beelden construeren, gebeurt volgens het proces van 'productie en circulatie van gereguleerde uitspraken' dat in een bepaalde periode actief is: het vertoog (Mills 7-8).

De tweede stroming die Mills benoemt, is de linguïstiek. Linguïsten onderzoeken hoe leden van een samenleving taal gebruiken om de sociale werkelijkheid te construeren (Richardson 2007:20; Schilling-Estes 2000: 357). Zij beschouwen taal als een systeem van tekens om 'ideeën uit te drukken of over te brengen' (Hall 2003:31; Richardson 2007:22). Linguïsten analyseren hiervoor bijvoorbeeld elementen in een zin en beschouwen een vertoog als het systeem dat die elementen in een tekst aan elkaar verbindt (Richardson 2007:20).

De derde stroming is volgens Mills de kritische vertooganalyse. Deze methode komt voort uit de cultuurwetenschappen en de linguïstiek en past die kennis toe om 'the role of discourse in the (re)production and challenge of dominance' te analyseren (Mills 2004:8-9; Richardson 2004:26; Van Dijk 1993:249). Binnen de kritische vertooganalyse zien onderzoekers het doel van een vertoog als het veranderen van de sociale constructie van de werkelijkheid (Richardson 2007: 42-45). Een vertoog is hier 'taal in gebruik': mensen geven met taal, bewust of onbewust, uiting aan ongelijkheden en onrechtvaardige sociale relaties in een samenleving (Van Dijk 1993: 250; Richardson 2007: 23). Met taalgebruik kunnen zij informatie weglaten en andere kenmerken benadrukken. Journalisten zijn net zo goed leden van een samenleving, maar hebben door hun rol in het openbare leven de macht om met hun 'taal in gebruik' opvattingen van lezers en kijkers te beïnvloeden en zelfs te veranderen (Richardson 2007: 29, 76). De kritische vertooganalyse onderzoekt hoe media taal gebruiken om sociale ongelijkheden te benadrukken of juist te veranderen.

Samenvattend, cultuurwetenschappers onderzoeken hoe media bijdragen aan de sociale constructie van de werkelijkheid en wat de rol van burgers daarin is, linguïsten de manier waarop het sociale construct in taal tot uiting komt en de kritische vertooganalyse onderzoekt

H 2 – THEORETISCH KADER: OVER IDEOLOGIE IN KRANTENBERICHTEN

hoe media taal gebruiken om ongelijkheden in de sociale constructie van de werkelijkheid te veranderen. Het verschil tussen deze drie wetenschappelijke methodes is dus dat de eerste de *productiekant van de werkelijkheid* onderzoekt, linguïsten analyseren *welke taalstructuren binnen die werkelijkheid voorkomen* en kritischevertooganalisten zich richten op *gewenste effecten van taal op de werkelijkheid*.

In de volgende paragraaf licht ik toe waarom ik de benaderingen van de cultuurwetenschappen en kritische vertooganalyse voor dit onderzoek heb gebruikt.

2.2.2 *Benaderingen van het vertoog voor dit onderzoek*

Het doel van deze scriptie is te onderzoeken welke opvattingen op te maken zijn uit krantenberichten over een gebeurtenis die plaatsvond in een radicaal veranderde samenleving, want de repatriëring van Indische Nederlanders was het resultaat van de onafhankelijkheid van Indonesië. Indonesië was niet langer een kolonie van Nederland, maar een zelfstandige republiek met Indonesische staatsburgers. Indische Nederlanders waren Nederlands staatsburgers en producten van de koloniale tijd. Binnen deze nieuwe verhoudingen moest de ‘terugkeer naar het vaderland’ een plek krijgen, waardoor Nederlanders hun nieuwe sociale werkelijkheid in Indonesië konden begrijpen.

In die werkelijkheid waren oude koloniale opvattingen opeens onderschikt geworden aan nieuwe post-koloniale opvattingen. Daarom is Mills’ (2004:95-115) beschrijving van het koloniale en post-koloniale vertoog van belang, waarin zij verwijst naar werk van Edward Said over koloniale samenlevingen, de grondlegger van de theorie van het Oriëntalisme. In cultuurproducten over deze samenlevingen kwamen bepaalde kenmerken keer op keer terug, die volgens Said voortkwamen uit een allesoverheersend ‘larger-scale belief system’, dat zich uitte in een vertoog van gedragingen en regels en dat in stand gehouden werd door de koloniale machtsverhoudingen (Mills 2004:95).

De kern van Said’s analyse van het koloniale vertoog was dat ‘the Orient was produced in relation to the West and was described in terms of the way it differed from the West’. Cultuurproducten die vanuit deze systematiek gemaakt werden, versterkten de stereotyperingen en denkwijzen die koloniale heersers nodig hadden om hun exploitatie van andere landen en volken te rechtvaardigen. De rechtvaardiging was dat Oosterse volken er behoefte aan hadden geciviliseerd te worden door Westerse staten en daar ook geschikt voor waren, omdat zij het andere uiterste waren van het Westen (Mills 2004:96).

Critici van Said hebben betoogd dat er in cultuurproducten over de Oriënt geen sprake was van één systeem van opvattingen, maar van een veelheid en diversiteit van systemen die in cultuurproducten tot uiting kwamen. Deze producten zouden niet alleen onderzocht

H 2 – THEORETISCH KADER: OVER IDEOLOGIE IN KRANTENBERICHTEN

moeten worden op de manier waarop zij de koloniale heersers legitimeerden, maar ook op manieren waarop zij deze heerschappij uitdaagden. Deze benadering noemt Mills het post-koloniale vertoog (Mills 2004: 103-105).

Mills' beschrijving is relevant voor dit onderzoek, omdat Nederlandstalige kranten in Indonesië nieuws produceerden over de repatriëring in een samenleving waarin lezers en journalisten er tot voor kort aan gewend in een koloniale maatschappij te leven. Hun handelen en denken was van oudsher gericht op Nederland als koloniale heerser, ook al stemden sommigen in met die heerschappij en protesteerden anderen daartegen. In deze complexe context, zoals ik eerder benadrukte in § 1.3, beschreven journalisten in Indonesië gebeurtenissen die in direct verband stonden met deze voormalige heerser. Hierdoor raakte de berichtgeving over de repatriëring de politieke ontwikkelingen in Indonesië.

Om te onderzoeken hoe journalisten vanuit die positie de politiek én sociaal gevoelige repatriëring benaderden, is het ten eerste noodzakelijk te bestuderen welke ontwikkelingen in die samenleving op welke manier van invloed waren op de journalistieke denkkaders. Dit is de productiekant van het nieuws. Ten tweede is het van belang om te onderzoeken welke plek journalisten aan gebeurtenissen binnen die samenleving gaven. Dit is het proces van betekenisverlening door de media.

Cultuurwetenschappen richten zich met name op de productiekant van mediaproducten. Die productiekant is van belang bij het doorgronden van de manier waarop een gebeurtenis binnen de repatriëring uiteindelijk als nieuws in de krant belandde. Dit was het resultaat van ontwikkelingen die van invloed waren op het productieproces van nieuws: organisatorische veranderingen bij de krant, nieuwe regelgeving en economische ontwikkelingen, maar ook nieuwe opvattingen die vat kregen op het journalistieke domein (Richardson 2007: 114). De kritische vertooganalyse biedt hiervoor geen handvatten, want deze onderzoekt hoe gebeurtenissen binnen die ontwikkelingen in de kranten belanden en niet hoe deze ontwikkelingen van invloed waren op het productieproces (Richardson 2007: 114-148).

Voor de analyse van de betekenisverlening in die mediaproducten, is de kritische vertooganalyse te verkiezen boven de linguïstische en de culturele benadering. De linguïstische benadering van het vertoog geeft weliswaar ruimte aan culturele veranderingen, maar 'has largely ignored questions of the role of language in the constitution of subjectivity and self-hood' (Mills 2004:133). De cultuurwetenschappen is de studie waarin de theorie over het vertoog ontstaan is en heeft de fundamenteen gelegd voor de koppeling van taal en identiteit, wat in de linguïstiek ontbreekt. Echter, deze wetenschap houdt geen rekening met de sociale verhoudingen die in een dialoog de ondertoon vormen of met praktische kanten van verandering en strijd (Mills 2004:134). Om te kunnen doorgronden hoe Indische Nederlanders omgingen met de repatriëring in een samenleving waarin door politieke

H 2 – THEORETISCH KADER: OVER IDEOLOGIE IN KRANTENBERICHTEN

veranderingen nieuwe verhoudingen in denkbeelden waren ontstaan, is dit echter wel noodzakelijk. De kritische vertooganalyse is hiervoor geschikt, vanwege de nadruk op de beoogde effecten van mediaproducten en de analyse van veranderingsprocessen in mediaproducten.

Samenvattend zijn de overeenkomsten tussen de cultuurwetenschappen en de kritische vertooganalyse, dat zij ten eerste beide aannemen dat leden van een samenleving met gangbare uitingsvormen betekenis verlenen aan de werkelijkheid en ten tweede dat de media hierin een bijzondere plek innemen. Een derde overeenkomst is dat hun analyse verder reikt dan alleen de tekst, zoals bij de linguïstiek.

Hierdoor is het mogelijk deze twee te combineren en de verschillen te gebruiken voor de analyse van de productie en verleende betekenissen door de kranten. De kritische vertooganalyse is daarom te hanteren voor de analyse van opvattingen van Indische Nederlanders in Indonesië over de repatriëring. Voor de rol van de drie onderzochte kranten heb ik gebruik gemaakt van theorieën uit de cultuurwetenschappen. In de volgende paragraaf beschrijf ik hoe ik deze twee analysemethodes heb gecombineerd.

2.2.3 *Combinatie van de kritische vertooganalyse en de cultuurwetenschappen*

Een krantenbericht over een inwoner die uit Soerabaja vertrok, was geschreven door een journalist. Deze journalist moest bij het beschrijven van dit vertrek keuzes maken: beschrijf ik deze gebeurtenis? En zo ja, welk effect wil ik dan bewerkstelligen en hoe ga ik dat doen? Wil ik benadrukken dat hij een zonnige toekomst in het vaderland tegemoet gaat, door aan te geven wat hem daar te wachten staat, of wil ik lezers erop wijzen dat zijn vertrek betekent dat onze gemeenschap in Soerabaja uit elkaar valt? De keuzes die hij uiteindelijk maakte, vormden de invalshoek waarmee de journalist de gebeurtenis codeerde en het perspectief dat een lezer aantrof in het bericht over het vertrek van de repatriant. Het perspectief in de krantenberichten over de repatriëring heb ik onderzocht aan de hand van opvattingen binnen de cultuurwetenschappen over *frames*⁵.

De keuzes die tot een dergelijk perspectief in de krant leidden, kwamen ten eerste voort uit opvattingen van de journalist over de gewenste betekenis van het vertrek voor zijn lezers. Lezers die dezelfde boodschap uit het bericht haalden die de journalist erin had gelegd, konden de boodschap decoderen doordat zij gedeelde denkkaders hadden. Dat wil overigens nog niet zeggen dat lezers het ook eens waren met die boodschap. De tweede basis voor de

⁵ Hoewel frame letterlijk vertaald 'kader' betekent, heb ik hier voor de term perspectief gekozen, om begripsverwarring met denkkaders te voorkomen en om aan te geven dat het om een invalshoek op een gebeurtenis gaat, die het een resultaat van een actief keuzeprocess is.

H 2 – THEORETISCH KADER: OVER IDEOLOGIE IN KRANTENBERICHTEN

keuzes van de journalist, die leidden tot het uiteindelijke bericht in de krant, was de krant waarvoor hij schreef en de in § 2.2.2 beschreven ontwikkelingen waar die krant mee te maken had. Zat de krant in financiële problemen, was het een vooroorlogse krant of was het een nieuwe krant die na de onafhankelijkheid opgericht was? Deze en meer factoren hadden invloed op het individuele denkkader van de journalist, waarmee hij het nieuws presenteerde. De analyse van het gedeelde denkkader en het individuele denkkader, heb ik uitgevoerd aan de hand van de opvattingen over *taal* en *schema's* uit de cultuurwetenschappen.

Of een lezer het eens was met de boodschap van de journalist, hing af van de mate waarin hun opvattingen over hoe de wereld in elkaar zat, of zou moeten zitten, met elkaar overeenkwamen. De denkkaders waarmee beiden het nieuwsbericht interpreteerden, komen volgens de cultuurwetenschappen voort uit vertogen: 'de productie en circulatie van gereguleerde opvattingen' (Gamson et al 1992: 374) en volgens de kritische vertooganalyse uit het gebruik van die opvattingen door journalisten om uiting te geven aan sociale ongelijkheden (Richardson 2007:26, 76). Deze opvattingen gingen over de samenleving waarin zij leefden, de plek die zijzelf daarin innamen ten opzichte van andere groepen in die samenleving en de betekenis van die gebeurtenis voor hen en hun samenleving. Voor de analyse van de structuur van het vertoog heb ik daarom gebruik gemaakt van de opvattingen over vertogen van de cultuurwetenschappen, en voor de analyse van de beoogde effecten die van de kritische vertooganalyse.

Uit § 2.4 blijkt dat zowel de cultuurwetenschappen als de kritische vertooganalyse aangeven dat het een kenmerk van een vertoog is dat het met andere vertogen in een samenleving strijdt om de overheersende betekenis die aan een gebeurtenis verleend wordt. Het bestaan van meerdere vertogen en de strijd daartussen komt voort uit de wens van bepaalde groepen in de samenleving om hun opvattingen te laten heersen. Dit principe is in de cultuurwetenschappen en de kritische vertooganalyse beschreven als hegemonie. De aard van de aanwezige vertogen en hun onderlinge strijd komt voort uit opvattingen over hoe de wereld in elkaar zit, die diep in een samenleving genesteld zijn. In de theorie heet dit ideologie. In Indonesië was een nieuwe samenleving ontstaan en was een oude aan het vertrekken. Politiek was hierdoor onderdeel geworden van het dagelijks leven: er circuleerden meerdere wereldbeelden, die van invloed waren op de manier waarop leden van die samenleving omgingen met gebeurtenissen. Het begrip hegemonie en ideologie behandel ik in de laatste paragrafen (§ 2.4 en § 2.5).

2.3 Perspectieven en denkkaders

William Gamson, Robert Entman, Bertram Scheufele en Dietram Scheufele zijn wetenschappers die zich gericht hebben op het ontstaan en gebruik van perspectieven en denkkaders, die voor deze thesis relevant zijn. Zij hebben zich toegelegd op de ontwikkeling van het begrip framing en op de rol die dit proces heeft op de sociale constructie van de werkelijkheid.

2.3.1 *Perspectieven*

Van het begrip frame bestaat binnen de cultuurwetenschappen nog geen eenduidige definitie. Deze constatering doen zowel Entman (1993, 2004) als Scheufele (1999). De overeenkomst tussen deze definities is dat het een proces is waarmee een constructie van de sociale werkelijkheid ontstaat, door ‘het selecteren en benadrukken van sommige aspecten uit de werkelijkheid’ en de vanzelfsprekendheid van de ‘aangeboden interpretatie en evaluatie daarvan te vergroten’ (Entman 1993:52, 2004:26; D. Scheufele 1999:104; B. Scheufele 2004:405).

Scheufele heeft in 1999 een overzichtstudie gedaan naar de verschillende definities en opvattingen over frames. Hij constateert dat de invalshoek om een frame te beschrijven verschilt per wetenschappelijke publicatie, maar dat gelijk gedacht wordt over de inhoud van een frame: het presenteert problemen en oplossingen, op basis van een selectie van de werkelijkheid.

Entman (2004:6) benadrukt dat framing inderdaad twee hoofdfuncties heeft, namelijk een probleem definiëren en de oplossing suggereren, maar onderstreept dat het begrip frame niet gebruikt dient te worden om individuele informatieverwerkingsschema's van journalisten te beschrijven, zoals het ‘conflict frame’. Dit is namelijk geen frame, maar een *schema*: interpretatieve processen die zich in de hoofden van mensen afspelen. Hierin vindt hij aansluiting bij Scheufele, die schema's voor het ‘presenting and comprehending’ van het nieuws definieert als de individuele denkkaders van zowel lezers als journalisten (D. Scheufele 1999:107).

Gamson et al (1992:384) leveren in dit kader een heldere definitie. Zij beschrijven een frame als het ‘centraal organiserend principe’ in mediaproducten dat een ‘diversiteit aan symbolen bijeenhoudt en er samenhang en betekenis aan geeft’. Hij vergelijkt het met de structuur van een gebouw en geeft aan dat het niet hetzelfde is als een ‘picture frame’: de structuur van een gebouw geeft ruimte, terwijl een fotolijst begrenzend werkt (Gamson et al 1992:385).

Voor deze thesis heb ik een perspectief daarom opgevat als een centraal organiserend principe dat in een krantenbericht aanwezig is. Dit principe zorgt ervoor dat bepaalde elementen uit de werkelijkheid als samenhangend en aannemelijk geheel van problemen van

H 2 – THEORETISCH KADER: OVER IDEOLOGIE IN KRANTENBERICHTEN

en oplossingen voor gebeurtenissen uit diezelfde werkelijkheid gepresenteerd worden. Individuele denkkaders van lezers en journalisten bepalen hoe zij dit uiteindelijk interpreteren. Zien zij bijvoorbeeld een conflict in het gebeuren, of een ‘human interest’ verhaal? Hierover gaat de volgende paragraaf.

2.3.2 *Denkkaders*

Een perspectief in een krantenbericht ontstaat onder invloed van *de sociale achtergrond* van de journalist, *de cultuur van de krant* waarvoor hij werkt, *het politieke systeem* van de samenleving en de journalistieke inschatting van de *behoefte van de lezers* (Scheufele 1999:106-107). De selectie en presentatie van de werkelijkheid dient namelijk aan te sluiten bij het perspectief van de lezer: de journalist zal bij het produceren van zijn tekst daar rekening mee houden, wil hij dat zijn boodschap overkomt. Daarom is een individueel denkkader op te vatten als een cognitief schema: het is een denkproces met een bepaalde vaste structuur dat zich in het hoofd van een individu afspeelt (Entman 2004:6).

De manier waarop lezers informatie verwerken die vanuit dit denkkader in de krant staat, hangt af van de persoonlijke opvattingen en ervaringen, maar ook van de mate waarin in een bericht meerdere betekenissen opgenomen zijn (Gamson et al 1992:388-391). Om aansluiting te krijgen met een lezer, hebben lezer en journalist toegang tot dezelfde denkkaders nodig. Als het denkkader van de journalist afwijkt van dat van de lezer, zal de lezer de onderdelen van de mediatekst anders interpreteren en verwerken dan de journalist had beoogd. De plek waaruit deze gedeelde denkkaders voortkomen, is de cultuur (Entman 1993:52-53). Immers, leden van een cultuur moeten wel in grote lijnen dezelfde concepten, beelden en ideeën hebben, anders kunnen ze de hen omringende werkelijkheid niet op grofweg gelijke wijze beschrijven, uitleggen of ervaren (Hall 2003:4).

Taal is in een cultuur het middel waarmee deze culturele denkbeelden overdraagbaar zijn en in die zin op te vatten als een breder concept dan alleen grammatica en syntaxis. Deze taal is volgens Hall (2003:4-5) het geheel van uitingen waarmee mensen betekenis geven aan de werkelijkheid om hen heen en aan hun eigen plek in die werkelijkheid, bijvoorbeeld in de vorm van begrippen, foto's, gebaren, spreekwoorden of kleding. Ook narratieve elementen, zoals gebruikte argumenten en de opbouw van een betoog, kunnen onderdeel van deze culturele taal zijn. Met die taal kunnen leden van een samenleving elkaar begrijpen.

De definitie van het denkkader van de krant die ik voor deze thesis hanteer, is dat het een denkproces is dat zich in het hoofd van journalisten heeft afgespeeld voordat zij een gebeurtenis in de krant plaatsten, en dat tijdens het beschrijven van die gebeurtenis voor de totstandkoming van het perspectief heeft gezorgd. Dit denkkader komt voort uit de cultuur waar de krant deel van uitmaakt en ontwikkeling die van invloed waren op haar

H 2 – THEORETISCH KADER: OVER IDEOLOGIE IN KRANTENBERICHTEN

productieproces. Een denkkader uit zich in het perspectief door taal in de brede zin het woord, omdat dit het middel is waarmee een krant binnen een cultuur zijn boodschap kan overdragen.

Een analyse van perspectieven over langere tijd levert informatie over hoe de denkkaders van journalisten – en dus ook de lezers - zich hebben ontwikkeld. De volgende paragraaf gaat over de elementen van het centraal organiserend principe in krantenberichten, het perspectief, zodat het mogelijk is om deze langetermijnveranderingen aan te tonen in de krantenberichten over de repatriëring.

2.3.3 *Perspectieven in krantenberichten*

Zoals in de definitie van een perspectief staat, kunnen journalisten in een krantenbericht van een geselecteerde gebeurtenis uit de werkelijkheid probleemdefinities, oorzaken, oplossingen en consequenties presenteren. Volgens Cottle, Hansen, Negrine en Newbold kunnen nog acht andere elementen van een krantenbericht beschreven worden, waaruit het perspectief bestaat.

In hun methodisch overzichtswerk *Mass Communication Research Methods* (1998) geven zij aan dat journalistieke keuzes in een krantenbericht achterhaald kunnen worden door te onderzoeken: ‘who is portrayed as saying and doing what to whom, and with what attributes’ (Cottle 1998:110). Met andere woorden: wie wordt in het bericht neergezet als de handelende partij, wat zegt deze tegen wie en wat doet die partij met wie, en met welke kenmerken? De nadruk ligt hierbij vooral op ‘portrayed’, waarmee zij de invloed van de journalist op het perspectief in het krantenbericht benadrukken.

Cottle et al geven aan dat krantenberichten in essentie uit hoofdrolspelers bestaan met bepaalde karakteristieken, een ‘decor’ en een ‘plot’. Zij beschrijven in totaal acht elementen waarmee een krantenbericht beschreven kan worden: handelende partijen, bronnen in het bericht die opgevoerd worden om de handelende partijen te legitimeren (of juist te ontkrachten), de kenmerken die deze twee partijen in het bericht toegedicht krijgen, het platform of forum waarbinnen het onderwerp besproken wordt, thema’s en issues van het onderwerp die centraal staan, woordkeuze en tot slot waardeoordelen (Cottle 1998:106-115).

De eerste is de handelende partij, de *primary definer*; de *primaire bron* die als eerste een bepaalde gebeurtenis definieert en van betekenis voorziet. Deze bronnen zijn vaak regulerende institutionele partijen, zoals de regering, maar kunnen ook personen zijn die op een bepaalde manier gezag in een sociale groep hebben en daarmee de opvattingen van die groep verpersoonlijken. De ‘medespelers’ in een krantenbericht zijn de partijen die in het bericht opgevoerd worden om de primaire bron te *legitimeren* of juist te ontkrachten. In dat laatste geval zijn het eigenlijk ‘tegenspelers’. Deze heten ook wel de ‘*secondary definers*’, oftewel de *secundaire bronnen*.

H 2 – THEORETISCH KADER: OVER IDEOLOGIE IN KRANTENBERICHTEN

Het derde element zijn de *attributen* aan de hand waarvan de verschillende spelers ten tonele gevoerd worden. Dit kunnen karaktereigenschappen zijn, maar ook kleding, hun gezinssituatie, militaire rang of wetenschappelijke titel. De vierde component hangt hier mee samen, namelijk het ‘decor’, *platform of forum* waarbinnen het verhaal verteld wordt, dat dient om de context van het drama te tekenen. Een forum kan bijvoorbeeld de Tweede Kamer zijn, of een protestbijeenkomst van Indo-Europeanen waarin zij eisen naar Nederland te mogen vertrekken. Beide geven een andere lading, een andere *legitimatatie*, aan het bericht.

Het vijfde en zesde onderdeel van een krantenbericht zijn de *thema's en issues* die opgevoerd worden. Een issue is het onderwerp van het bericht, zoals het vertrek van een inwoner van Soerabaja of Jakarta, terwijl thema's kunnen zijn wat dit vertrek voor de gemeenschap betekent, de toekomstmogelijkheden die de repatriant in Nederland heeft, of de motieven voor zijn vertrek. De *woordkeuze*, het zevende element, beschrijft niet alleen het onderwerp, maar geeft ook uiting aan de opvattingen van de krant. Gaat de vertrekkende inwoner bijvoorbeeld (gewoon) ‘naar Nederland’, of gaat hij ‘thuisvaren’?

Het laatste element is het *waardeoordeel*: dat onderdeel van het krantenbericht waarop de journalist de nadruk legt, bijvoorbeeld door het in de krantenkop te plaatsen, bepaalde argumenten eerder te noemen dan andere of hier zelf commentaar op te geven. Hieruit, gecombineerd met de andere elementen, blijkt wat de journalist van het onderwerp wil benadrukken.

Niet in alle krantenberichten staat een volledig perspectief. Korte nieuwsberichten geven bijvoorbeeld niet altijd een probleemdefinitie of waardeoordeel. Beschouwende en opiniërende artikelen zijn hiervoor van grotere betekenis. Toch moeten nieuwsberichten niet beschouwd worden als betekenisloos voor de analyse van perspectieven in krantenberichten: een nieuwsbericht op zich is al een selectie van de werkelijkheid: de gebeurtenis is belangrijk genoeg om in de krant te komen.

Perspectieven en denkkaders zijn sterk verbonden met de cultuur van een samenleving, die zich manifesteert in taal in de brede zin van het woord. Langetermijnveranderingen hierin laten zien hoe denkbeelden zich in een samenleving ontwikkelen. Deze zijn te beschouwen als culturele kennis die voortkomt uit vertogen in die samenleving.

2.4 Dominante vertogen in de media

Een mediavertoog is in deze thesis opgevat als de productie en circulatie van gereguleerde waarheidsclaimende opvattingen en het gebruik daarvan door journalisten om uiting te geven aan sociale ongelijkheden (§ 2.2.3). Een journalist geeft betekenis aan onderwerpen (‘objects’) in de context van een specifieke samenleving, door bepaalde uitspraken, gedragingen en kennis hierover te bepleiten. Mensen (‘subjects’) hebben een plek die bij de

H 2 – THEORETISCH KADER: OVER IDEOLOGIE IN KRANTENBERICHTEN

sociale machtsverhoudingen in een samenleving hoort. Alleen door deze plek te accepteren hebben zij betekenis in die samenleving. Binnen een samenleving circuleren vaak meerdere vertogen, die met elkaar strijden om de waarheid. In deze paragraaf komen de begrippen *objecten*, *subjecten*, *macht* en *waarheid* aan de orde.

Objecten krijgen pas betekenis door de manier waarop ze deel uitmaken van een vertoog; een object buiten het vertoog heeft geen betekenis: mensen weten dan niet welk belang ze eraan moeten hechten. Binnen een vertoog wordt het object gedefinieerd waardoor leden van de samenleving weten hoe ze daar betekenisvol, of zinnig, over kunnen praten en nadenken. Een vertoog beïnvloedt bovendien de manier waarop deze ideeën in de praktijk gebracht worden en hoe die gebruikt worden om het gedrag van anderen te reguleren. De manier waarop mensen *niet* dienen te denken of te spreken over een onderwerp, maakt hier dus ook deel van uit. Tot slot geven vertogen aan wat aanvaardbare bronnen zijn voor het vinden van meer kennis over het onderwerp (Hall 2003). Een artikel over de Koningin en haar opvattingen over haar onderdanen in het buitenland, kan bijvoorbeeld een meer aanvaardbare bron zijn, dan opvattingen hierover van het Nederlandse parlement.

Subjecten in een samenleving, maar ook sociale groepen, hebben niet de rol van onafhankelijke 'producent' van uitspraken, gedragingen en kennis, maar zijn juist afhankelijk (Hall 2003:55). Zij kunnen alleen betekenisvolle bijdragen leveren als zij zich onderwerpen aan de regels van het vertoog: subjecten moeten de regels en conventies accepteren en de plek innemen die hen volgens het vertoog toebehoort. Zij zijn dan verpersoonlijkingen geworden van opvattingen over objecten binnen het vertoog. Deze verpersoonlijkingen hebben bepaalde attributen waarmee ze als zodanig te herkennen zijn, zoals kleding of aanzien, of worden bijvoorbeeld tegen een bepaalde achtergrond geplaatst, zoals een specifieke locatie of wijk.

De *waarheid* van een vertoog bestaat alleen binnen een specifieke historische context, omdat de plek van subjecten en de betekenis van objecten in een vertoog veranderlijk zijn. Die worden namelijk bepaald door historische ontwikkelingen. Het vertoog is waar zolang er mensen zijn die het vanzelfsprekend vinden en zich gedragen alsof die opvattingen waar zijn (Woodward 2002:253). Zodra steeds meer subjecten voor een ander vertoog kiezen, dat gaat domineren als gevolg van een strijd tussen vertogen, zullen andere objecten zichtbaar worden, nieuwe subjecten ontstaan en nieuwe omgangsvormen. Subjecten binnen een vertoog weten welke objecten belangrijk zijn en waarom, doordat zij zien waar de sociale aandacht op gericht is, en waar die van afgewend is. Zo komen sociale ongelijkheden tot uiting in het gebruik van taal.

H 2 – THEORETISCH KADER: OVER IDEOLOGIE IN KRANTENBERICHTEN

Zowel de historische context als de culturele kennis zijn veranderlijk en daarmee zijn vertogen per definitie veranderlijk. (Hall 2003: 46, 59) Deze veranderlijkheid uit zich in de strijd om het dominante vertoog (Hall 2003:59).

Dominante vertogen zijn bepalend voor hoe de meerderheid van de samenleving zich gedraagt ten aanzien van bepaalde objecten. De dominantie van een vertoog wordt bepaald door de *machtsverhoudingen* in een samenleving (Hall 2003:47). De partijen die de macht hebben, kunnen het sociale gedrag sturen en beïnvloeden met formele en informele maatregelen. Dit is de in de definitie aangegeven regulering van opvattingen. Deze regulering is bijvoorbeeld vastgelegd in wetten en wetenschappelijke uitspraken, maar ook in filosofische en morele opvattingen (Hall 2003:47).

De macht om een bepaald discourse te laten domineren is op ontelbare, vaak onzichtbare manieren overal in een samenleving aanwezig (Hall 2003: 50). R. Althusser en andere aanhangers van marxistische denkbeelden zagen deze macht vooral als instrument van de heersende kapitalistische klasse. M. Foucault zag die strijd zich echter niet alleen naar beneden bewegen, vanuit de elite naar de massa, maar ook voortkomen uit groeperingen die andere opvattingen hebben en een ander vertoog willen laten domineren (Woodward 2002: 254). Entman (2004:10) beschrijft deze strijd als een 'cascade model'; een waterval. Om een bepaald discourse te laten domineren vindt op verschillende niveaus in een samenleving strijd plaats; vanuit de regering, de elite, de media, mediaperspectieven en het publiek komen uitspraken over een bepaald onderwerp. Deze uitspraken hebben invloed op elkaar en bewegen zich van regering naar het publiek en andersom.

Deze machtsstrijd om het dominante vertoog waarmee het sociale gedrag in een samenleving wordt gereguleerd, is te omschrijven met het begrip *hegemonie*. Dit begrip legt een verband tussen een samenleving en de media die daarin optreden en is geïntroduceerd door A. Gramsci. Het doel van deze strijd is om sociale overeenstemming te realiseren over de samenleving waarin mensen leven, door het culturele leiderschap te verwerven (Croteau & Hoynes 2003:166); de macht die sociale groepen hebben om gewenste sociale patronen in een samenleving te bestendigen en dominant te maken. (Croteau & Hoynes 2003:167). De mate waarin een sociale groep het *cultureel leiderschap* heeft, is af te lezen aan de vanzelfsprekendheid waarmee leden van een samenleving de gepromote opvattingen aanvaarden: Gramsci stelt dat bepaalde (politieke) vertogen gangbaar worden als zij samensmelten met populaire ideeën die zo sterk in de cultuur verankerd zijn, dat zij een bepaalde vanzelfsprekendheid hebben (Woodward 2002: 256).

Dit culturele leiderschap manifesteert zich op de plekken in een samenleving, waar mensen hun opvattingen opdoen en toetsen, zoals het onderwijs, maar ook in cultureel erfgoed, nationale feestdagen én de *media*. Deze produceren continu een samenhangend

H 2 – THEORETISCH KADER: OVER IDEOLOGIE IN KRANTENBERICHTEN

vertoog dat de sociale structuur in een samenleving versterkt, vanzelfsprekend maakt en legitimeert (Shoemaker & Reese 1996:237). Hiermee ontstaat een sociale constructie van de werkelijkheid: de media herscheppen gebeurtenissen (Croteau & Hoynes 2003: 168).

Hegemonie is iets dat zich ontwikkelt en is nooit 'af' (Croteau & Hoynes 2003: 167). Sociale groepen in een samenleving zijn continu bezig hun opvattingen te laten aanvaarden als waarachtig en vanzelfsprekend (Croteau & Hoynes 2003, Entman 2004). De media zijn de publieke sfeer: de plek in de samenleving waar de strijd tussen verschillende vertogen zich manifesteert. De media zijn daarom te beschouwen als 'culturele omgevingen waar de opvattingen van de machtshebbers circuleren en tegengesproken kunnen worden' met *counter narratives* (Croteau & Hoynes 2003: 168).

Samenvattend: dominante vertogen binnen samenleving ontstaan uit een strijd tussen verschillende sociale groepen om het culturele leiderschap. De media zijn de plek waar deze strijd tot uiting komt in de vorm van verschuivende en tegenstrijdige mediaperspectieven met als doel sociale ongelijkheden te bestendigen of te veranderen. Deze intentie hangt af van de ideologie van de journalist: het algemene beeld dat hij van de wereld heeft en de mate waarin de werkelijkheid volgens hem daarmee overeenkomt. Ideologie is het laatste begrip dat de aannames in de probleemstelling onderbouwt en komt in de laatste paragraaf aan de orde.

2.5 Opvattingen en ideologie

Perspectieven komen voort uit vertogen die met elkaar strijden om het culturele leiderschap. Een vertoog is succesvol als het aansluit bij wat op een bepaald moment binnen een cultuur als vanzelfsprekend wordt beschouwd. Het sluit aan bij al dan niet uitgesproken afspraken over wat leden van een samenleving met elkaar verbindt en hoe zij hiermee omgaan; de 'shared meanings' (Hall 2003:1-2; Tennekens 1992:18). Deze vanzelfsprekende, gedeelde betekenissen zijn volgens de cultuurwetenschappen opvattingen die in de heersende ideologie besloten liggen.

Eagleton (1991) heeft een vergelijkende studie gedaan naar dit begrip. Hieruit komen drie begrippen naar voren, die samen de definitie vormen van ideologie; *betekenissysteem*, *legitimatie van de sociale orde* en *relaties met machthebbers*.

Ideologie is een breder concept dan cultuur, want er liggen ook opvattingen in besloten over de manier waarop mensen de wereld definiëren; welke beelden liggen ten grondslag aan een samenleving? (Croteau & Hoynes 2003: 159) Over de exacte definitie van ideologie bestaat in de literatuur veel discussie. In zijn overzichtstudie heeft Eagleton (1991) vastgesteld dat er verschillende, soms tegenstrijdige definities van ideologie bestaan. Na vergelijking van

H 2 – THEORETISCH KADER: OVER IDEOLOGIE IN KRANTENBERICHTEN

deze definities concludeert hij dat een ideologie allereerst een *betekenissysteem* is dat uit waarheidsclaimende opvattingen bestaat over een sociale groep in een samenleving.

Het dilemma waar Eagleton mee worstelt, is of ideologie alleen betrekking heeft op legitimering van de macht van de heersende klasse, of dat alle betekenissystemen die een bepaalde sociale orde promoten, een ideologie zijn. Het zou immers vreemd zijn als de opvattingen van een linkse politieke partij wel ideologisch zijn zolang die aan de macht is, maar niet langer ideologisch is zodra zij in de oppositie zit. Eagleton stelt daarom ten tweede dat het begrip te maken heeft met het *legitimatieproces van een bepaalde sociale orde*, en niet van een heersende klasse (Eagleton 1991: 6). Het gaat dus om een betekenissysteem, dat waarheidsclaimende opvattingen bevat met als doel sociale groepen in een samenleving te legitimeren, ongeacht hun machtspositie.

Het derde element van ideologie is het concept van 'lived relations', een begrip dat hij ontleent aan werk van Louis Althusser. Mensen zijn volgens die opvatting sociale subjecten die *relaties met machthebbers* op een bepaalde manier ervaren, die ingegeven is door de ideologie waarin zij zelf een plek hebben. Hiermee geeft Althusser uiting aan het *subjectieve karakter* van ideologie; het gaat niet om een werkelijkheid van onbetwistbare feiten en gebeurtenissen, maar om de manier waarop mensen hun eigen sociale werkelijkheid ervaren. Eagleton kiest voor deze opvatting, omdat die aansluit bij zijn eigen ideeën over de neutraliteit van ideologie ten aanzien van de macht van sociale groepen (Eagleton 1991: 18).

Door de drie begrippen te combineren, ontstaat een definitie van ideologie als *een betekenissysteem dat legitimerende opvattingen bevat over sociale groepen in een samenleving, ongeacht de macht van deze groepen, aan de hand waarvan subjecten hun relatie met instituties ervaren*. Deze definitie van ideologie, of wereldbeeld⁶, is voor deze thesis gehanteerd, omdat zij ten eerste het resultaat is van een vergelijkende studie van opvattingen over ideologie. Daarnaast sluit deze definitie naadloos aan bij de gekozen definitie van vertogen; zij beschrijven de strijd om het dominante proces namelijk als één die vanuit meerdere plekken - en groepen - in een samenleving gestreden wordt, ongeacht hun machtspositie. In het volgende hoofdstuk heb ik beschreven hoe ik deze theoretische uitgangspunten heb gebruikt voor het uitvoeren van mijn onderzoek.

⁶ In deze thesis zijn de begrippen wereldbeeld en ideologie als gelijkwaardig aan elkaar behandeld. Wanneer ik de term wereldbeeld hanteer, refereer ik dus aan de definitie die ik voor ideologie heb geformuleerd.

3 ONDERZOEKSAANPAK

3.1 Inleiding

Met dit onderzoek wil ik beschrijven welke opvattingen Indische Nederlanders in Indonesië hadden over de repatriëring en de manieren waarop kranten in hun samenleving uiting gaven aan die opvattingen. De onderzoeksvraag (§ 1.3) heb ik in drie hoofdgroepen onderverdeeld:

Historische context

Wat was de repatriëring?

Wat was de aanleiding voor de repatriëring?

Hoe was de situatie in Indonesië en Nederland tijdens deze gebeurtenis voor Indische Nederlanders en de Nederlandstalige kranten in Indonesië?

Welke vertogen circuleerden in Nederland over de repatriëring?

Verhalen in Indonesië over de repatriëring

Welke verhalen stonden centraal?

Wat valt hieruit af te leiden over de repatriëring als object?

Hoe werd taal gebruikt in deze verhalen en welke beelden ontstonden hierdoor?

Perspectieven en denkkaders, vertogen en wereldbeelden

Welke perspectieven stonden in de kranten bij de beschrijving van dit onderwerp?

Welke informatie over het individuele denkkader van journalisten is af te lezen uit de historische context en de woordkeuze in de berichten?

Welke vertogen zijn af te leiden uit de perspectieven en denkkaders?

Welke wereldbeelden zijn af te leiden uit de vertogen?

In dit hoofdstuk staat beschreven hoe ik deze drie heb onderzocht.

3.2 Empirisch onderzoek en mijn houding als waarnemer

Dit onderzoek is een empirisch onderzoek geweest: ik heb uitspraken willen doen over de samenleving van Indische Nederlanders in Indonesië op basis van hun eigen werkelijkheid. Empirisch onderzoek houdt in dat de enige manier om kennis te verkrijgen over de werkelijkheid is haar op basis van ervaring, dat wil zeggen zintuiglijke waarneming, te observeren. Deze waarnemingen generaliseert de onderzoeker vervolgens via inductie: het

H 3 – ONDERZOEKSAANPAK

formuleren van regels die gelden voor alle relevante verschijnselen, vanuit een verzameling specifieke verschijnselen (Essers & Van Oosterhout 1996:22).

Deze vorm van onderzoek heeft twee risico's. Het eerste is de rol van de onderzoeker. Het empirisme gaat uit van een passieve onderzoeker: iemand die geen invloed heeft op het proces van waarneming en objectief zijn waarnemingen kan verwerken tot algemene kennis (Essers & Van Oosterhout 1996:22; Richards 2005:25). Het tweede risico is het inductie-principe. Is het mogelijk om vanuit een beperkte selectie van de werkelijkheid uitspraken te doen over de gehele werkelijkheid (Essers & Van Oosterhout 1996:22)?

Bij het uitvoeren van dit onderzoek ben ik me bewust geweest van deze twee risico's, vanwege mijn eigen plek in de samenleving van Indische Nederlanders. Ik ben een Indische Nederlander en heb herinneringen en opvattingen van mijn familie over de repatriëring en hun identiteit meegekregen. Dit maakt mij als observeerder aan de ene kant scherpzinniger dan onderzoekers die niet binnen deze cultuur opgegroeid zijn. In de waarnemingen die ik heb gedaan, herkende ik de nuances, sociale verhoudingen, woordspelingen, historische en lokale gebeurtenissen die ik uit verhalen heb meegekregen en waar ik me over verwonderd heb. Aan de andere kant zou mij dit als observeerder vooringenomen kunnen maken, waardoor mijn waarnemingen onbetrouwbaar zouden worden.

Om dit risico te minimaliseren, heb ik opvattingen die ik vanuit mijn cultuur heb meegekregen in de bijlagen beschreven (bijlage 3.1), zodat openbaar is met welke blik ik in dit onderzoek gestapt ben. Bovendien ben ik me bij mijn waarnemingen bewust geweest van deze opvattingen en heb ik mezelf regelmatig afgevraagd of een waarneming voortkwam uit mijn eigen bagage, of uit de elementen die in de krantenberichten stonden. Daarnaast heb ik meer afstand van mijn eigen bagage genomen door mijn eigen opvattingen aan te vullen met die van anderen. Hiervoor heb ik deelgenomen aan forumdiscussies over de Indische identiteit, de literaire tetralogie *Aarde der Mensen* gelezen van de Indonesische schrijver Pramoedya Ananta Toer en de essaybundel *Journael van Cyberney* van Alfred Birney. Bovendien heb ik mij uitgebreid in de geschiedenis van Indische Nederlanders en Nederlands-Indië verdiept, zodat ik niet alleen de feiten en gebeurtenissen kende waarover mijn ouders en grootouders mij verteld hadden, maar een eigen, onafhankelijke blik ontwikkelde op de samenleving van mijn voorouders, gebaseerd op wetenschappelijke publicaties. De weerslag van deze verdieping is opgenomen in hoofdstuk 4 en bijlage 3.2.

Het tweede risico was juist vanwege mijn eigen kennis van Indische Nederlanders minder pregnant. Ik ken Indische Nederlanders als een zeer heterogene groep mensen. Laat drie van hen onderling (zonder buitenstaanders) een discussie over bijvoorbeeld het huidige Indonesië voeren en er zullen minstens drie verschillende meningen weerklinken. Hierdoor was ik mij bij het formuleren van mijn conclusies bewust, dat de resultaten een hoge mate

H 3 – ONDERZOEKSAANPAK

van heterogeniteit moesten bevatten over de repatriëring naar Nederland. Met andere woorden: alle uitersten moesten erin vertegenwoordigd zijn.

Deze houding zou kunnen betekenen dat ik op zoek gegaan ben naar uitersten, maar dat is niet het geval geweest. Ik heb mijn conclusies getoetst op dit criterium en pas definitieve conclusies geformuleerd, toen ik mijn waarnemingen objectief, dus los van mijn eigen opvattingen, kon koppelen aan die conclusies. Tegelijkertijd zijn bepaalde conclusies meer gebaseerd op eigen inschattingen dan op mijn waarnemingen, of onvoldoende gefundeerd om ze te aggregeren naar algemeen niveau. Als dit het geval is, geef ik dat in dit onderzoek duidelijk aan, door bijvoorbeeld te vermelden dat iets mijn vermoeden is. In het laatste hoofdstuk plaats ik bovendien een aantal kanttekeningen bij de resultaten van dit onderzoek, om de geloofwaardigheid van de onderzoeksresultaten te waarborgen. Tot sluit ik deze thesis af met een nawoord, waarin ik beschouw hoe mijn eigen opvattingen in de loop van dit onderzoek veranderd zijn.

3.3 Onderzoeksontwerp: de kwalitatieve casestudy

Het onderzoek naar berichten over de repatriëring heb ik aangepakt als een kwalitatieve enkelvoudige casestudy. De keuze voor een kwalitatief onderzoek heeft te maken het doel van dit onderzoek, de vorm van te verwachten data en de wijze van beschrijving van de resultaten.

Ik heb opvattingen in kranten willen achterhalen met als doel de opvattingen in de Indische gemeenschap in Indonesië te omschrijven. Hiervoor waren geen algemene geldende regels aan te wijzen die hadden kunnen dienen als hypotheses voor opvattingen van Indische Nederlanders over de repatriëring, waaraan ik mijn bevindingen kon toetsen. Ik had deze kunnen destilleren uit bestaande theorieën over Indische Nederlanders en over dekolonisatieprocessen, maar het risico daarvan was geweest dat deze bestaande kennis niet representatief was geweest voor de specifieke casus van repatriërende Indische Nederlanders. Een ander risico daarbij was dat die bestaande kennis gevormd was door diezelfde opvattingen die ik wilde achterhalen. Hierdoor zou ik waardevolle informatie over het hoofd hebben kunnen zien, doordat ik zou hebben gezocht binnen bepaalde opvattingen.

Ten tweede waren de gegevens die uit mijn onderzoek zouden komen, van tevoren niet te definiëren, omdat zij contextafhankelijk waren én van elkaar afhankelijk waren (Richards 2005:34). Betekenissen in krantenberichten waren pas te vertalen naar vertogen en opvattingen, wanneer ik de onderlinge relaties daartussen had geanalyseerd en in de juiste context had geplaatst. Een kwantitatieve onderzoeks aanpak had bovendien vereist dat ik slechts één analyse had kunnen uitvoeren, waardoor er geen ruimte was voor een iteratieve analyse van de data.

H 3 – ONDERZOEKSAANPAK

Een derde reden voor een kwalitatief onderzoek waren de resultaten die ik wilde genereren. Ik heb mijn bevindingen willen beschrijven, zodat mijn onderzoek bij kan dragen aan bestaande wetenschappelijke kennis over de cultuur van Indische Nederlanders. Kwantitatief onderzoek gaat uit van een vaste aanpak die statistisch onderbouwde resultaten geeft en door cijfermatige resultaten te genereren, wat niet het doel is geweest van mijn thesisonderzoek (Baarda et al 2005: tweede - vijfde pagina⁷).

Een casestudy is een kwalitatief onderzoeksontwerp en heeft als doel een groep mensen die met elkaar verbonden zijn door een thema als één geheel diepgaand te onderzoeken. Een dergelijk onderzoek wordt uitgevoerd om informatie te achterhalen over een thema dat ook op anderen, buiten de onderzochte groep, toepasbaar is: een onderzoeker wil waarnemingen uit een casestudy generaliseren naar andere mensen met dezelfde kenmerken als de onderzochte groep. Van belang hierbij is de context: een casestudy wordt uitgevoerd in samenhang met de praktijk waarbinnen de groep zich bevond (Baarda et al 2005:113). Daarom is er hier sprake van een enkelvoudige casestudy: ik heb geen gebeurtenissen geënceneerd bijvoorbeeld, maar gebruik gemaakt van de gebeurtenis die zich 'onder natuurlijke omstandigheden' heeft voorgedaan tussen 1950 en 1958 (Baarda et al 2005: 121).

De gekozen onderzoeksbenadering is daarom de casestudy. De volgende paragrafen gaan over de manier waarop ik deze heb uitgevoerd en in deze thesis beschreven.

3.4 Analysemethodes

3.4.1 Inleiding

De casus die in dit onderzoek geanalyseerd is, is het proces van repatriëring geweest van Indische Nederlanders zoals dat in Nederlandstalige kranten beschreven is, die in Indonesië uitgegeven werden. De context van deze casus zijn de ontwikkelingen in Nederland en Indonesië en de bilaterale ontwikkelingen tussen deze twee landen in de periode 1950 - 1958, die van invloed waren op Indische Nederlanders. Hiervoor heb ik een *literatuurstudie* gedaan. Daarnaast is een verzameling gemaakt van relevante krantenberichten uit drie kranten, die aan de hand van een *tekstuele analyse* onderzocht zijn op perspectieven en denkkaders. De selectie van deze kranten en krantenberichten komt in de volgende paragraaf aan de orde. Door deze perspectieven aan een *discursieve analyse* te onderwerpen, zijn beschrijvingen van vertogen uit die tijd tot stand gekomen. Vervolgens zijn de opvattingen die ten grondslag lagen aan deze vertogen, aan de hand van een *kritische analyse* achterhaald.

⁷ Paginanummering ontbreekt

H 3 – ONDERZOEKSAANPAK

3.4.2 *Literatuurstudie*

Voor de beantwoording van de deelvraag over de historische context, heb ik geput uit wetenschappelijke studies. De historische context is te vinden in hoofdstuk 4.

Voor een analyse van het verloop van de repatriëring en de situatie in Indonesië heb ik een veelheid aan bronnen gebruikt. De meest geraadpleegde publicaties zijn van Ulbe Bosma, Hans Meijer, Remco Raben en Wim Willems uit de reeks *De geschiedenis van Indische Nederlanders* (2001 – 2006). Daarnaast heb ik waardevolle informatie over de nationaliteitskwestie gevonden in het proefschrift van Eric Heijs (1995). De studie naar de geschiedenis van Indische Nederlanders en Nederlands-Indië (een samenvatting is opgenomen in bijlage 3.2) heb ik voor een groot deel met dezelfde publicatiereeks gedaan, en daarnaast is het standaardwerk van Termorshuizen (2001) van groot belang geweest voor mijn begrip van de rol van de pers in Nederlands-Indië en de bagage die zij meenemen naar het onafhankelijke Indonesië.

Publicaties van Ulbe Bosma, Angelie Sens en Gerard Termorshuizen over de kranten in Nederlands-Indië en Indonesië hebben bijgedragen aan het tweede onderdeel van de historische context. Een kanttekening bij deze publicaties geldt voor die van Bosma, Sens en Termorshuizen uit 2005. Deze gaf weliswaar een goede indruk van de na-oorlogse pers, aangezien hier verder geen materiaal voorhanden was, maar was voor een diepgaande analyse ontoereikend. Om mijn analyse wel te kunnen uitvoeren, heb ik direct contact gezocht met de onderzoekers of zelf in archieven gezocht naar ontbrekende informatie. De resultaten van deze analyse heb ik in hoofdstuk 6 gebruikt voor de beschrijving van de denkkaders van journalisten, samen met de resultaten van de tekstuele analyse (§ 3.4.3).

Het heersende vertoog in Nederland over de repatriëring en Indische Nederlanders heb ik achterhaald dankzij de studies van Annemarie Cottaar en Wim Willems (1984) en J.E. Ellemers en R.E.F. Vaillant (1985). Hun bevindingen heb ik geanalyseerd op de aanwezigheid van vertogen en wereldbeelden.

3.4.3 *Tekstuele analyse via inhoudsanalyse*

Binnen de kritische vertooganalyse is een tekstuele analyse de eerste stap om uitspraken te doen over een vertoog: de manier waarop journalisten taal in gebruik hebben (Richardson 2007:37). Dit omvat een bredere aanpak dan een inhoudsanalyse. Tekstuele analyse is 'the analysis of the way propositions are structured and the way propositions are combined and sequenced'. Teksten op deze manier analyseren, houdt in dat de onderzoeker niet alleen kijkt naar wat een journalist in een krantenbericht opgenomen heeft, maar ook welke informatie hij weggelaten heeft. Dit is bij inhoudsanalyse niet mogelijk.

H 3 – ONDERZOEKSAANPAK

In een tekstuele analyse kijkt de onderzoeker naar de manier waarop een journalist taal gebruikt. Hierbij zijn drie tekstelementen aan te wijzen: gangbare uitdrukkingen (woordkeuze, woordvolgorde, accenten) die ideeën van de journalist weergeven, (2) indexwoorden die de sociale plek en rol van een persoon of groep aangeven (het inmiddels klassieke voorbeeld hiervoor is terrorist of vrijheidsstrijder) en (3) stijlfiguren en andere tekstuele structuurkeuzes die van invloed zijn op de manier waarop een boodschap overkomt (passief versus actief is hier een voorbeeld van).

Ik heb de tekstuele analyse daarom gebruikt om te onderzoeken welke perspectieven (als centraal organiserend principe) en denkkaders van journalisten in de krantenberichten aanwezig waren. Om een praktische reden heb ik de verzameling van data voor deze eerste analyse echter met een inhoudsanalyse uitgevoerd. De publicatie van Richardson over de kritische vertooganalyse van krantenberichten is vrij recent en ik was al met dit onderzoek bezig, toen ik zijn onderzoeksaanpak onder ogen kreeg. Ik was tegen dezelfde beperkingen van de inhoudsanalyse aangelopen die volgens de kritische vertooganalyse het nadeel zijn van die analysemethode.

Vanwege de toepasselijkheid van de opvattingen in de publicatie van Richardson voor dit onderzoek, heb ik de data die ik door de gebreken van de inhoudsanalyse niet kon analyseren vervolgens geanalyseerd volgens de uitgangspunten van de tekstuele analyse. Hierbij heb ik onder meer gelet op de toepassing van redactionele beslissingen in de taal, zoals het gebruik van Indische uitdrukkingen, weglatingen, de aanwezigheid van de term Indo-Europeanen in de teksten, beeldgebruik, kop- en tussenkopkeuzes en het commentaar dat de krant leverde in het bericht.

De resultaten van de tekstuele en inhoudsanalyse zijn in verhaalvorm opgenomen in hoofdstuk 5. Ten eerste was het een verzoek van een van mijn begeleiders om te lezen welke verhalen in de kranten stonden. De belangrijkste reden voor deze vorm was echter dat dit de enige manier was om integraal weer te geven welke nuances en andere vormen van taalgebruik kranten hanteerden om de repatriëring te beschrijven. Zo kon ik de waardevolle, complexe informatie uit de analyse in deze thesis overdragen. Daarnaast, al was dit van ondergeschikt belang, kon ik op deze manier inzichtelijk maken dat mijn waarnemingen niet negatief beïnvloed zijn door mijn persoonlijke opvattingen.

De elementen aan de hand waarvan ik de inhoudsanalyse heb uitgevoerd, zijn opgenomen in tabel 3.6. Voor de perspectieven zijn deze afkomstig uit het werk van Cottle et al (§ 2.3.3). Daarnaast heb ik een aantal vragen opgesteld op basis van de beschrijving van Scheufele's individuele denkkaders van journalisten (§ 2.3.2). Deze vragen zijn opgenomen in tabel 3.7. Voor de eerste verwerking heb ik per bericht in Word een format aangemaakt 'Format inhoudsanalyse', opgenomen in bijlage 3.3. Daarnaast zijn de resultaten van de

H 3 – ONDERZOEKSAANPAK

historische context (§ 3.4.1) over de kranten in Indonesië gebruikt voor de analyse van de individuele denkkaders in hoofdstuk 6. Deze zijn niet opgenomen in het Word-format.

Voordat ik een discursieve analyse heb uitgevoerd op de aangetroffen perspectieven en denkkaders in krantenberichten, heb ik drie indicatoren aangewezen waarmee ik deze kon beschrijven. Voor de beschrijving van de perspectieven heb ik uit deze analyses gekozen voor het thema, de gebeurtenis (issue) en de betekenisverlenende partijen: een thema is namelijk de manier waarmee een issue door een betekenisverlener betekenis krijgt. Tegelijkertijd zijn deze alle drie het gevolg van de keuze van de journalist. De woordkeuze van een journalist en zijn weglatingen geven uiting aan de sociale ongelijkheden in zijn samenleving: woordkeuze is de ultieme vorm van taal in gebruik en de beste manier om te achterhalen wat, in combinatie met de factoren uit de historische context, de intenties van de journalist waren. Om die reden heb ik woordkeuze in brede zin gebruikt om de denkkaders van de journalist, samen met de resultaten uit de casus, te beschrijven.

3.4.4 *Discursieve analyse*

Op de perspectieven en denkkaders van journalisten heb ik een discursieve analyse uitgevoerd door een analyse te maken van de vier elementen uit de cultuurwetenschappen die ik in § 2.4 heb beschreven: objecten, subjecten, relaties met instituties en de 'waarheid'. De vragenlijst die ik hierbij gehanteerd heb, is opgenomen in tabel 3.8. Om dezelfde praktische redenen die ik eerder noemde, heb ik de afweging moeten maken of ik deze methode zou hanteren of de discursieve analyse van de kritische vertooganalyse. De vertooganalyse van Richardson biedt geen meerwaarde ten opzichte van deze methode die ik reeds hanteerde en heb ik daarom ook niet gebruikt.

Elk vertoog heb ik omschreven in de vorm van een overkoepelende uitspraak, waarin de vier vertoogelementen met betrekking tot de repatriëring tot uitdrukking kwamen. Door te onderzoeken wat de aanwezigheid van deze vertogen was, heb ik het dominante en strijdige vertoog aan kunnen wijzen. Ik heb elk vertoog vergeleken met het algemene beeld dat bleek uit de perspectieven en denkkaders. Het vertoog dat het meeste met dit algemene beeld overeenkwam, heb ik gedefinieerd als het dominante vertoog. Het vertoog dat in veel berichten aanwezig was, maar duidelijk een andere vorm had in termen van thema, onderwerp en betekenisverlener, heb ik gedefinieerd als het strijdige vertoog. De subvertogen heb ik achterhaald door op deze drie kenmerken te kijken hoe de overige perspectieven in krantenberichten betekenis verleenden aan gebeurtenissen binnen de repatriëring. Deze analyse is het derde deel van hoofdstuk 6.

H 3 – ONDERZOEKSAANPAK

3.4.5 *Kritische analyse*

Binnen de kritische vertooganalyse is de laatste stap het vergelijken van de gevonden vertogen met de 'social and cultural goings-on which the communicative event is part of' (Richardson 2007: 42). De onderzoeker zet dan de gevonden vertogen af tegen de feiten die bekend zijn over de werkelijkheid waarbinnen de gebeurtenis plaatsvond en het doel waarmee het vertoog daarbinnen functioneerde. Dit komt overeen met de benadering van de cultuurwetenschappen dat het wereldbeeld, of de ideologie, uiteindelijk de bron is van opvattingen in vertogen en de strijd daartussen. De meerwaarde van de combinatie van deze twee benaderingen in deze laatste analyse is dat ik heb kunnen achterhalen welke sociale ongelijkheden kranten, bewust of onbewust, wilden benadrukken of veranderen.

De kritische analyse heeft als resultaat dat ik vier wereldbeelden heb benoemd die ten grondslag lagen aan de gevonden vertogen. De benaming is bepaald door het centrale begrip dat in het vertoog tot uiting kwam over de rol van de dominante 'subjects' in dat wereldbeeld en de manier waarop zij uiting gaven aan de sociale werkelijkheid om hen heen. Deze analyse vormt het laatste deel van hoofdstuk 6.

3.5 Dataverzameling en -selectie

Om de beschreven analyses uit te kunnen voeren, heb ik uit drie kranten in totaal 92 berichten achterhaald die relevant worden voor dit onderzoek. In deze paragraaf beschrijf hoe ik tot deze selectie ben gekomen.

De onderzoekseenheden, de krantenberichten, zijn afkomstig uit de microfilmarchieven van de Koninklijke Bibliotheek (KB) in Den Haag. Uiteindelijk zijn de Nieuwe Courant/ Nieuw Soerabajasch Handelsblad (NSH)⁸, De Vrije Pers en de Nieuwsgier geselecteerd. Bij de selectie van deze kranten zijn twee uitgangspunten gehanteerd. Ten eerste moesten in de archieven aaneengesloten edities beschikbaar zijn, van ten minste twee verschillende maanden, uit twee verschillende jaren uit de onderzoeksperiode. Een van de bekendste kranten uit die tijd, de Java-bode, bleek hieraan niet te voldoen en is daarom niet meegenomen als bron voor de onderzoekseenheden.

De tweede eis luidde dat de krant Nederlandstalig was en uitgegeven werd in Indonesië. De kranten in de archieven van de KB voldeden als enige aan deze twee eisen. De archieven van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), het Koninklijk Instituut voor Land- en Volkenkunde (KITLV) en het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) hebben veel Nederlandstalig krantenmateriaal uit Indonesië, maar dit materiaal

^{8 8} De Nieuwe Courant werd in november 1951 het Nieuw Soerabaiaasch Handelsblad.

H 3 – ONDERZOEKSAANPAK

voldeed niet aan de eerste eis. Enkele kranten zijn nog wel gebruikt voor de historische context.

Van de Nieuwe Courant/NSH, De Vrije Pers en de Nieuwsgier zijn edities geselecteerd uit 1951, 1953, 1955 en 1957. Allereerst is op deze manier een representatief aantal jaren uit de gehele onderzoeksperiode in het onderzoek opgenomen. Daarnaast hangen deze jaartallen samen met de ontwikkeling van de repatriëring naar Nederland.

In 1951 liep de optieperiode af en moesten Indische Nederlanders kiezen voor het Nederlanderschap of het warga negara. In 1953 verscherpte Nederland de criteria waaraan mensen moesten voldoen die op regeringspassage naar Nederland wilden komen, waardoor weinig mensen konden repatriëren. Deze aangescherpte eisen zijn in 1955 weer versoepeld en nam het aantal repatrianten weer toe. 1957 is tot slot het jaar van de 'Zwarte Sinterklaas'; de dag waarop de Nederlanders gesommeerd werden te vertrekken uit Indonesië, die geen warganegarastatus wensten.

Bij de selectie van de maanden is getracht elk jaar de maanden januari en november te onderzoeken. De voorkeur was voor deze maanden was deels gebaseerd op een voorstudie van het beschikbare materiaal. Hieruit kwam naar voren dat in die maanden veel relevante krantenberichten geplaatst waren. Daarnaast had deze keuze ook te maken met de bevindingen uit de literatuurstudie naar de historische context. Met name in 1951 was in het begin en eind van het jaar een verhoogde belangstelling te verwachten voor de repatriëring. Van de jaren 1951 en 1953 zijn inderdaad deze maanden onderzocht.

Door beperkingen van het archiefmateriaal zijn voor de daaropvolgende jaren meer willekeurige keuzes gemaakt. Van de Nieuwe Courant/ NSH was na mei 1955 geen volledige maand meer in de archieven te vinden. Daarnaast is getracht een spreiding van de kwartalen in de onderzoekseenheden aan te brengen en is eenmaal een zomermaand bestudeerd. De keuze voor de editie augustus 1955 van de Nieuwsgier is echter ook ingegeven door het archief; vóór juli was van dat jaar geen complete maaneditie beschikbaar. De editie november 1957 heeft weinig krantenberichten opgeleverd, maar is toch onderzocht, omdat deze de laatste maand was waarin de kranten nog operationeel waren.

Elk krantenbericht is opgevat als een onderzoekseenheid, ook als het alleen een foto met bijschrift was. Uit de zeven edities zijn 92 krantenberichten geselecteerd voor analyse, zoals uit tabel 3.1 op te maken is.

Deze selectie is gebaseerd op inhoudelijke kenmerken van het bericht, maar ook op het type bericht: alleen journalistieke berichten zijn geselecteerd. Reclames, persoonlijke berichten en andere commerciële teksten in de kranten die te maken hadden met de repatriëring zijn buitengesloten, zoals advertenties waarin scheepvaartmaatschappijen hun tarieven voor passage naar Nederland bekendmaakten. De inhoudelijke selectiecriteria zijn in tabel 3.2

H 3 – ONDERZOEKSAANPAK

opgenomen, waarbij een onderscheid gemaakt is tussen insluitende en uitsluitende berichtkenmerken.

De algehele lijn hierbij is geweest dat die berichten geanalyseerd dienden te worden, die bijdroegen aan de kennis over de repatriëring of uiting gaven aan opvattingen hierover. Berichten die hier niet aan voldeden, gingen bijvoorbeeld over de nationaliteitskwestie, andere vormen van emigratie uit Indonesië of over andere repatrianten dan de Indische Nederlanders zoals die voor dit onderzoek gedefinieerd zijn in § 1.4.3. Berichten waarbij twijfel bestond over de vraag of zij voldeden aan de insluitende criteria, zijn buitengesloten.

Een voorbeeld van deze laatste categorie is een bericht uit januari 1951 over de deviezenregeling voor emigranten. Een repatriant is ook een emigrant, en repatrianten hadden te maken met de deviezenregeling, dus ik had het bericht in eerste instantie geselecteerd. Bij de inhoudsanalyse bleek echter dat het alleen ging over mensen die vanuit *Nederland* zouden gaan emigreren, naar onder meer Canada, Brazilië en Australië. Wellicht had dit bericht betrekking op gerepatriëerde Indische Nederlanders, maar dat was niet uit het artikel op te maken.

3.6 Datapreparatie en -verwerking

3.6.1 *Vorbereiden van de krantenberichten voor analyse*

Vanaf microfilm is van alle krantenberichten een uitdraai gemaakt. Sommige uitdraaien waren van dermate slechte kwaliteit, dat de tekst op papier met de hand bijgewerkt is. De krantenberichten zijn genummerd volgens het systeem jaartal-krant-volnummer, waarbij de Nieuwe Courant/ NSH altijd code 1 gekregen heeft. Het volnummer was eerst afhankelijk van jaartal en krant (tabel 3.3). Het eerste krantenbericht is dus nummer 51101(1951 – Nieuwe Courant/ NSH – volnummer 1), het eerste krantenbericht uit de Vrije Pers is 51201 (zie tabel 3.1). Dit nummer is op de achterzijde van de uitdraai genoteerd. Eén artikel (55201) stond onvolledig in de krant, maar is desondanks meegenomen in de analyse, omdat het wel voldeed aan de selectiecriteria en juist door de onvolledigheid kan hebben bijgedragen aan de opvattingen over de repatriëring. De uitdraaien zijn op volgorde van eerst jaartal en daarna krant in mappen gesorteerd. Aan de mappen is een lijst toegevoegd met alle nummers en bijbehorende krantenkoppen (tabel 3.4). De gehele dikgedrukte tekst bovenaan het artikel is beschouwd als krantenkop. Van krantenkoppen bij artikelen die alleen bestonden uit een foto met onderschrift is het onderwerp van de foto tussen [] geplaatst.

H 3 – ONDERZOEKSAANPAK

3.6.2 *Uitvoering en verwerking analyses*

Voor de analyses van dit onderzoek heb ik gebruik gemaakt van de opvolger van het door Cottle et al aanbevolen NUDIST pakket voor softwarematige analyse van kwalitatieve onderzoeksgegevens: NVivo 7.0 (Cottle et al 1998:315, 318). Een kenmerk van kwalitatief onderzoek is dat het coderen pas op een zeer laat stadium in het onderzoekstraject afgerond is (Richards 2005:85). Dit pakket bood uitgebreide mogelijkheden voor iteratieve analyse van analyseresultaten. Om bij te houden welke veranderingen ik heb gemaakt in de verwerking van de resultaten, zoals de codering, heb ik een informeel log bijgehouden waarin ik onder meer elke nieuwe keuze heb bijgehouden.

In NVivo heb ik de 92 Word-bestanden geïmporteerd waarin ik mijn eerste analyse heb uitgevoerd van perspectieven en denkkaders. Deze zijn op volgnummer (§ 3.6.1) opgeslagen als Documents (bronmateriaal) van de analyse. Vervolgens heb ik de analyses gekopieerd naar Cases, zodat ik de kenmerken uit tabel 3.5 aan elk krantenbericht kon koppelen. Daarna ben ik begonnen met de codering van de berichten zelf.

De eerste fase was de codering van perspectieven en denkkaders. In NVivo bestaat de mogelijkheid berichten in 'nodes' te coderen. Ik heb uiteindelijk twee hoofdcategorieën ('tree nodes') aangemaakt: krantperspectief en vertogen. Binnen de categorie Krantperspectief heb ik alle analyseresultaten gecategoriseerd over perspectieven en denkkaders. In de categorie vertogen heb ik de vertogen en wereldbeelden opgenomen. In bijlage 3.4 staat hoe issues, thema's en betekenisverleners gecategoriseerd zijn. De resultaten van deze analyses heb ik gegenereerd door zoekopdrachten ('queries') uit te voeren op de data en ze weer te geven in tabellen ('matrix'). De tabellen heb ik vervolgens in Excel geïmporteerd en er daar grafieken van gemaakt.

3.7 Rapportages

Het resultaat van deze analyses begint in het volgende hoofdstuk, met de beschrijving van de historische context. In hoofdstuk 5 zijn de resultaten opgenomen van de tekstuele analyse in de vorm van verhalen die ik in de krant heb aangetroffen. Normaliter plaats ik afbeeldingen in de bijlage, maar voor dit hoofdstuk heb ik een uitzondering gemaakt. Omdat de bij de krantenberichten geplaatste foto's bijdragen aan de ervaring van de verhalen die in de kranten stonden over de repatriëring, heb ik een apart afbeeldingenblad gemaakt dat voor het hoofdstuk opgenomen is in deze thesis.

Perspectieven waren toen ik met dit onderzoek begon, een van de belangrijkste onderdelen van de analyse. Door de tekstuele analyse merkte ik echter dat de denkkaders van de journalist veel belangrijker waren om te kunnen doorgronden waarom bepaalde

H 3 – ONDERZOEKSAANPAK

gebeurtenissen met een bepaald perspectief in de krant stonden. Journalisten moesten hun werk doen in een politiek getinte en later gedomineerde omgeving. Door de nadruk op ‘taal in gebruik’ kreeg ik de kans om woordkeuze en weglatingen in de berichten grondiger in mijn analyse te betrekken, wat beide individuele keuzes waren van de journalist die het bericht schreef. Om die reden zijn de perspectiefanalyses dan ook niet in hoofdstuk 6 beschreven. Ik heb deze, zoals eerder aangegeven, beperkt tot drie indicatoren: perspectieven waren uiteindelijk alleen het opstapje voor de vervolganalyse van de denkkaders van de journalist en de vertaalslag naar vertogen.

De beschrijving van de denkkaders is daarentegen uitgebreid in hoofdstuk 6 opgenomen. Het is uiteraard niet mogelijk om nog vragen te kunnen stellen aan journalisten over hun motivaties voor woordkeuzes of weglatingen. Toch is het, dankzij de casusbeschrijving in hoofdstuk 4 en de uitgebreide verhalen in hoofdstuk 5, mogelijk geweest om in hoofdstuk 6 conclusies te formuleren hierover. Ook dit is een cyclisch proces geweest, daarom heb ik hiervan geen coderingen in de bijlagen opgenomen: de coderingen blijken uit hoofdstuk 5 en de indicatoren van de perspectieven. Ditzelfde geldt voor de vertogen, die ik heb geanalyseerd uit de in hoofdstuk 6 geformuleerde en beschreven perspectieven en denkkaders. Waar relevant, heb ik wel in de bijlagen van hoofdstuk 5 en 6 grafieken opgenomen, waaruit af te lezen is hoe ik tot de verschillende analyse gekomen ben.

4 KLEUR VAN HET LAND

4.1 Inleiding

Met de repatriëring van de Indische gemeenschap uit Indonesië in de jaren vijftig kwam de menselijke kant van het koloniale verleden voorgoed naar Nederland. Daarvoor was Nederlands-Indië alleen synoniem geweest voor welvaart, ethische zorgen, rijke 'Indisch-gasten' en kruiden en specerijen. In dit hoofdstuk staat beschreven hoe deze ruim 300.000 rijksgenoten uit Indonesië naar Nederland kwamen.

Dit hoofdstuk vormt de casus voor de analyse van krantenberichten over de repatriëring tussen 1950 en 1958. Hiervoor is een literatuurstudie gedaan naar de geschiedenis van Nederlands-Indië, de Nederlandstalige pers in Indonesië en opvattingen in Nederland over gerepatrieerden. Een samenvatting van de Indische geschiedenis tussen 1602 en 1947 is te vinden in bijlage 3.2.

Een beperking van dit hoofdstuk is de geschiedenis van de Nederlandstalige pers in Indonesië. Om de periode tussen 1950 en 1958 te kunnen beschrijven, is geput uit werk van U. Bosma, A. Sens & G. Termorshuizen (2005). Dit materiaal is echter nog niet volledig. Literatuurhistoricus Gerard Termorshuizen heeft deze geschiedenis vanaf 1744 tot 1905 onderzocht en is momenteel bezig met de periode tot aan de Tweede Wereldoorlog in 1942. Mediahistorica Angelie Sens is de naoorlogse periode aan het onderzoeken, tot aan het einde van de Nederlandstalige pers in Indonesië in 1957.

Een laatste opmerking betreft de literatuurverwijzingen. Dit hoofdstuk bevat daar veel van. Om de leesbaarheid te bevorderen, zijn verwijzingen en bronvermeldingen als eindnoten vermeld aan het eind van dit hoofdstuk.

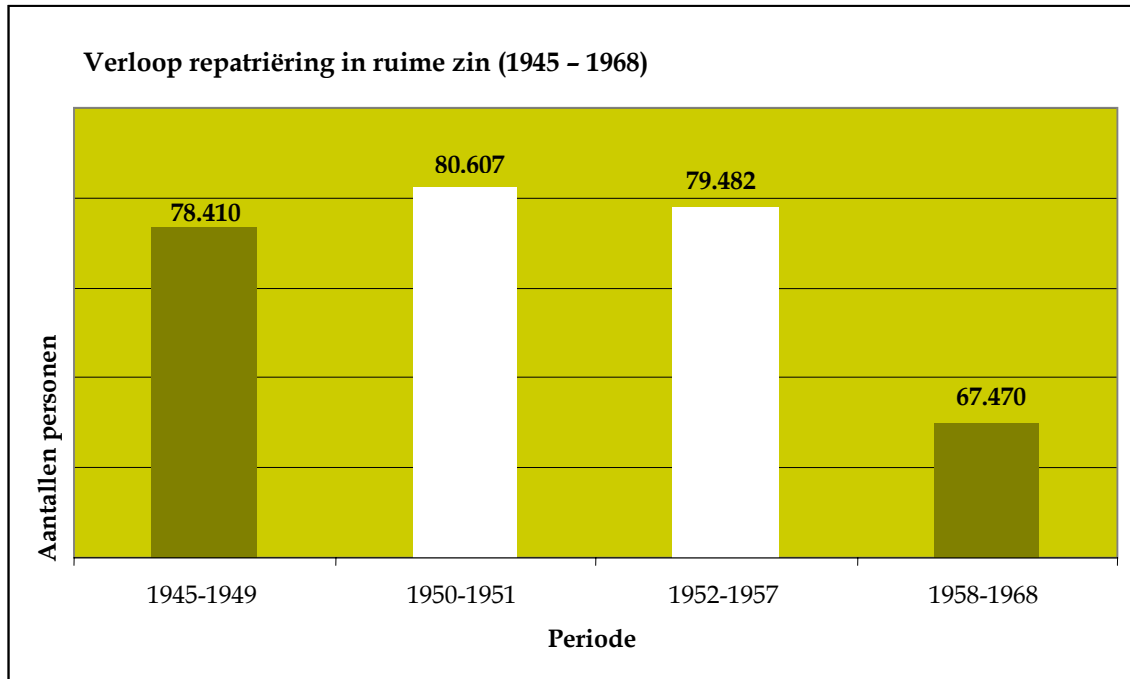
4.2 Het verloop van de repatriëring¹

De repatriëring van Indische Nederlanders naar Nederland in brede zin duurde, zoals te zien is in grafiek 4.1, van 1945 tot 1968. De periode 1950-1952 wordt vaak gezien als de repatriëring in enge zin, omdat toen alleen repatrianten naar Nederland kwamen. Vanaf 1952 was de eigenlijke repatriëring afgelopen en voor 1950 heette de komst van Indische Nederlanders naar Nederland de evacuatie.

Vanaf 1945 kwam namelijk de overkomst van Indische oorlogsslachtoffers op gang, die tot 1949 aanhield en uit ruim 108 duizend evacués bestond. De Indische Nederlanders die naar Nederland kwamen tijdens de evacuatie waren Europeanen en – een kleinere groep – Indo-Europeanen, die de Tweede Wereldoorlog in Japanse kampen hadden doorgebracht, en weduwen en kinderen van hen die deze periode niet overleefd hadden.² Deze mensen werden aangeduid als evacués, omdat het de bedoeling was dat zij in Nederland alleen

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

zouden bijkomen van hun ervaringen en na hun herstel weer naar Indonesië terug zouden keren. Slechts iets meer dan een kwart (28%) van hen heeft dit gedaan: circa 30 duizend Indische Nederlanders gingen weer terug.³

Grafiek 4.1 - Het verloop van de repatriëring (Kirsten Vos/ Ellemers & Vaillant; Willems. Zie bijlage 4, tabellen 4.1 t/m 4.5)

80 duizend repatrianten verlieten Indonesië tussen 1950 en 1952, na de soevereiniteitsoverdracht en vóór het verstrijken van de optietermijn, waarover meer in paragraaf 4.4. De repatrianten die tijdens deze periode naar Nederland vertrokken, waren hoofdzakelijk *totoks*: in Indië wonende Europeanen, die vaak generaties lang in Indië hadden geleefd. Zij vertrokken omdat zij met (vervroegd) pensioen gingen of leven in Nederland boven Indonesië verkozen. Daarnaast repatriëerden ook Indo-Europeanen die een Nederlands paspoort hadden en de kans op een toekomst in Indonesië nihil achtten, of om emotionele redenen niet langer in Indonesië wilden blijven. Onder hen bevonden zich bijvoorbeeld voormalige gouvernementsambtenaren en KNIL-militairen, voor wie geen werk meer was in Indonesië na het overdragen van het gezag aan de Indonesiërs.⁴

Tussen 1952 en 1957 repatriëerden bij benadering een kleine 80 duizend mensen, die om verschillende redenen eerder niet naar Nederland gegaan waren. Hun werk had eerder vertrek niet toegestaan, of zij hadden nog het vertrouwen gehad dat zij hun leven kon voortzetten in Indonesië. Dit waren hoofdzakelijk Indo-Europeanen en in mindere mate *totoks*. In deze periode vertrokken ook *warga negara's* naar Nederland, Indonesische

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

staatsburgers die deze status hadden verkregen door hun Nederlanderschap op te geven. Zij moesten constateren dat, ondanks hun Indonesische paspoort, voor hen geen toekomst was in Indonesië. Zij zijn daarom bekend geworden als *spijtoptanten*. Voor een deel van deze repatrianten had de regering-Drees repatriëring naar Nederland moeilijker gemaakt. Dit waren paradoxaal genoeg juist de mensen waar de nood het hoogst was: Indo's die vanwege de anti-Nederlandse stemming in de Indonesische maatschappij nauwelijks het hoofd boven water konden houden. Pas in 1955 kregen zij weer de mogelijkheid te repatriëren.

De laatsten die Indonesië voor Nederland verruilden, deden dit tussen 1958 en 1968 als repatrianten, spijtoptanten of 'maatschappelijke Nederlanders'. Eind 1957 had de Indonesische regering alle Nederlanders staatsgevaarlijk verklaard, waardoor in 1958 bijvoorbeeld veel Nederlanders die werkzaam waren bij het Nederlandse bedrijfsleven, naar Nederland terugkeerden. Daarnaast verloor Nederland in 1962 Nieuw-Guinea, waar een nieuwe repatriëring golf op volgde. Maatschappelijke Nederlanders waren eigenlijk geen Nederlanders, zoals Chinese *peranakans*. Deze mensen waren, net als totoks, al generaties lang in Indië en werden vervolgd door de Indonesische regering. Zij deden een beroep op de Nederlandse regering om Nederlander te mogen worden. Als zij konden bewijzen voldoende op Nederland georiënteerd te zijn, werd dit toegestaan. Na 1968 konden inwoners van Indonesië niet meer als spijtoptant of 'maatschappelijke Nederlander' naar Nederland komen, waardoor de einddatum van de repatriëring in 1968 valt.⁵

Gezien de uiteenlopende achtergronden van de mensen die naar Nederland kwamen, is het begrip repatriëring niet geheel op zijn plaats. Zij keerden niet terug naar hun geboorteland, zoals de term 'vaderland' impliceert. Zij gingen naar hun juridische vaderland toe, dat zij niet kenden, maar waarvan zij de nationaliteit hadden of mochten aannemen. Dit lot deelden zij met andere migranten uit voormalige Westerse koloniën.⁶ Bewoners van Brits-Indië bijvoorbeeld, die net als Indo-Europeanen het kind waren van inlandse en Europese ouders, repatriëerden naar Engeland. Door deze benaming werden deze mensen formeel niet als etnische minderheid gezien. Aan de ene kant vergrootte deze aanpak hun kansen op sociale acceptatie in het 'vaderland', aan de andere kant werden zij hierdoor 'onzichtbaar'⁷ en zagen zij zich vaak genoodzaakt zich te gedragen als Nederlandser dan Nederlands, of Britser dan Brits. Voor hun eigen identiteit was geen plek – zij waren immers gewoon Nederlanders.⁸

4.3 Soevereiniteit van de Republiek Indonesië

De directe aanleiding voor de repatriëring was de soevereiniteitsoverdracht van Indonesië op 27 december 1949 door Nederland. Hierdoor was het land niet langer Nederlands grondgebied. Deze machtswisseling was het resultaat van het gelande nationaal bewustzijn in Indonesië, dat al voor de Tweede Wereldoorlog in de lucht hing. Op 17 augustus 1945, twee

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

dagen na de capitulatie van de Japanse bezetter, had de Indonesische revolutionair Soekarno de onafhankelijkheid van Indonesië uitgeroepen. Nederland erkende deze echter niet. De strijd tussen de voormalige koloniale heerser en de nieuwe Indonesische staat domineerde vanaf dat moment tot aan de soevereiniteitsoverdracht het leven in Indonesië.

Na het uitroepen van de onafhankelijkheid braken overal in Indonesië rellen uit. Nederland was in augustus 1945 nog maar net bevrijd en had geen idee van de impact en omvang van de revolutie. Verzwakt door de oorlog vroeg het de Engelsen in Azië zich te ontfermen over Nederlands-Indië, dat aan de vooravond stond van de Indonesische vrijheidsstrijd, de *bersiap*. De eerste twee maanden droegen de Britten de Japanners echter op de status quo te handhaven in het onrustige land, omdat zij zich eerst ontfermden over hun eigen Aziatische gebiedsdelen. Na aankomst in september 1945 begonnen de Britten met de evacuatie van Nederlandse oorlogsslachtoffers naar Nederland.

Zij traden niet op tegen de jonge Indonesische *pemoeda's*, die met geweld de voormalige koloniale bevolking uit hun land probeerden te verdrijven. Hun geweld nam steeds massaler vormen aan, zeker toen ex-geïnterneerden na de capitulatie hun kampen verlieten. Hun terugkeer in de samenleving wekte achterdocht bij de al rebellerende jonge Indonesiërs. Zij verdachten hen van een samenzwering tegen de Indonesische republiek, met als doel het koloniale gezag te herstellen. De *bersiap* barstte definitief los toen Soekarno in oktober 1945 een emotionele oproep deed om de Nederlandse bezetter het land uit te werken.

Tegelijkertijd trad Nederland - onder druk van de Engelsen - met tegenzin in onderhandeling met Indonesië over de zelfstandigheid en het vormen van een Nederlands-Indonesische Unie, terwijl het helemaal niet van plan was zijn kolonie op te geven. Tussen 1946 en 1949 sloten Nederland en Indonesië verschillende akkoorden, die dan ook binnen de kortste keren gebroken werden. Zij waren te ruim opgesteld en door het wederzijdse wantrouwen voelde geen van beide landen zich echt gehouden aan de gemaakte afspraken.

Het grootste probleem was dat er in Nederland weinig steun voor was om Indonesië te erkennen: Nederland wilde zijn kolonie niet kwijt en probeerde met twee politieke acties in 1946 en 1948 de macht weer in handen te krijgen. De internationale gemeenschap, onder leiding van de nieuwe wereldmacht Amerika, voerde vanaf 1949 de druk op Nederland op, dat zich uiteindelijk gedwongen zag serieuze onderhandelingen te voeren met de Indonesische regering. De definitieve afspraken tussen de twee landen werden vastgesteld in de *Ronde Tafel Conferentie (RTC)*.

In de RTC⁹ spraken zij af dat (1) er een *Nederlands-Indonesische Unie* zonder eigen organen zou komen als samenwerkingsverband tussen twee volledig soevereine staten, (2) de Verenigde Staten van Indonesië (VSI) uit zeven deelstaten zou bestaan, (3) de VSI alle binnenlandse financiële verplichtingen overnam van Nederland, dat op zijn beurt twee

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

miljard gulden hiervan kwijt zou schelden, dat (4) Nieuw-Guinea voorlopig onder Nederlands gezag viel (Soekarno had echter wel aangegeven, voor het aflopen van de optieperiode Nieuw-Guinea terug te willen), dat (5) op 27 december 1949 de soevereiniteitsoverdracht plaats zou vinden en (6) dat de in de VSI wonende Nederlands staatsburgers tot 27 december 1951 de gelegenheid kregen te opteren voor het Indonesische staatsburgerschap: het *warga negara*, hetgeen letterlijk 'kleur van het land' betekent. De Republiek Indonesië, bestaande uit Java en een deel van Sumatra, werd een van de zeven deelstaten.

Dit akkoord werd uitgevoerd en op 27 december 1949 ondertekende koningin Juliana de soevereiniteitsoverdracht in Amsterdam. Het beleid van Nederland ten aanzien van Indonesië werd vanaf dat moment niet langer gedomineerd door politieke beweegredenen, maar richtte zich op 'het behoud en in de naaste toekomst herstel van de Nederlandse investeringen in Indonesië'.¹⁰

4.4 De keuze voor een vaderland

De onrust van voor de soevereiniteitsoverdracht keerde kort daarna weer terug in de samenleving, om er niet meer uit te verdwijnen. Zij had grote consequenties voor de Nederlandse en voormalig Nederlandse burgers in Indonesië. Na de onafhankelijkheid van Indonesië leefden circa 250 duizend Nederlands staatsburgers op Indonesisch grondgebied. Van deze Indische Nederlanders was meer dan de helft, 170 duizend personen, Indo-Europeaan.¹¹ Alle Nederlanders mochten gebruik maken van de *optieregeling* uit de RTC, maar alleen Indo-Europeanen werden onderwerp van het *ontmoedigingsbeleid* van de Nederlandse overheid. De slechte relatie tussen Nederland en Indonesië maakte dat de keuze die zij moesten maken steeds eenzijdiger werd: Nederlander blijven bood meer perspectieven dan Indonesiër worden.

De onrust in Indonesië begon al in januari 1950. De Nederlandse luitenant R. Westerling besloot toen met zijn strijdgroep een staatsgreep te plegen. Ze bezetten korte tijd een deel van Bandoeng, maar faalden in hun poging de regering-Hatta in Jakarta af te zetten. De Indonesische regering greep deze gebeurtenis aan om per noodwet de federale structuur van de *Verenigde Staten van Indonesië* op te heffen en alle deelstaten op te roepen zich bij de *Republiek Indonesië* aan te sluiten. Het vertrouwen van de Nederlandse regering in Indonesië nam af door deze ingreep, terwijl Indonesië Nederland verweet haar onafhankelijkheid niet te erkennen, door de actie van Westerling, maar ook door een gebeurtenis later dat jaar. De Zuid-Molukken hadden namelijk geen gehoor gegeven aan de oproep van Soekarno. Zij hadden in april de van Indonesië onafhankelijke *Republiek Maluku Selatan* (RMS) uitgeroepen.

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

Zij wensten een verbintenis met Nederland, dat zich de loyaliteit van de Molukkers herinnerde en de *RMS* steunde. Deze Molukse onafhankelijkheidsverklaring zou niet de laatste zijn; de deelstaat *Oost-Sumatra* (Atjeh) zou een paar jaar later volgen.¹²

De verwijdering tussen Nederland en Indonesië werd erger door de kwestie Nieuw-Guinea. Dit gebiedsdeel was in de RTC voorlopig onder Nederlands gezag geplaatst. Indonesië had hiermee ingestemd, onder de voorwaarde dat het Nieuw-Guinea voor het aflopen van de optietermijn terug zou krijgen. Deze kwestie zou de grootste hindernis worden. Nederland bleef vasthouden aan dit gebied, net als Indonesië. Nederland wilde voet aan de grond houden in Azië om Nederlands-georiënteerden uit Indonesië op te vangen en zag Nieuw-Guinea als oplossing voor de overbevolking van Nederland. Daarnaast was het ervan overtuigd dat het land zich beter kon ontwikkelen onder Nederlands bestuur dan onder Indonesisch.¹³ Het enige bespreekbare alternatief voor de Nederlandse onderhandelaars was dat het de soevereiniteit zou overdragen aan de Nederlands-Indonesische Unie. Indonesië vond het geen oplossing, net zo min als het Nederlandse parlement, dat hierdoor in een kabinetscrisis belandde.¹⁴ Voor het aflopen van de optietermijn kwamen de landen hierover niet tot een oplossing.

Naast deze politieke onrust kregen Indische Nederlanders in de eerste jaren van de nieuwe republiek ook problemen in hun directe omgeving. In maart 1950 had de regering-Soekarno besloten – om de economie weer op orde te krijgen – een ‘monetaire sanering’ door te voeren. Hierdoor verloor geld veel van zijn waarde, voor alle inwoners. De Indonesiërs zagen echter dat Indische Nederlanders, zowel Indo-Europeanen als totoks, nog steeds een beter leven hadden dan zij. De Indonesische regering gebruikte deze sentimenten en beschuldigde Nederland van de economische problemen. Daarnaast hadden zich op de arbeidsmarkt verschuivingen voorgedaan.

Het Nederlandse bedrijfsleven had, om de eigen continuïteit zeker te stellen en de investeringen te beschermen, afspraken gemaakt met de Indonesische regering. Het zou alleen nog Indonesiërs en warga negara’s in dienst nemen en mocht alleen op de hoogste posities nog Nederlanders aanstellen. Kansen voor lager opgeleide Indo’s om in het bedrijfsleven aan werk te komen, werden dus kleiner. Ten tweede waren de functies bij het gouvernement, de grootste werkgever in Indië, met de onafhankelijkheid van Indonesië al komen te vervallen. Ook deze arbeidsplekken verdwenen dus. Daarnaast werd, ingegeven door de verslechterende verhoudingen tussen de landen, getwijfeld aan de loyaliteit van Nederlandse werknemers.¹⁵

Al met al veranderde, nog voor het verstrijken van de optietermijn, de leefsituatie voor Indische Nederlanders in Indonesië drastisch. Hun vader- en moederland lagen met elkaar overhoop, wat hen de nodige spanningen opleverde. Zij hadden hun inkomen en vermogen

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

zien slinken door de monetaire bijstellingen, lager opgeleiden kwamen nauwelijks aan een nieuwe baan én zij kregen de schuld van binnenlandse problemen. In deze onrust en onzekerheid moesten Indo-Europeanen van de Nederlandse regering ook nog eens overwegen de Indonesische nationaliteit aan te nemen.

In de *optieregeling* uit de RTC-overeenkomst, de *Toescheidingswet*, was afgesproken dat Indische Nederlanders hun paspoort behielden, maar dit binnen twee jaar na de onafhankelijkheid van Indonesië mochten inruilen voor het Indonesische staatsburgerschap. Wilden zij dit niet, dan mochten zij als Nederlander in Indonesië blijven wonen of repatriëren naar Nederland.¹⁶ Niet-Nederlandse staatsburgers werden automatisch Indonesisch staatsburger en kregen daarmee de status van *warga negara*, wat ‘kleur van het land’ betekent.

Bij deze regeling stond de gedachte centraal, dat zij die tot de ‘Nederlandse natie behoorden’, Nederlanders dienden te blijven en zij die ‘van Indonesischen bloede’ waren, Indonesiër moesten worden. Het was voor de Indonesische regering uitgesloten dat ‘bepaalde inheemse onderdanen’, zoals Indo-Europeanen die geen Nederlands paspoort hadden, de mogelijkheid zouden krijgen Nederlander te worden. Vanuit het belang van natievorming werden zij daarom automatisch Indonesisch staatsburger.¹⁷ *Vreemde Oosterlingen* kregen ook automatisch het Indonesisch staatsburgerschap, maar mochten voor het Nederlandse opteren. Zij hadden namelijk geen Indonesisch of Nederlands bloed. Tot deze groep behoorden ruim een miljoen *peranakans*; in Indonesië geboren Chinezen.¹⁸ Wat ten grondslag lag aan deze optieregeling, waren opvattingen over nationaliteit en natievorming: wie was een ware Nederlander of Indonesiër, en wie konden bijdragen aan de vorming van onze natie?

Deze staatsrechtelijke oplossing zorgde voor opsplitsing van de Indische gemeenschap. Ten eerste werden Indo-Europeanen die om diverse redenen géén Nederlands staatsburger¹⁹ waren, opeens Indonesiër. Een voorbeeld hiervan waren Indo-Europeanen van wie de vader niet Nederlands was, een statenloze vader en een niet-Nederlandse moeder hadden, of niet erkend waren door hun Nederlandse vader. Zij waren altijd op Nederland georiënteerd geweest, maar misten de nodige bewijsstukken voor hun Nederlandse nationaliteit.²⁰ Ten tweede wilde Nederland Indo-Europeanen die nog niet eerder in Nederland waren geweest, ertoe aanzetten de warga-negarastatus aan te nemen. Nederland was niet hun vaderland, dat was Indonesië. Deze opvatting uitte zich in het ontmoedigingsbeleid.

Het *ontmoedigingsbeleid* van de Nederlandse overheid was gericht op de 170.000 Indo-Europeanen met een Nederlands paspoort. Dit beleid was niet nieuw. Al tijdens de evacuatie van oorlogsslachtoffers tussen 1945 en 1949 ontmoedigde de Nederlandse regering hun komst

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

naar Nederland. Voor Indo's was geen plek in Nederland, zei Drees toen al.²¹ De regering was nu van mening dat die evacués uit de eerste periode inderdaad slecht geassimileerd waren: het was dus in de praktijk bewezen dat Indo-Europeanen zich sociaal niet konden redden in Nederland. Daarom drong de regering-Drees erop aan dat zij opteerden voor het warga negara. Zij zouden zozeer verbonden zijn met hun geboorteland, dat komst naar Nederland onherstelbare problemen bij hen zou veroorzaken.

In het begin van de optieperiode hield de Nederlandse regering zich nog afzijdig van 'de optie'. Zij begon zich hier echter vanaf oktober 1950 mee te bemoeien, nadat zij had geconstateerd dat te weinig Indo-Europeanen voor het warga negara hadden geopteerd en besloot actief het ontmoedigingsbeleid te gaan voeren. In eerste instantie bestond dit alleen uit een voorlichtingscampagne in Indonesië over problemen waarmee Indo-Europeanen te maken zouden krijgen bij aankomst in Nederland, zoals het klimaat, woningnood en werkloosheid.²² De regering probeerde daarna de warga-negarastatus neer te zetten als bewijs van vaderlandslievendheid, zo blijkt uit de oudejaarstoespraak van minister Drees in 1950: 'Wij weten echter ook dat nooit Nederlanders aan hun eigen land en ook aan Indonesië groter diensten hebben bewezen, dan zij, die nu op hun post blijven zitten en de schouders zetten onder het moeilijke werk dat thans te verrichten valt.'²³

Deze campagne had het averechtse effect: Indo-Europeanen voelden zich door de Nederlandse regering in de steek gelaten. Nederland besloot daarom particuliere instellingen, kerken en de belangenbehartiger van Indo-Europeanen te benaderen, het *Indo-Europees Verbond* (IEV). Deze partijen moesten hen ervan overtuigen voor het warga negara te kiezen. Het IEV gebruikte als argument dat het aannemen van de warga-negarastatus voor hen een betere toekomst in Indonesië betekende dan er als vreemdeling te leven. Als Nederlander was het immers steeds moeilijker om aan een baan te komen. Daarnaast zag het Indonesië als het echte vaderland, omdat daar de wortels van de Indo's lagen. Als extra overreding garandeerde het – paradoxaal genoeg – behoud van Nederlands onderwijs in Indonesië, dat het IEV zelf verzorgde.

Ondanks alle inspanningen bleven de gehoopte opties van Indo-Europeanen voor het warga negara uit en de Nederlandse regering besloot rigoureuzere maatregelen te nemen. Om de druk op te voeren schroefde zij in april 1951 de criteria op voor repatriëring op *regeringsvoorschot*. Om hiervoor nog in aanmerking te komen, moesten Indo-Europeanen familie in Nederland hebben of aantoonbaar zicht op werk. Dit vatte de regering-Drees namelijk op als 'op Nederland georiënteerd' zijn, hetgeen volgens haar een garantie was voor succesvolle aanpassing aan de Nederlandse maatschappij. Zij die niet aan deze eisen voldeden en hun reis niet zelf konden betalen, kregen geen voorschot meer van de Nederlandse regering. Resultaat was dat zij niet meer konden repatriëren.

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

De aanhoudende weerzin van Indo-Europeanen om voor de Indonesische nationaliteit te opteren, kwam voort uit onzekerheid over hun toekomst in Indonesië en de band met Nederland die zij niet wilden verbreken.²⁴ Vanwege de aanhoudende slechte economische vooruitzichten en de toenemende anti-Nederlandse houding hadden bij het verstrijken van de optietermijn slechts 30 tot 32 duizend van de 250 duizend Nederlands staatsburgers geopteerd voor 'de kleur van het land', waarvan 85% Indo-Europeanen, 10% totoks en 5% genaturaliseerde Indonesische of Chinese weduwen.²⁵

Redenen om hier wel voor te kiezen waren liefde voor het land, idealisme om een nieuwe staat op te bouwen of pragmatisme: zij waren stateloos of konden, door de warga-negarastatus aan te nemen, hun baan behouden. De warga negara's verwachtten bovendien weinig van een leven in Nederland.²⁶ Voor 27 december 1951 verlieten bij benadering 80.607²⁷ Nederlandse staatsburgers het moederland Indonesië als repatriant. Dit waren vooral totoks en Indo-Europeanen.²⁸ De Indo-Europeanen die niet geopteerd hadden en ook niet konden repatriëren, bleven in Indonesië als Nederlanders, als vreemdelingen, hopen dat zij in de toekomst alsnog naar Nederland konden komen²⁹.

In de jaren na de nationaliteitskeuze gingen velen van hen Nederland beschouwen als het enige land waar zij nog thuishoorden. Indonesië zou hen laten merken dat het voor hen geen plek meer had en de echte kleur van het land openbaren, aan de 142 duizend daar wonende Nederlands staatsburgers.³⁰

Het leven na de optieperiode werd er voor hen niet makkelijker op. De eenheid van de republiek en de verhouding met Nederland kwamen nog meer onder druk te staan. Dit begon al in januari 1952, toen Atjeh zich van Indonesië wilde afscheiden. Deze verklaring mondde uit in een guerrillastrijd tussen het republikeinse leger en de Atjehse groeperingen. Ten tweede kreeg de republiek haar economie maar niet op orde, waardoor zij in juli 1953 overging tot - de eerste - nationalisering van grote Nederlandse organisaties. Hierdoor kwamen Nederland en de Indonesische regering verder uit elkaar te staan. De vijandige verhouding verergerde toen tussen december 1953 en februari 1954 meerdere Nederlanders gearresteerd werden op verdenking van samenzwering tegen de republiek.

Nederland wilde Nieuw-Guinea nu helemaal niet meer wilde overdragen en ging zich actief inzetten om dat land klaar te maken voor zelfstandigheid onder Nederlands bestuur. Het haalde de ethische politiek weer uit de kast, die Nederland tussen 1900 en 1920 in Indië gevoerd had. Deze hield in dat Nederland als christelijke mogendheid de plicht had de inlanders op te voeden tot volwaardige burgers, zodat zij onder Nederlands bestuur een rol konden spelen in het beheren van de belangen van de kolonie.

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

De achtergebleven Indo-Europeanen gingen een steeds armoediger bestaan leiden. Vanwege onmogelijke arbeidsomstandigheden namen velen van hen ontslag en kwamen niet meer aan werk, vanwege de bepaling dat alleen warga negara's nog aangenomen mochten worden.³¹ Zij handhaafden zich met financiële steun van de Nederlandse regering. In eerste instantie was de Nederlandse regering hier terughoudend in: 'door sociale hulp te verlenen zou de keuze voor het warganegara-schap ook nog eens worden ontmoedigd.'³²

Zij kwamen, net als andere Nederlandse staatsburgers, warga negara's en Chinese peranakans, vanaf dat jaar in een samenleving te leven die in sneltreinvaart politiseerde. Onder invloed van de verslechterende verhoudingen tussen Nederland en Indonesië, werd hun het leven in toenemende mate onmogelijk gemaakt.

De armoede onder Indo-Europeanen en de steeds heviger politisering in Indonesië als gevolg van de Nieuw-Guinea kwestie versterkten de anti-Nederlandse houding, tot het punt waarop steeds meer inwoners van Indonesië eisten dat allen die geen 'nuttige bijdrage' konden leveren, zouden vertrekken.³³ Hoge Commissaris A. Th. Lamping zag dat de gedachten van de Nederlandse regering over steunhulpverlening en het toelatingsbeleid desastreuze gevolgen hadden voor de 'tussengroep'³⁴ van Indo-Europeanen die in Indonesië zonder werk zaten en daar geen toekomstperspectieven hadden, en drong in Nederland aan op het verruimen van het toelatingsbeleid voor deze groep.

De Nederlandse regering wilde hier niets van weten. Hen naar Nederland laten komen, was 'de slechtst denkbare optie', omdat deze Indische Nederlanders daar ongelukkig zouden worden en een 'asociaal element' zouden worden. De beste oplossing was om hen in Indonesië meer en intensievere financiële steun te verlenen, aangezien het merendeel geen werk had. Bovendien kostte het de regering minder om steun te verlenen in Indonesië, dan Indische Nederlanders in Nederland op te vangen. De regering handhaafde daarom haar beleid om in te zetten op assimilatie in Indonesië en hoopte op een moment dat de Indo-Europeanen opnieuw voor het warga negara konden opteren.³⁵

Om die assimilatie te realiseren, moest Nederland ervoor zorgen dat het leven van Indische Nederlanders in Indonesië verbeterd werd. Dit was het advies van de commissie-Werner in juli 1952, die naar Indonesië gekomen was om onderzoek te doen naar deze kwestie. Als dit gerealiseerd was, zouden Indische Nederlanders niet meer de drang hebben naar Nederland te komen. Volgens commissievoorzitter Ph. H. M. Werner ging het om 77.000 'oosters georiënteerde' Indische Nederlanders, die 'wat betreft economische, sociale en culturele inpassing zeker niet in Nederland thuishoorde[n]'. 20.000 Indo-Europeanen waren 'meer westers georiënteerd.'³⁶

Het besluit was genomen: de Nederlandse regering wilde dat 'Oosterse Nederlanders' warga negara werden en totdat die wettelijke mogelijkheid weer bestond, zou zij er alles aan

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

doen hen in Indonesië te houden. Daarom besloot zij vanaf 1953 ‘Associatiescholen’ oprichten op advies van de commissie-Werner, om de (voormalige) Nederlanders klaar te stomen voor een baan bij Nederlandse bedrijven in Indonesië. Op deze scholen was de band met Nederland een belangrijk onderdeel van de lesstof. Dwang om dit onderwijs te volgen werd overwogen, maar dit ging de Tweede Kamer te ver: het recht op vrije onderwijskeuze moest worden gehandhaafd.³⁷

Door het besluit tot assimilatie in Indonesië, ontstond een patstelling toen Nederland in november 1953 de repatriëring op regeringsvoorschot introk met als doel Indo-Europeanen te motiveren voor het warga negara te kiezen. De wens om naar Nederland te gaan zou alleen ingegeven zijn door emotionele motieven, zij realiseerden zich niet dat hun problemen in Nederland groter waren dan in Indonesië. De Nederlandse regering moest de in Indonesië gewortelde Indische Nederlanders daarom tegen zichzelf beschermen. Eerst konden zij nog in aanmerking komen voor repatriëring als zij aan bepaalde eisen voldeden, maar vanaf dat jaar ging het Hoge Commissariaat per gezin beoordelen of het naar Nederland mocht komen. Dit alles maakte dat Indo-Europeanen in Indonesië zich klemgezet voelden. Het werd het Indo-Europeanen duidelijk dat zij tussen twee partijen in zaten: Nederland en Indonesië zaten niet op hen te wachten.³⁸

Halverwege 1954 ontwikkelde de anti-Nederlandse houding in Indonesië zich tot hypernationalisme tegen alle Nederlandse staatsburgers, arm of rijk. De economie in Indonesië stagneerde en verschillende nieuwe Indonesische groeperingen begonnen zich tegen hun eigen regering te verzetten. Indo-Europeanen werden gedwongen Indonesiërs in hun huizen te laten wonen. In de hoop de binnenlandse onrust te sussen gaf Soekarno Nederlandse sabotageplannen de schuld van de binnenlandse problemen en vanaf 1955 werden Europeanen, warga negara’s en Indo-Europeanen stelselmatig openlijk geïntimideerd.³⁹ In Indonesië nam hierdoor de roep van Indo-Europeanen toe om versoepeling van de eisen voor repatriëring op regeringsvoorschot. In het voorjaar van 1955 besloot de Nederlandse regering hier eindelijk gehoor aan te geven.

Tegen deze achtergrond voerden Nederland en Indonesië in december 1955 opnieuw onderhandelingen over Nieuw-Guinea, het laatste Indonesische gebiedsdeel in Nederlandse handen. Niet verbazingwekkend mislukten deze pogingen door de slechte onderlinge verhoudingen.⁴⁰ Op 21 februari 1956 verbrak de republikeinse regering uit frustratie hierover de afspraken van de Ronde Tafel Conferentie en maakte eenzijdig een einde aan de Nederlands-Indonesische Unie.⁴¹ Veel warga negara’s verzochten de Nederlandse regering als *spijtoptant* te mogen repatriëren. Repatriëren als *spijtoptant* hield in dat mensen naar Nederland konden komen en daar binnen twee jaar het Nederlanderschap konden aanvragen.⁴² Het IEV stond machteloos, maar hield desondanks vast aan het warga negara,

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

terwijl deze mensen, die soms vanuit idealisme voor het Indonesisch staatsburgerschap gekozen hadden, tot hun verslagenheid moesten erkennen dat Indonesië niet langer hun thuis was.⁴³ Tussen 1952 en 1957 vertrokken bij benadering 79 duizend⁴⁴ repatrianten en spijtoptanten naar Nederland.

In maart 1957 kondigde president Soekarno de staat van beleg af en maakte van Indonesië een autocratische staat. Om de eenheid te herstellen, begon de Indonesische regering in oktober een Nieuw-Guinea campagne, die uitmondde in openlijk geweld tegen Nederlanders en hun bezittingen, en in boycots van Nederlanders in winkels en markten. Op 5 december 1957, sindsdien *Zwarte Sinterklaas* genoemd, bezetten Indonesiërs Nederlandse bedrijven, werden Nederlanders staatsgevaarlijk verklaard en gedwongen het land te verlaten.⁴⁵ De kleur van het land was duidelijk: alles wat niet Indonesisch was, moest eruit.

Na de nationalisering van Nederlandse bedrijven en de uitzetting van de Nederlandse (ex-) staatsburgers, was Nieuw-Guinea het laatste redmiddel voor Nederland. Enkele duizenden Indo-Europeanen waren na Zwarte Sinterklaas naar Nieuw-Guinea vertrokken en hadden zich bij de daar gevestigde Indische Nederlanders gevoegd. Dit landsdeel kreeg zo toch de betekenis die *IEV*-leden het al in de jaren '20 toegedicht hadden: een nieuwe toekomst.

Op internationaal vlak nam de druk om dit laatste gebiedsdeel op te geven echter dusdanig toe, dat Nederland in 1961 Nieuw-Guinea opgaf. Door het *plan-Luns* van 1961 en de overdracht in 1962 van het bestuur aan de VN, zagen de 18 duizend daar wonende Nederlanders⁴⁶ zich gedwongen te vertrekken.⁴⁷ Ook Chinese peranakans die door Soekarno vervolgd werden⁴⁸, wendden zich tot Nederland. In totaal vertrokken tussen 1958 en 1968 bij benadering nog 67.470⁴⁹ mensen naar Nederland. Nederland was niet hun vaderland, maar het enige land waar zij zich nog veilig waanden.

4.5 De Nederlandstalige pers in Soerabaja en Jakarta

Indische Nederlanders in Indonesië konden tot aan Zwarte Sinterklaas Nederlandstalige, in Indonesië uitgegeven kranten lezen. Deze kranten hadden vaak al een lange geschiedenis in Nederlands-Indië opgebouwd. Bijlage 3.2 is daar een samenvatting van.

De Nederlandstalige Indonesische pers⁵⁰ was primair lokaal georiënteerd en op dezelfde wijze georganiseerd als voor de onafhankelijkheid: meerdere krantentitels waren ondergebracht bij één van de drie uitgeefconcerns. Kranten hadden geen linkse of rechtse signatuur, maar bespraken onderwerpen vanuit oude koloniale gedachten over de verheffende en opbouwende rol van Nederland in Indonesië, of vanuit het postkoloniale gedachtegoed van de opbouw van een Indonesische staat. Zij waren na de Tweede Wereldoorlog vanaf 1947 weer operationeel. Tot die tijd waren wel gestencilde edities

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

uitgegeven. De *Nieuwsgier* was daar een van. Deze krant kwam in september 1946 voort uit de *Tanah Abang bode*, die een journalist een paar maanden eerder had vernoemd naar het Japanse interneringskamp *Tanah Abang*, waar de stencilmachine stond.

De maatschappij waarin de kranten terugkeerden was compleet anders dan voor de oorlog. Nederlands was nu de tweede voertaal, het *Bahasa Indonesia* de eerste. In de RTC-onderhandelingen was bovendien afgesproken dat de Nederlandstalige pers in Indonesië mocht blijven, maar de journalisten zouden wel als buitenlandse werknemers beschouwd worden. De lokale oriëntatie bleef gehandhaafd –kranten richtten zich op lezers uit hun stad van uitgave.

Een van de eerste Nederlandstalige vooroorlogse kranten die weer uitkwam, was de krant van J.C. Kolling die in 1942 als laatste de persen had stilgelegd: het *Soerabajasch Handelsblad*. In eerste instantie kwam deze krant uit als regeringskrant, maar rond 1947 gaf Kolling deze krant weer als zelfstandige krant uit: *De Nieuwe Courant*, die in 1951 weer omgedoopt werd tot *Nieuw Soerabajasch Handelsblad*. Ook persbureau *Aneta*, in de jaren '20 opgericht door W.F. Berretty, werd weer actief, al kreeg het wel te maken met concurrentie van het Indonesische persbureau *Antara*. Journalisten en hoofdredacteuren van voor de oorlog, zoals J. Ritman, H. D. Koch, B. Vuyk en R. Van Nieuwenhuysen lieten weer van zich horen en zetten zich in voor een toekomst in een onafhankelijke Indonesië.⁵¹ Zij hadden de overtuiging dat Indo-Europeanen en Europeanen samen met Indonesiërs het land zouden kunnen opbouwen.⁵² Na 1950 zou dit pioniersgevoel plaats gaan maken voor een andere gemoedstoestand.

De Nederlandse regering probeerde vanaf 1945 de media in handen te krijgen, onder meer om de mensen in de kampen van informatie te voorzien. De kranten leverden hier veel kritiek op: 'Nieuwsgaring en verspreiding is de taak van de verenigde dagbladen en van integere en onbaatzuchtige journalisten.'⁵³ In meerdere steden begon de Nederlandse Regeringsvoorlichtingsdienst (RVD) daarom zelf regeringskranten en -tijdschriften uit te geven. Van Mook startte bovendien in 1945 de uitgave van een regeringskrant in Djakarta, waarin hij het Nederlandse beleid in Indonesië wilde uitleggen. Deze krant, *Het Dagblad*, plaatste hij onder het hoofdredacteurschap van W. Belonje. Deze vond echter Van Mooks politieke strategie getuigen van 'defaitisme' en het conflict tussen deze twee mondde uit in het ontslag van de hoofdredacteur. *Het Dagblad* werd – mogelijk door dit conflict, KV – in 1946 voortgezet als onafhankelijke krant.⁵⁴

Een tweede motief voor de inmenging van de RVD in de pers, was de cultuurpolitiek van Nederland. Vanuit een herleefde ethische politiekgedachte wenste Nederland via de Nederlandstalige media cultuur over te dragen en uit te wisselen, om zo het Indonesische volk op te voeden tot volwaardige burgers. Nederland wilde de 'omstreeks de eeuwwisseling met overtuiging ingezette welvaartspolitiek ten aanzien van de volken van Indonesië'⁵⁵ weer

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

nieuw leven inblazen. Daarom zag het samenwerking met Indonesië op cultureel gebied zelfs als zijn plicht en richtte Nederland de *Stichting Culturele Samenwerking* (STICUSA) op, samen met Suriname, Indonesië en de Nederlandse Antillen. De RVD had een speciale afdeling *Culturele Voorlichting*, die een actieve bijdrage leverde aan het oprichten en uitgeven van culturele tijdschriften. Een van de concrete uitkomsten van deze cultuurvisie was de oprichting van het *Indonesisch Pers Instituut* in samenspraak met de Indonesische regering, om de Indonesische pers te ondersteunen in haar professionalisering.⁵⁶

De onrust in de samenleving had al in het begin van de jaren '50 gevolgen voor de persvrijheid. Kranten kregen te maken met de consequenties van de vreemdelingenstatus van Nederlandse journalisten én met nieuwe Indonesische perswetgeving. A.H. Führi-Mierop, hoofdredactrice van de *Nieuwe Courant*, werd bijvoorbeeld in november 1951 gearresteerd. In een hoofdcommentaar reageerde de krant op deze arrestatie. Het artikel op basis waarvan zij gearresteerd zou zijn, kon onmogelijk anders zijn dan één waarin 'zij haar vrouwelijk temperament weer de vrije teugel heeft gelaten en een van die gezellige kijfpartijtjes heeft weggegeven, die haar in bepaalde kringen een zekere populariteit verschaffen'.⁵⁷ Daarnaast had de Indonesische republiek de democratische waarden toch hoog in het vaandel staan, betoogde de krant, en de uitspraken van Führi-Mierop konden onmogelijk het Indonesische gezag in gevaar brengen. De vrijheid die de krant met deze reactie op haar arrestatie nam, zou een paar jaar later ondenkbaar zijn.

Vanaf 1953 kregen zij in toenemende mate te maken met censuur van de Indonesische overheid en pasten daarom regelmatig zelfcensuur toe. Zij werden steeds minder vrij om onafhankelijk te berichten over kwesties die te maken hadden met Nederland, zoals de repatriëring, de toekomst van warga negara's en Nieuw-Guinea.⁵⁸ Een citaat uit een brief van hoofdredacteur J.P. Verhoek van de *Algemeen Indisch Dagblad de Preangerbode* te Bandoeng aan zijn uitgever, het Wormer Concern, illustreert dit.

"Op die dag werd mij een schrijven, verlucht met vier handtekeningen, die der te Bandung residerende commissarissen en adjunct-directeuren, ter hand gesteld. Het schrijven was gericht aan "de heer Hoofdredacteur en de heren Redacteurs" van het AID en de inhoud betrof het redactionele beleid. Ik las er een waarschuwing in, in ons blad de nationale gevoelens niet te kwetsen en het was geschreven naar aanleiding van een tweetal artikelen, door Van der Waag opgenomen gedurende mijn verblijf te Semarang. Het schrijven besloot met de hartelijke opmerking, dat niet-nakomen der in het schrijven naar voren gebrachte eisen (het vermijden van artikelen, die de nationale gevoelens kwetsen) als plichtsverzuim zou worden beschouwd. (...) Ik ben mij op dit punt ernstig bewust van mijn verantwoordelijkheden en heb nimmer tot twijfel hieraan aanleiding gegeven. Maar onder bepaalde omstandigheden kan zelfs een foto van H.M. de Koningin als kwetsend voor het volk van Indonesië beschouwd worden. Of het jaarverslag van de Factorij. Zelfs een zetfout in een Nederlands blad in Indonesië 1954 zou de nationale

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

gevoelens kunnen kwetsen. Het is een kwestie van interpreteren. De redactievoering is in deze tijd van latente spanningen niet eenvoudig.”

© Transcriptie Persmuseum, 38 Brief 06-05-1954 J.P. Verhoek aan J.A. Wormser.doc

De Nederlandstalige Indonesische pers was volgens Sens ‘slechts spreekbuis (..) van de steeds kleiner wordende Nederlandse gemeenschap, geworden’⁵⁹ ondanks dat journalisten zich nog wel op probeerden te stellen als het maatschappelijke geweten van de nieuwe republiek, en in redacties meer Indonesische journalisten kwamen. Om een front te kunnen vormen als leden van het perscorps problemen kregen met hun werkgever of de Indonesische regering, organiseerden journalisten zich in de *Vereniging van Nederlandse Journalisten*. De kranten werden weliswaar inmiddels professioneel geleid, maar hadden te kampen met dalende abonnees en diverse nieuwe regelingen. 1953 was zelfs een rampjaar: kranten hadden te maken met tekorten aan materiaal, geld en kopij, problemen met personeel en een nieuwe regelingen in 1954. Dat jaar zagen steeds meer kranten zich gedwongen te sluiten. Van deze kranten zijn drie kranten specifiek van belang voor deze casus in verband met de vraagstelling: de *Nieuwe Courant* en de *Vrije Pers* uit Soerabaja en de *Nieuwsgier* uit Jakarta.

In Soerabaja waren de *Vrije Pers* en de *Nieuwe Courant/Nieuw Soerabajasch Handelsblad* de toonaangevende kranten. Volgens Sens ontlieden deze twee kranten elkaar in toonzetting en berichtgeving nauwelijks. De *Nieuwe Courant*, van uitgeverij J.C. Kolling, had eerst korte tijd gefungeerd als regeringskrant. Rond 1947/1948 hernam de krant haar onafhankelijke positie en werd het de voortzetting van het vooroorlogse *Soerabaiasch Handelsblad*, dat in zijn tijd al een vooraanstaande positie had. Bij de *Nieuwe Courant* had hoofdredactrice Führi-Mierop het voor het zeggen. Zij had een scherpe mening, die haar meerdere keren in problemen bracht met de Indonesische justitie. In november 1951 voerde deze krant een naamswijziging door, in dezelfde maand dat haar hoofdredactrice gearresteerd was. De krant wilde benadrukken dat zij een andere visie dan voor de oorlog. Vanaf dat moment, tot de stop in 1955, is zij doorgedaan als *Nieuw Soerabajasch Handelsblad*. Führi-Mierop werd in juni 1953 gedwongen te repatriëren. De krant had bekende journalisten voor zich schrijven, zoals Tjalie Robinson (pseudoniem van Jan Boon) en Lillian Ducelle (pseudoniem van Lilly van Zele).

Een nieuwkomer in Soerabaja was de *Vrije Pers*, die al snel een serieuze concurrent van de *Nieuwe Courant* werd. De *Vrije Pers* werd uitgegeven door J.A. Wormser. Ook deze krant trok Tjalie Robinson en Lillian Ducelle op freelance basis aan. In 1954 ging deze nieuwkomer echter ten onder en werd verkocht aan Indonesiërs.⁶⁰

De *Nieuwsgier* was een nieuwkomer in Jakarta en was begonnen als gestencilde kampkrant de *Tanah Abang bode*. Voormalig hoofdredacteur van het *Bataviaasch Nieuwsblad* Jan Ritman wist er een succes van te maken, door ook de geëngageerde redacteurs Tjalie Robinson en

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

Lillian Ducelle aan te trekken. De *Nieuwsgier* sprak, naar eigen zeggen, vooral ‘een grote groep Indonesische, Westers georiënteerde lezers’ aan; warga negara’s en Indonesiërs dus, naast totoks en (Nederlandse) Indo-Europeanen. In 1956 verkocht de uitgever deze krant zonder overleg met de hoofdredacteur aan Indonesiërs. De *Nieuwsgier* had concurrentie van de *Java-bode* en het *Bataviaasch Nieuwsblad*, maar wist, voor zover nu bekend is, als laatste te overleven; ze sloot haar deuren pas in december.⁶¹ Op ‘Zwarte Sinterklaas’⁶², de dag in december 1957 waarop Soekarno alle Nederlanders dwong het land te verlaten, kwam een definitief eind aan ruim 200 jaar Nederlandstalige pers in Indonesië.⁶³

4.6 Indisch in het naoorlogse Nederland

Toen de repatriëring in 1950 op gang kwam, zat Nederland middenin zijn wederbouw na de Tweede Wereldoorlog. Het had te kampen met woningtekorten en werkloosheid en was ervan overtuigd dat het met 10 miljoen inwoners te vol was. Een consequentie van deze overtuiging was het actieve emigratiebeleid dat de Nederlandse regering in de jaren ‘50 voerde. Om het Nederlandse volk te laten weten dat Indische Nederlanders bij Nederland hoorden en ondanks de maatschappelijke problemen ‘het recht hadden zich hier te vestigen’, noemde de regering-Drees hen stelselmatig repatrianten.⁶⁴ Deze benaming had, zoals eerder gezegd, niet alleen een positieve uitwerking. Het gevolg was ook dat er geen plek was voor hun eigen identiteit. Nederlanders verwachtten van de repatrianten dat ze zich als Nederlanders gedroegen en niet spraken over hun eigen ervaringen. Misverstanden over hun motieven om naar Nederland te komen, konden zo niet rechtgezet worden.

Opvattingen over hun komst naar Nederland kwamen op verschillende manieren tot uiting. De Nederlandse Hoge Commissaris A. Th. Lamping had, voor het verstrijken van de optietermijn, in een toespraak gezegd dat Indo-Europeanen niet naar hun hart, maar naar hun verstand moesten luisteren en de Indonesische nationaliteit moesten aannemen.⁶⁵ Hij sprak hier tot de lager opgeleide Indo’s, die vrijwel onmogelijk nog konden repatriëren door de nieuwe criteria. Hun komst naar Nederland zou de maatschappelijke problemen daar namelijk alleen maar groter maken, vanwege hun behoefte aan huisvesting en financiële opvang.⁶⁶ Rijkere Indische Nederlanders waren hier zelfvoorzienend in.

Contactambtenaren aan boord van de repatriëringschepen bekeken de komst van armere Indische Nederlanders door deze bril en versterkten hierdoor de negatieve opvattingen over deze groep. De Nederlandse regering liet contactambtenaren van de *Dienst voor Maatschappelijke Zorg* (DMZ) aan boord meevaren, om voorlichting te geven over het leven in Nederland en de opvang daar. Zij moesten vervolgens rapport uitbrengen over de

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

beweegredenen van de repatrianten om naar Nederland te komen. Deze ambtenaren hadden echter weinig kennis van het leven in Indonesië.⁶⁷

De contactambtenaren waren ten eerste van mening dat repatrianten zich slecht hadden laten voorlichten waren over de bekostiging van de reis en over het leven in Nederland. De boot maakte bijvoorbeeld in Port Said (Egypte) een tussenstop, waar de reizigers een kledingpakket kregen. Zij dachten dat dat een gift was, en waren onaangenaam verrast toen zij in Nederland een rekening gepresenteerd kregen voor de kleding, maar ook de reis terug moesten betalen.⁶⁸

Schadelijker waren de ideeën die zij hadden over de redenen voor vertrek. Volgens contactambtenaren waren die vooral normale redenen zoals verlof, pensioen of gezondheid en niet de veiligheidssituatie in Indonesië. Behoeftes aan veiligheid, de wens niet langer gediscrimineerd worden of heimwee naar familie die al gerepatriëerd was, waren ongeloofwaardige redenen. Welgestelde Indische Nederlanders gaven namelijk aan om normale redenen te repatriëren, terwijl uitgerekend de armere repatrianten aangaven voor hun eigen veiligheid en een betere toekomst naar Nederland te komen.⁶⁹ Dit moest wel een kwestie van oorzaak en gevolg zijn; zij hadden zichzelf in Indonesië vast in de problemen gebracht hebben en zagen de komst naar Nederland als kans om (eindelijk) te profiteren van de welvaart daar, aldus de ambtenaren.⁷⁰

Over de Nederlandse opvattingen van de komst van Indische Nederlanders naar Nederland valt wel een belangrijke nuancering te maken, die blijkt uit een onderzoek uit 1955. Daaruit bleek dat bijna 75% van de ondervraagde inwoners uit Rotterdam de komst van Indische Nederlanders na de soevereiniteitsoverdracht terecht vond. Dit hoge aandeel werd door de onderzoekers destijds enigszins in perspectief gebracht. De houding van Nederlanders zou negatiever zijn, omdat deelnemers tijdens het onderzoek nogal wat discriminerende opmerkingen gemaakt hadden.⁷¹ Later in dit hoofdstuk komt deze nuancering nog verder ter sprake.

Over *opvang van Indische Nederlanders* in Nederland is veel geschreven, al vanaf de jaren '50 is daar onderzoek naar gedaan. Het Instituut voor Perswetenschap van de UvA onderzocht bijvoorbeeld hoe repatrianten in de Nederlandse pers besproken werden. Hun conclusies waren dat vooral aandacht was voor de financiële consequenties van de komst van Indische Nederlanders. Berichten gingen over de impact hiervan voor andere Nederlanders. Problemen waar alleen gerepatriëerden mee te maken hadden, haalden de krant niet.⁷² Voorbeelden hiervan zijn de discussies over de 'backpay'-kwestie. Nederlandse ambtenaren hadden in de Tweede Wereldoorlog drie jaar lang geen salaris ontvangen en streden

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

tevergeefs voor uitbetaling hiervan. Daarnaast nam de Nederlandse regering in de jaren '50 zich voor om de pensioenen van in Indonesië wonende Nederlanders te saneren.

Voor ervaringen binnen en buiten de Jappenkampen of tijdens de bersiap was ook geen aandacht.⁷³ In bijlage 4 staat hier een beschrijving van. De evacués kregen hier als eerste mee te maken. Nederlanders vonden hun eigen lijden tijdens de Tweede Wereldoorlog vele malen groter. Zij hadden kou gehad en concentratiekampen en hongerwinters overleefd, terwijl Indische Nederlanders onder de zon 'maar' in Jappenkampen hadden gezeten.⁷⁴

Gerepatrieerden merkten daarnaast dat Nederlanders geen enkele kennis van de sociale structuur in Indië en Indonesië hadden en niet eens het verschil wisten tussen Indisch en Indonesisch, tot ergernis van velen. Op het werk moesten zij dubbel zo hard bewijzen wat zij konden, iets wat vernederend was, zeker omdat bijna alle repatrianten in Indonesië een hogere functie hadden dan waar zij in Nederland voor in aanmerking kwamen.⁷⁵

Uit onderzoek van A. Cottaar en W. Willems (1984) zijn nog een aantal andere gangbare uitspraken over de repatriëring op te maken, die zij in kranten hebben aangetroffen. Allereerst benadrukten deze de weerzin van de repatrianten tegen Hollandse maaltijden, de hulp van het Maatschappelijk Werk die ze ontvingen en de moeizame gewenning aan het klimaat in Nederland. Bovendien was in kranten te lezen hoeveel moeite Nederlandse burens hadden met de geuren van de Oosterse keuken. De boodschap was: pas je aan aan onze gebruiken, klaag niet en veroorzaak geen problemen.⁷⁶

Een andere gangbare mening was dat Nederland het al moeilijk genoeg had in die tijd, terwijl die verweerde Indo-Europeanen verwachtten dat zij gewoon in weelde zouden blijven leven. Het land had te kampen met woningnood en Nederlanders vreesden dat zij zelf door de komst van gerepatrieerden, nu nog langer op een huis moesten wachten. Weliswaar hadden repatrianten het recht naar Nederland te komen, maar of zij daar hoorden was de vraag. Een enkele keer werd gesuggereerd dat zij er beter aan zouden doen te emigreren.⁷⁷

Ten derde kwam in de berichtgeving regelmatig tot uiting dat de Nederlandse autoriteiten de repatrianten goed verzorgden. Ze hadden een dak boven hun hoofd, kleding gekregen en konden rekenen op steun van de Dienst Maatschappelijke Zorg. De autoriteiten vertelden in de kranten echter niet dat Indo-Europeanen die hiertoe in staat waren, deze steun terug dienden te betalen.⁷⁸

Indische Nederlanders hadden het de eerste jaren dus niet makkelijk in Nederland. Een deel van hen had bovendien ook nog te maken met *discriminerende opvattingen* die sterk verankerd waren in het Nederlandse gedachtegoed én met een regering die in beginsel bleef herhalen dat zij slecht assimileerden in de Nederlandse maatschappij. Dit waren de Indo-Europeanen, kinderen van inlandse en Europese ouders, die geboren waren in Nederlands-Indië. Volgens

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

de overlevering straalden deze vooroordelen ook af op totoks, die in Nederland vooral te herkennen waren aan hun Indische tongval.

In de eerder aangehaalde studie van Cottaar & Willems is onderzoek gedaan naar ‘de Indo’ in de Nederlandse literatuur en pers. Hoewel zij in hun studie spreken van Indische Nederlanders, blijkt uit hun resultaten dat zij zich hebben gericht op Indo-Europeanen. Zij doen namelijk uitspraken over stereotyperingen die in romans en kranten gebruikt werden om Indo’s te beschrijven. Uit dit onderzoek volgen, gezien de aanpak geen representatieve uitspraken over beeldvorming, maar het is wel bruikbaar om opvattingen in Nederland over de Indische gemeenschap in het algemeen en gerepatrieerden in het bijzonder te beschrijven. Dit onderzoek wordt namelijk gesteund door een beschrijving van twee enquêtes die in 1955 en 1961 uitgevoerd zijn onder de Nederlandse bevolking naar de publieke opinie over Indo-Europeanen.

De denkbeelden over Indo-Europeanen in het Nederland van de jaren vijftig waren te vinden in literaire producties en de pers. De Nederlandse pers benadrukte vooral ‘het anders-zijn van de nieuwkomers (...), hun afwijkende geestelijke habitus.’⁷⁹ Gangbare uitspraken over Indo-Europeanen waren allereerst op het uiterlijk gericht. Indische meisjes waren exotisch, Indische jongens knap en elegant. De huidskleur en de vormen van hun gelaatstreken werden in de literatuur minutieus beschreven. Uit deze beschrijvingen van de Indische Nederlanders was op te maken hoe anders zij eruit zagen dan Nederlanders.⁸⁰

Indo-Europeanen kregen overwegend negatieve karaktereigenschappen toegedicht. Zij waren weerloos en hulpbehoevend, indolent en overgevoelig, hadden een minderwaardigheidscomplex en waren door het noodlot gemotiveerd. Indische meisjes waren behaagziek en gevaarlijke verleidsters, maar ook schuchter en afwachtend, of deden juist weer van alles om anders dan hun soortgenoten te zijn. Indische jongens waren roekeloos of overdreven bescheiden. Bovendien was een typisch kenmerk dat zij met *goena-goena*, zwarte magie, bezig waren.⁸¹

De gangbare woordkeuze voor de beschrijving van deze mensen was als denigrerend aan te merken. Wederom speelde het uiterlijk een rol, als bijvoorbeeld geschreven werd over ‘kleine, bruine vrouwtjes’, of ‘het Indo-ventje’. Het voorzetsel Indo werd in de literatuur vaak gevolgd door een negatieve bepaling, waardoor op den duur het hele begrip Indo een negatieve connotatie gekregen heeft.⁸² Overigens valt op dat Cottaar & Willems in hun eigen analyse zelf stelselmatig spreken over Indische meisjes en jongens, en niet over Indische vrouwen en mannen.

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

4.7 Conclusies: vertogen en opvattingen

Tijdens de repatriëring werd de kleur, de ware aard, van Indonesië en Nederland geopenbaard: Indonesië was Indonesisch, Nederland was Nederlands. Voorafgegaan door optimistische en politiek wenselijke uitspraken, moest uiteindelijk iedereen die daar niet aan voldeed, vertrekken of assimileren. In deze laatste paragraaf komen de verschillende decepties die tot deze verstarring hebben geleid aan de orde.

4.7.1 *De 'repatriëring'*

In de eerste jaren van de repatriëringperiode 1945 - 1968 vertrokken vooral totoks naar Nederland; Europeanen van wie meerdere generaties in Indië woonden. Vanaf '52 repatriëerden er verhoudingsgewijs meer Indo-Europeanen. In de beginjaren stond de repatriëring in het teken van evacuatie en de soevereiniteitsoverdracht.. Nadat de mogelijkheid voor Nederlands staatsburgers om voor de Indonesische nationaliteit te kiezen verlopen was, kwamen Indische Nederlanders alsnog naar Nederland, maar nu voor hun eigen veiligheid.

Alleen in de beginperiode was enigszins sprake van een repatriëring, vanwege de totoks, die echter ook niet altijd Nederlandse voorouders hadden. De repatriëring is eigenlijk eerst een vorm van massale emigratie geweest en daarna een regelrechte vlucht geworden. Door Indische Nederlanders te betitelen als repatrianten, werd de kans op acceptatie van hun komst in Nederland vergroot, maar de ruimte voor hun eigen identiteit verkleind.

4.7.2 *Soevereiniteit tegen de wens van Nederland*

Nederland erkende de soevereiniteit van Indonesië pas na jaren van politiek en militair geweld. In deze jaren ervoeren burgers dagelijkse de hevigheid van deze strijd. De bersiap was een openlijke vorm daarvan; de politieke tegenstellingen tussen Nederland en Indonesië vergrootten het wantrouwen dat Indonesiërs koesterden tegen iedereen die met Nederland te maken had. Zij leefden de eerste maanden na de bevrijding en onafhankelijkheid in een onstuimige, onherkenbare maatschappij: Indische Nederlanders kregen bescherming van de Japanners tegen de Indonesiërs, daarna traden de Engelsen op als waarnemers, ruim 100.000 Indische Nederlanders vertrokken naar Nederland en het Indische gouvernement keerde niet meer terug. Hun leven van voor de oorlog bestond niet meer.

De onderhandelingen over een onafhankelijk Indonesië waren ingegeven door internationale druk op Nederland; de voormalige koloniale heerser zelf had helemaal geen behoefte aan een Koninkrijk zonder Indonesië. De twee landen kwamen in de Ronde Tafel Conferentie overeen, dat er een Nederlands-Indonesische Unie opgericht werd, waar zij beide gelijkwaardig onderdeel van uitmaakten. De Verenigde Staten van Indonesië bestonden, naar

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

Amerikaans model, uit zeven deelstaten, met de Republiek Indonesië bestaande uit Java en Sumatra als zwaargewicht. Nieuw-Guinea bleef onder Nederlands bestuur geplaatst. De Nederlands staatsburgers die na de soevereiniteitsoverdracht op republikeins grondgebied leefden, mochten binnen twee jaar de Indonesische identiteit aannemen. De politieke lijn van Nederland ten aanzien van Indonesië onderging na de soevereiniteitsoverdracht een drastisch wijziging: deze was in het vervolg alleen nog gericht op het behoud en herstel van Nederlandse investeringen in Indonesië.

4.7.3 *Een onrustige keuze*

Het leven in Indonesië was onzeker door binnenlandse onrust, kantelingen op de arbeidsmarkt en monetaire veranderingen. Het Nederlandse geweld in januari 1950 fungeerde als springplank voor het centraliseren van de deelstaten onder de Republiek Indonesië. De onenigheid tussen Nederland en Indonesië over het bestuur van Nieuw-Guinea leidde tot een anti-Nederlandse houding daar, waardoor allerlei maatschappelijke problemen werden afgewenteld op de Indische Nederlanders. De arbeidsmarkt bood nauwelijks kansen aan laag opgeleide Indo-Europeanen, zeker als zij vasthielden aan hun Nederlandse paspoort. De monetaire hervormingen hadden de vermogens en inkomens van Indische Nederlanders doen slinken.

Tegen deze achtergrond mochten Indische Nederlanders in Indonesië kiezen voor een permanente verbintenis met deze onrustige en onzeker natie. Ze mochten, vanuit het Toewijzingsbesluit uit de RTC, voor 27 december 1951, hun Nederlandse paspoort inruilen voor het Indonesische. Alle andere inwoners van Indonesië kregen deze automatisch. Hier hoorden Indo-Europeanen bij, die niet konden aantonen dat zij Nederlands staatsburgers waren. Indo-Europeanen die dit wel konden aantonen, kwamen echter ook onder druk te staan hiervoor te kiezen: de regering-Drees wilde hen hiertoe overhalen met haar ontmoedigingsbeleid. Drees had al tijdens de evacuatie aangegeven dat er voor Indo-Europeanen geen plek was in Nederland. Nu claimde hij dat zij bewezen hadden niet te kunnen aarden in hun vaderland, omdat zij te veel verbonden waren met hun geboorteland.

Nadat deze regering had geconstateerd dat er nog maar weinig verzoeken voor het warganegaraschap waren ingediend, besloot zij Indo-Europeanen hier actief in te benaderen. Zij lanceerde een voorlichtingscampagne, waarin de regering hen vertelde dat ze in Nederland grote problemen zouden krijgen. Toen dit niets uithaalde, verhoogde zij de criteria voor repatriëring, zodat het hen onmogelijk gemaakt werd om naar Nederland te komen. Ondanks hun gedwongen verblijf in Indonesië, vroegen slechts circa 27 duizend van de 170 duizend Indo-Europeanen deze status aan voor het verlopen van de optieperiode.

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

4.7.4 *De vlucht naar Nederland*

Na deze periode bestond de Indonesische bevolking uit vreemdelingen (de Nederlands staatsburgers), ‘Nederlandse’ warga negara’s, Indonesiërs en Chinese peranakans. De Nederlands-georiënteerden betaalden in hun dagelijks leven de prijs voor de toenemende spanningen in de Nederlands-Indonesische Unie. Steeds openlijker werd de agressie waar zij mee te maken kregen: arrestaties van Nederlanders, het nationaliseren van Nederlandse bedrijven en de Nieuw-Guinea-campagne culmineerden tot een climax op 5 december 1957.

Indo-Europeanen die ‘geen nuttige bijdrage konden leveren’, moesten vertrekken, terwijl Nederland voor deze ‘Oosterse Nederlanders’ in 1953 repatriëring onmogelijk gemaakt had. Vanwege toenemende spanningen protesteerden zij bij het Hoge Commissariaat en riepen de Nederlandse regering op hen weer toe te laten. Deze gaf hier in 1955 aan toe en opende de deuren voor nieuwe repatrianten en spijtoptanten. Op Zwarte Sinterklaas kwam de Nieuw-Guinea-campagne tot een hoogtepunt: Nederlanders werden het land uitgezet, op beschuldiging van samenzwering tegen de Indonesische staat.

Daarna waren er alleen nog Indische Nederlanders in Nieuw-Guinea. Nederland was daar actief bezig het land op te voeden tot zelfbestuur onder Nederlands bewind; het land meende dat dit gebiedsdeel voorgoed onderdeel zou uitmaken van het Koninkrijk der Nederlanden. Aan deze opvatting kwam in 1962 een einde, met het overdragen van het bestuur aan de VN. Dit leidde tot een laatste golf van ‘repatrianten’ en spijtoptanten, die afnam in 1964 en definitief ophield.

4.7.5 *Zelfcensurerende kranten*

De Nederlandstalige kranten in Indonesië die tot 1958 uitkwamen, hadden hun wortels overwegend in het koloniale tijdperk. Enkele van hen, zoals de *Nieuwsgier* uit Jakarta en de *Vrije Pers* uit Soerabaja, zijn opgericht na de soevereiniteitsoverdracht. Kranten waren gericht op lezers in hun eigen stad en kozen een koloniale of juist postkoloniale invalshoek. Dit hield in dat zij een optimistische blik hadden op hun eigen rol in de opbouw van de Indonesische staat. De kranten *Nieuwe Courant/Nieuw Soerabajasch Handelsblad* en *Vrije Pers* uit Soerabaja, die in deze thesis onderzocht worden, hadden dezelfde toonzetting en berichtgeving, volgens Sens. Enkele bekende journalisten werkten voor alle twee. De Nederlandse regering had zich bovendien cultuuroverdracht via de media ten doel gesteld.

Al vroeg na de soevereiniteitsoverdracht merkten kranten dat hun vrijheid beperkt was. Journalisten en hoofdredacteuren werden gearresteerd als zij ervan verdacht werden het Indonesische gezag in gevaar te brengen. Deze inperking van de persvrijheid nam alleen maar toe naarmate de jaren verstreken. Nederlandstalige kranten gingen zelfcensuur toepassen en journalisten van deze kranten organiseerden zich, om zich te verdedigen tegen

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

de Indonesische overheid. De oorzaken hiervoor waren de gespannen verhouding tussen Nederland en Indonesië, het daaruit voortvloeiende wantrouwen jegens Nederlandse invloeden en de binnenlandse onrust, zoals de onafhankelijkheidsverklaringen van de Zuid-Molukken en Atjeh en de tegenvallende economische groei.

4.7.6 *Vertogen in Nederland over Indische Nederlanders*

Over de komst van Indische Nederlanders was het gangbare vertoog dat zij weliswaar het recht hadden over te komen, maar Nederlanders vroegen zich wel af of deze repatrianten wel in Nederland thuishoorden. De overheid meende dat lager opgeleide Indo's niet in Nederland konden aarden, en bovendien kostte deze groep haar de nodige inspanningen. Zij hadden geen vermogen of familie in Nederland om op terug te vallen en waren voor hun opvang dus volledig afhankelijk van de Nederlandse regering. Deze gedachtegang werd versterkt door rapporten van contactambtenaren, die deze groep als profiteurs van de Nederlandse welvaart zagen. Hierdoor zouden zij de maatschappelijke problemen in het naoorlogse Nederland alleen maar groter maken. Het is dus de vraag in hoeverre de Nederlandse regering oprecht was in haar claim dat het beter was dat deze groep in Indonesië zou blijven, omdat zij hier in grote problemen zou komen. Het was in het belang van Nederland dat zij achter zouden blijven – niet in het belang van de Indo-Europeanen zelf.

Een tweede vertoog over de komst van Indische Nederlanders lag in het verlengde van de conclusies van de contactambtenaren. Nederland had het al moeilijk genoeg, en nu kwamen er verwende koloniale uit Indonesië, die natuurlijk verwachtten in een gespreid bedje te belanden; zij rekenden vast en zeker op hetzelfde luizenleventje dat zij in Indonesië hadden gehad.

De acceptatie van Indische Nederlanders zou groter zijn, vanwege de benaming 'repatrianten'. Uit diverse onderzoeken is echter gebleken dat de maatschappelijke aandacht desondanks voortdurend uitging naar hun 'anders-zijn' én hun aanslag op de Nederlandse staatskas. Dit vertoog kwam tot uiting in berichten in Nederlandse kranten die met de repatriëring te maken hadden: deze gingen over de financiële impact van de komst van Indische Nederlanders en de hulp die zij ontvingen, over de moeite die zij hadden met het Nederlandse klimaat, het aanpassen aan de maatschappij en de Nederlandse keuken én over de afkeer die Nederlanders van de geurtjes van de Indische keuken hadden.

De Nederlandse bevolking gaf hen bovendien op verschillende manieren te verstaan dat zij zich gewoon aan de Nederlandse gebruiken moesten aanpassen: geen oor voor de oorlogservaringen, dubbel zo hard bewijzen op het werk en geen interesse in de achtergrond van hun komst naar Nederland. Zij wisten dat er een soevereiniteitsoverdracht was geweest, maar konden bijvoorbeeld geen onderscheid maken tussen Indisch en Indonesisch. Ook de

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

kleur van Nederland werd geopenbaard: die was wit, en ook al was je bruin, dan nog moest je doorgaan voor wit, als je geaccepteerd wilde worden.

4.7.7 Onderliggende opvattingen van de Nederlandse vertogen

De vertogen over komst en acceptatie van Indische Nederlanders zijn terug te herleiden naar oriëntalistische opvattingen over Indo-Europeanen. Oriëntalisme was een begrip dat E. Said introduceerde (§ 2.2.2). Hij bedoelde hiermee ‘de idee dat de Oriënt lethargisch en onveranderlijk was, totaal verschillend van het Westen waarvan een grote dynamiek uitging.’⁸³ Westerse koloniale heersers gebruikten deze redenering om te onderbouwen waarom zij het recht hadden een ander volk te overheersen, ondanks de verlichte denkbeelden die na de Franse revolutie het Europese continent overstroomd hadden. Deze opvatting over ‘de Oost’ is te herkennen in de onderzoeksresultaten van Cottaar & Willems ; zij waren passief, lethargisch, mystiek , donker, elegant – zij waren in alle opzichten het tegenovergestelde van Nederlanders.

In het volgende hoofdstuk komt aan de orde wat hoe Indische Nederlanders zelf dachten over het vertrek naar dit verre vaderland van oriëntalistische denkers.

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

Eindnoten

¹ Zie bijlage 4, tabellen 4.1 t/m 4.5 voor een toelichting op de cijfers.

² Leidelmeijer 2001:203-204.

³ Willems 2001:61.

⁴ Ellemers en Vaillant 1985:39.

⁵ Ellemers en Vaillant 1985:41.

⁶ Willems 2001:14.

⁷ Willems 2001:14.

⁸ Willems 2001:14.

⁹ Van den Doel 2001: 342-380

¹⁰ Van den Doel 2001:338.

¹¹ Meijer 2004:302.

¹² Van den Doel 2001:355-358

¹³ Van den Doel 2001:349.

¹⁴ Van den Doel 2001:360-361

¹⁵ Meijer 2004:302-304.

¹⁶ Willems 2001:111.

¹⁷ Heijs 1995:121-122

¹⁸ Heijs 1995: 120-122

¹⁹ Juridisch waren er twee groepen: Nederlandse staatsburgers en 'Nederlandse onderdanen niet-Nederlanders'. Deze tweede volksrechtelijke categorie was in 1910 gecreërd. Na de nieuwe nationaliteitswetgeving in 1892 was namelijk een grote groep statenloos geworden, wat veel juridische problemen opleverde (Heijs 1995:69-71).

²⁰ Willems 2001:112.

²¹ Meijer 2004:289

²² Willems 2001:110-113

²³ Premier Drees op Oudejaarsavond: Geen groter diensten dan zij die nu op hun post blijven. Nieuwe Courant , 2 januari 1951, 1.

²⁴ Willems 2001:114.

²⁵ Meijer 2004:330.

²⁶ Ellemers en Vaillant 1985:42-43;126-127.

²⁷ Zie bijlage 4, tabel 4.4.

²⁸ Meijer 2004:330

²⁹ Hoewel Nederland en Indonesie samen een unie vormden, besloot de Indonesische regering Nederlanders tot vreemdelingen te verklaren (Heijs 1995:123).

³⁰ Meijer 2004:331.

³¹ Meijer 2004:331-336

³² Meijer 2004:332.

³³ Meijer 2004:332.

³⁴ Meijer 2004:333.

³⁵ Meijer 2004:334.

³⁶ Meijer 2004:335.

³⁷ Meijer 2004:337-338.

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

- ³⁸ Beets, van Imhoff & Huisman 2003:61-62; Bosma 2006: 44; Heijs 1995:122; Willems 2001:52
- ³⁹ Meijer 2004:354-362
- ⁴⁰ Meijer 2004:362-366
- ⁴¹ Van den Doel 2001:363
- ⁴² Heijs:1995: 130-131
- ⁴³ Meijer 2004: 362, 371
- ⁴⁴ Zie bijlage 4, tabel 4.4.
- ⁴⁵ Van den Doel 2001: 364
- ⁴⁶ Meijer 2004:377
- ⁴⁷ Van den Doel 2001: 366-368.
- ⁴⁸ Na de coup in 1966 werden zij wederom vervolgd, door de nieuwe leider, Soeharto.
- ⁴⁹ Zie bijlage 4, tabel 4.4.
- ⁵⁰ Vanaf dit moment noemt Sens ze de *Nederlandstalige Indonesische kranten*.
- ⁵¹ Sens 2005:69
- ⁵² Sens 2005:68.
- ⁵³ Sens 2005:68.
- ⁵⁴ Sens 2005:69
- ⁵⁵ Sens 2005:68.
- ⁵⁶ Sens 2005:67-87
- ⁵⁷ 28-11-1951. Arrestatie. Nieuw Soerabajasch Handelsblad: 2.
- ⁵⁸ Sens 2005:77-83.
- ⁵⁹ Sens 2005:77
- ⁶⁰ Sens 2005:79-80.
- ⁶¹ Sens 2005:77-78
- ⁶² Meijer 2004:370
- ⁶³ Sens 2005:91
- ⁶⁴ Bosma, Raben en Willems 2006:52.
- ⁶⁵ Willems 2001:113.
- ⁶⁶ Meijer 2004:326.
- ⁶⁷ Willems 2001:104
- ⁶⁸ Willems 2001:105-106
- ⁶⁹ Lucassen en Willems 1994:7
- ⁷⁰ Willems 2001:105
- ⁷¹ Ellemers en Vaillant 1985:112-113.
- ⁷² Ellemers en Vaillant 1985:111-112.
- ⁷³ Zie bijlage 4, overzicht 4.6.
- ⁷⁴ Leidelmeijer 2001:215-216.
- ⁷⁵ Ellemers en Vaillant 1985:99, 113.
- ⁷⁶ Cottaar & Willems 1984:111-116
- ⁷⁷ Cottaar & Willems 1984:117-118, 122-126, 130
- ⁷⁸ Cottaar & Willems 1984: 122-123
- ⁷⁹ Willems 2001:141
- ⁸⁰ Cottaar & Willems 1984: 44-47

H 4 – KLEUR VAN HET LAND

⁸¹ Cottaar & Willems 1984: 47-54, 108

⁸² Cottaar & Willems 1984:54-57

⁸³ Ethische perspectieven, recensie van Edward Said's Orientalism: http://www.ethische-perspectieven.be/page.php?LAN=N&FILE=ep_book&SID=310&ID=0, 17/3/2007.

5 VERHALEN OVER ‘HUISTOE VAREN’

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staan verhalen over de repatriëring, die in de Nederlandstalige gemeenschappen in Soerabaja en Jakarta circuleerden. De vraag hierbij is wat deze verhalen ons vertellen over de Indische gemeenschap in Indonesië en meer specifiek, welke betekenis de repatriëring over het geheel gezien in de krantenberichten kreeg. Aan de hand van deze informatie, ontstaat namelijk een eerste schets van het dominante *vertoog* hierover; de manier waarop Indische Nederlanders in Indonesië in het openbaar met de repatriëring omgingen.

Na een globaal overzicht van de krantenartikelen begint de beschrijving van de verhalen over vier onderwerpen die de meeste aandacht kregen: het vertrek van inwoners, de reis naar Nederland, het Indo-Europeanenvraagstuk en het leven van gerepatriëerden. Daarnaast waren er twee onderwerpen die minder aandacht kregen: het behoud van pensioenen en de toekomst van Nederlandse burgers in Indonesië.

Binnen elk onderwerp heb ik een logisch onderscheid gemaakt in rubrieken. De berichtenreeks over het vertrek van Paatjes naar Nederland bijvoorbeeld is, net als het vertrek van officieren, een aparte rubriek binnen de categorie vertrek van inwoners. Model 5.1 illustreert dit. Vanuit deze analyse van onderwerpen ontstaat in de laatste paragraaf het antwoord op de vraag van dit hoofdstuk, in de vorm van een eerste schets van het dominante *vertoog*.

5.2 Globale resultaten

De drie kranten besteedden elk op hun eigen manier aandacht aan de repatriëring. De Nieuwe Courant/ NSH bood lezers in totaal 49 artikelen hierover, de Vrije Pers 33 en de Nieuwsgier 10, zoals blijkt uit grafiek 5.1. Deze aandacht verschilde wel per jaar. In 1951 bood de Nieuwe Courant meer artikelen aan over dit onderwerp (27) dan de Vrije Pers (18), in 1953 was dit precies omgekeerd.⁹ Toen gingen in de Vrije Pers vijftien berichten over de repatriëring, terwijl het Nieuw Soerabajasch Handelsblad er maar acht publiceerde. In 1955 had de Nieuwsgier minder artikelen (7) over dit onderwerp dan het Nieuw Soerabajasch Handelsblad (14). In 1957 publiceerde de Nieuwsgier hier nog drie artikelen over.¹⁰

⁹ In de jaren 1951 en 1953 zijn alleen de Nieuwe Courant/ NSH en de Vrije Pers onderzocht.

¹⁰ In de archieven waren alleen edities van de Nieuwsgier uit 1957 nog beschikbaar. Van de andere krant die in die periode nog wel actief was, de Java-Bode, waren geen opvraagbare edities aanwezig.

Afbeelding 5.1 Een kegelende Pa Snijders op zijn afscheidsavond in de Simpang Sociëteit (KV). Bron: Vrije Pers, 27-1-51.

Vandooz vertrekt Paatje Versteegh met de Russ naar Nederland.

Afbeelding 5.2 Voetballende Paatje Versteegh(KV). Bron: Nieuwsgier 25-8-1955.

Generaal Scheffelaar

Afbeelding 5.4 De uit Soerabaja vertrekkende generaal Scheffelaar (KV). Bron: Vrije Pers, 8-1-1951

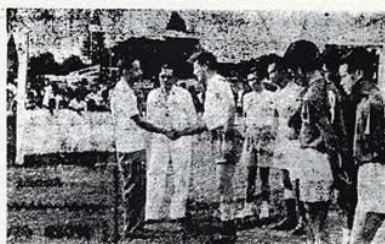

Afbeelding 5.6 André Jansma, inwoner van Soerabaja en repatriant (KV). Bron: Nieuw Soerabajasch Handelsblad 18-11-1953.

Hersmis... tevreden terugblik (Foto: Lo Khing Tonz)

Afbeelding 5.7 Voetballer 'Blackie' Hersmis vertrok in 1955 uit Soerabaja (KV). Bron: Nieuw Soerabajasch Handelsblad, 7-4-1955.

DE HEER A.J.H. HERSMIS vertrekt eind Goeer met de Johan van Oldenbarnevelt naar Nederland. Hij verlaat daarmee voorgoed het Persibaja-doel en het doelgebied van zijn laatste club, Tiong Hoa. Gisteren werd hem op „eigen terrein“ een afscheidswedstrijd aangeboden door de Persibaja. Blackie stond gisteren echter onder de lat van de Persibaja-ploeg en liet er slechts eenje door. Een penalty. Hierdoor won hij met de Persibaja zijn laatste wedstrijd op Indonesische bodem met 2-1 van Tiong Hoa. (Foto: Lo Khing Tonz)

Afbeelding 5.8 Afscheid voor 'Blackie' (KV). Bron: Nieuw Soerabajasch Handelsblad, 25-4-1955.

De heer en mevrouw Van Dongen — die heden per m.s. „Wettevreden“ naar Nederland vertrekken — zoals velen van u zich hen ongetwijfeld zullen herinneren; de Commandeur als hoogste plaatselijk vertegenwoordiger der Kon. Marine, in zijn representatieve plichten trouw terzijde gestaan door Mevrouw Van Dongen...

Afbeelding 5.3 Commandeur Van Dongen met zijn vrouw (KV). Bron: Nieuwe Courant 6-1-1951.

Afbeelding 5.5 Feestelijk afscheid van marinesociëteit 'Modderlust' (KV). Bron: Vrije Pers, 31-1-1951

Ter gelegenheid van hun aanstaand vertrek naar Nederland werd een tiental jongelui van de Jongens Weezen Inrichting aan Embong Malang een afscheidsfeestje aangeboden. De vertrekkenden poseerden graag nog een keer voor de fotograaf om zich een blijvende herinnering aan de prettige avond te kunnen verschaffen. (Foto: Drakulle)

Afbeelding 5.10 Op de foto om terug te denken aan hun afscheid van Indonesie (KV). Bron: Nieuw Soerabajasch Handelsblad, 25-4-1955.

Afbeelding 5.11 Voorbeeld van een kopiah (KV). Bron: <http://www.indonetnetwork.co.id/alif/169762>

Gisteravond had ten huize van Dr. Bronsted in intieme kring een afscheidsavond plaats ter gelegenheid van het vertrek van de agent van de Bank Indonesia hier ter stede en mevrouw D. Herwig-Tjalsma. Op de foto v.l.n.r. mevrouw Bronsted, de heer Herwig, Mr. G. Rodenburg. Dr. Bronsted en mevrouw Herwig. Zoals wij reeds meldten zijn de heer en mevrouw Herwig vandaag vertrokken. (Foto: Drakulle)

Afbeelding 5.9 Afscheid nemen van de heer en mevrouw Herwig te Soerabaja (KV). Bron: Nieuw Soerabajasch Handelsblad, 1-4-1955.

Nederlands jarige Vorstin

Afbeelding 5.12 Koningin Juliana was blij dat haar onderdanen weer naar Nederland konden komen (KV). Bron: het Nieuw

Afbeelding 5.13 De Messerschmitt was volgens de bnievensrijver uit Twente ook een geschikt transportmiddel voor Soerabaja (KV). Bron: het Nieuw Soerabajasch Handelsblad, 13 april 1955.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

Inwoners die gingen repatriëren en de reis die zij aflegden kregen de meeste aandacht in de Nieuwe Courant/ NSH, de Vrije Pers en de Nieuwsgier, zoals op te maken valt uit grafiek 5.2. Vertrekkende inwoners uit Soerabaja en Jakarta (*repatriëring van inwoners*) kregen in 34% van de berichten de aandacht, de reis naar Nederland in 29%. Dit laatste onderwerp stond bovendien alle jaren in de krant. het totale aantal artikelen en was in alle onderzoeksjaren in alle drie de kranten te vinden.

Vier onderwerpen stonden in drie van de vier onderzoeksjaren in de aandacht: de repatriëring van inwoners uit de stad van uitgave, het vertrek van de schepen en het leven aan boord (*reis naar Nederland*), de discussie in Nederland over de komst van Indo-Europeanen naar Nederland (*Indo-Europeanenvraagstuk*) en het leven van gerepatriëerde Indische Nederlanders (*gerepatriëerden in Nederland*). Kleinere onderwerpen waren de strijd die Indische Nederlanders leverden om hun pensioen te behouden (*behoud pensioenen*) en het opbouwen van een nieuw bestaan in Indonesië (*toekomst van NL in Indonesië*).

De kranten besteedden elk op hun eigen manier aandacht aan deze onderwerpen, zoals uit grafiek 5.3 blijkt. De Nieuwe Courant/ NSH heeft overwegend artikelen gepubliceerd naar aanleiding van de repatriëring van inwoners uit Soerabaja. Ditzelfde geldt voor de Nieuwsgier, al is de verdeling van de onderwerpen daar minder duidelijk is. De Vrije Pers toonde meer belangstelling voor de politieke discussie over het Indo-Europeanenvraagstuk (12 artikelen).

5.3 Verhalen over de repatriëring: vertrek van inwoners

Het *vertrek van inwoners* stond in alle drie de kranten centraal als het om artikelen over de repatriëring ging. Binnen dit onderwerp waren verschillende verhalen in de kranten te vinden. Dit is weergegeven in grafiek 5.4. Meldingen van vertrekkende inwoners waren de meest voorkomende gebeurtenis in aantal, maar het vertrek van Paatjes, militairen en bijzondere burgers zetten de toon.

5.3.1 Paatjes

Paatjes waren een typisch Indisch verschijnsel. Het begrip Paatje komt volgens de overlevering van 'Bapak', dat in Bahasa Indonesia *vader* betekent.¹¹ Iemand aanspreken met die titel, duidde op groot respect. Het was een gebruik om mannen die een belangrijke sociale rol hadden, uit bewondering Pak te noemen. Indische Nederlanders hebben dit begrip overgenomen en verbasterd tot Pa en Paatje. Een Paatje was een vaderfiguur voor de

¹¹ Dit begrip is niet hetzelfde als 'toean besar'. Deze term hoorde bij mannen die een officiële, hoge functie bekleedden, zoals de gouverneur-generaal.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

gemeenschap, omdat hij een belangrijke bijdrage had geleverd aan het karakter daarvan. Dit was vaak vanuit zijn rol op het terrein van sport. In de periodes van dit onderzoek vertrokken twee Paatjes naar Nederland: Pa Sniijders en Pa Versteegh.

De repatriëring van Pa Sniijders (afbeelding 5.1) uit Soerabaja, in januari 1951, haalde zowel de Nieuwe Courant als de Vrije Pers. Pa Sniijders, officieel H.P. Sniijders¹², was hoofddokmeester van de Droogdok Maatschappij Soerabaja. De eerste aankondiging van zijn vertrek op 2 februari 1951 stond in de Nieuwe Courant van 26 januari 1951 met als juichende kop 'Thuis varen!'. In dit bericht stond aangekondigd dat hij op de avond van 26 januari een afscheid aangeboden zou krijgen in de Simpangclub, 'afd. kegelclub'.

Van deze afscheidsavond maakten de Nieuwe Courant en de Vrije Pers een verslag. De Nieuwe Courant kopte vrolijk 'H.P. Sniijders uitgekegeld', de Vrije Pers gaf er jongensachtige bravoure aan met "'De beste tijd? Toen het bier nog vijftig cent kostte..."' . De Vrije Pers bood haar lezers een foto van een kegelende Sniijders.

Het laatste bericht dat in januari 1951 over het vertrek van Sniijders in de kranten staat, is op 29 januari geplaatst. Het is een verslag in de Nieuwe Courant van het afscheid dat hij aangeboden kreeg van de Droogdok Maatschappij Soerabaja (DMS). De krant benadrukte in de kop van het lange bericht het sociale karakter van Sniijders: ' "Niet ik, maar wij!" Pa Sniijders van Droogdok na 32 jaren huistoe'.

Sniijders zou rond 1919 in Nederlands-Indië aangekomen zijn als we van die 32 jaren uitgaan, maar de Vrije Pers vermeldde dat hij in 1915 als cavalerist in Soerabaja aangekomen was. Sniijders trad vervolgens, na een korte tijd bij de Staatspolitie gewerkt te hebben, in dienst van de DMS, waar hij de rest van zijn Indische leven bleef. Hij was betrokken bij de oprichting van 'het Droogdok' en richtte zelf in 1940 de kegelclub D.M.S op.

Hoe H.P. Sniijders precies een Paatje geworden was, staat niet expliciet benoemd – waarschijnlijk was dat algemeen bekend. De oprichting van de kegelclub kan hiervoor een reden geweest zijn. Het merendeel van de artikelen gaat over deze vereniging, de rol die Sniijders in de oprichting ervan heeft gespeeld (Hij 'is een hartstochtelijk kegelenaar!') en over het speciale sfeertje op de exclusieve kegelclub: 'U kent die sfeer niet? Er hangt een dichte mist van sigarenrook (..) Er klinken vreemde uitdrukkingen, zoals "hout houwe", "poedel", "duif" (...)' . Deze club kwam in zijn beginjaren bijeen in een kantine van KNIL-onderofficieren, die in een van de artikelen 'de Pijp' genoemd werd.

Een tweede reden voor zijn status als 'Pa' kan zijn persoonlijkheid zijn. Zijn karakter en zijn geliefdheid in die stad werden uitvoerig besproken. Dit werd in de aankondiging van zijn vertrek al duidelijk: hij ging 'thuis varen!', terug naar zijn 'moederland' om daar 'van zijn

¹² Zijn echte voornaam is niet in de artikelen terug te vinden.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

welverdiende pensioen te genieten'. Die woorden komen warm over, alsof de krant zich persoonlijk betrokken voelde bij zijn vertrek. In het afscheid van zijn laatste werkgever komt zijn persoonlijkheid als belangrijkste verhaalelement naar voren. Ook zijn collega's en zakenpartners kenden hem als Pa Sniijders en benadrukten in hun afscheidsredes hoezeer hij als persoon en als mens gemist zou worden: 'Sniijders, kerel, (..) je vertrek laat een leegte achter in onze gelederen, die we maar moeilijk zullen vergeten' en '..dat Sniijders als collega en als mens gemist zou worden. Waarachtig gemist (...), welk een groot verdienste het is wanneer men van iemand kan zeggen dat hij waarachtig gemist zal worden'.

Het derde kenmerk dat opvalt is de liefde die Sniijders uitte voor Soerabaja en Indonesië. Hij wilde niet weg, maar om zijn kinderen een toekomst te bieden kon hij niet anders. Hij zei in zijn DMS-afscheidsspeech dat het hem speet weg te gaan. In het laatste artikel stond te lezen dat dit gevoel wederzijds was; de gemeenschap zag hem met lede ogen vertrekken, aldus de krant.

Al lezende komt een beeld naar voren van een man die actief bijgedragen heeft aan de hechtheid van de Soerabajaanse gemeenschap; zonder Pa Sniijders was het Soerabaja van nu (anno 1951) er niet geweest.

Pa Versteegh¹³ (afbeelding 5.2) was een inwoner van Jakarta en repatrieerde in 1955 naar Nederland. De Nieuwsgier kondigde zijn vertrek in augustus van dat jaar aan. Het eerste artikel dat hier op 20 augustus melding van maakte, was er één in de reeks van *Piekerans van een straatslijper*, van – de gerepatrieerde – Tjalie Robinson. De Nieuwsgier besteedde twee dagen later opnieuw aandacht aan zijn vertrek: 'BVC neemt afscheid van zijn Paatje'. Het laatste bericht verscheen op de dag van zijn vertrek, 25 augustus, en was alleen een foto van een voetballende Versteegh (afbeelding 5.2).

Het eerste artikel over zijn vertrek, van Robinson, zette de toon voor de vervolgberichten. Tjalie Robinson hoorde in Nederland van Versteegh's aanstaande repatriëring, maar geloofde het bijna niet: 'Er zijn van die mensen, die lijken zelf wel een brok Indonesië, zo vast als Pasar Baru of Tandjungan. Je kan je niet voorstellen dat dat zo maar uit wandelen gaat om niet meer terug te komen.'

Robinson vond dat Versteegh's vertrek het einde van een tijdperk betekende: 'Er zit iets onheilspellends, iets fataals in: laat die onbarmhartige historie dan niets en niets heel van menselijke verbondenheden?' Sport-Paatjes hoorden bij Indonesië, zij waren nodig om de gemeenschapszin te bevorderen: 'Zij leerden gemeenschapszin, groepseer, organisatietalent, brede omgang met mensen (...). Daarvoor waren zij van meer betekenis dan formele leraren:

¹³ In de artikelen zijn de echte voornaam en initialen van Versteegh niet vermeld.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

'(...) altijd gesproken in een stijl van Pa-tot-zoon, soms schertsend, soms donderjagend, zij maakten grote indruk op ons. Zij vormden ons. (...) Het woord van Paatje was voor ons van veel meer waarde dan de les van de meneer op school.'

Het feit dat Versteegh naar Nederland kwam, als 'laatste Paatje van de oude sportwereld', 'die de bloedband stelde boven het clubverband, de kameraadschap boven het kampioenseer', betekende dat een einde gekomen was aan het sociale karakter van sport in Indonesië. Sport ging steeds meer om 'kampioenen' en 'topcijfers' en steeds minder om 'vaders' of 'karakter'. Een ander Paatje had dit al eerder aan Robinson proberen te vertellen, maar pas met het vertrek van Versteegh werd hem dit duidelijk. Hij gaf Versteegh een 'kruis voor koppigheid' omdat hij nog zo lang in Indonesië gebleven was. Uit het artikel van Robinson valt op te maken wat iemand tot een Paatje maakt.

Dat Versteegh inderdaad dit predicaat verdiend had, komt in het tweede Nieuwsgier-artikel tot uiting: 'BVC neemt afscheid van zijn Paatje.' Dit artikel was een verslag van het afscheid dat Versteegh kreeg van de voetbalclub BVC in Jakarta¹⁴, bijgenaamd 'de Good Old', die hij 52 jaar eerder zelf met vrienden opgericht had toen hij net in Indië aangekomen was. De oprichting ging moeizaam, '[men] lachte maar wat' toen hij leden probeerde te werven. Dankzij zijn organisatietalent en de door Robinson geroemde koppigheid zagen de voetbalclub en soos het licht: 'Toen de Soos merkte hoe winst gevierd en verlies betreurd werd, kwamen er leden'.

Het was een joviale beschrijving van een warm en hartelijk afscheid. Versteegh kreeg bij binnenkomst 'een uit volle borst gezongen "Lang zal hij leven" ', in afscheidsspeeches benadrukten leden en bestuur dat Versteegh misschien wel het belangrijkste aandeel had gehad in de geschiedenis van de "Good Old" en de intieme sfeer was als vanouds: '(..) de geweldige verhalen die ons Zaterdagavond over "tempo doeloe" werden verteld en waar jagers zelfs hun latijn behoorlijk mee hadden kunnen opfrissen (...)'.
 In het artikel overheersten zijn vaderlijke rol en gemeenschapszin. Die eigenschappen bleken allereerst uit de manier waarop hij erop toezag dat het er in de soos beschaafd aan toeging 'met zijn stopwoord: "Fout, stop er mee" '. Daarnaast was Versteegh nog steeds op de club te bekennen, zelfs nadat '[hij] zijn voetbalschoenen aan de klapperboom [had gehangen]' en op het veld spelers 'adviezen of schrobberingen' bleef geven. Zijn belangrijke rol was zelfs door de Koningin opgemerkt, die hem tot 'ridder in de orde van Oranje Nassau' had benoemd.

Met de foto van Versteegh eindigde de berichtgeving in de Nieuwsgier van augustus 1955 over het vertrek van deze 'oude Mohikaan uit een oude sportwereld', in de woorden van

¹⁴ Deze naam staat niet toegelicht in de artikelen, maar ik vermoed dat het stond voor *Bataviaasch(e) Voetbal Club*.

H 5 – VERHALEN OVER ‘HUISTOE VAREN’

Tjalie Robinson. Deze foto doet denken aan verzamelplaatjes van voetbalhelden en heeft vier rondjes in de hoeken die erop getekend lijken te zijn¹⁵, alsof de krant wilde zeggen: ‘Knip deze foto uit en hang hem aan je muur, zodat hij altijd bij je is.’

In de berichten komt Paatje Versteegh naar voren als een man met veel liefde voor de sportgemeenschap in Jakarta, als iemand die het hart op de goede plek heeft zitten. De reden voor zijn komst naar Indië in omstreeks 1899 wordt niet duidelijk en er staat niet wat voor baan Versteegh had in Indië. Uit de berichtencyclus lijkt het alsof hij alleen naar Indië was gekomen om Paatje te worden.

De stijl van deze krantenberichten doet denken aan portretten; de carrière, sociale status en karakter van de repatrianten was bepalend voor de berichtgeving. Uit de manier waarop er over deze twee vertrekkende Paatjes geschreven werd, is op te maken dat zij vertegenwoordigers waren van de oude Indische wereld, die voorbij was. In de kranten stonden portretten van vertegenwoordigers van ‘de Good Old’.

5.3.2 *Officieren*

Van twee Nederlandse officieren uit Soerabaja stond het vertrek in de onderzoeksperiode in de krant. Volgens de overlevering genoten officieren in Soerabaja – en in Indië – groot aanzien, iets wat gezien de geschiedenis van Nederlands-Indië niet verwonderlijk is. Militairen en dan vooral de hogere officieren waren vanaf het begin van de kolonie een machtige partij. De officieren die in 1951 repatrieerden, waren Commandeur Van Dongen van de Koninklijke Marine en Generaal Scheffelaar van de Koninklijke Landmacht.

De eerste van hen die richting Nederland vertrok, was Commandeur Van Dongen (afbeelding 5.3). Zijn vertrek op 6 januari 1951 was in een kort bericht een dag eerder aangekondigd (‘Repatriëring’) in de Nieuwe Courant. Op de dag van zijn vertrek plaatste deze krant vervolgens een lang artikel over deze officier en zijn vrouw inclusief foto en de voorbeeldrol die hij in zijn gemeenschap vervulde. Op dezelfde dag stond in de Vrije Pers een kort bericht, waarin melding gemaakt werd van het vertrek van Van Dongen. Het laatste bericht over hem stond in de Nieuwe Courant van 8 januari, waarin de krant zijn afscheid en het ‘uitwuiwen’ van het gezin Van Dongen beschreef.

In het bericht van 6 januari kopte het Nieuw Soerabajasch Handelsblad ‘Laatste K.M.-commandant te Soerabaja heden vertrokken.’ Van Dongen was een marineofficier die nu en dan Indië als uitvalsbasis had. Helemaal duidelijk wordt zijn rol in Indië niet uit de berichten.

¹⁵ Mogelijk waren die rondjes onderdeel van de druktechniek uit die tijd, maar bij andere foto’s in de kranten heb ik deze vier rondjes niet gezien.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

Zijn eerste wapenfeit dat in het lange artikel genoemd werd, was zijn diensttijd op de (legendarische¹⁶) 'H. Ms. "Zeven Provinciën". Hij was op verschillende plekken en in verschillende landen gestationeerd, zoals Engeland en Australië, en had bijgedragen aan belangrijke operaties, zoals 'de raid op Sabang' als '1^e officier op H. Ms. "Tromp"', waarvoor hij 'een Engelse onderscheiding' ontving. Daarnaast had hij het 'Oorlogs Herinnerings Kruis' ontvangen en was hij benoemd tot 'Ridder in de Orde van Oranje-Nassau'.

De Nieuwe Courant uitte openlijk bewondering voor het karakter van deze 'hoogste plaatselijk vertegenwoordiger der Kon. Marine': 'op en top militair, voor wie de marine boven alles ging, (...) een persoon van apart formaat, een gesloten figuur met strenge principes, die niet alleen als marinecommandant, maar ook als mens belangrijk werk heeft gedaan ten gunste van Nederland en Indonesië beide.' Die principes had hij geuit, wat volgens de krant prijzenswaardig was: 'Als militair en marine-commandant was hij dienaar van de Staat der Nederlanden en als zodanig mocht hij zich niet mengen in politieke aangelegenheden, maar bij diverse gelegenheden hebben wij ervaren, dat hij, juist omdat hij hart had voor dit land en volk, zeker niet onberoerd gelaten werd door de politieke ontwikkelingen in deze gewesten en dat hijzelf een zeer strak-omlijnde mening daaromtrent had.' 'Commandeur Van Dongen, aan wiens persoon en taak wij reeds verschillende artikelen wijdden, (...) Wij wensen hem een goede reis, behouden vaart en een goede toekomst in het vaderland toe.'

Het vertrek van Van Dongen had twee consequenties voor Soerabaja. Ten eerste betekende het vertrek van 'de laatste commandant van de Koninklijke Marine uit Soerabaja (...)', dat 'een einde gekomen [is] aan de historie van Soerabaja als Nederlandse marine-basis "bezuiden de evenaar" '. Daarnaast liet het gezin 'met hun vertrek in Soerabaja een leegte [achter], die moeilijk zal kunnen worden aangevuld.' Deze tweede consequentie stond benadrukt in het derde artikel in de Nieuwe Courant, waarin het afscheid van het gezin Van Dongen beschreven werd. Zij werden 'Uitgeleide gedaan door vrienden en bekenden (...) Uit vrijwel alle groeperingen van de burgerij zagen wij vertegenwoordigers'. De salon waarin het echtpaar afscheid nam van hen was versierd met 'Een schat van bloemen' en een kolonel van de Indonesische marine bood Van Dongen's dochter 'met een warm woord' een geschenk aan, wat 'voor een verrassing [zorgde]'.

Zijn repatriëring stond in de Vrije Pers, die hier alleen een kort en feitelijk bericht over plaatste: de commandeur was naar Nederland vertrokken. In de berichten uit de Nieuwe

¹⁶ In 1933 namen enkele KNIL-militairen van Menadonese, Ambonese en Indo-Europese afkomst de Zeven Provinciën over. Dit is bekend geworden als de *muiterie op de Zeven Provinciën*. In bijlage 4., paragraaf x, is dit incident beschreven.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

Courant ontstond echter een duidelijk beeld van Van Dongen en zijn gezin: zij waren zeer sociaal ontwikkeld en bewonderenswaardig, het toonbeeld van Indische beschaafdheid.

De tweede Nederlandse officier die in januari 1951 Indonesië verliet, was generaal Scheffelaar (afbeelding 5.4), 'commandant van de Nederlandse troepen in Indonesië'. Over zijn repatriëring plaatsten beide Soerabajaanse kranten op 8 januari een bericht met dezelfde titel: 'Generaal Scheffelaar vertrokken.' Over zijn plek in de Soerabajaanse gemeenschap staat alleen in de Vrije Pers dat hij 'gedurende verschillende maanden territoriaal, tevens troepen Commandant, van Oost-Java [was]'. Zijn betekenis voor de gemeenschap bleek vooral uit zijn afscheid.

Hij had eerst, volgens de Nieuwe Courant, het 'commando overgedragen aan luitenant-kolonel v. Santen' en daarna 'afscheidsbezoeken (..) afgelegd bij verschillende autoriteiten, o.m. vice minister president Hamengku Buwono.' Hij kreeg van 'kolonel Simatupang een lunch aangeboden, waarin militaire autoriteiten officieel van de scheidende generaal afscheid namen en vele woorden van waardering werden gesproken.' Op het moment van vertrek 'werd de generaal uitgeleide gedaan' door verschillende hoge militaire figuren. In de Vrije Pers stonden identieke teksten, maar wel opgeluisterd met een foto van de generaal (afbeelding 5.4), aangevuld met achtergrondinformatie over zijn functie.

Enkele weken later, in het bericht 'Generaal Scheffelaar', wijdde deze krant nog aandacht aan de aankomst van deze officier in Nederland. Aangekomen in Nederland, was hij door diverse hoogwaardigheidsbekleders op de kade onthaald. Daar ontving hij een Koninklijke onderscheiding voor zijn werk in Indonesië. Andere hoge officieren die met hem mee terug kwamen zijn in rang bevorderd. Hij sprak lovende woorden over de KL'ers in Indonesië en deed geen politieke uitspraken over de kwestie Ambon: 'Aangezien ik militair ben en geen politicus zult U het me wel vergeven, dat ik mij hierover verder niet uitlaat.'

Het beeld dat beide kranten van deze officier neerzetten, is vooral te relateren aan zijn officiële functie en de waardering die hij van diverse autoriteiten van zijn niveau en hoger ontving. De berichten over deze twee officieren, wekken de indruk dat zij vertegenwoordigers waren van de oude garde die het in de koloniale tijd voor het zeggen had. De kranten waardeerden wat zij voor het land gedaan hadden en lieten dat met deze portretten merken.

Het gevolg van het vertrek van Nederlandse marineofficieren uit Soerabaja was dat de plaatselijke sociëteit van de Koninklijke Marine, Modderlust, van eigenaar wisselde.

Dit 'Afscheid van Modderlust' (afbeelding 5.5) stond op 31 januari 1951 in de Vrije Pers. De sociëteit, die eerder al verkocht was aan de Indonesische marine (ALRI), had 94 jaar lang

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

dienst gedaan voor Nederlandse marineofficieren. Modderlust was eerst in handen geweest van de 'Sociëteitsvereniging Modderlust' en daarna van de 'Vereniging van Nederlandse Marine officieren', voordat zij overgenomen werd door de ALRI.

Om afscheid te nemen van deze belangrijke plek voor de Indische marinegemeenschap in Soerabaja, was een 'zeer druk bezochte en geanimeerde receptie gehouden'. De krant deed hiervan verslag met overwegend foto's en benadrukte dat het afscheid 'in een voor honderd procent Nederlandse sfeer' was verlopen, al was te merken 'dat vele officieren van de Kon. Marine naar Nederland zijn vertrokken', want onder de gasten waren meer 'burgers, buitenleden van de sociëteit, dan (...) Marine officieren'. De bedoeling van nieuwe eigenaar ALRI was wel om dit stukje Nederlandse geschiedenis in Indonesië 'op dezelfde voet voort te zetten'.

Het beeld dat van deze afscheidsavond ontstaat, is dat Modderlust een belangrijk icoon was; het was het bewijs voor de bijzondere plek die Soerabaja door de marinebasis in Nederlands-Indië had en de plek waar Soerabaja elkaar ontmoette. Afscheid van deze plek ging gepaard met weemoed om veranderende tijden én, afgeleid van de nadruk die de Vrije Pers legde op de intenties van de ALRI, trots - of troost - dat wat Nederland opgebouwd had, in Indonesische handen een vervolg zou krijgen.

5.3.3 Bijzondere burgers

In de onderzochte krantenedities kregen bekende burgers die gingen repatriëren meer aandacht dan alleen een aankondiging. Dit waren André Jansma (vertrek in 1953), A.J.H. 'Blackie' Hersmis (1955) en Bart Groenewoud (1955).

André Jansma's (afbeelding 5.6) repatriëring stond in november 1953 in het Nieuw Soerabajasch Handelsblad en de Vrije Pers. De Vrije Pers kondigde dit als eerste aan in een kort bericht op 17 november, een dag later gevolgd door een bericht in het Nieuw Soerabajasch Handelsblad. Een week later deden op 25 november beide kranten verslag van de afscheidsavond, die hem door zijn 'confrères' aangeboden was.

Jansma was in 1925 als advocaat naar Soerabaja gekomen, stond in het Handelsblad-artikel 'Mr. André Jansma naar Nederland. Meer dan een kwarteeuw intensief contact met de bevolkingsgroepen' te lezen. Het blad had een foto bij het lange artikel geplaatst. In de 28 jaar die hij daar woonde, was hij uitgegroeid tot een echte Soerabajaan, iets wat de krant uitgebreid besprak in het deel van het krantenbericht met de tussenkop 'Soerabaja's polsslak'. Hij was commissaris geweest van verschillende organisaties, onder meer bij de 'N.V. Soerabaiasch Handelsblad en Drukkerijen'.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

Het bericht over Jansma vertelde het verhaal van een ware Soerabajaan, een hoogopgeleide die zich met hart en ziel voor zijn gemeenschap ingezet had: 'Een ingezetene van Soerabaja zou geen Soerabajaan zijn, als hij geen belangstelling had voor het in het werklozen steun comite [sic]'. Daarnaast was hij als vrijwilliger actief voor het 'Darmo-ziekenhuis, (...) in 1951 [als] voorzitter van de Simpangschsche sociëteit(...)' en als 'voorzitter van de afdeling Soerabaja van het Ned. Rode Kruis in Indonesië.'

Van het begin tot aan het eind van het artikel, benadrukte de krant zijn verbondenheid met de Soerabajaanse gemeenschap. In het stukje met als tussenkop 'Intensief contact', vertelde de krant dat de advocaat 'van den aanvang af een intensief contact [had] met alle bevolkingsgroepen (...) en dit ook altijd ten zeerste (...) gewaardeerd [had]'. Daarnaast noemde het Handelsblad zijn 'verblijf bij de Kempeitai'¹⁷ tijdens de Tweede Wereldoorlog, dat een onderbreking betekende voor Jansma's rol bij het Rode Kruis in de hulpverlening aan interneringskampen.

Zowel in de inleiding als het slot van het artikel maakte het Handelsblad melding van veranderingen in de samenleving. In de inleiding van het artikel stond uitgelegd waarom de krant aandacht besteedde aan het vertrek van Jansma: 'Men is geneigd het verloop van vele gebeurtenissen en het komen en gaan van vele personen te aanvaarden als zaken, welke in deze moeilijke en verwarde na-oorlogse tijd passen. Maar af en toe staat men toch stil bij een klein bericht, dat in zijn nuchtere mededeling toch zoveel betekenis heeft: Mr. J. André Jansma, advocaat hier ter stede, zal eind dezer naar Nederland vertrekken.'

De veranderingen in de samenleving hadden geen invloed gehad op Jansma's contact met Soerabajanen: 'Ten aanzien van de vele veranderingen, welke in al die jaren hebben plaatsgevonden, memoreerde hij dat in het persoonlijk contact met de mensen geen wijziging is gekomen.'

De laatste twee berichten over Jansma in beide Soerabajaanse kranten waren een verslag van de afscheidsavond. Uit de grote en diverse opkomst werd duidelijk 'welk een belangrijke plaats de heer André Jansma in het Soerabajase leven heeft ingenomen en hoe groot de waardering voor zijn hier zowel op juridisch als sociaal terrein verrichte arbeid is.'. Hij 'stond midden in het Soerabajase leven', wat bevestigd werd door de aanwezigheid van de 'wnd. Commissaris van het Koninkrijk der Nederlanden'.

Het Nieuw Soerabajasch Handelsblad besloot zijn verslag in november 1953 met een persoonlijke groet: 'Wij wensen U van hieruit nogmaals een goede reis en een goed verblijf in Nederland toe, samen met Uw echtgenote!'. De krant wilde deze bijzondere Soerabajaan een hartelijk afscheid geven, maar verklaarde ook waarom. Waarschijnlijk lag een dergelijk

¹⁷ De Kempeitai was de Japanse veiligheidsdienst, te vergelijken met de Duitse Gestapo.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

bericht in 1953 gevoelig. Het aantal keren dat het Handelsblad benadrukte dat Jansma goed contact had met alle bevolkingsgroepen, is namelijk opvallend.

Het Nieuw Soerabajasch Handelsblad plaatste in april 1955 twee berichten over het vertrek van *A.J.H. Hersmis*, die in Soerabaja beter bekend stond als 'Blackie' (afbeelding 5.8 en 5.9). Met optimisme en humor kondigde deze krant op 7 april aan: 'Blackie gaat ook thuisvaren. Nieuw verlies voor Persibaja'. Het tweede bericht op 25 april deed verslag van het afscheid van 'onze Black' van zijn voetbalclub Persibaja, in de vorm van een foto met onderschrift.

Hersmis was waarschijnlijk in Soerabaja geboren, want nergens stond vermeld wanneer hij in die stad was gaan wonen. Hij was een voetbalheld en had vermoedelijk daarom de bijnaam 'Blackie' gekregen. Hij zou 30 april 1955 met zijn gezin 'de grote reis naar het vaderland (...) gaan ondernemen'. In de berichten over zijn vertrek stonden zijn kwaliteiten als populaire voetballer én zijn karakter van 'gemoedelijkheid en eenvoud' vermeld. Hij was een van de weinige 'goede doelverdedigers, die voetballend Indonesië tot nu toe heeft opgebracht.' De 'aantrekkingskracht' die hij uitoefende op 'een hele school bengels' die hem gewoonlijk 'na wedstrijden omringde', bewees zijn populariteit.

In het onderschrift bij de foto van 'Blackie' gaf de krant aan dat hij tevreden was en toonde een gelukkige glimlach om dit te bevestigen. Daarnaast plaatste de krant de tussenkoppen 'Stimulans' en 'Optimisme'. Het vertrek van Hersmis betekende namelijk weliswaar verlies voor Persibaja, maar ook een stimulans voor achterblijvers 'om te trachten zoveel mogelijk in de voetsporen te treden van hen, die (...) de stedelijke en ook nationale kleuren hebben hoog gehouden.' Bovendien betekende zijn repatriëring niet dat hij eindelijk bij een échte voetbalclub kon gaan spelen: 'Hij staat helemaal niet het stof van zijn voetbalschoenen te kloppen met het aangename vooruitzicht nu eens eindelijk te kunnen gaan voetballen in Holland (alsof het hier alles maar een beetje gestumper zou zijn van zielige en onbetekenende partijtjes)'.

Blackie had 'oprechte spijt (...) om het feit dat hij Indonesië voorgoed vaarwel moet zeggen', wat geriposteerd werd door de krant: 'Welaan Black, (...) wees ervan verzekerd dat honderden voetbalenthousiasten met ons instemmen als we jou en je gezin van harte een goede reis en een goede toekomst in Nederland toewensen. (...) vergeet dan niet met ons zeer vaak terug te denken aan Soerabaja, waar we zo intens hebben mogen meeleven met de sport, in het bijzonder het voetbal.' De berichtgeving over Hermis' repatriëring eindigde met een foto (afbeelding 5.8) van zijn afscheidswedstrijd op 24 april, een kleine week voor zijn vertrek naar 'het koude kikkerland' aan de Noordzee.

Al met al, het beeld dat van deze voetballer opgetekend werd, blaakte van optimisme en geluk om een mooi verleden en een mooie toekomst.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

De derde bijzondere burger was *Bart Groenewoud*, die Soerabaja in 1955 verliet. Hoewel het Nieuw Soerabajasch Handelsblad alleen op 12 april een artikel aan hem wijdde, besloeg dat wel drie kolommen en meer dan 150 regels.

Groenewoud was in de jaren '20 vanuit Nederland naar Indië gekomen en maakte daar in korte tijd naam in 'het amusementsleven, dat in die tijd een ongekennde bloei kende'. Toch was hij met andere plannen naar Indië gekomen; hij had carrière willen maken in 'het hotelbedrijf'. Toen dit onhaalbaar bleek, koos hij ervoor om van zijn hobby muziek zijn werk te maken, samen met zijn broer José. 'Vooral met ensemble de "Oriëntal Ramblers" werden successen geboekt.'

Keer op keer wist hij op te krabbelen na tegenslagen, zoals de economische crisis van de jaren '30 en de Tweede Wereldoorlog, om vervolgens nog succesvoller te worden dan hij al was. Groenewoud kwam in het artikel uit april 1955 naar voren als toonbeeld van doorzettingsvermogen en aanpassen aan nieuwe situaties. Tijdens de Grote Depressie had hij Indië in 1932 verlaten, om in Nederland een vergelijkbare situatie aan te treffen. Daarom had hij in 1937 besloten om samen met zijn muzikale partner zijn geluk in Madagascar en Afrika te zoeken als het duo 'Marcel et Max', totdat daar de 'oorlogsdreiging [hen] terug deed keren naar Java, waar het wellicht veiliger zou zijn dan in Afrikaanse contreien. Dat wellicht was een volslagen misrekening.'

Onder de tussenkop 'Bestemming gevonden' beschreef het Nieuw Soerabajasch Handelsblad vervolgens hoe Groenewoud in Soerabaja 'bedrijfsleider' werd van een 'dancing' en hij 'eindelijk zijn bestemming' vond. Na een 'krijgsgevangenschap van 3 ½ jaar' moest hij zijn dancing 'Tabarin' weer opknappen, wat hem 'in drie maanden tijd' lukte en 'het viel niet zwaar het bedrijf "runnend" te houden.' Ook toen 'langzaamaan (...) het getij keerde', bleef 'Tabarin' succesvol en de reputatie die zij had, was volledig te danken aan 'Bart Groenewoud himself.' De sfeer daar had hij met hetzelfde enthousiasme gecreëerd, als waarmee hij eerder in Indië als muzikant bekend geworden was.

De krant omschreef zijn vertrek naar Nederland: '...zal Bart met vrouw en kind zich een nieuwe toekomst moeten verschaffen. Hij zal, waar dan ook, weer met een schone lei moeten beginnen (...). Het artikel eindigde met een persoonlijke groet: 'Hoe het zij, Bart: Het ga je goed. Dat de "Indrapoera" je behouden met je gezin naar Nederland moge brengen en dat je daar of elders een goed emplot mag vinden.'

Groenewoud was volgens het Nieuw Soerabajasch Handelsblad een ondernemende avonturier met een ijzersterk doorzettingsvermogen, iets dat te vertalen is naar de andere twee bijzondere burgers. Zij kunnen beschouwd worden als representanten van de gewone Indischman; avontuurlijk, sociaal en met een doorzettingsvermogen waarmee zij in elke

H 5 – VERHALEN OVER ‘HUISTOE VAREN’

situatie weer een nieuw bestaan op konden bouwen. Ook deze artikelen hebben het karakter van een portret.

5.3.4 Meldingen

Naast deze vier rubrieken stonden korte *meldingen* in de krant van het vertrek van (groepen) inwoners. De eerste berichten in deze rubriek gingen over ‘*kort-verbanders*’. Dit waren Nederlandse ambtenaren die tijdelijk voor de Indonesische regering werkten. Zij zouden volgens een bericht in de Nieuwe Courant van 5 januari 1951 binnenkort op last van de Nederlandse overheid moeten repatriëren. Dit bericht zorgde voor grote onrust, zoals gemeld werd in een vervolgartikel in de Nieuwe Courant op 18 januari.

Ten eerste had het bericht, dat ‘vrij alarmerend was’, vanwege de boodschap ‘nog al wat stof doen opwaaien’, maar het bleek ook nog eens onjuist. Het bleek dat de krant informatie had geput uit een tijdschrift voor leraren, dat op zijn beurt zich gebaseerd had op een Nederlandse krant, die een dag later een rectificatie van het bericht had geplaatst. Deze rectificatie had zijn weg naar Indonesië niet weten te vinden. Het was de ‘secretaris afd. Soerabaja’ van het NIOG¹⁸ die contact opnam met de krant om deze onjuistheid te melden. De krant concludeerde rustig: ‘Voor deze geste onze erkentelijke dank.’

Andere meldingen bestonden uit één bericht. Zo maakte op 18 januari 1951 de Nieuwe Courant melding van de heer *A.W. Colijn*, hoofdredacteur van de Vrije Pers en politiek hoofdredacteur van De Locomotief. Hij zou niet meer naar Indonesië terugkeren. In de Vrije Pers zelf is hier in januari geen bericht over gevonden.

In de verzamelrubriek ‘Om kort te gaan’ meldde de Vrije Pers op 31 januari 1951 dat ‘*de heer H.M. Nitzschke*, hoofd van de afdeling financiële zaken van het gouvernementskantoor van West Java’ op 1 februari om gezondheidsredenen met pensioen naar Nederland zou gaan.

De eerste melding die het Nieuw Soerabajasch Handelsblad in april 1955 deed, stond prominent op de voorpagina van de editie van 1 april. Het was een foto van een gezelschap (afbeelding 5.9), onder wie het vertrekkende *echtpaar Herwig*, dat hun afscheid vierde in ‘intieme kring’ in het huis van dr. Brondsted.

In diezelfde editie stond het afscheid van de heer *A.J. Reynders* gemeld, ‘adj. directeur van PIA’, een van de twee persbureaus in Indonesië. Zijn vertrek betekende het einde van de aanwezigheid van Nederlanders in die organisatie, aldus het Nieuw Soerabajasch Handelsblad. Hij had 38 jaar in ‘het Verre Oosten’ gewerkt, onder meer voor ‘het ministerie van Voorlichting en daarvoor bij de regeringsvoorlichtingsdienst.’

¹⁸ De naam staat niet toegelicht.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

Enkele weken later, op 15 april 1955, kondigde het Nieuw Soerabajasch Handelsblad het vertrek aan van de 'hoofdvertegenwoordiger van de KLM', de heer *J.H. Crans* en zijn vrouw. In het verslag van zijn afscheid beschreef de krant de aanwezigen en lichtte toe: 'deze receptie was eveneens bedoeld ter kennismaking met de nieuwe KLM-vertegenwoordiger', 'de heer *A.H. Duyf*'.

Inwoners die een belangrijke functie in het bedrijfsleven hadden, stonden in de krant. Het vertrek van tien weesjongens naar Nederland van 25 april van dat jaar was hier een afwijking van. Zij stonden met een foto het Nieuw Soerabajasch Handelsblad (afbeelding 5.10). De keurig in jasje-dasje gestoken 'jongelui' hadden een afscheidsfeestje aangeboden gekregen en voor de fotograaf geposeerd om 'zich een blijvende herinnering aan deze prettige avond te verschaffen.' Naast inwoners die een belangrijke functie hadden vervuld in het bedrijfsleven, kregen ook weesjongens die naar Nederland gingen vermelding in de krant.

De laatste melding van het vertrek van inwoners laat de lezer met een melancholisch gevoel achter. Het Nieuw Soerabajasch Handelsblad beschreef op 27 april 1995 hoe de Johan van Oldenbarnevelt aan 'de zoveelste reis naar "het oude Patria" 'begonnen was, met aan boord tientallen bijzondere Soerabajase burgers, zoals sportlieden, leraren, handelaren, medisch personeel en paters, die allen 'lege plaatsen' achterlieten. De krant moest teleurgesteld constateren dat niemand ze was komen uitzwaaien. Dit was blijkbaar een gebruik in Indische kringen en een gebruik dat door de exodus naar Nederland verloren gegaan was.

5.4 De reis naar Nederland

Het tweede onderwerp dat veelvuldig in alle kranten aan de orde kwam, was de *reis naar Nederland*. Zo was er in januari 1951 een incident met bediendes (*kopiah-kwestie*¹⁹), dat voor een bijzondere situatie aan boord zorgde. Uit grafiek 5.5 blijkt dat dit onderwerp veel aandacht kreeg. De verhoging van passagetarieven naar Nederland, belemmeringen door Indonesische autoriteiten bij vertrek en bijzonderheden in de vaarroutes waren ook belangrijke gebeurtenissen bij dit onderwerp. Tot slot hadden ook reizigers die op bijzondere wijze naar Nederland gingen, aankondigingen van vertrek en aankomst van schepen en de nieuwe boordgeldregeling invloed op de kennis over de reis.

5.4.1 De kopiah-kwestie

Op 8 januari 1951 kopte de Nieuwe Courant: 'Moeilijkheden op m.s. Oranje. Bediendes droegen kopiah's.' De Vrije Pers plaatste diezelfde dag het bericht 'Moeilijkheden op de

¹⁹ Een kopiah is een hoofddeksel, zoals afbeelding 5.10 laat zien.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

“Oranje”. Bediendes wilden geen hoofddoek dragen.’ Deze twee berichten waren van gelijke strekking en luidden het begin in van een reeks van in totaal tien berichten, over de weigering van bediendes van het schip ‘Oranje’ om de reglementair verplicht gestelde hoofddoek te dragen.

De Nieuwe Courant vervolgde haar berichtgeving over deze gebeurtenis op 10 januari met twee berichten. Diezelfde dag plaatste de Vrije Pers één bericht. De Vrije Pers plaatste op 13 januari twee berichten, waarmee zij de berichtgeving over de kopiah-kwestie eindigde. De Nieuwe Courant plaatste die dag één bericht en vervolgde haar berichtgeving hierover op 23 januari 1951, om die pas op 30 januari af te sluiten.

De m.s. Oranje was een van de schepen van de SMN die repatrianten naar Nederland bracht. De kopiah was een hoofddeksel dat Indonesiërs als onderdeel van hun nationale klederdracht beschouwden, maar in de reglementen van scheepvaartmaatschappijen was opgenomen dat bediendes aan boord een hoofddoek dienden te dragen. Voorafgaand aan elke vaart las de Nederlandse gezagvoerder van het schip dit reglement aan de bediendes voor, zodat zij wisten aan welke regels zij zich moesten houden. Het voorval, dat in de Soerabajaanse kranten stond, had zich in de haven van Jakarta voorgedaan.

Het beeld dat in de berichtgeving over deze kwestie naar voren komt, verschilt per krant. De Nieuwe Courant en de Vrije Pers introduceerden de gebeurtenis op de Oranje, door te zeggen dat ‘zich kort voor het vertrek moeilijkheden voorgedaan [hadden] met Indonesische bediendes.’ Zij weigerden de officiële hoofddoek te dragen’. ‘Ruim 200 Indonesische bediendes, aan wie beurtelings de vraag werd gesteld of zij bereid waren zich volledig aan de dienstvoorwaarden te houden’, hielden vast aan ‘de “kopiah” als hoofdbedekking’. ‘De gezagvoerder was genoodzaakt het dienstverband met hen op te zeggen.’, omdat zij zich weigerden te houden aan de reglementen. Doordat ‘het sleepdienstpersoneel zich solidair toonde met de Indonesische bediendes’ moest het schip ‘op eigen kracht’ en ‘met vier uur vertraging’ de haven van Jakarta verlaten.

De vertegenwoordigers van de scheepvaartmaatschappijen hadden zich eerder al bereid verklaard tot onderhandelingen over ‘herziening van de arbeidsvoorwaarden’, waarin onder meer geregeld zou worden dat bediendes de kopiah mochten dragen: ‘(...)de maatschappij geenszins een principieel standpunt wil innemen (..) Zij is volkomen bereid de kopiah te accepteren in plaats van de hoofddoek, wanneer de a.s. besprekingen met de SSPP²⁰ hiertoe

²⁰ In het eerste artikel staat SSPP, maar dit is onjuist. In het artikel van de Nieuwe Courant op 10 januari staat deze naam verklaard. Het is de SBPP; ‘de Serikat Buruh Pelabuhan dan Pelajaran (bond van zeevarend en havenpersoneel’.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

mochten leiden.' Onderhandelingen hierover waren eerder die week al begonnen en zouden doorgaan.

Totdat die herziening was doorgevoerd, moesten bediendes aan boord de hoofddoek dragen. 'Eigendunkelijke inbreuk' op de arbeidsvoorwaarden, 'm.a.w. ondisciplinair optreden, kan gezien de verhoudingen aan boord van schepen niet worden toegestaan.' Het gevolg van deze actie was dat de Oranje noodgedwongen met een tekort aan personeel vertrokken was naar Nederland. De SMN verklaarde een paar dagen later dat het extra bedienend personeel zou gaan aanvoeren. Dit zou per vliegtuig naar Aden komen en met de Willem Ruys naar Port Said. Het was onjuist dat 'reeds personeel naar Colombo vliegt'.

Naar aanleiding van een persconferentie van de SBPP in Soerabaja, vervolgde de Nieuwe Courant de berichtgeving met '134 Soerabajanen keerden terug. "Hoofddoek teken van slavernij", aldus boys van M.S. Oranje'. In dit bericht vertelde de krant hoe 'het voorspel' volgens de SBPP gegaan was.

De Indonesische personeelsleden hadden hun eisen al een paar maanden eerder kenbaar gemaakt aan de Amsterdamse directie van de SMN. Omdat de personeelsleden in Indonesië aangemonsterd waren, moesten zij hun eisen echter daar bespreken, niet in Amsterdam. Een paar dagen voor het incident met de Oranje hadden zij via hun SBPP-vertegenwoordiger de eisen aan de directie van de SMN in Jakarta gepresenteerd. De besprekingen waren voor vertrek van de Oranje nog niet afgerond en daarom hadden de vakbond en SMN afgesproken dat voorlopig niet afgeweken zou worden van het oude contract.

In de passage met als tussenkop 'Demonstratie' vervolgde de krant dat op de dag in kwestie de personeelsleden een kopiah opgedaan hadden om hun eisen kracht bij te stellen. De kapitein had alle personeelsleden bij zich geroepen en gevraagd of zij de kopiah wensten te dragen en had bovendien de sectie van de SBPP op de hoogte gesteld van de gebeurtenissen. De sectieleiding moedigde de personeelsleden aan vol te houden. Niet alle bediendes deden mee. Van 210 van de 235 personeelsleden werd het contract voor deze reis opgezegd. 134 van deze 210 personeelsleden waren afkomstig uit Soerabaja en waren inclusief doorbetaling op kosten van de SMN naar Soerabaja teruggebracht.

De rechtvaardiging voor het besluit van de kapitein, met als tussenkop 'Arbeidszaken accoord', bestond uit twee gronden. 'Inzake bovenstaande kwestie hebben zowel de vertegenwoordiger van het ministerie van arbeidszaken als de bondsvoorzitter zich accoord verklaard met de door de kapitein van de Oranje genomen maatregel.', omdat discipline aan boord van groot belang is. De vertegenwoordiger en voorzitter zouden zich hebben voorgesteld dat 'bijv. de kapitein van de Oranje op zekere dag een hekel zou krijgen aan zijn uniform en in zwembroek en cowboyhoed zou verschijnen...'. De actie waartoe de SBPP op had geroepen was onredelijk.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

Daarnaast zou de bond niet gereageerd hebben op verzoeken van de SMN om al veel eerder over de kopiah-eis te praten, terwijl bediendes heel goed wisten wat hun contracten inhielden. De actie was, volgens de krant, onredelijk en onnodig. Tot slot vond de krant het 'interessant te vernemen, dat de overige personeelsleden aan boord van Oranje zich en bloc achter hun kapitein geschaard hebben (...)'.²¹

De sfeer aan boord van de Oranje was gelukkig goed, maar 'wel moeten de passagiers nu zelf een kop koffie of een glas bier aan de bar halen terwijl in de hutten niet wordt geserveerd.' Opvallend is dat het aantal bediendes dat niet aanwezig zou zijn, opgevoerd werd: 'Met slechts elf van de bijna 300 Javaanse bediendes(...). Terwijl er eerder sprake was van 210 bediendes, was dit aantal inmiddels gestegen tot 300-11=289.

Op 23 januari berichtte de krant 'Dames schonken kopjes thee. Passagiers "Oranje" redden zich best. (Van onze correspondent)' Het had klaarblijkelijk een correspondent naar het schip gestuurd toen het aanmeerde bij Sumatra, want het bevatte een ooggetuigenverslag van de stemming aan boord. Hij was omstreeks 13 januari aan boord gegaan in Medan en vertelde over de consequenties aan boord van de '280 weigerachtige bediendes', maar herhaalde eerste nog eens wat er gebeurd was. Op 'de bewuste zaterdag' 'goiden opeens alle sleepboten, die al gereed lagen om de Oranje naar zee te brengen, de trossen los', toen de 'djongossen'²¹ het schip verlieten. Hierdoor was de Oranje 'op eigen kracht' vertrokken uit Tandjung Priok, de haven van Jakarta.

Die avond had de kapitein een speech gehouden en de situatie aan de passagiers voorgelegd. Hij legde de beperkingen uit die ontstaan waren en de moeite die de bemanning zou nemen om de reis zo comfortabel mogelijk te maken. Het publiek gaf een 'langdurig en geestdriftig applaus, [waaruit bleek dat] de passagiers de consequenties van het gebeurde niet te dramatisch en, integendeel, heel sportief opnamen.' De correspondent was zelfs van mening dat het gezelliger was dan gebruikelijk. De conclusie luidde: 'En zo vaart de Oranje huistoe (...) met een schare passagiers, die zich opgewekt en blijmoedig in het onvermijdelijke schikken, in het besef dat het tolereren van een ongedisciplineerde houding aan boord van een schip meer dan in welk ander bedrijf ook funest zou zijn.'

Hij meldde bovendien dat de Europese bemanning het wel zwaarder had, maar gelukkig hulp kreeg van de kappers en extra bemanningsleden die in Colombo aan zouden komen. Dit laatste was echter eerder in dezelfde krant ontkracht.

De berichtenreeks hierover eindigde in de Nieuwe Courant op 30 januari. De krant meldde dat de SMN, naar aanleiding van 'de rel om de kupiah', deze nu had ingevoerd als onderdeel van het officiële tenue voor bediendes.

²¹ Bediende, degene die de barang (bagage) draagt.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

In deze berichten zette de Nieuwe Courant de ongehoorzaamheid en onredelijkheid van de bediendes af tegen de onverzettelijkheid van de gedisciplineerde Nederlandse kapitein, bemanning en passagiers. De krant koos partij tegen de bediendes. Door de onredelijke en onnodige rel was een passagiersschip naar Nederland vertrokken, dat op eigen kracht de haven had moeten verlaten en aan boord zichzelf had moeten bedienen. Reizen naar Nederland hoorde comfortabel en prettig te zijn. De Nieuwe Courant creëerde het beeld dat er een grote rel was uitgebroken door 'weigerachtige bediendes': 'boys' die niet wisten hoe belangrijk discipline aan boord was. De passagiers en bemanning konden zich dankzij hun beschaafdheid handhaven, ondanks het personeelstekort. Gezien de redelijkheid van de SMN was dit niet nodig geweest.

Het eerste bericht in de Vrije Pers op 8 januari 1951 over de kopiah-kwestie is inhoudelijk en in woordkeuze volledig identiek aan het eerste bericht in de Nieuwe Courant. Alleen de titel week af: 'Bediendes wilden geen hoofddoek dragen'. Het tweede bericht lijkt op dat van de Nieuwe Courant, waarin de aanvoer van personeel door de SMN gepresenteerd werd voor het schip dat 'zonder bediendes' vanuit Jakarta vertrokken was gemeld". Wederom wijkt de titel af: 'De Oranje', kopte de Vrije Pers kortweg.

In de Vrije Pers van 13 januari stonden tenslotte twee berichten over deze kwestie. Op de voorpagina meldde de krant: 'Ondanks de grote handicap van het gebrek aan personeel laat de stemming aan boord niets te wensen over.' In dit bericht, dat gedateerd was op 11 januari, zou het om '250 bediendes' gaan en reageerde de Indonesische minister van Arbeid op de kwestie. De kopiah was nationale klederdracht en het dragen ervan hoefde niet 'tot massaontslagen te leiden'. Zijn ministerie ging onderzoeken in hoeverre er sprake was van contractbreuk.

Op pagina 3 van dezelfde editie plaatste de krant 'De kwestie van de kopiah'. De directie van de 'afdeling "Willem Ruys" van de SBPP' had overleg gehad met de 'Kon. Rott. Llyod'. Zij hadden afgesproken dat personeel aan boord van de Ruys de kopiah mocht dragen, als zij 'hun haar behoorlijk (...) laten knippen'. De Vrije Pers lijkt met het vermelden van deze laatste toevoeging de idiotie en truttigheid van de hele kwestie te benadrukken.

De Vrije Pers was ten eerste korter in de berichtgeving hierover en gaf ruimte aan de mening van het Indonesische ministerie van Arbeid. Daarmee plaatste deze krant de gebeurtenis in het perspectief van een veranderde maatschappij waarin Indonesiërs de regels bepaalden. Het viel met het ongemak aan boord wel mee, degene die echt een probleem hadden waren de bediendes, die hun baan kwijt waren. Opvallend is dat in beide kranten het aantal bediendes dat voor de rel zorgde, gaandeweg steeds hoger werd en steeds anders was. Het begon met 210 bediendes, maar eindigde met 290.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

5.4.2 *Verhoging passagetarieven*

De Nieuwe Courant en de Vrije Pers plaatsten berichten over deze verhaallijn en hun berichtgeving hierover week nauwelijks van elkaar af. De berichtgeving liep nogal door elkaar, doordat er twee aparte prijsverhogingen waren vanwege twee aanleidingen: een stijging van de exploitatiekosten en nieuwe wetgeving van de Indonesische regering. De exploitatiekosten zorgden voor een stijging van 10%, de nieuwe wetgeving echter voor driemaal zo hoge tarieven.

Begin januari maakten de stoomvaartmaatschappijen bekend dat zij voor passage van en naar Nederland hogere tarieven moesten gaan rekenen. Door stijgende exploitatiekosten konden zij niet anders. De onderdirecteur van het Deviezen Instituut meldde enkele dagen later aan persbureau Aneta dat de Indonesische regering had besloten tot wijziging van een regeling over de betaling van 'disbursements'²² door scheepvaartmaatschappijen. Scheepvaartmaatschappijen moesten hierdoor vanaf 1 februari hun passagegelden naar Nederland overboeken en daarvoor deviezencertificaten inkopen.

Weer een paar dagen later meldden de kranten dat de passagetarieven van en naar Nederland met ingang van 1 maart 1951 omhoog zouden gaan, als gevolg van stijgende brandstofkosten en andere exploitatiekosten. De aangekondigde stijging was 10%, maar verdere stijgingen waren niet uitgesloten. Een ander bericht maakte melding van de stijging van 200%.

Pas aan het eind van de maand stond in een van de berichten de relatie tussen de twee prijsstijgingen te lezen. Het Deviezen Instituut had scheepvaartmaatschappijen meegedeeld dat de regering het nieuwe deviezenbesluit een halve maand opschoof, waardoor de scheepvaartmaatschappijen pas vanaf 16 februari de nieuwe tarieven zouden gaan hanteren. Het nieuwe tarief zou 300% zijn van de huidige prijs. De aangekondigde prijsstijging op 1 maart van 10% stond hier los van.

Opvallend is dat de berichtgeving hierover in beide kranten onvolledig was. In de Nieuwe Courant stond de tariefsstijging van 10% aangekondigd, maar in de Vrije Pers stond het bericht over de relatie tussen de twee stijgingen, terwijl in die laatste krant eerder geen melding had gestaan van een 10%-prijsstijging. Hierdoor ontstaat het beeld dat deze berichtenstroom voor grote onrust zorgde bij beide kranten – en vermoedelijk bij lezers, voor wie de stijgingen relevant waren als zij op eigen kosten naar Nederland vertrokken. Reizen naar Nederland werd steeds duurder, maar welke oorzaken daarachter zaten was nauwelijks helder te krijgen, geven de berichten weer.

²² Dit zijn financiële uitkeringen die de scheepvaartmaatschappij aan Indonesië moest doen.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

5.4.3 *Belemmeringen door Indonesische autoriteiten bij vertrek*

In de gehele periode zijn drie berichten gevonden over de manier waarop Indonesische autoriteiten het Nederlandse reizigers onmogelijk maakten te vertrekken. Het eerste bericht verscheen op 10 januari 1951 in de Nieuwe Courant, het tweede op 24 november 1953 in het Nieuw Soerabajasch Handelsblad. Het laatste bericht stond in 1955 in de Vrije Pers.

Het eerste bericht, 'Verbod tot vertrek', vertelde over de arrestatie van 'De heer L., voormalig hoofdcommissaris van politie' uit Bandoeng. Hem werd begin januari 1951 'op het allerlaatste moment geen toestemming verleend om naar Nederland te repatriëren.' Zijn bagage was al aan boord van de Oranje en hij had een exitpermit van de immigratiedienst. 'Voor het vertrek' kregen douane en politie in Bandoeng de opdracht zijn vertrek te verhinderen. Net op tijd konden zij hem bereiken en de heer L. is op eigen gelegenheid 'per vliegtuig naar Bandoeng vertrokken, maar ' De bagage van L. kon niet meer van boord gehaald worden.

Het Indonesische beleid ten aanzien van het verlenen van exitpermits stond in 1953 in het Nieuw Soerabajasch Handelsblad in 'Wie geen exit-permit krijgen. Het was voorgekomen dat 'Indonesische staatsburgers na aankomst in het buitenland zich schuldig maken aan oplichterijen e.d. praktijken, die de goede naam van het land besmeuren.' De Indonesische minister van Justitie had daarom een verklaring afgelegd over wie wel en niet een exit-permit kregen en Indonesië mochten verlaten. Het was immers 'de plicht van de Staat (..) om het vertrek van iemand te beletten, die anderen zou kunnen benadelen. Mensen die door politie gezocht werden, of nog financiële verplichtingen aan de Staat hadden, zouden geen toestemming krijgen te vertrekken.

'Nederlander Claassen gearresteerd. Wilde gisteren naar Nederland vertrekken' stond tot slot in de Vrije Pers van 26 augustus 1955. Hierin beschreef de krant de arrestatie van 'Th. A.H. Claassen', ' toen hij zich gistermiddag aan boord van het KLM-vliegtuig naar Nederland (dat enige vertraging had gehad) wilde begeven'. Claassen, '64 jaar oud' en 'administrateur van de onderneming Tjibuni in het Pengalengaanse, had wel de juiste papieren bij zich. Diezelfde dag waren twee anderen gearresteerd. Over de beweegredenen 'was de woordvoerder van het hoofdparket nog niet bereid ons nadere inlichtingen te verstrekken.'

De Nederlandstalige gemeenschap in Indonesië had in toenemende mate een moeizame relatie met de Indonesische regering, zoals gebleken is in hoofdstuk 4. Deze drie berichten lijken dit te bevestigen. De verklaring van de minister van Justitie werpt licht op de formele overwegingen van de Indonesische overheid bij het al dan niet toestemming geven voor het vertrek: aan personen die de goede naam van het land zouden kunnen 'besmeuren', werd deze niet verleend.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

De acties van de Indonesische autoriteiten werden als lastminute gepresenteerd en overhaast of onterecht. Bij 'De heer L.' benadrukte de Nieuwe Courant dat het verbod door een niet nader genoemde instantie op het allerlaatste moment opgelegd was, bij 'Nederlander Claassen' leek het alsof hij alleen gearresteerd kon worden dankzij de vertraging van het KLM-toestel. Beide kranten kozen hierbij dezelfde invalshoek: autoriteiten besloten op het laatste moment en om onduidelijke redenen tot arrestatie van mensen die in bezit waren van de juiste papieren.

5.4.4 *Opmerkelijk vervoer*

In 1955 vertrok *mevrouw Veerkamp* van 92 uit Jakarta naar Nederland. Zij zou voor het eerst van haar leven met een vliegtuig gaan reizen. De Nieuwsgier plaatste op 3 augustus een artikel naar aanleiding van een interview met haar: 'Mevrouw Veerkamp is 92 jaar oud, en vliegt vandaag naar Nederland. "Ik wil dat ook wel eens meemaken".'

'Mevrouw Clara Johanna Veerkamp-Van Straten' was geboren te Solo op 20 juli 1863 en maakte de indruk een 'vief dametje' te zijn, dat 'vanmorgen de KLM een historische gebeurtenis doet beleven.' Zij was in 1934 weduwe geworden en had, na het overlijden van haar zoon in het kamp, nog twee dochters, acht kleinkinderen en twaalf achterkleinkinderen. 'Een van de kleinkinderen is talk-down-controller op Schiphol, dat is zo'n man die de vliegtuigen "binnenpraat". Misschien zal hij Donderdag zijn grootmoeder dus ook "binnenpraten", nadat zij 39 jaar niet in Nederland is geweest.'

In het portret dat de krant van haar opstelde, lijkt de levenslust van deze Jakartaanse centraal te staan. Dit blijkt al uit de inleiding: ' "Ik heb vroeger de reis per boot gemaakt, ik heb in treinen, dokars, tikar pèr en milors gereden, ik heb in prauwen gevaren, nu wil ik ook eens vliegen." "Bent u dan niet bang?" "Waarvoor?" en daarmee konden we het doen.'

Het optimisme van deze 'oma met de frivole krullebol', bleek niet alleen uit haar wens om te vliegen, maar vooral uit haar opvattingen over de samenleving: 'Mevrouw Veerkamp ziet niet in waarom men "de oude tijd" beter zou moeten vinden dan de tegenwoordige. "Er waren wel aardige dingen vroeger, natuurlijk." ' Daarnaast toonde zij nog steeds belangstelling voor de kranten ("Hoe vind je dat met die Russen?...") en bleef zij zelf haar brieven schrijven: "En zonder beven. Als ik ga beven, wil ik niet meer schrijven. Maar zover is het nog niet."

Zij keek met de krant terug op een actief en geanimeerd leven van haar kinderen, piano spelen, het huishouden en uitgaan met haar man. Die kinderen waren de reden dat zij nu naar Nederland ging vertrekken. De waardering van de Nieuwsgier voor mevrouw Veerkamp's levendigheid is in de laatste zin waar te nemen: 'Ze maakte aanstalten om op te staan toen we haar de hand drukten, maar daarvan hebben we haar kunnen weerhouden.'

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

In het bericht werd geen expliciete betekenis toegekend voor Indische Nederlanders in Indonesië, maar mogelijk diende de levenslust van Veerkamp als voorbeeld of ter inspiratie voor lezers.

Een tweede artikel dat de Nieuwsgier publiceerde over burgers die op bijzondere wijze repatrieerden, verscheen op 18 november 1957 en was getiteld: 'Met een kampeerwagen naar Nederland.' De relatie die het avontuurlijke echtpaar met Indonesië had, stond niet vermeld in het artikel. Het beeld van het in Jakarta wonende echtpaar De Nijs dat in het bericht ontstaat is dat van 'avontuurlijke wereldreizigers'. Zij waren met de 'Van Riebeeck' naar Singapore vertrokken met als eindbestemming Nederland. Het vervolg van hun reis, waarvan de tussenstops gedetailleerd vermeld stonden, gingen zij 'met hun tot kampeerwagen omgebouwde "Tempo Matador 1400" over land naar Nederland afleggen'. om onderzoek te doen naar verschillende culturen van de landen die zij zouden doorkruisen.

De 'avontuurlijke' reis zou niet makkelijk zijn, maar had onder meer als doel de 'Hethietencultuur' te bestuderen, want 'Het merkwaardige aan deze cultuur is dat in 1956 de taal en het schrift (...) geheel ontdekt zijn, zodat de geleerden thans de fouten kunnen corrigeren welke de schrijvers toenmaals gemaakt hebben. Een tweede motief voor de reis was 'gedurende hun trip diverse lezingen te houden aan de onderscheiden universiteiten (...)'.

Ook in dit bericht repte de Nieuwsgier met geen woord over de betekenis ervan voor de Indische gemeenschap in Indonesië. Wellicht had het als doel de lezers erop te wijzen dat de reis naar Nederland een avontuur of leerzame ervaring was.

Berichten over burgers die op een bijzondere manier naar Nederland vertrokken, doen denken aan de berichten over bijzondere burgers die repatrieerden: zij waren avontuurlijke, optimistische doorzetters.

5.4.5 *Bijzonderheden vaarroutes*

Naast berichten over burgers die op opmerkelijke wijze naar Nederland reisden, werden enkele berichten geplaatst over bijzonderheden op de route van schepen die tussen Nederland en Indonesië voeren. Het beeld dat in de drie berichten ontstaat is ten eerste dat de reis op zee avontuurlijk was en ten tweede dat in 1953 de schepen hun vooroorlogse vaarroute 'bij wijze van proef' hervatten, alsof alles binnenkort weer bij het oude zou zijn.

De Vrije Pers meldde op 16 januari 1951 dat 'het Noorse schip "Ringas" 'zich in de Atlantische Oceaan bevond en zinkende was. De Willem Ruys, 'op weg naar Indonesië', en de Volendam, 'met aan boord militairen en andere repatriërenden op weg naar Nederland' gingen dit schip te hulp schieten.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

Het Nieuw Soerabajasch Handelsblad en de Vrije Pers berichtten daarnaast allebei op 18 november 1953 en op identieke manier dat 'net als voor de oorlog' de Willem Ruys 'bij wijze van proef' passagiers zou ont- en inschepen op Gibraltar. Dit was mogelijk omdat passagiers in Napels wilden 'ontschepen'²³.

De belangrijkste conclusie over deze berichten is dat beide kranten op dezelfde manier over dit onderwerp schreven. Zij kregen waarschijnlijk persberichten van de scheepvaartmaatschappijen, die zij allebei belangrijk vonden om integraal over te nemen.

5.4.6 *Aankondigingen*

In de gehele onderzoeksperiode stonden twee korte nieuwsberichten, waarin kranten aankondigden wanneer de Johan van Oldenbarnevelt vanuit Soerabaja naar Nederland zou vertrekken.

Op 31 januari 1951 meldde de Vrije Pers wanneer de Johan van Oldenbarnevelt zou aankomen in Soerabaja en hoe het daarna naar Nederland zou gaan. In 1955 berichtte het Nieuw Soerabajasch Handelsblad op 26 april dat dit schip de volgende dag uit de haven van Soerabaja zou vertrekken: 'Het embarkement voor passagiers vindt morgen plaats (..) De passagiers dienen voor tien uur in de loods aanwezig te zijn, aangezien deze om 10 uur wordt gesloten.'

De relatie met dit specifieke schip is niet duidelijk uit de berichten, maar het is denkbaar dat vooral de Van Oldenbarnevelt uit Soerabaja vertrok. Er waren nog meer schepen die repatrianten naar Nederland brachten, zoals de Oranje, de Willem Ruys en de Sibajak, maar daarvan zijn – in de onderzochte edities – geen aankondigingen gevonden.

De functie van deze berichten laat naar zich raden. Passagiers zelf waren waarschijnlijk wel van op de hoogte van de vertrektijden van hun schip. Gezien de vanzelfsprekendheid van het uitzwaaien (zie bijvoorbeeld het laatste bericht in § 5.3.4) zouden deze berichten als doel kunnen hebben gehad inwoners van Soerabaja erop te attenderen dat zij binnenkort weer stadsgenoten konden gaan 'uitwuiwen'.

5.4.7 *Boordgeldregeling*

Op 20 januari 1951 verscheen op de voorpagina van de Nieuwe Courant het bericht 'Nieuwe regeling boordgeld voor passagiers naar buitenland'. Het was een ingewikkeld geschreven artikel vol met juridisch taalgebruik, waarmee het Deviezeninstituut burgers wilde informeren over een nieuwe regeling. Dit Nederlandse instituut in Indonesië was, zoals uit

²³ Waarom dit een reden is voor een tussenstop in Gibraltar kan ik niet verklaren, maar blijkbaar was dit voor lezers een afdoende toelichting.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

verschillende berichten van dit instituut op te maken valt, belast met het 'transfereren' van geld uit Indonesië naar Nederland en vice versa op basis van een certificatenstelsel.

De boordgeldregeling, geld dat niet-ingezetenen van Indonesië in rupiah mee kregen om aan boord van rond te komen, was vanaf 1 januari aangepast. Agenten en scheepvaartmaatschappijen waren gemachtigd om boordgeld te verstrekken in rupiah, indien zij een vergunning van het 'L.A.A.P.L.N. (het Deviezeninstituut)' hadden. Hieraan waren wel maxima verbonden en de voorwaarde dat het ging om buitenlandse passagiers die buitenlandse reizen gaan maken. Passagiers konden boordgeld dat overbleef, een 'batig saldo', inwisselen en er rupiah's voor terugkrijgen, 'tegen de officiële Bankinkoopkoers met bij berekening van 50% deviezencertificaat.' Vervolgens stonden per bestemmingscategorie de maximale boordgelden vermeld, 'per volwassene', 'kind van 3 t/m 11 jr' en 'kind van 0 t/m 2 jr'.

De consequenties van dit bericht zijn niet te achterhalen, behalve dan dat er per 1-1-51 een nieuwe boordgeldregeling van kracht was gegaan. Nergens stond namelijk vermeld wat de reden voor de aanpassing was, wie het bepaald had of hoe deze nieuwe regeling zich verhiel tot de oude.

5.5 Het Indo-Europeanenvraagstuk

De discussie over de komst van Indo-Europeanen naar Nederland was een onderwerp dat anders verliep. Het opvallende aan dit onderwerp is dat het in een aantal subdiscussies uiteenviel, die soms gezamenlijk in artikelen over het vraagstuk aan de orde kwamen. Dit blijkt uit grafiek 5.6. De discussie ging over de rechtmatigheid van het besluit in 1953 om het recht op vrije overtocht²⁴ op te heffen voor 'in Indonesië gewortelden', hun problematische aanpassing in Nederland, de situatie waarin zij in Indonesië verkeerden en de steun die de Nederlandse regering hen daar verleende. In 1955 en 1957 stonden gerelateerde berichten in de kranten, met echter een duidelijk andere invalshoek; het ging niet langer over de vraag of ze mochten komen, maar om hoe Nederland ze ging opvangen.

5.5.1 Intrekken van het recht op vrije overtocht (1953)

Het Nieuw Soerabajasch Handelsblad plaatste hier in 1953 vier artikelen over, de Vrije Pers twaalf. Het eerste bericht hierover in het Nieuw Soerabajasch Handelsblad stond in editie van 3 november 1953 en kreeg op 12 november opvolging. Pas twee weken later, op 24 november, ging het Handelsblad weer door op deze kwestie. De krant rondde berichtgeving af op 26

²⁴ Dit hield in dat Indo-Europeanen in Indonesië zelf mochten besluiten naar Nederland te gaan en hiervoor een voorschot aan te vragen bij de Nederlandse regering.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

november. De berichtenreeks in de Vrije Pers begon op 2 november en plaatste vervolgens op 3 november hetzelfde bericht dat die dag in het Nieuw Soerabajasch Handelsblad stond. Op 7, 12, 14, 18, 20 en 21 november plaatste de Vrije Pers vervolgberichten over deze discussie, en soms twee per editie. De Vrije Pers sloot de berichtgeving af met twee artikelen op 24 november.

In het bericht van 2 november meldde de Vrije Pers dat de Hoge Commissaris Van Bylandt een dienstreis ging maken naar Nederland. Hij ging voor 'routine overleg' naar Nederland en over onderhandelingen 'over het opzeggen van de Unie²⁵' had hij geen nieuws. Het was normaal dat een regering 'behoefte' burgers in het buitenland financiële steun gaf, dit was gebruikelijk in andere landen. 'Tengevolge van de bijzondere omstandigheden in Indonesië is het aantal gesteunden hier te lande echter veel groter dan elders.' Steunverlening in de 'eigen vertrouwde omgeving is over het algemeen een betere oplossing dan repatriëring', daarom gebeurde 'opzending naar Nederland' alleen in bijzondere gevallen.

Het bezoek van de HC aan Nederland kreeg een dag later een minder routinematig karakter. Op 3 november stonden in beide kranten de opvattingen van de minister van Maatschappelijk Werk over de repatriëring van bepaalde Indische Nederlanders uit Indonesië. Deze opvattingen waren afkomstig uit de memorie van antwoord van de minister van Maatschappelijk Werk bij de begroting voor komend jaar.

'Indische Nederlanders die in Indonesië geboren en getogen zijn', waren het beste af als zij in Indonesië zouden blijven, al had de minister wel oog voor de problemen die zij daar hadden. 'De ervaring had echter geleerd' dat de ontworteling die zij doormaakten als zij naar Nederland kwamen, 'onherstelbaar' was en de problemen die hierdoor ontstonden 'zijn zorgelijker dan op het eerste gezicht lijkt'. Verdere activiteiten van de Nederlandse regering voor Indische Nederlanders werden vanuit dit standpunt ontplooid. Voorlichting aan Indische Nederlanders in Indonesië door 'instanties' voor maatschappelijk werk over kansen in Indonesië, 'voor de toekomst van hen zelf en hun nakomelingen' was de beste hulp die de Nederlandse regering hen kon aanbieden.

Tot grote tevredenheid van de Nederlandse overheid was gebleken dat 'de toestanden in de woonoorden' van Ambonezen in Nederland verbeterd waren. Belangrijke redenen hiervoor waren 'het toenemende verantwoordelijkheidsgevoel van de Ambonezen zelf' en 'het toenemende gezag' van de hoofdbesturen. Hierdoor waren meer mogelijkheden ontstaan voor uitbreiding 'van het sociaal-culturele werk'. Circa '1950 Ambonese kinderen' volgden onderwijs.

²⁵ De Nederlands-Indonesische Unie

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

Bepaalde Indische Nederlanders zouden beter af zijn in Indonesië en mochten daarom niet meer zelf besluiten op regeringsvoorschot naar Nederland te komen. Over dit besluit ontstond grote commotie. Op 7 november meldde de Vrije Pers dat in de Tweede Kamer drie politieke partijen 'scherpe critiek geoeffend' hadden op het 'advies van de regering aan de Indische Nederlanders om in Indonesië te blijven.' In opvolging hiervan was een motie ingediend waarin gevraagd werd repatrianten die niet op eigen kosten naar Nederland konden komen, toch zelf te laten besluiten te repatriëren en dat de schoolgeldsubsidie aan Nederlanders in Indonesië af moest hangen van de schoolkeuze voor hun kinderen van de ouders.

Op 12 november plaatste de Vrije Pers opnieuw een bericht over dit debat. Het kamerlid dat de motie had ingediend, was Kamerlid Lemaire. Hij betoogde dat Nederlanders die in Indonesië in de problemen zaten zelf mochten beslissen of zij op regeringsvoorschot naar Nederland kwamen, en naar welke school hun kinderen zouden gaan. Een ander Kamerlid (De Graaf) had hierop gezegd dat zij deze keuze niet zelf konden maken en dat de Nederlandse regering een instantie in het leven moest roepen om deze voor ze te maken.

Voorstanders van de motie, onder wie 'prof.dr. Lemaire', beargumenteerden dat Nederland verantwoordelijk was voor 'de misère' waar Indische Nederlanders in verzeild geraakt waren en verzochten de regering 'ze niet in de steek te laten', zeker omdat zij altijd 'trouw zijn gebleven aan de Nederlandse zaak'. Bovendien waren 'Nederlanders in Indonesië die daar in maatschappelijke moeilijkheden verkeren' uitstekend in staat zelf te bepalen wat in hun beste belang was. Tegenstanders, onder wie Kamerlid De Graaf, vonden dat er geen onhoudbare situatie was en dat 'betrokkenen (...) niet in staat zijn, zich een eigen oordeel te vormen' en dienden een motie in, om voor te stellen dat een instantie dit zou gaan bepalen. De minister kon nog geen antwoord geven en had om uitstel gevraagd.

In een lijvig hoofdcommentaar van de Vrije Pers op de voorpagina van de editie van 14 november noemde de krant de Nederlandse voorstellen 'van elke realiteit gespeend', om in steden in Indonesië commissies op te richten die gingen beoordelen of mensen mochten repatriëren en voorlichting gingen geven over de moeilijkheden die zij in Nederland zouden tegenkomen. De VP vond die voorstellen 'lapmiddelen', gaf zij onomwonden aan.

Ten eerste bestonden dergelijke commissies al. Ten tweede gingen die voorstellen voorbij aan de echte problemen van Indische Nederlanders in Indonesië: 'Al laat men per grote stad in Indonesië tien maatschappelijke werkers en werksters uitkomen (..) dan verandert men nog niets aan de omstandigheden' dat 'hier een nog steeds toenemende groep zonder mogelijkheden komt te zitten en (..) voor zover zij Nederlands spreken, steeds verder in de verdrukking zal raken. (..) Het is een van iedere realiteit gespeend voorstel om een orgaan in

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

te stellen, dat moet beoordelen of een Indische Nederlander niet beter hier kan blijven dan naar Nederland kan gaan.'

De VP was van mening dat Nederland de Indische Nederlanders in Indonesië moesten her- of omscholen, zoals zij dat met de gerepatrieerden in Nederland deden. Dan zouden zij weerbaar worden. 'Wat nodig is, dat is niet een voorlichting over de kou en de volle arbeidsmarkt en de andere susah in Nederland. Men zal een poging moeten doen deze groep om te scholen. (...) weerbaar maken voor de nieuwe omstandigheden (...). Men kan het probleem rustig zo stellen, dat deze groep zich op het ogenblik weerloos acht.' Hierdoor zouden zij alle waarschuwingen over moeilijkheden in Nederland in de wind slaan, omdat zij in Nederland zich opgevangen wisten. Politici moesten niet meer voor oplossingen gaan zorgen, dat hadden ze bij de soevereiniteitsoverdracht moeten doen. Nu konden alleen mensen die 'op de brug staan' dit doen.

In dezelfde editie plaatste de Vrije Pers een artikel over de discussie in de Tweede Kamer over de moties; deze was na indiening van de moties Lemaire en De Graaf onbesloten geëindigd, op verzoek van de minister. '[M]inister Van Thiel [had] als het standpunt van de regering weergegeven, dat de motie-Lemaire voor haar volkomen onaanvaardbaar was en (...) naast zich zal neerleggen.' Hij vroeg Kamerleden om 'los van elk politiek sentiment', 'zich de zeer belangrijke schade voor ogen te stellen, [die] door de motie zou worden toegebracht aan de belangen van de Indische Nederlanders in Indonesië.'

Eerder had hij debatten opgeschort, omdat hij de mening van de Hoge Commissaris wilde afwachten. Deze had hem inmiddels verteld dat 'in Indonesië voor Indische Nederlanders geen sprake is van een "onhoudbare toestand"'. Wel vond de minister de motie-Lemaire 'sympathiek', omdat zij stelde dat 'Indische Nederlanders zelf moeten kunnen bepalen of zij naar Nederland willen gaan', maar deze vrijheid hoefde niet te betekenen dat zij daarvoor een voorschot zouden krijgen. Zij konden niet 'aarden' in Nederland en de wens naar Nederland te komen was 'doorweven met subjectieve gevoelsargumenten.' Daarom moesten 'de Indische Nederlanders tegen zichzelf worden beschermd.'

Nederlandse emigranten naar bijvoorbeeld Canada kregen strenge eisen opgelegd door het ontvangende land, en hoewel Nederland voor Indische Nederlanders geen onbekend land was, was dat het wel 'in maatschappelijke zin.'

Tot slot, aanvaarding van de motie 'zou onvervulbare verwachtingen' wekken. De regering voelde er meer voor om Indische Nederlanders in Nederland met voorschotten naar Indonesië terug te zenden, als zij in Nederland niet konden aarden. Op het laatste moment diende Kamerlid De Graaf een tweede motie in, waarin hij pleitte om met spoed een instantie op te richten, die zou bepalen of Indische Nederlanders naar Nederland mochten terugkeren.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

Tijdens die discussie was opnieuw een motie ingediend om het besluit nogmaals uit te stellen, want Indische Nederlanders 'hebben er recht op, dat hun zaak van alle kanten in rust wordt gezien.' Wel was de 'begroting van het ministerie van Maatschappelijk Werk goedgekeurd'.

De constatering van de Hoge Commissaris, dat er in Indonesië geen sprake van een onhoudbare situatie, leverde een nieuwe berichtenstroom op, die in de Vrije Pers op 18 november begon. De uitspraak van de HC was 'zedelijk ontoelaatbaar' volgens dominee Van Iterson, die hierover een persconferentie in Den Haag gaf. De HC zou niet over de juiste informatie beschikken, 'Van Bylandt (..) is of onjuist ingelicht of wordt bewust onkundig gehouden van de ware toestand of de waarheid wordt opzettelijk verdraaid'. Leden van de Tweede Kamer hadden 'scherp de houding van de Nederlandse regering (..) becritiseerd'. De Indonesische bevolking voerde wel degelijk 'plagerijen' uit 'tegen de Nederlanders' en het was niet duidelijk hoe de Nederlandse regering hen uit Indonesië zou halen, 'als in Indonesië de communisten aan de macht zouden komen.'

Twee dagen later ging de krant op haar voorpagina opnieuw in op de persconferentie van Van Iterson: 'Persconferentie in Den Haag. Over moeilijkheden van Indische Nederlanders hier te lande. "Voorstellen rapport Werner zijn niet uitvoerbaar"'. De mening van de HC, dat de situatie van Indische Nederlanders in Indonesië niet zorgwekkend was, kon niet gebaseerd zijn op juiste informatie. Er was sprake van een onhoudbare situatie, althans, 'voor de grote meerderheid (..) Spr. gaf voorbeelden van honger, ondervoeding, vervuiling, mensonwaardige toestanden in de huisvesting en ook van de demoralisatie.' Indische Nederlanders hadden het vertrouwen verloren in toezeggingen van Nederlandse zijde en genoeg van de moeilijkheden die hen in de weg gelegd werden bij het aanvragen van een paspoort: 'Er is, (..) bij de Nederlandse officiële instanties in Indonesië voor deze mensen een ontstellend gebrek aan interesse. Langzamerhand heeft iedereen alle vertrouwen verloren.'

Daarnaast hoefden Indische Nederlanders niet tegen zichzelf beschermd te worden. Als de regering een onderzoek zou doen onder de gerepatrieerden in Nederland, zouden zij allemaal zeggen dat zij tegen terugkeer naar Indonesië zijn: '(...) als men onder de betrokkenen, die reeds in Nederland zijn, een enquête zou houden, zou de uitslag niet aan twijfel onderhevig zijn: ook de velen onder hen, die zich hier niet gelukkig voelen, zouden in grote meerderheid tegen een terugkeer naar Indonesië zijn.' Het was weliswaar gebleken dat oudere Nederlanders moeilijk aan werk kwamen in Nederland, maar de jongeren lukte het wel en dat zou ook duizenden anderen lukken. Bovendien, wat ging de Nederlandse

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

regering doen om de 90 – 100.000 Nederlanders naar Nederland over te brengen, zodra de situatie wel onhoudbaar geworden was?

De hulp aan Indische Nederlanders in Indonesië zou tenslotte vrijwel onuitvoerbaar zijn: 'Hoe wil men bv gezien de ontstellende woningnood in Indonesië – waarbij die in Nederland kinderspel is – huisvesting vinden door de in dat rapport²⁶ nodig geachte sociale werkers als bv nu reeds te Bandung aan het lyceum het internaat moest worden ontruimd ten behoeve van de huisvesting der leerkrachten?'

Het definitieve besluit van de Nederlandse regering stond op de zelfde dag in de Vrije Pers als de mening van dominee Van Iterson. Op de voorpagina stond 'Motie Lemaire verworpen - motie de Graaf aangenomen. Tweede Kamer niet accoord met een vrije overtocht. Financiële consequenties tellen bij regering niet.' De motie-Lemaire was met een 2/3e meerderheid was afgewezen en de motie-De Graaf aangenomen.

Het debat was 'zeer bewogen en vol spanning' en door veel mensen bijgewoond: 'Voor de behandeling van de beide moties (...) bestond zeer grote publieke belangstelling. (...) Dat (...) blijkt ook uit de grote aandacht die de [Nederlandse] dagbladen er aan wijden.'

De minister van Maatschappelijk Werk stelde dat het afwijzen van de motie-Lemaire niet te maken had met het financiële plaatje dat daarbij hoorde: 'het oordeel van de regering (...) op geen enkele wijze beïnvloed is door de financiële consequenties van deze motie', maar uitsluitend gebaseerd op 'de belangen van den Indische Nederlanders'.

Over de situatie in Indonesië verklaarde hij 'Van enige vrijheidsbeperking van Indische Nederlanders in Indonesië aldus de minister is geen spraken. In Indonesië konden zij 'omschakelen'. De Vrije Pers maakte hierbij een opmerking: 'Er is, zo zeide de minister, in Indonesië mogelijkheid tot omschakeling (Waar? Red. V.P.).'

Als vrije overtocht mogelijk zou zijn, zou een massale uittocht volgen. Daarom was besloten dat Indische Nederlanders die de overtocht niet kunnen betalen, bij een van de commissies een verzoek konden indienen om op regeringsvoorschot naar Nederland te komen. Deze zou dan per geval het verzoek bestuderen. Om dit te realiseren, moest de motie-De Graaf zo snel mogelijk uitgevoerd worden.

Dit debat in de Tweede Kamer stond een dag later nog gedetailleerder in de Vrije Pers. Nu werden Kamervragen vermeld en antwoorden van de minister. De meeste gingen over de mate waarin Indische Nederlanders die de overtocht niet konden betalen, zelf mochten bepalen of ze naar Nederland kwamen. Standpunten daarover liepen uiteen van volledige vrijheid voor Nederlands staatsburgers tot het voorgedijstandpunt (uitvoering door organen).

²⁶ Het rapport van de commissie Werner, zie H 4, § 4.4.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

Ook de situatie in Indonesië en het oordeel van de Hoge Commissaris hierover waren onderdeel van de Kamervragen. 'In geweten is hij er van overtuigd, dat voor hen in Nederland geen toekomst ligt en in Indonesië misschien wel. (...) De Hoge Commissaris en het parlement worden niet misleid, de feiten worden door de HC niet verdraaid en hij gebruikt geen valse gegevens.'

De minister bleef van mening dat Indische Nederlanders tegen zichzelf beschermd moesten worden, want 'In Nederland zijn mislukkingen voorgekomen met betrekking tot Indische Nederlanders, die op eigen gelegenheid zijn gekomen. Menselijkerwijs gesproken gaan de mensen die naar het hun maatschappelijk Vreemde Nederland komen, hun ongeluk tegemoet.'

De kritiek hierop in de Kamer was dat Nederland zijn eigen staatsburgers 'van de boot wil afhouden (...) en hen dwingt de Indonesische nationaliteit aan te nemen.' Indische Nederlanders zijn Nederlands staatsburgers en hebben het recht naar Nederland te repatriëren, of ze het zelf kunnen betalen of niet. '[D]at Indische Nederlanders in Indonesië moeten blijven' was niet acceptabel, want dit kwam niet overeen met 'het recht voor elk mensekind' en was een 'voogdijstandpunt', 'in strijd met de menselijke persoonlijkheid' door hen af te keren van 'Nederlands staatsverband.'

In wederom een hoofdcommentaar, 'Onopgelost', keurde de Vrije Pers op 24 november 1953 het besluit van de Nederlandse regering af. Lemaire en Van Itersen waren hier net zo schuldig aan, door de 'opgewonden sfeer op de persconferentie', als de Nederlandse regering. Iemand zou bijvoorbeeld op die bijeenkomst het verhaal hebben verteld, dat ambtenaren van het Hoge Commissariaat 'Indische Nederlanders die voor eigen rekening willen repatriëren, adviseert van hun reis af te zien.'

Niemand, zowel voor- als tegenstanders van het huidige besluit, had een oplossing gepresenteerd voor het echte probleem oplost, maar met hun 'gejammer' alleen bereikt dat de Indische Nederlanders neergezet waren als 'luizige gedeklasseerden. Nederlandse kranten, met uitzondering van het NRC, namen 'klakkeloos' de toonzetting van Van Itersen en Lemaire over: 'Krantenkoppen in Nederland als 'Toestand thans erbarmelijk', 'Repatriëring enige uitweg', 'Verwildering' en 'Verlos Indische Nederlanders uit Indonesisch Duinkerken' raakten het probleem van de meerderheid van deze groep niet in de kern.

De grootste groep Indische Nederlanders leefde niet in erbarmelijke omstandigheden zoals Lemaire en Van Itersen omschreven. Onterecht vielen zij hier de Hoge Commissaris op aan: 'Bijzonder onsympathiek van ds. Van Itersen was de wijze waarop hij de Hoge Commissaris bij zijn jeremiades betrok. Hij zei het wat ingewikkelder, maar het kwam er op neer, dat de HC of misleid werd of opzettelijk de waarheid verdraaide. Al deze opmerkingen

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

(..) rieken naar de opmerkingen van de Farizeeër.' Hij zou 'Onze Stem' eens moeten lezen²⁷, 'Daarin kan hij iedere keer opnieuw de beschuldiging vinden, dat ambtenaren van het HC de mensen aanraden om maar naar Nederland te gaan...'

Lemaire en Van Iterson waren bovendien allebei niet te vertrouwen. Lemaire was ongeloofwaardig, omdat hij eerder heel andere uitspraken gedaan had, Van Iterson stelde de situatie in Indonesië veel erger voor dan zij in werkelijkheid was én had eerder gezegd dat in Indonesië geen scholen niet gebouwd hoefden te worden.

'Maar bespare men ons deze jammerverhalen, deze verdachtmakingen. Ze zijn even erg als de koelheid die Den Haag steeds betoond heeft. (...) Men houde zich aan de realiteit en men benadere die met reële middelen.' Nederland had niet door wat de echte oplossing van het probleem was; de Indische Nederlanders door scholing voorbereiden op een nieuwe toekomst in Nederland, Indonesië of een ander land. Indische Nederlanders wilden niet 'van de Indonesische wal in de Nederlandse sloot' terechtkomen.

Van de regering verwachtte de krant geen oplossingen meer: 'De Nederlandse regering toont alleen maar koelheid ten aanzien van het vraagstuk. (...) Men zal het probleem niet met lapmiddelen kunnen afdoen, en evenmin met een exodus in paniekstemming.'

De VP rondde diezelfde dag haar berichtgeving over deze discussie af, met een weergave van standpunten van twee Nederlandse media. In 'De Tijd' stond dat 'het onheil van een vlucht naar de boot is afgewend', wat ten koste gegaan was van het aanzien van de Nederlandse regering bij Indische Nederlanders. Nederland meende het recht te hebben de Indische Nederlanders in Indonesië achter te laten. De VP becommentarieerde in de tekst deze zinsnede: 'Van 'achterlating' is geen sprake en ten slotte bepaalt de Indonesische regering dit. Red. V.P.' De Tijd vond al met al het besluit van Nederland harteloos, de Nieuwe Haagsche Courant sprak van een 'beschamende ontwikkeling'; het ontnemen van het vrije beslissingsrecht was een inbreuk op fundamentele mensenrechten. De invalshoek van de Vrije Pers bij dit onderwerp, was dat Nederlandse politici én pers geen idee hadden van het werkelijke probleem in Indonesië. Politici moesten ophouden te denken dat zij voor oplossingen konden zorgen, daar hadden ze bij de RTC gelegenheid voor gehad. Nu konden alleen nog mensen die 'op de brug staan' dit doen.

Het Nieuw Soerabajasch Handelsblad begon de berichtgeving op 3 november, met hetzelfde bericht datdie dag in de Vrije Pers was verschenen, 'Overtuiging in Den Haag: Indische Nederlanders dienen beter in Indonesië te blijven.' Het bevatte exact dezelfde informatie, over de opvattingen van de minister van Maatschappelijk Werk en de stand van zaken in de

²⁷ Het orgaan van het Indo-Europees Verbond (IEV).

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

Ambonezenkampen. De krant vervolgde op 12 november met de motie-Lemaire. In tegenstelling tot de Vrije Pers, benadrukte deze krant aan het einde van dit bericht dat het om 125.000 Nederlanders in Indonesië ging, van wie 6.000 'regeringssteun' ontvingen. Pas op 24 november plaatste het Handelsblad weer een bericht, 'Nederlandse pers over Indische Nederlanders', met reacties van Nederlandse kranten op het regeringsbesluit die in de Vrije Pers stonden. Ook dit bericht was identiek aan dat van de Vrije Pers, al was hier geen redactioneel commentaar bij geplaatst. Alleen uit dit bericht konden lezers opmaken dat de Nederlandse regering een besluit genomen had.

Het laatste artikel over dit onderwerp in het Nieuw Soerabajasch Handelsblad in 1953 was een interview met de voorzitter van het IEV op 26 november. De wens om nog te repatriëren was onrealistisch, stond in 'IEV-reactie op Kamerdebatten. "Nog redelijke kansen in Indonesië"'. Er bestond een 'groep [die] (...) wil aansturen op een massale uittocht van deze mensen naar Nederland.' Deze groep stond niet open voor de werkelijke problemen in Nederland: zij waren 'blind voor het feit dat 160.000 Indo's die thans in Nederland leven, daar voor het overgrote deel leven onder wat hij noemde zeer kommerlijke omstandigheden.'

Met name voor 'de Indo-jeugd' werd het moeilijk een 'betrekking' te vinden in de 'overvolle Nederlandse samenleving.' Lemaire maakte zich schuldig aan 'struisvogelpolitiek' doordat hij voorbijging aan dit vraagstuk, en bovendien aan 'anti-Indonesische gevoelens', doordat hij eropuit was 'de Indo-jeugd te laten emigreren naar andere landen, omdat zij in Nederland geen kansen hebben.' Alleen in 'zijn geboorteland' had 'de Indo (...) redelijke kansen als hij het staatsburgerschap van Indonesië aanneemt en niet blijft persisteren in de status van vreemdeling in zijn eigen land.' Hiermee besloot het Nieuw Soerabajasch Handelsblad berichtgeving over deze kwestie.

Het beeld dat in het Nieuw Soerabajasch Handelsblad hierover ontstond, laat zich niet duidelijk beschrijven. De krant hield zich behoorlijk op de vlakte en maakte zelfs geen rechtstreekse melding toen het besluit eenmaal genomen was. Bij de analyse van de vertogen kom ik nog terug op dit beeld. Wat wel duidelijk is, dat opvattingen in Nederland over de komst van Indische Nederlanders niet veranderd waren. De Vrije Pers reageerde hier openlijk op, door te stellen dat zij geen bruikbare oplossingen meer van de Nederlandse regering verwachtte. Opvallend is overigens dat uit de casus blijkt dat het deze discussie gaat over Indo-Europeanen. De verwijzing naar het rapport-Werner in de berichtgeving bevestigt dit, maar in geen van de berichten spreken deelnemers aan de discussie deze naam uit, terwijl de overheid niet naar dit rapport verwijst. In het volgende hoofdstuk kom ik hier op terug.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

5.5.2 *Opvangen van Indische Nederlanders (1955 en 1957)*

Het Nieuw Soerabajasch Handelsblad plaatste in april 1955 twee berichten over voorlichtingsbijeenkomsten voor Indische Nederlanders in Soerabaja. Het eerste bericht op 15 april 1955 was een aankondiging hiervan: 'Over Nederland. Voorlichting voor Nederlanders' en kreeg opvolging in 'Voorlichting aan Nederlanders' op 19 april. Medewerkers van Maatschappelijk Werk waren in die periode Indische Nederlanders aan het voorlichten over hun toekomst in Nederland.

In het eerste bericht meldde de krant dat de ambtenaar voor Maatschappelijk Werk van het Nederlandse Commissariaat in Soerabaja elke maandagavond voorlichting zou geven over 'arbeids- en onderwijsmogelijkheden in Nederland.' Vragen over andere onderwerpen die te maken hadden met de repatriëring mochten ook gesteld worden. Volgens de krant was het van groot belang dat Nederlanders die gingen repatriëren, naar deze bijeenkomst gaan. Zeker 'Nederlandse steuntrekkers hier ter stede' doen hier goed aan, aldus de krant die zei dat voor hen dat 'deze voorlichtingsavonden van groot belang zijn.'

In het vervolbericht liet het Nieuw Soerabajasch Handelsblad weten dat op de eerste voorlichtingsbijeenkomst '80 Nederlanders' afgekomen waren. Het was niet de bedoeling om op deze avonden lezingen te houden, maar om individuele vragen te beantwoorden. Iedereen die voor 8 uur 's avonds binnen was, zou die avond geholpen worden.

De invloed van deze bijeenkomsten op het openbare leven was in elk geval dat veel mensen in het openbaar lieten blijken geïnteresseerd te zijn in repatriëring, door naar deze bijeenkomsten te gaan. Daarnaast waren de bijeenkomsten niet verplicht. Bezoek aan deze informatiebijeenkomsten betekende dat, weliswaar individueel, maar wel in het openbaar gesproken werd over moeilijkheden en mogelijkheden voor Indische Nederlanders in Nederland, omdat de mogelijkheid te repatriëren weer aanwezig was.

Opvallend is de oproep aan steuntrekkers. In hoofdstuk 4 is te lezen dat overwegend Indo-Europeanen steun ontvingen van de Nederlandse regering. Het lijkt erop dat de krant, net als de Nederlandse regering, het uitgangspunt had dat leven in Nederland voor Indo-Europeanen die in Indonesië in financiële problemen verkeerden, moeilijker zou zijn dan voor andere Indische Nederlanders.

'Nederlands jarige Vorstin' sprak zich op 30 april 1955 op de voorpagina van het Nieuw Soerabajasch Handelsblad uit over de terugkeer van haar onderdanen. Koningin Juliana (afbeelding 5.12) onderstreepte de hernieuwde "liefde" van Nederland voor Indische Nederlanders: ze was blij dat haar onderdanen weer terug konden komen.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

'Nederlanders in den vreemde' zouden haar verjaardag op 30 april 'met des te meer nadruk en vreugde vieren dan voorheen, toen alles pais ende vree was in de wereld.' De Koningin voerde haar taak van vorstin, boven 'alle partijdigheid' uit met 'nauwgezetheid en warme menselijkheid.' Hiervoor had ze steun van al haar onderdanen nodig. Zij was blij, want veel Nederlanders 'komen weer naar huis, (...) we gaan door'. 'De Nederlanders die hier thans in moeilijke economische omstandigheden verleren, kunnen nu het verheugende feit constateren dat ook voor hen de grootste weerstand is opgeheven en dat in Nederland van overheidszijde het inzicht daagt, dat zij op doeltreffender wijze moeten worden geholpen.'

Tot slot strekte haar liefde voor haar onderdanen zich ook uit tot 'Nederlanders in den vreemde', die 'ook steun nodig hebben'. Het was goed nieuws dat de Nederlandse regering ingezien had dat zij 'op doeltreffender wijze moeten worden geholpen.' Op Java waren bovendien vier Koninklijke onderscheidingen uitgereikt. Het bericht eindigde met 'Lang leve de Koningin!'

Zij stond boven politieke ontwikkelingen en maakte geen onderscheid tussen haar burgers, ze waren allemaal haar onderdanen en haar even dierbaar – in tegenstelling tot de politiek. Het Nieuw Soerabajasch Handelsblad gaf hiermee in het openbaar aan dat repatriëren hoorde bij het Nederlandse onderdaanschap, en dat de politiek weerstand had gehad tegen de komst van Indische Nederlanders, de Koningin niet. Sterker nog, er lijkt te staan dat zij zelfs blij was, omdat de regering eindelijk ingezien had haar eerdere beleid gefaald had.

Het vierde bericht over de opvang van Indische Nederlanders stond op 22 november 1957 in de Nieuwsgier. Het was een bericht over de behandeling van de begroting voor het ministerie van Maatschappelijk Werk: 'Verklaring in Tweede Kamer. Minister Klompé over positie Nederlanders in Indonesië nav recente gebeurtenissen'. Met dit laatste bericht kreeg de repatriëring in het openbaar het karakter van een vlucht.

Minister Klompé vertelde dat Nederland de gebeurtenissen in Indonesië met zorg volgde. Indonesië was verantwoordelijk voor het welzijn van de Nederlanders daar en vroeg de Kamer te vertrouwen op de regering als meer actie nodig is: 'De geachte afgevaardigden moeten zich wel realiseren dat de regering van de soevereine staat Indonesië volgens de regels van het volkenrecht de volle verantwoordelijkheid draagt voor bescherming van de in haar land wonende buitenlanders, inclusief dus de Nederlanders effectief te waarborgen.'

Onder het tussenkopje 'Assimileren' plaatste de krant uitspraken van Tweede Kamerlid Van de Wetering. Deze gaf aan dat Nederlanders uit Indonesië 'zich dienen te assimileren' in Nederland en wilde weten wat gedaan werd om hen voor te bereiden op het leven in

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

Nederland, aangezien 'De toekomst van deze mensen nauw verbonden [is] aan de maatschappelijke verhoudingen.' Er werden nog meer mensen verwacht, waardoor de problemen zouden toenemen, al zou het aantal repatrianten steeds minder worden.

Kamerlid De Graaf drong aan op voorlichting over het leven in Nederland en benadrukte dat 'de Nederlandse regering op basis van eigen verantwoordelijkheid gereed is voor alle gebeurtenissen opdat lijf en goed van Nederlanders in Indonesië verzekerd zijn.'

Een derde vragensteller was juist van mening dat 'de integratie van de Nederlanders uit Indonesië boven verwachting geslaagd kan worden genoemd.' en wilde weten of er voldoende voorbereidingen getroffen werden om Nederlanders uit Indonesië voor te lichten en op te vangen. De vierde vragensteller drong aan op versnelde repatriëring. Minister Klompé had geantwoord dat de regering onderzocht hoe aan dit verzoek gehoor gegeven kan worden en dat de ontwikkelingen in 'deze behoefte met grote nauwlettendheid' in de gaten gehouden werden.

De discussie was omgeslagen van hulpverlening in Indonesië, naar voorbereiden op de komst van alle Indische Nederlanders. De argumenten uit de discussie van 1953 waren in november 1957 verdwenen: de situatie in Indonesië was zo verslechterd, dat de Nederlandse regering niet meer met goed fatsoen kon zeggen dat het in het belang van bepaalde Indische Nederlanders was om in Indonesië te blijven.

5.6 Het leven van gerepatrieerden

Het vierde onderwerp in berichten over de repatriëring is het leven van *gerepatrieerden in Nederland*, los van het gerepatriërendenvraagstuk. De verhalen binnen dit onderwerp zijn uitgewerkt in grafiek 5.7. De zorg die de overheid voor hen verzorgde in Nederland kwam het meeste voor in deze berichten. Daarnaast stond ook de hulp van belangenbehartigers en de meningen van burgers over Indische Nederlanders in de krant.

5.6.1 Zorg voor gerepatrieerden

De zorg die gerepatrieerden van de Nederlandse autoriteiten ontvingen, was aanleiding voor de meeste verhalen in kranten over het leven in Nederland.

De Nieuwe Courant vertelde op 4 januari in ' "Vriendin" wist raad' over de hulp die politie geboden had aan 'een Indo-Europese vrouw', die bijna slachtoffer geworden was van oplichting door ' "een vriendin" '. In het bericht ontstaat het beeld dat de politie de reddende engel was, omdat het slachtoffer zelf in eerste instantie mee wilde werken aan oplichting, samen met die vriendin.

Een Indo-Europese vrouw, 'een veertig-jarige Indo-Europese vrouw', die onlangs met haar kinderen gerepatriëerd was en haar man verloren had, had 'een trieste ervaring

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

opgedaan' met een 'vroegere vriendin die zij kort na haar aankomst had ontmoet.' Het plannetje was echter 'dankzij ingrijpen van de politie niet gelukt.'

De vrouw had haar vriendin verteld dat ze in geldproblemen zat, doordat de erfenis van haar overleden man geblokkeerd was in Indonesië en vanwege de deviezenbepaling niet uitbetaald kon worden. De vriendin stelde voor dat ze een oude schuld moest verzinnen, dan zouden de vorderingen wel uitbetaald worden, en zij 'liet zich bepraten.'

De vrouw stelde een schuldbekentenis op aan de vriendin voor f 5.000,-, maar kreeg wroeging en vroeg deze een paar dagen later terug. De vriendin zei dat ze die niet meer had omdat haar tas gestolen was, waarin de schuldbekentenis zat. 'Enkele dagen geleden bleek wel anders', toen een deurwaarder bij de vrouw op de stoep stond met de schuldbekentenis, om goederen op te eisen. De vrouw had toen 'In arren moede' bij de politie aangeklopt, die het probleem oploste en een bekentenis uit de vriendin verkregen had. De vriendin zou 'zich tegenover de rechter wegens oplichting te verantwoorden hebben.' Dankzij de politie was de Indo-Europese niet zelf nog meer in de problemen geraakt, dan zij door haar financiële situatie al zat.

In de rubriek 'Nieuws uit Nederland' plaatste de Nieuwe Courant op 12 januari 1951 het bericht 'Zorg voor gerepatrieerden in Noord-Brabant'. De indruk die dit bericht wekt, is dat Nederlandse ambtenaren de zorg voor gerepatrieerden goed wilden regelen. $\frac{3}{4}$ van het artikel bestond uit namen van instanties en personen die bij dit overleg betrokken waren, terwijl het resultaat van het overleg in twee zin toegelicht werd.

De secretaris-generaal van het ministerie van Uniezaken en Overzeese Gebiedsdelen en twee andere hoge ambtenaren brachten een bezoek aan Noord-Brabant om daar te spreken met gerepatrieerden en met vertegenwoordigers van stichtingen die de belangen van gerepatrieerden behartigden. Zij hadden besproken een provinciale contactraad voor gerepatrieerden in te stellen. Er waren veel mensen in Nederland voor gerepatrieerden bezig.

In 'Brieven uit Twenthe. Over verlofgangers en auto's', geplaatst in het Nieuw Soerabajasch Handelsblad van 13 april 1955, vertelde een verlofganger kort over gerepatrieerden in Nederland. De rest van het artikel ging over autorijden voor verlofgangers in Nederland.

Verlofgangers waren vaak totoks of hoger geplaatste Indo-Europeanen en het contrast dat tussen hen en de gerepatrieerden in het bericht ontstond, was schril. Verlofgangers hadden het duidelijk beter dan gerepatrieerden, die zich geen auto konden veroorloven, omdat zij hulp ontvingen van de overheid; het leven in Nederland was voor hen minder goed dan voor verlofgangers. Die waren er "met vakantie".

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

In 1954 meldde het Centraal Bureau van de Statistiek dat er 16.576 gerepatrieerden waren, aldus de brief. Een 'zeer groot aantal van hen' werd 'gehuisvest en verzorgd' door de Dienst Maatschappelijk werk. Daarnaast waren er 5.603 verlofgangers, 'met inbegrip van hun baru's.' De rest van het zes kolommen tellende artikel ging in het proces van autorijden, zoals de snelwegen, de verkeersregels, de verplichte verzekeringen en het optreden van de politie. Nauwgezet ging de brieven schrijver in op de verschillende automodellen en motieven om bepaalde modellen al dan niet aan te schaffen en de opkomst van de afgesloten scootmobiel, de Messerschmitt (afbeelding 5.12). Die laatste vond de schrijver wel een oplossing voor Soerabaja. Het artikel eindigde met een overzicht van prijzen per autotype en daaraan gekoppelde verzekeringen.

Het laatste bericht over institutionele zorg voor gerepatrieerden in Nederland, stond in de Nieuwsgier van 2 november 1957. De heer 'T.A.J.A.M. van Emstede' was benoemd tot hoofd maatschappelijk werk voor gerepatrieerden in contractpensions in Nederland. Van Emstede was volgens het bericht een bekende: hij was 'voormalig afdelingshoofd van het ministerie van sociale zaken in Indonesië.'

Het algehele beeld dat ontstaat uit deze groep berichten, is dat gerepatrieerden in Nederland opgevangen zouden worden door verschillende instanties, als zij daar behoefte aan hadden. Al die hooggeplaatste personen die zich ermee bezighielden, dat beloofde wat voor de kwaliteit van de zorg en de aandacht die zij kregen van de Nederlandse regering.

5.6.2 *Belangenbehartiging in Nederland*

Drie artikelen behandelden initiatieven van belangenbehartigers voor gerepatrieerden in Nederland. De eerste twee waren geschreven naar aanleiding van een brei-actie in januari 1951.

Het Nieuw Soerabajasch Handelsblad berichtte hierover op 4 januari in 'Hulp aan gerepatrieerden. Georganiseerde brei-actie' en plaatste het artikel naast het artikel over de opgelichte vriendin (§ 5.6.1). Onder de 'ruim 200.000 gerepatrieerden (...) bevinden zich velen die men met ontheemden kan vergelijken. Immers zij waren nog nimmer in Nederland en hebben het nog veel moeilijker dan de andere gerepatrieerden, die vertrouwd zijn met het Nederlandse klimaat en Nederlandse leefgewoonten.'

'Hun aankomst in ons land' stelde de Nederlandse overheid voor diverse sociale problemen, zoals huisvesting. Het kledingvraagstuk was een probleem voor 'de ontheemden', omdat het erg koud was in Nederland en zij zelf geen goede kleding konden kopen, waarvoor het kledinggeld dat zij ontvingen niet toereikend was door de hoge kledingprijzen. De Nederlandse overheid had het te druk met het oplossen 'het sociale

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

probleem der gerepatrieerden', dat haar voor 'ontelbare moeilijkheden' stelde, om hier nog aandacht aan te besteden.

Twee belangenorganisaties in Nederland, Stichting Pelita en Nederland helpt Indië, die samenwerkten in Hulp aan Gerepatrieerden, hadden daarom een hulpactie opgezet voor gerepatrieerden 'die nog niet eerder in Nederland waren'. Deze actie hield in dat zij 'in deze dagen van strenge vorst een dringend beroep [doen] op het sociaal gevoel' van Nederlandse huisvrouwen om wollen kleding te breien voor gerepatrieerden. Hiermee konden zij 'de nood onder gerepatrieerden' verlichten. Aangezien de wolprijzen hoog waren, stelden de organisaties voor dat vrouwen eventueel restanten wol te gebruiken.

De Vrije Pers plaatste op dezelfde dag een bericht over deze actie, 'Brei-actie' getiteld. Het vermeldde alleen dat Hulp aan Gerepatrieerden had opgeroepen tot een brei-actie voor gerepatrieerden, omdat 'onder de gerepatrieerden uit Indonesië' mensen zijn die 'als ontheemden' beschouwd konden worden.

Het beeld dat in het bericht van de Nieuwe Courant ontstaat, is uitgesproken. Gerepatrieerde Indische Nederlanders die nog niet eerder in Nederland geweest zijn, konden erop rekenen dat zij het zwaar zouden krijgen in Nederland. Zonder steun van de Nederlandse overheid en het Nederlandse volk reddden ze het daar niet. Personen die gingen repatriëren dienden zich te verdiepen in de Nederlandse samenleving, en voldoende warme kleding mee te nemen. Zo hoefden zij de Nederlandse regering of bevolking niet tot last te zijn, die het al zwaar genoeg hebben door de komst van zoveel 'ontheemden.'

Het bericht in de Vrije Pers geeft de actie veel minder betekenis, door deze kortweg brei-actie te noemen en aan te geven dat oorzaak van het probleem de onbekendheid van de gerepatrieerden met Nederland is.

Op 23 januari liet de Vrije Pers in 'Ambtenaren uit Indonesië' weten dat in Nederland een organisatie was opgericht, de Federatie van Ambtenarenorganisaties uit Indonesië (FAI). Deze beoogde 'een meer efficiënte behartiging van de belangen' van ambtenaren in en uit Indonesië en had haar 'zetel in Den Haag'. Het was bekend dat met name financiële belangen van hen op het spel stonden. Met deze federatie moesten deze naweeën van de soevereiniteit aangepakt worden, zij was gericht op gerepatrieerde ambtenaren en ambtenaren in Indonesië.

Diverse maatschappelijke organisaties moesten Indische Nederlanders te hulp schieten, vanwege hun onbekendheid met Nederland.

5.6.3 *Burgers in Nederland over gerepatrieerden*

De Vrije Pers informeerde haar lezers op 24 januari 1951 over een opinieonderzoek dat in Nederland gehouden was: 'Wat men in Nederland belangrijk vindt. Huizen en nylons, doch

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

geen kabinetscrisis en Irian'. In een opiniepeiling die onder de Nederlandse bevolking gehouden was, hadden Nederlanders aangegeven te willen dat de overheid eerst de woningnood oploste, daarna de lonen en de levensstandaard. Indonesië en de daaraan gerelateerde problemen vonden ze niet belangrijk.

De woningnood was ontstaan toen door de oorlog duizenden huizen verwoest waren. Pas in 1960 zou de woningnood opgelost zijn. In Den Haag was de nood erg hoog, doordat veel gerepatrieerden in die stad wilden wonen. Zij wilden 'zich niet in de provincie willen begraven, zoals zij dat noemen' en gerepatrieerden 'oudergewoonte de centra in het Westen hebben uitgekozen voor hun vestiging.' Hierdoor was 'samenwoning en gedwongen onderverhuur aan de orde van de dag, een staat van zaken die niet strookt met onze eenzellige volksaard en die dan ook tot misères zonder einde aanleiding geeft, waarvan men de naklanken vaak in de rechtszalen kan beluisteren.'

Leven in Nederland was duurder geworden, sommige mensen moesten rondkomen van een minimuminkomen. Dit bleek wel uit Nederlanders die slechts een keer per week vlees konden eten. De spaarzin van Nederlanders was echter afgenomen, te oordelen naar 'fraaie auto's' die hij zag rondrijden en het grote belang dat vrouwen hechtten aan 'het dragen van nylons'. Nederlanders waren toch zuiniger geworden met het doen van grote aankopen. Gezinnen die rond moesten komen van minder dan 250 gulden per maand, konden dat alleen door de kunsten van de Nederlandse huismoeders.

Het beeld van gerepatrieerden dat in dit bericht naar voren kwam, was dat van verwoende nesten, die om emotionele redenen de woningnood in Zuidwest-Nederland verergerden.

Een tweede burger die zich uitsprak over gerepatrieerden in Nederland was Tjalie Robinson. In een Piekerans van een Straatslijper-aflevering in de Nieuwsgier op 27 augustus 1955, verklaarde hij liever te assimileren. Nadenken over gelijkheid van alle mensen, 'het universalisme', leverde namelijk alleen maar problemen op in het kleinburgerlijke Nederland.

Tjalie Robinson beschreef een etentje dat hij met een vriend had, bij restaurant Lido 'om van mekaars gezelschap buiten alle piekerans om een portie plezier te beleven.' Ze aten er graag, vanwege de locatie en de buitenlandse bezoekers; het was een goeie tent. De sfeer in Lido zag je in Indonesië alleen in de films: 'champagneflessen in ijsemertjes' en sjiek geklede obers. Het leek allemaal goedkoop, omdat je gewend was grotere bedragen af te rekenen, totdat je je realiseerde dat 1 gulden veel geld was.

Een gast aan een ander tafeltje was keurig gekleed, maar at rijst met tomaat, terwijl hij wel goede wijn dronk en een Havana rookte. Tjalie en zijn disgenoot kozen chique gerechten; 'Wijzelf "beuken" tournedos'. De smaak viel erg tegen, die was niet te vergelijken met eten in Indonesië. Toch aten ze door, ze hadden trek. Tijdens het eten vroegen ze zich af of de dames

H 5 – VERHALEN OVER ‘HUISTOE VAREN’

aan de andere tafel misschien ‘doodgewone Indischen’ zijn. Aan de lichaamstaal lezen zij af dat dat inderdaad het geval is: ‘Die manier van eten met een iets te veel ontbloten van mooie tanden, (...) dat heb je jaren lang gezien in Djakarta (...) Dah, Non, lief jij ah!’

Het uitzicht vanuit Lido deed denken aan het Capitol in Jakarta. In Lido kon je je theoretisch kwaad maken over van alles en nog wat. Over de verschillen tussen Oost en West, over het universalisme, over de nieuwerwetse behoefte aan meer eigendom; Multatuli was niet begrepen. Het was makkelijk erover te praten als je zo luxe aan het dineren was. ‘Wat kletsen we toch eigenlijk daar in Lido over voornaam of nederig, over ‘standing’ of ordinair. Het gaat toch altijd alleen maar om ‘goed of slecht’. Klaar.’ En als je het van die kant bekeek, was het eten in Nederland trouwens bedroevend slecht.

Tjalie dacht aan een kennis die ‘universeel’ was en daardoor veel probleem had. ‘Laat mij maar gewoon Javaan zijn.’ Want het ‘Universalisme’ was een mooie gedachte, in de praktijk werkte het niet: ‘taikoe-tjing Universalisme.’ Een Indo in Holland die piekerde, had het zwaar: ‘Adoeh, luitjes, als Indo word je wel zwaar gebanting in Europa met je piekerans.’ Beter volgden Indische Nederlanders de kleingeestigheid van de Hollanders: ‘beperkt Hollands burgerman te zijn met kleine critiekjes op Drees, met kleine wetjes van fatsoen en met kleine zorgjes van een klein landje. Daarom doet Tjalie erg zijn best om zich toch maar te assimileren.’

Het was een illusie om te denken dat in Nederland mensen gelijk waren, ongeacht hun geboorteland. Sterker nog, als je zo dacht, werd je ‘zwaar gebanting’. Maar de reden hiervoor was dat Hollanders ‘kleingeestig’ waren en zich niet konden verplaatsen in de ervaringswereld van Indische Nederlanders. Zij maakten zich druk om van alles en nog wat, zoals om ‘kleine wetjes van fatsoen’. Indische Nederlanders stonden hierboven, lijkt in het artikel te staan. Zij konden zich wel aanpassen aan die Hollandse ‘burgermannen’, omdat Indische Nederlanders veel meer van de wereld hadden gezien.

5.7 Kleinere onderwerpen over de repatriëring

Twee onderwerpen waren minder aanwezig binnen berichten over de repatriëring: *behoud van pensioenen* en *toekomst van NL in I*. Deze staan uitgewerkt in grafiek 5.8. Gebeurtenissen binnen deze onderwerpen waren de verklaringen die gepensioneerden nodig hadden om ook buiten Indonesië hun pensioen te ontvangen, het voornemen van de Nederlandse regering de Indische pensioenen te saneren en belemmeringen in Indonesië voor de toekomst van Indische Nederlanders daar.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

5.7.1 *Behoud pensioenen*

Drie berichten in 1951 en 1955 behandelden de kwestie van het behoud van pensioenen voor Nederlandse inwoners van Indonesië. In 1951 maakten de Nieuwe Courant en de Vrije Pers bekend dat gepensioneerden niet langer een 'exit- of entrypermit' nodig van de Indonesische regering hadden om recht te houden op hun pensioen.

Het gevaar leek geweken, tot een berichtje in het Nieuw Soerabajasch Handelsblad uit 1955 duidelijk maakte dat dit ook van de zijde van Nederland dreigde: 'De veertig jaar oude Indische Pensioenbond heeft (...) een conferentie georganiseerd in Utrecht waaraan meerdere pensioenorganisaties hebben deelgenomen (...). Aanleiding voor deze conferentie is de aankondiging van minister Luns om op 1 januari 1956 de Indische pensioenen te saneren.'

Hoewel de eerste twee berichten nog geruststellend waren, ontstaat door het laatste bericht het beeld van grote onrust. Dit beeld wordt versterkt, doordat het bericht in de krant onvolledig was. De laatste regels bestonden uit de aankondiging van Luns' intenties en eindigden met: 'De samenwerking der'. Hiermee ontstaat de indruk dat met name over financiële zekerheden in Nederland onder Indische Nederlanders veel onzekerheid bestond.

5.7.2 *Toekomst van Nederlanders in Indonesië*

In twee berichten was de consequentie van de repatriëring voor de toekomst van Nederlanders in Indonesië het onderwerp. Het eerste bericht dateert van 8 april 1951 en was een hoofdcommentaar in de Nieuwe Courant, naar aanleiding van het vertrek van Commandeur Van Dongen (§ 5.3.3).

Het artikel 'Actieve opbouw' verwoordde het standpunt van de krant over de wederopbouw van de scheepvaart in Soerabaja en omstreken, naar aanleiding van een artikel van het waarnemend hoofd van het Indonesische departement voor de Scheepsvaart, dat verschenen was in het blad 'SIASAT', en van uitspraken van de vertrokken Commandant Van Dongen.

Indonesië had gebrek aan kaderpersoneel en kampte met haar scheepvaart met meer problemen, terwijl die de hoeksteen van de Indonesische economie was. Commandeur Van Dongen had terecht gezegd dat het belang van een zeemacht groot was. 'En het getuigt van breed inzicht en begrip van verantwoordelijkheid van de Indonesische maritieme gezaghebbers, wanneer zij thans gebruik willen maken van de hen nog gelaten maritieme bijstand: de Nederlandse Marine Missie onder Overste Montanus.'

De krant meende echter dat de Indonesische zeemacht nog lang niet op orde was: 'Nog zijn de havens van Makassar en ook hier te Soerabaja niet binnen te lopen, nog zijn hier mijnen en gezonken vaartuigen te verwijderen'. De krant riep daarom op tot het inzetten van Nederlandse technici bij de wederopbouw van de havens.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

De technici waren nog in Indonesië aanwezig, maar 'het minderwaardigheidsgevoel moet verdwijnen in dit land,' want hierdoor zaten zij 'thuis hun tijd (...) te verdoen met knutselwerkjes. Is dit niet jammer, waar er nog zo'n tekort aan technisch kader is?' De krant eindigde met de opmerking dat er grote 'understanding' was tussen de Nederlandse en Indonesische marine en samen veel belangrijk werk konden doen, 'Want ook dit werk behoort tot de actieve opbouw van dit land.'

Het beeld dat de Nieuwe Courant met dit artikel oproept, is dat van een minderwaardige en hierdoor onverantwoordelijke Indonesische regering, terwijl de marinemensen zelf elkaar begrijpen en samen het land zouden kunnen opbouwen. De repatriëring had in dit perspectief de consequentie dat nuttige opbouwkrachten Indonesië zouden gaan verlaten, terwijl het land hen hard nodig had: 'Neen, de grootste taak van de marine is nog niet voleindigd.'

Het tweede bericht is van ietwat gelijke strekking, al is die minder duidelijk dan het bericht in de Nieuwe Courant. 'De "Nederlandse groep"', een bericht dat op 15 augustus 1955 in de Nieuwsgier verscheen, ging over een vergadering van deze groep.

Daarin had zij besproken welke acties de leden konden ondernemen om het probleem van de 'massale repatriëring' op te lossen. Daarnaast was een aantal maatregelen in het bestuur van de vereniging besproken. De oude bestuursvoorzitter werd gerehabiliteerd en er werd een collectieve brief aan de HC opgesteld, om vier bestuursleden te rehabiliteren, aan wie toegang tot het commissariaat der Nederland was ontzegd. De redactie van de NG voegde hieraan toe dat 'dat' gebeurd is, nadat onder hun leiding een rel was ontstaan.

Het is een merkwaardig en chaotisch berichtje, omdat erin geen duidelijke consequenties verbonden werden aan het probleem van de 'massale repatriëring' en de problemen met bestuursleden, en zeker de 'rel', maken nieuwsgierig naar de achtergronden. Duidelijk is in elk geval dat de in Indonesië wonende Nederlanders nadelen ondervonden van het aanhoudende vertrek van inwoners uit Indonesië. Vermoedelijk had dit consequenties voor hun eigen bestaansrecht daar, maar welke is niet duidelijk.

5.8 Overheersende beelden over de repatriëring

Als we de hoofdlijnen van de verhalen op een rijtje zetten, zien we het volgende dominante beeld van de repatriëring ontstaan. Onderwerpen die de aandacht hadden van de kranten, waren vooral gerelateerd aan de nabije toekomst van repatrianten en de gebeurtenissen van de repatriëring, die van invloed waren op het dagelijkse leven van Indische Nederlanders in Indonesië.

H 5 – VERHALEN OVER 'HUISTOE VAREN'

Repatriëren naar Nederland betekende dat de Indische gemeenschap in Indonesië uit elkaar viel, die bovendien ervan uit kon gaan dat de opbouw van dat land niet meer zou gaan plaatsvinden, vanwege het wegtrekken van Nederlanders. Daarnaast waren zij in Indonesië overgeleverd aan de grillen van een kille Nederlandse overheid en een Indonesische regering met een minderwaardigheidscomplex, waardoor van politici niet verwacht hoefde te worden dat zij werkelijke oplossingen voor werkelijke problemen zouden bieden. In Indonesië blijven bood geen enkel perspectief.

Op eigen kosten repatriëren was een kostbare aangelegenheid, die slechts voor weinigen binnen handbereik lag en mensen die dit niet konden betalen, waren weer overgeleverd aan diezelfde ellendige politici in Nederland, van wie zij niets goeds hoefden te verwachten. Bovendien, de reis naar Nederland was een groot avontuur, of in elk geval prettig. Dat Nederland hun vaderland was, dat was duidelijk, de Koningin zag hen niet voor niets als haar onderdanen die eindelijk weer 'naar huis' konden komen.

Natuurlijk zou je het daar moeilijk krijgen, in Nederland was er een probleem met de huisvesting, waar je net als alle Nederlanders mee te maken had, maar dat was je gewend: huisvesting was in Indonesië ook een probleem. En natuurlijk, je zou moeten assimileren aan de kleine burgermannen, maar al met al gaf leven in Nederland meer zekerheid dan in Indonesië blijven. Daar kreeg je, als je dat nodig had, in elk geval opvang van belangenbehartigers en 'instanties'. In Indonesië bleef je voor je financiële zekerheden afhankelijk van die kille Nederlandse politici. Aangezien Indonesië zijn economie toch niet meer op orde zou krijgen vanwege het wegtrekken van de Nederlanders, en er steeds minder van die eigen verbondenheid overbleef, kon je maar beter 'huis toe varen'; Indische Nederlanders en Nederland hoorden nou eenmaal bij elkaar.

Deze opvattingen verschillen hemelsbreed met de opvattingen van Nederlanders in Nederland over de repatriëring (§ 4.6). In het volgende hoofdstuk is deze vergelijking gemaakt, na een concrete analyse van het geschetste vertoog en andere vertogen die in Indonesië over de repatriëring circuleerden.

6 VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk komen de resultaten uit de analyse van de krantenberichten samen. Het doel is te doorgronden welke gangbare opvattingen over de repatriëring in de kranten van bij Indische Nederlanders in Indonesië aanwezig waren en welke sociale ongelijkheden daarbij tot uiting kwamen.

Om te beginnen zijn de verhalen uit het vorige hoofdstuk geanalyseerd op perspectief vanuit de krant: de betekenissen die kranten gaven aan gebeurtenissen binnen het proces van repatriëring. Hiervoor heb ik aan de hand van drie hoofdthema's beschreven welke betekenissen over de repatriëring circuleerden in de kranten, wie in het bericht welke betekenis aan de gebeurtenis of discussie gaf en op welke manier deze partij of persoon in het bericht geloofwaardigheid kreeg.

Deze perspectieven zijn vervolgens gebruikt om de denkkaders van de journalisten te analyseren, samen met de kennis uit hoofdstuk 4 over de ontwikkelingen waar de drie kranten in de onderzoeksperiode mee te maken hadden en het taalgebruik in de kranten. Taal in gebruik gaf immers aan welke sociale ongelijkheden de krant wilde benadrukken of juist veranderen.

Vanuit deze analyse heb ik vervolgens het dominante vertoog, het strijdige vertoog en twee subvertogen beschreven. Deze vier vertogen heb ik gekoppeld aan de drie onderzochte kranten, om te zien hoe deze in de Nieuwe Courant/ het Nieuw Soerabajasch Handelsblad, de Vrije Pers en de Nieuwsgier aanwezig waren. Hiermee heb ik een profiel geschetst van deze drie kranten.

Na deze discursieve analyse heb ik een kritische analyse uitgevoerd op de gevonden vertogen, om ten eerste te achterhalen welke opvattingen ten grondslag lagen aan de overeenkomsten en verschillen van de gevonden vertogen en ten tweede aan te geven welke sociale ongelijkheden of gelijkheden daarin een rol speelden.

6.2 Perspectieven van de kranten

Om uitspraken te kunnen doen over de manieren waarop kranten in Indonesië met de repatriëring omgingen, heb ik de tekstuele analyse uit hoofdstuk 5 cijfermatig onderzocht op invalshoeken (perspectieven). Ik heb deze samengesteld op basis van gevonden thema's gegroepeerd in drie hoofdthema's: het verleden, het heden en de toekomst. Daarna heb ik beschreven welk thema, betekenisverleners en gebeurtenissen overwegend aanwezig was in de berichtgeving over de repatriëring, om te komen tot een algemene beschrijving van de krantperspectieven als centraal organiserend principe dat betekenis gaf aan het nieuws.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

6.2.1 *Het eerste kenmerk van de perspectieven: heden, toekomst of verleden*

Een thema in een bericht gaf betekenis aan een onderwerp, doordat het aangaf in welke context een gebeurtenis of discussie geplaatst kon worden. Het wees met andere woorden het perspectief aan dat in het bericht stond: deze themakeuze was de beslissing van de krant, maar ook van de primaire betekenisverlener in het bericht.

Het overheersende thema (dat meer dan gemiddeld in de krant stond) gaf echter weer welke invalshoek de krant op het nieuws had gehanteerd: de primaire betekenisverlener kon bijvoorbeeld een gebeurtenis in het perspectief van passagiers aan boord plaatsen, maar de krant kon de keuze maken als secundaire betekenisverlener de minister van Arbeid op te voeren. Daarmee gaf de journalist uiteindelijk een andere draai aan het nieuws dan de primaire betekenisverlener.

In de berichten zijn acht thema's gevonden, die elk in gemiddeld 21,5 berichten aanwezig waren. Dit betekent dat in elk bericht bij benadering twee thema's aanwezig waren. Uit grafiek 6.1 zijn deze thema's af te lezen. Het meest voorkomende thema was *de reis* (30 berichten): een gebeurtenis werd dus het vaakst vanuit het perspectief van de reis belicht. Vier thema's kwamen vrijwel even vaak en meer dan gemiddeld voor (24 – 29 berichten): *Nederland, het toekomstbeeld in Nederland, identiteit van de Indische gemeenschap en het toekomstbeeld in Indonesië*. Minder aanwezige thema's (7 – 16 berichten) waren *het afscheid van inwoners die vertrokken, de keuze die mensen moesten maken tussen Indonesië en Nederland en Indonesië*.

Zoals in hoofdstuk 5 staat, werd het vertrek van inwoners overwegend beschreven als een gebeurtenis die te maken had met hun dagelijkse leven. Om deze reden is het thema *identiteit van de Indische gemeenschap* gedefinieerd als een thema van het *heden*. Aangezien de reis hiervoor de directe aanleiding was, en afscheid nemen de omgangsvorm, heb ik deze ook opgevat als onderdeel van die dagelijkse praktijk. *De reis, het afscheid en de identiteit van de Indische gemeenschap* zijn dus op te vatten als thema's die gebeurtenissen in het perspectief plaatsten van het dagelijks leven van Indische Nederlanders in Indonesië.

Het begrip repatriëring is gericht op verhuizing naar een ander land: het opbouwen van een nieuwe toekomst is hier inherent aan. Aangezien de thema's *toekomstbeeld Nederland en toekomstbeeld Indonesië* beide over de toekomst gingen, heb ik deze opgevat als thema's die gebeurtenissen in het perspectief van de *toekomst* plaatsten. Daarnaast kwam het thema *Nederland* meer dan gemiddeld voor, dat het vaderland was waar de Indische Nederlanders naar terugkeerden. Daarom heb ik ook dit derde thema opgevat als een van de thema's die onderdeel uitmaakten van het toekomstperspectief.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

Berichten over de repatriëring werden geplaatst in kranten in Indonesië en gingen over vertrek naar Nederland vanuit Indonesië. Voor hen die gingen vertrekken was *Indonesië* het verleden: de keuze tussen Nederland en Indonesië hadden zij al gemaakt. Daarom heb ik de laatste twee thema's, *keuze* en *Indonesië*, opgevat als thema's die bij het *perspectief van het verleden* hoorden.

Concluderend: kranten belichtten de repatriëring overwegend vanuit het *perspectief van het heden*, en daarnaast meer dan gemiddeld (in meer dan 22 berichten) vanuit het *perspectief van de toekomst*. Minder dan gemiddeld had een thema betrekking op hun *verleden*. Het eerste kenmerk van de gevonden perspectieven in de krantenberichten is dus dat kranten gebeurtenissen overwegend in het perspectief van het heden plaatsten, en daarnaast van de toekomst.

6.2.2 Tweede kenmerk:: gebeurtenissen in het perspectief van heden, toekomst en verleden

Aangezien perspectieven als kenmerk hebben dat zij bepaalde elementen uit de werkelijkheid benadrukken, zijn gebeurtenissen die kranten beschreven over de repatriëring het tweede deel van de beschrijving van perspectieven als centraal organiserend principe.

Gebeurtenissen die overwegend in het perspectief van het heden geplaatst werden, waren het *vertrek van inwoners* en *de reis naar Nederland*. Dit is af te lezen uit grafiek 6.2. Van deze twee onderwerpen bevatten berichten over vertrekkende inwoners de meeste variëteit in thematiek. Gemiddeld bevatte een bericht over dit onderwerp bij benadering vier thema's, twee keer zoveel als het gemiddelde. De reis naar Nederland als onderwerp had bij benadering drie thema's per bericht, ook bovengemiddeld.

Zes van de acht onderwerpen over de repatriëring waren beschreven vanuit het perspectief van de toekomst, zoals af te lezen is uit grafiek 6.2. Bij het *Indo-Europeanenvraagstuk* waren alle toekomstthema's vertegenwoordigd, net als bij berichten over de *repatriëring van inwoners*; het vertrek had dus ook een relatie met de toekomst van Indische Nederlanders. Van de andere vier gebeurtenissen werden het *leven van gerepatriëerden in Nederland* en het *behoud van pensioenen* overwegend vanuit de invalshoek van de toekomst beschouwd. De toekomst speelde een kleinere rol bij het leven van Nederlanders in Indonesië en de reis naar Nederland.

Thema's die gebeurtenissen plaatsten in het perspectief van het verleden, Indonesië en de keuze tussen Nederland en Indonesië, waren weliswaar in zeven van de acht onderwerpen aanwezig, maar leverden relatief gezien de kleinste bijdrage aan de betekenis die aan die de gebeurtenis werd verleend. De gebeurtenis die verhoudingsgewijs nog het meest belicht werd vanuit deze ondervetegenwoordigde invalshoek, was het *vertrek van inwoners*.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

Hieruit is te concluderen dat het meest gebruikte perspectief, dat van het heden, overwegend gebruikt werd bij de beschrijving van het vertrek van inwoners en de reis naar Nederland. Gebeurtenissen die journalisten vooral vanuit de invalshoek van de toekomst beschreven, waren het *Indo-Europeanenvraagstuk*, *gerepatrieerden in Nederland* en het *behoud van pensioenen*. Het perspectief van het verleden was nergens dominant aanwezig, maar werd verhoudingsgewijs nog het meest toegepast bij *vertrekkende inwoners*.

6.2.3 Derde kenmerk: perspectieven van betekenisverleners

In elke samenleving zijn minimaal vier partijen te onderscheiden die een rol spelen in de constructie van de sociale werkelijkheid: burgers, de media, de staat en het bedrijfsleven²⁸. De keuze om een bepaalde partij met een van de beschreven perspectieven op te voeren, is het derde kenmerk van een perspectief. In grafiek 6.3 is afgebeeld welke rol zij speelden in de betekenisverlening aan gebeurtenissen binnen de repatriëring. In sommige berichten waren meerdere partijen secundaire betekenisverleners, waardoor het totaal daarbij (100) groter is dan het aantal gevonden berichten (92).

Een primaire betekenisverlener was de partij die in een bericht als eerste aangaf wat de betekenis van de gebeurtenis of discussie was. Uit de grafiek valt af te lezen dat *burgers* deze rol in meer dan de helft van de berichten (49) hadden; deze groep kreeg van de kranten dus een dominante rol in de constructie van de sociale werkelijkheid van de repatriëring. De tweede partij die ten opzichte van de andere twee partijen veel aanwezig was, was de *staat*, die in bijna een kwart van de berichten (22) als eerste betekenisverlener opgevoerd werd. De scheepvaart en kranten in Nederland en Indonesië zorgden voor de primaire betekenisverlening in de resterende berichten.

Voor de geloofwaardigheid van hun boodschap waren primaire betekenisverleners afhankelijk van de partijen die de krant in dat bericht opvoerde ter legitimatie of ontkenning daarvan: de secundaire betekenisverleners. Grafiek 6.3 laat zien dat ook hier *burgers* en de *staat* de dominante partijen waren: in 38 berichten waren burgers de al dan niet legitimerende partij voor de boodschap van de primaire betekenisverlener, de Staat²⁹ vervulde die rol in 27 berichten. Media hadden een groter aandeel in (de-)legitimering van de primaire betekenisverleners, dan dat zij zelf een primaire betekenisverlener waren: in 18 berichten

²⁸ De enige commerciële partij die een actieve rol speelde in de berichtgeving over de repatriëring, was de scheepvaart. Dit bleek uit de analyse. Daarom is de scheepvaart de enige commerciële partij die een rol had als primaire en secundaire betekenisverlener. In berichten waren wel andere commerciële organisaties aanwezig, maar die werden vooral opgevoerd als attribuut van de primaire of secundaire betekenisverlener. Daarom zijn zij niet in deze analyse meegenomen.

²⁹ Zowel de Nederlandse als de Indonesische zijn in deze partij ondergebracht.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

zorgden zij voor de (on-)geloofwaardigheid voor de boodschap van de primaire betekenisverlener. De scheepvaart was in tien berichten de secundaire betekenisverlener en in negen berichten had de krant geen secundaire betekenisverlener opgevoerd.

In grafiek 6.4 is af te lezen vanuit welke thema's en perspectieven primaire betekenisverleners gebeurtenissen definieerden. Burgers plaatsten deze overwegend in het perspectief van het heden (48%) en de toekomst (39%), en in minder mate in dat van het verleden (14%). De staat plaatste gebeurtenissen vooral in het perspectief van de toekomst (76%) en in mindere mate in het heden (21%) of verleden (3%). De scheepvaart was alleen primaire betekenisverlener bij berichten over de reis naar Nederland en belichtte daarom 100% van de berichten vanuit het perspectief van het heden. Tot slot, de media, als zij de primaire betekenisverlener waren kozen zij in 67% van de berichten voor de invalshoek van de toekomst en in 33% voor die van het verleden.

In grafiek 6.5 en 6.6 is het algemene beeld opgenomen van de perspectieven die primaire en secundaire betekenisverleners hanteerden. Door deze voorkeuren te vergelijken met het algemene beeld, valt op dat betekenisverlening door burgers daar de meeste overeenkomsten mee had: zij beschreven gebeurtenissen vooral vanuit het *heden* en daarnaast vanuit de *toekomst*. De tweede dominante betekenisverlener was de staat. Deze had een uitgesproken voorkeur voor de *toekomst*.

Hieraan is de conclusie te verbinden dat het meest gebruikte perspectief tot uiting kwam berichten waarin burgers betekenis aan een gebeurtenis verleenden. Het centraal organiserende principe dat overwegend in de kranten stond, hield in dat burgers betekenis aan een gebeurtenis verleenden, door deze te relateren aan het heden. De staat gaf overwegend betekenis aan de repatriëring, door gebeurtenissen in het perspectief van de toekomst te plaatsen.

6.2.4 Perspectiefvoorkeuren per krant

De onderwerpen die in de drie kranten stonden, zijn in hoofdstuk 5 uitvoerig besproken. In grafiek 6.7 is in beeld gebracht welke voorkeuren voor onderwerpen de kranten hadden en hoe die zich verhielden tot het algemene beeld.

Daaruit blijkt dat de twee Soerabajaase kranten ten opzichte van het algehele beeld op twee gebeurtenissen van elkaar verschilden en op twee punten met elkaar overeenkwamen. In beide kranten stonden verhoudingsgewijs evenveel berichten over de *reis naar Nederland* en over *gerepatriëerden in Nederland*. De Nieuwe Courant/ NSH besteedde echter meer aandacht aan het *vertrek van inwoners* ten opzichte van het gemiddelde dan de Vrije Pers en minder aandacht aan het *Indo-Europeanenvraagstuk*.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

De thema's die in de drie kranten voorkwamen, zijn uitgebeeld in grafiek 6.8. Hieruit blijkt dat de Nieuwe Courant/ NSH en de Nieuwsgier grotendeels het algemene beeld volgden: zij plaatsten gebeurtenissen vooral in het perspectief van het *heden* en daarnaast in dat van de *toekomst*. Hoewel het verschil niet groot is, week de Vrije Pers meer van het algemene beeld af dan de andere twee kranten. De Vrije Pers hanteerde relatief gezien vaker het perspectief van de *toekomst*.

De partijen die zij als primaire betekenisverleners opvoerden, zijn af te lezen uit grafiek 6.9. Ten opzichte van het algemene beeld blijkt dat de Nieuwe Courant/ het Nieuw Soerabajasch Handelsblad daarmee het meest overeenkwam: in deze krant domineerden *burgers* de betekenisverlening. De Vrije Pers had verhoudingsgewijs een afwijkende voorkeur voor betekenisverleners. Gaf de Nieuwe Courant/ NSH burgers in ruim de helft van de berichten het woord, de Vrije Pers koos ervoor een deel van deze ruimte te gunnen aan de *staat*. De Nieuwsgier volgde qua vorm het algemene beeld; burgers domineerden als primaire betekenisverleners en ook de Staat vervulde deze rol. Het aantal berichten uit de Nieuwsgier (10) is echter vermoedelijk te klein om aan het eind van dit onderzoek betrouwbare uitspraken te doen over het profiel van deze krant.

6.2.5 Conclusies: perspectieven in de kranten over de repatriëring

Thema's in de onderzochte berichten zijn te rubriceren in toekomst, heden en verleden. Hiervan waren heden en toekomst de meest dominante. Dit betekent dat gebeurtenissen die met de repatriëring te maken hadden, vooral betekenis hadden voor het dagelijks leven van Indische Nederlanders in Indonesië, en daarnaast voor hun toekomst.

Deze gebeurtenissen waren het vertrek van inwoners uit Soerabaja en Jakarta en de reis naar Nederland. Hun toekomst werd gekleurd door berichten over het leven dat hen te wachten stond: de discussie in Nederland over Indo-Europeanen, gerepatriëerden, het behoud van pensioenen en repatriërende inwoners. Gebeurtenissen die in relatie stonden tot hun verleden waren nauwelijks aanwezig, met uitzondering van enkele berichten over onder meer vertrekkende Soerabajanen en Jakartanen en de eerder genoemde discussie in Nederland.

In berichten over de repatriëring waren verschillende partijen aanwezig als primaire betekenisverlener. Burgers vervulden in meer dan de helft van de berichten deze rol en plaatsten gebeurtenissen in het perspectief van het heden en de toekomst. Als secundaire betekenisverleners volgden zij hetzelfde patroon. In grafiek 6.10 is af te lezen aan welke gebeurtenissen primaire betekenisverleners gekoppeld werden. De Staat was de tweede dominante primaire betekenisverlener, maar plaatste gebeurtenissen overwegend in het perspectief van de toekomst.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

De conclusie over de perspectieven, de manieren waarop kranten informatie in een bericht organiseerden, is dat zij overwegend een van deze patronen volgden:

- Burgers gaven betekenis aan het vertrek van inwoners en de reis naar Nederland, door deze in het perspectief van het heden te plaatsten en daarnaast in dat van de toekomst.
- De staat gaf betekenis aan het Indo-Europeanenvraagstuk, het leven van gerepatrieerden, het behoud van pensioenen en het vertrek van inwoners, overwegend door deze in het perspectief van de toekomst te plaatsen.
- De scheepvaart gaf betekenis aan de reis naar Nederland en beschreef deze gebeurtenissen vanuit de invalshoek van het heden.
- De media verleenden overwegend betekenis aan de discussie in Nederland over de komst van Indo-Europeanen en hanteerden daarbij het perspectief van de toekomst. Daarnaast verleenden zij betekenis aan het vertrek van inwoners, waar zij het perspectief van de toekomst of het verleden gebruikten.

De kranten waarover de meest betrouwbare uitspraken te doen zijn in termen van deze perspectieven, zijn de Nieuwe Courant/ NSH en de Vrije Pers. Deze twee Soerabajase kranten hadden eigen voorkeuren voor onderwerpen, al besteedden zij verhoudingsgewijs evenveel aandacht aan de reis naar Nederland en gerepatrieerden. De Vrije Pers besteedde echter ruim twee keer zoveel aandacht aan het Indo-Europeanenvraagstuk dan de Nieuwe Courant/ NSH. Deze krant had op haar beurt bijna twee keer zoveel aandacht voor de repatriëring van inwoners.

De Nieuwe Courant plaatste vooral berichten die te maken hadden met het dagelijkse leven en de toekomst van Indische Nederlanders, terwijl de Vrije Pers meer aandacht besteedde aan hun toekomst.

Hoewel het verschil klein is, gaf de Nieuwe Courant vaker burgers het woord, de partij die uitspraken deed volgens het meest voorkomende perspectief. Boodschappen van de staat stonden in het teken van de toekomst, het perspectief waar de Vrije Pers de voorkeur voor had, en de afzender in die krant meer spreektijd kreeg dan in de Nieuwe Courant/ NSH.

Met andere woorden: *in de Nieuwe Courant overheerste het perspectief van de burger*, dat bestond uit heden en toekomst, de Vrije Pers koos vaker voor *het perspectief van de staat*. Over de berichtgeving over de repatriëring bestonden dus waarschijnlijk minimaal één dominant vertoog en één strijdig vertoog: het dominante vertoog stond in de Nieuwe Courant, het strijdige in de Vrije Pers. In de volgende paragraaf ga ik dieper in op de achtergronden van de drie kranten. Deze achtergronden, in combinatie met de gevonden perspectieven en krantvoorkeuren daarvoor, vormen de uitgangspunten voor de analyse van de denkkaders van de journalisten.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

6.3 Ontwikkelingen in de productie van het nieuws bij de kranten

6.3.1 *Overkoepelende kenmerken van het productieproces in Indonesië*

Overkoepelende ontwikkelingen die alle Nederlandstalige kranten meemaakten, waren de invoering van de nieuwe deviezenregeling in 1954, de economische problemen in Indonesië, de materiaaltekorten en de afname van abonnees. Nederlandstalige krantenredacties kwamen vaak in aanraking met de Indonesische regering en hadden zich al in 1950 daarom verenigd in de NVJ.

De concentratie van dagbladen, die al voor de oorlog voltrokken was, bleef bestaan, net als de lokale oriëntatie van kranten: een krant richtte zich op de stad van uitgave. Daarnaast namen in krantenredacties steeds meer Indonesiërs plaats en voerde de Indonesische regering in 1953 een nieuw persreglement in, dat sterk inzette op promotie van de nationalistische gevoelens en de bijdrage van niet-Indonesische kranten daaraan. Datzelfde jaar was het 'rampjaar', zoals Sens het uitdrukt, voor de Nederlandstalige krant in Indonesië. De genoemde economische en politieke ontwikkelingen leidden er dat jaar toe dat veel kranten opgeheven werden.

De nieuwe persregeling heb ik niet teruggevonden, maar wel heb ik uit de jubileumuitgave van de Java-bode (§ 1.3) kunnen opmaken dat de Indonesische regering eiste van Nederlandstalige kranten dat zij zich zouden gaan richten op de toekomst van de Indonesische staat en alleen geaccepteerd werden als zij die lijn volgden.

Volgens Sens waren kranten tot begin jaren vijftig optimistisch over de rol die Nederlands staatsburgers konden spelen in Indonesië, wat bijvoorbeeld bleek uit het op aangeven van de Indonesische regering opgerichte Persinstituut voor Indonesië. Zij stelt ook dat de Nederlandse kranten zich weliswaar profileerden als het 'democratisch geweten' van Indonesië, maar in wezen hadden zij een steeds kleiner worden abonneebestand van overwegend Nederlandse lezers. Bovendien stelt Sens dat deze kranten overwegend een Indische invalshoek op het nieuws hanteerden: zij vonden dat Indonesië Nederlanders nodig had om een zelfstandige republiek te worden.

6.3.2 *Ontwikkelingen per krant*

De onderzochte krant waarvan de meeste berichten (49) zijn gebruikt voor deze analyse, was de Nieuwe Courant/Nieuw Soerabajasch Handelsblad. De krant bestond al voor de onafhankelijkheid van Indonesië en was de eerste krant die na de oorlog weer uitkwam. Zij is uitgekomen tot halverwege 1955. In eerste instantie als regeringskrant, werd deze omstreeks 1947 voortgezet als onafhankelijke krant in Soerabaja, van uitgever J.C. Kolling. Uit de publicatie van Sens heb ik niet kunnen opmaken welke andere kranten deze uitgever had.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

Voor deze redactie was de doorstart na de oorlog een grote verandering. Voor de oorlog waren Nederlanders – Europeanen – de inwoners die de toon zetten, na de oorlog waren dit opeens Indonesiërs. De hoofdredactrice van deze krant was een Indo-Europese, die geen blad voor de mond nam. Dit leidde bijvoorbeeld in 1951 tot de in hoofdstuk 4 beschreven arrestatie en in juni 1953 tot haar gedwongen repatriëring.

De krant wijzigde in november 1951 haar naam, in dezelfde maand dat hoofdredactrice Führi-Mierop gearresteerd werd. Volgens Sens was de reden van deze naamswijziging dat de krant wilde aangeven dat zij een nieuwe, progressieve koers ging volgen. Progressief hield in dat de krant zich vooral wilde gaan richten op de wederopbouw van de Indonesische staat. De reden voor het einde van deze krant in de loop van 1955 is nog niet bekend.

De Vrije Pers, de krant die in de onderzoeksperiode 33 berichten plaatste over de repatriëring, was een nieuwe krant in Soerabaja van uitgever J.A. Wormser. Deze was tevens uitgever van AID De Preangerbode in Bandoeng en De Locomotief in Semarang en woonde in Nederland. Vanaf 1948 concurreerde deze nieuwkomer met de Nieuwe Courant. Ook de VrijePers krant stond zich erop voor progressief te zijn: gericht op de wederopbouw van Indonesië. Bij deze krant werkten de Indo-Europese Lilian Ducelle en Jan Boon (Tjalie Robinson), die later in Nederland prominente bewaarders van de Indische cultuur werden. In 1954 werd de krant verkocht aan Indonesiërs. Wat na deze verkoop met deze krant gebeurd is, is mij niet bekend. De reden voor de verkoop aan Indonesiërs was haar verslechterde financiële situatie.

De Nieuwsgier is de enige onderzochte krant uit Jakarta en heeft 10 berichten bijgedragen aan dit onderzoek. Zij was een nieuwkomer na de oorlog, zij werd in 1945 in stencilvorm als de Tanah Abangbode uitgegeven en vanaf 1948 als gedrukte krant onder de naam de Nieuwsgier. De uitgever van deze krant is niet te achterhalen in de publicatie van Sens en ook raadpleging van het colofon heeft mij geen naam van een uitgever opgeleverd. Het enige dat ik heb kunnen achterhalen was de krant uitgegeven werd door de Nieuwsgier N.V. onder hoofdredactie van J. Ritman. De Nieuwsgier richtte zich op ‘Westers georiënteerde Indonesische lezers’ en presenteerde zich ook als progressieve krant.

Sens geeft aan dat deze krant een succescol ‘journal d’opinion’ werd dat het feit dat zij een ochtendkrant was. Het is de enige onderzochte krant die pas in december 1957 haar uitgave staakte. De Nieuwsgier was echter al voor die tijd aan Indonesiërs verkocht, namelijk in 1956, maar werd wel als Nederlandstalige krant voortgezet. Omstreeks dat jaar werd ook het Nieuwsblad voor Indonesië opgenomen in de Nieuwsgier. De Jakartaanse Java-bode heeft overigens deze eindstreep niet gehaald: deze krant werd in maart van dat jaar opgeheven. Voor de Nieuwsgier werkten onder meer de journalisten Lilian Ducelle en Jan Boon, die ook voor de Vrije Pers schreven.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

Uitgaande van deze beschrijvingen, is de eerste conclusie dat Nederlandstalige kranten het zwaar hadden in de jaren na de onafhankelijkheid. De enige Nederlandstalige krant die tot eind 1957 uitkwam, was eigendom van Indonesiërs. Daarnaast zou de conclusie getrokken kunnen worden dat de Nieuwe Courant/ NSH en de Vrije Pers dezelfde perspectieven hanteerden bij de berichtgeving over de repatriëring. Sens stelt dat deze twee kranten beide 'progressief' waren. Uit de analyse van de krantenberichten komt deze conclusie echter niet tot uiting. De Vrije Pers had inderdaad een progressieve lijn, aangezien deze krant de repatriëring vooral belichtte vanuit het perspectief van de toekomst. Ditzelfde heb ik echter niet geconstateerd in de Nieuwe Courant.

In grafiek 6.11 is weergegeven hoe de aanwezigheid van de vier perspectieven zich in de krantedities ontwikkelde in de tijd. De Nieuwe Courant/ NSH had in alle edities een voorkeur voor het perspectief van de burger, terwijl de Vrije Pers relatief vaker de voorkeur gaf aan de Staat. Het jaar dat een uitzondering vormt op dit patroon is 1953. In dat jaar voerde het Nieuw Soerabajasch Handelsblad vaker dan de Vrije Pers de staat op betekenisverlener. Daarentegen gaf de Vrije Pers in dat jaar meer ruimte aan de stem van de media. De berichtgeving over de repatriëring in deze twee kranten volgde dus niet, zoals Sens stelt, dezelfde lijnen. De Nieuwsgier laat een ander patroon zien, maar gezien het beperkte aantal berichten uit deze krant, doe ik geen uitspraken over het profiel van deze krant.

In de volgende paragraaf ga ik in op deze constatering en combineer daarbij de ontwikkelingen aan de kant van de kranten, om zo de denkkaders van de twee kranten uit Soerabaja te beschrijven. Hierbij heb ik één bericht uit de Nieuwsgier betrokken bij het denkkader van de Vrije Pers, omdat dit artikel door een journalist geschreven was die ook voor die laatste krant schreef: Tjalie Robinson (pseudoniem van Jan Boon).

6.4 Denkkaders in de Nieuwe Courant/ NSH

Binnen de berichtgeving over de repatriëring waren vier gebeurtenissen in de Nieuwe Courant/ NSH beeldbepalend: de repatriëring van inwoners, de reis naar Nederland, de discussie over de komst van bepaalde Indische Nederlanders en gerepatriëerden in Nederland. Aan de hand van een analyse van de woordkeuze en weglatingen bij de beschrijvingen van deze gebeurtenissen volgens de gevonden perspectieven, geef ik aan welke betekenissen binnen deze krant ontstonden en haar denkkader waren.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

6.4.1 *Het vertrek van inwoners*

De betekenissen die repatriërende inwoners in het overheersende perspectief toegewezen kregen, staan in grafiek 6.12. Hieruit valt af te lezen dat het vertrek van inwoners in relatie stond met het zelfbeeld van Indische Nederlanders, het beeld dat zij van de reis hadden, hun toekomst in Nederland, de Nederlandse regering en hun toekomst in Indonesië.

Dit zelfbeeld ontstond doordat journalisten of inwoners het karakter van de aanstaande repatriant benadrukten: het waren mensen die een groot hart voor de gemeenschap hadden én over een groot doorzettingsvermogen beschikten. Vrijwel unaniem had de inwoner een belangrijke plek in de gemeenschap verworven door een sportvereniging op te zetten of vrijwilligerswerk te doen. Contact met alle bevolkingsgroepen, inclusief de Indonesische, was een vanzelfsprekendheid die in de berichten benadrukt werd. Deze repatrianten zeiden met verdriet weg te gaan uit Indonesië.

De Nieuwe Courant/ NSH wenste de vertrekkende inwoners op eigen titel een goede toekomst in Nederland toe. Humor was een opvallend aanwezige stijlfiguur en de krant benadrukte de intieme en voorname sfeer bij het afscheid; joie de *vivre* was belangrijk, Indische Nederlanders waren levenslustige mensen die elke tegenslag konden overleven.

De gemeenschap in Soerabaja of Jakarta zou hen bovendien erg missen, stond regelmatig in de artikelen te lezen. De repatriant had een belangrijke bijdrage geleverd aan de opbouw van de gemeenschap en afscheid nemen was warm, hartelijk en voornaam. Het was gebruikelijk dat mensen hen kwamen uitzwaaien op de kade, te oordelen aan de teleurstelling die deze krant in 1955 liet blijken in het bericht over het schip vol Soerabajanen, voor de zoveelste reis naar het 'Oude Patria'.

De eerste invloed van het productieproces van deze krant is merkbaar bij de beschrijving van dit vertrek. De krant benadrukte bijvoorbeeld bij het vertrek van commandeur Van Dongen dat zij in het verleden al een bewonderaar was van deze Nederlandse officier. De krant gaf openlijk blijk van haar waardering voor alle Nederlanders die een rol hadden gespeeld in het oude Indië.

De invloed van de ontwikkelingen bij de krant is daarnaast zichtbaar in een bericht uit november 1953, over het vertrek van André Jansma. Eerder dat jaar was hoofdredactrice Führi-Mierop gedwongen naar Nederland vertrokken. De manier waarop de krant zich bijna verontschuldigde voor het beschrijven van het vertrek van deze inwoners, en de manier waarop de krant benadrukte dat hij altijd veel contact gehad had met alle inwoners, ongeacht de veranderingen in de samenleving, maakt duidelijk dat deze krant dat jaar een stuk voorzichtiger was geworden dan bijvoorbeeld in het hoofdcommentaar uit 1951, waarin de krant de Indonesische regering nog beschuldigde van minderwaardigheidsgevoelens jegens

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

Nederland. Zelfs in het voorzichtige bericht over Jansma's vertrek stond de bijdrage die hij had geleverd aan *opbouw van de gemeenschap* als rode draad in het bericht.

De eerste conclusie die ik daarom over de inhoud van het denkkader van deze krant trek, is dat deze de identiteit van Indische Nederlanders definieerde als sociaal, voornamelijk en constructief.

Door het vertrek van de grondleggers van de Indische gemeenschap, veranderde de rol van deze gemeenschappen in Indonesië. De Indische gemeenschap in Indonesië verloor haar voorname en beeldbepalende rol, bijvoorbeeld vanwege het wegtrekken van de Nederlandse marine uit Soerabaja en het vertrekken van Nederlanders bij Indonesische media. Regelmatig bleek uit de terugblikken van repatrianten dat Indonesië niet meer het land was waar zij zich thuis voelden, door de veranderingen in de maatschappij.

De tweede conclusie over het denkkader van de Nieuwe Courant is daarom dat Indische Nederlanders in de hedendaagse gemeenschap in Indonesië geen toekomst meer hadden, omdat alle Nederlanders vertrokken. Dit wijkt af van het volgens het progressieve karakter, dat deze krant pretendeerde te hanteren bij de naamsverandering in 1951.

Het verlies van Indische gemeenschappen compenseerde de krant met de verzuchting dat Nederland het vaderland was, waar zij allen met open armen ontvangen zouden worden: het vaderland bood rust aan hen die in Indonesië hard gewerkt hadden en voor hen was repatriëren een vanzelfsprekendheid. Hierbij vallen twee aspecten op. Ten eerste werd Nederlands-Indië werd in geen van de 92 onderzochte berichten genoemd, al had deze groep daar hun meeste sporen verdiend. Ten tweede is opvallend dat pas in latere jaren meer gewone Indo-Europeanen in de kranten stonden, die om andere redenen dan hun carrière een sociaal rolmodel waren.

De derde conclusie die ik daarom over de inhoud van het denkkader van de Nieuwe Courant perspectief trek, is dat Nederland het vaderland was voor die Indische Nederlanders die in Indonesië een belangrijke sociale rol hadden gespeeld.

Tot slot was de invloed van de politieke discussie over de komst van Indo-Europeanen van invloed op de berichtgeving. In de jaren 1951 en 1955 was repatriëring (weer) mogelijk, en dat vertaalt zich in de berichten: in 1953 waren er minder berichten over vertrekkende inwoners.

In het denkkader van de Nieuwe Courant/ NSH was de algemene betekenis over het vertrek van inwoners dus, dat Indische Nederlanders een hechte groep vormden en hart voor elkaar hadden. Daarnaast waren zij doorzetters met sociaal aanzien en een lust voor het leven. Zij hoorden nu vanzelfsprekend in het vaderland thuis en niet meer in de Indonesische maatschappij. Deze was fundamenteel veranderd: Indische Nederlanders voelden zich er niet meer thuis.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

6.4.2 *De reis naar Nederland*

Dit beeld komt ook terug in de berichten in de Nieuwe Courant over de reis naar Nederland, zoals te zien is in grafiek 6.13. De reis als gebeurtenis kreeg daar in het perspectief van burgers, media en de scheepvaartmaatschappijen de betekenis van prettig, comfortabel en avontuurlijk.

Dit is vooral op te maken uit de berichtgeving naar aanleiding van de kopiah-kwestie en berichten over inwoners die op bijzondere wijze naar Nederland vertrokken. Dankzij het karakter van zowel bemanning als passagiers was het in januari 1951 aan boord van de Oranje ‘misschien wel gezelliger dan anders’. Deze opmerking doet mij vermoeden dat deze ingegeven was door de geschiedenis van de krant. Voor de oorlog brachten schepen verlofgangers naar Nederland. Dit waren – betrekkelijk - comfortabele reizen, waarbij luxe en gezelligheid vooropstonden.

Door hun doorzettingsvermogen, samen met het belang dat zij hechtten aan discipline aan boord en de vaardigheid zich snel aan te passen, zorgden de passagiers ervoor dat de reis naar Nederland, zelfs met te weinig personeel, aangenaam en gezellig was. De passagiers gingen zelf kopjes thee halen, bijvoorbeeld. In de twee berichten over inwoners die met bijzonder vervoer naar Nederland gaan, staat wederom dit doorzettingsvermogen centraal, samen met behoefte aan *avontuur*, hetgeen overeenkomt met de eerder genoemde *joie de vivre*.

Daarnaast is ook op te maken dat de reis een *recht* was voor mensen die in het bezit waren van de juiste papieren. De verontwaardiging over de arrestatie van enkele Nederlanders kwam voort uit het feit dat zij de juiste papieren hadden én de autoriteiten pas op het laatste moment tot arrestaties besloten. De berichten over de verhoging van de passagetarieven weken hiervan af. In deze berichten stonden geen expliciete consequenties benoemd voor de reis naar Nederland. Wel waren de koppen van de berichten sterk waarschuwend van aard: de bootpassagetarieven zouden waarschijnlijk 3x zo hoog worden en verdere prijsstijgingen waren niet uitgesloten. De betekenis die hieruit op te maken is, is dat reizen naar Nederland steeds *onbereikbaarder* werd.

De overkoepelende conclusie over de inhoud van het denkkader van deze krant is daarom dat reizen naar Nederland prettig, avontuurlijk en comfortabel was en een vanzelfsprekendheid voor die Nederlanders die de juiste papieren hadden. De juiste papieren zouden een garantie moeten zijn voor hun vertrek, maar de autoriteiten hadden daar geen respect voor. Door de Indonesische politiek zou repatriëren hen bovendien steeds meer geld gaan kosten.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

6.4.3 *Indo-Europeanen en gerepatrieerden*

De grootste dwarsliggers voor een zorgeloze toekomst in Nederland waren niet de Indonesische regering, maar de Nederlandse politiek en de Indo-Europeanen. Dit blijkt uit de berichten die binnen verschenen over het Indo-Europeanenvraagstuk en gerepatrieerden in Nederland. In grafiek 6.14 zijn de betekenissen opgenomen die daarover ontstonden.

In de berichten over de discussie over gerepatrieerden in het Nieuw Soerabajasch Handelsblad, zagen lezers dat de Nederlandse regering in Nederland veel aandacht besteedde aan gerepatrieerden. Echter, de dominante boodschap in deze krant was dat Nederland een deel van haar staatsburgers achter wilde laten, omdat de regering niet de verantwoordelijkheid nam voor de problemen die zij zelf veroorzaakt had.

De eerste conclusie over het denkkader van deze krant over de toekomst van Indische Nederlanders, is dat zij weliswaar in Nederland konden rekenen op adequate zorg van de regering, maar dat diezelfde regering niet loyaal was naar al haar staatsburgers. Deze conclusie zie ik bevestigd door uitspraken van Koningin Juliana in het Nieuw Soerabajasch Handelsblad van april 1955. Zij verwelkomde haar onderdanen en veroordeelde het door de Nederlandse regering gevoerde beleid, waardoor al haar onderdanen niet eerder thuis hadden kunnen komen of adequate hulp hadden ontvangen. De prominente plek die de krant aan dit bericht inclusief foto gaf, doet mij vermoeden dat de krant haar mening van groot belang vond. Zij stond boven de politiek en voelde wél loyaliteit voor haar Indische onderdanen.

De tweede betekenis binnen het denkkader van Nieuwe Courant/ NSH over de toekomst van Indische Nederlanders ligt verder verborgen in de berichten. In een bericht over een brei-actie voor gerepatrieerden benadrukte de Nieuwe Courant/ NSH de extra inspanningen van Indische belangenbehartigers in Nederland voor 'ontheemden' ondernamen, omdat de overheid het al druk genoeg had. Daar pal naast plaatste deze krant een bericht over een Indo-Europese vrouw, die bijna opgelicht was door een oude vriendin. Dankzij tussenkomst van de Nederlandse politie was dit niet gelukt. Dit is opvallend, want het is het enige bericht van de 92 geanalyseerde berichten waarin de term Indo-Europees expliciet genoemd werd. Daarnaast stond het naast het bericht over de brei-actie voor ontheemden.

De derde betekenis die dan ook vanuit deze twee berichten bij het denkkader van deze krant hoort, is dat ontheemden en Indo-Europeanen in financiële problemen en moreel verval konden geraken in Nederland. Deze gevolgtrekking lijkt vergezocht, maar zie ik bevestigd in berichten over voorlichting aan Indische Nederlanders in Indonesië uit 1955 en de definitie die het Nieuw Soerabajasch Handelsblad gaf aan de identiteit van Indische Nederlanders.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

Onder invloed van de verruiming van passage op regeringsvoorschot, riep het Nieuw Soerabajasch Handelsblad in 1955 'steuntrekkers hier ter stede' op om naar voorlichtingsavonden te komen over leven in Nederland. In een hierop volgend bericht benadrukte zij hoeveel mensen hierop afgekomen waren. Mensen die tot de sociale elite behoorden, ontvingen geen steun van de Nederlandse overheid: die ontvingen salaris. Steuntrekkers waren, zoals ook uit de casus blijkt, vooral Indo-Europeanen die door de sociaal-economische ontwikkelingen in Indonesië in de problemen waren geraakt.

Juist deze groep werd door het Nieuw Soerabajasch Handelsblad expliciet opgeroepen naar deze bijeenkomsten te komen. Saillant detail is dat de locatie van de bijeenkomsten hetzelfde weeshuis was, waar de weesjongens die op 25 april 1955 in deze krant stonden, uit vertrokken. Deze twee oproepen waren al met al doorspekt met kenmerken van lagere sociale klassen.

Zij zouden nog gezien kunnen worden als attentheid van de krant, als deze zelfde krant niet zoveel nadruk had gelegd op de sociale voornaamheid van Indische Nederlanders en de inspanningen die de overheid leverde om hen in Nederland goed op te vangen.

Uit de casusbeschrijving is gebleken dat er binnen de groep Indische Nederlanders een tweedeling bestond tussen de elite en de Indo-Europeanen en dat in latere jaren meer Indo-Europeanen dan leden van de sociale elite repatrieerden. Dit, gecombineerd met de berichten waarin het Nieuw Soerabajasch Handelsblad het voorname karakter van Indische Nederlanders benadrukte, leidt mij tot de conclusie dat deze krant zich zorgen maakte dat Indo-Europeanen het aanzien van alle Indische Nederlanders in Nederland konden schaden, doordat zij met hun gedrag in Nederland de Nederlandse regering zoveel overlast bezorgden.

Dat deze zorgen volgens de krant terecht waren bleek uit de twee berichten die naast elkaar stonden over ontheemden en de Indo-Europese vrouw, en uit het Indo-Europeanenvraagstuk. Het Nieuw Soerabajasch Handelsblad plaatste namelijk slechts een selectie van berichten over deze discussie. Uit deze selectie werd echter duidelijk dat in Nederland het beeld ontstaan was van Indische Nederlanders die hulpbehoevend waren; een beeld dat in het Nieuw Soerabajasch Handelsblad niet van de vertrekkende inwoners neergezet werd. Om te voorkomen dat het in Nederland ontstane beeld realiteit werd, was het van belang dat Indo-Europeanen zich goed voorbereidden op de reis naar het 'vaderland'.

De derde betekenis binnen het denkkader van deze krant was dus, dat Indische Nederlanders vonden dat Indo-Europeanen extra inspanningen moesten leveren om geen problemen te veroorzaken voor de Nederlandse regering of voor al die andere Indische Nederlanders die wel hogergeplaatste burgers waren. Die konden namelijk wel goed opgaan

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

in de Nederlandse samenleving: zij konden assimileren, Indo-Europeanen moesten hier extra hun best voor doen en bijvoorbeeld voorlichtingsavonden bezoeken.

De vierde betekenis binnen deze krant wijkt af van dit beeld, maar sluit aan bij het door de krant uitgesproken progressieve karakter. Dit bericht ging over een ander onderwerp, namelijk het leven van Indische Nederlanders in Indonesië. Daarin beschuldigde de Nieuwe Courant in een prominent hoofdcommentaar de Indonesische regering van het traineren van de wederopbouw van het land als gevolg van een minderwaardigheidsgevoel ten opzichte van de Nederlanders.

Op dat moment waren er nog Nederlandse scheepsbouwtechnici in Soerabaja, die wilden meehelpen met de wederopbouw van de havens. De Indonesische regering maakte hier echter geen gebruik van. De krant was toen nog niet huiverig om kritiek te uiten, dit is waarschijnlijk de invloed van de later verplicht gerepatrieerde hoofdredactrice.

In datzelfde hoofdcommentaar sprak de krant zich uit over de Nederlandse en Indonesische marineofficieren. Tussen hen heerste een goede 'understanding'; zij hadden geen last van het minderwaardigheidsgevoel, dat de Indonesische regering tegenhield bij het benutten van de Nederlandse kennis. In dit denkkader hoorde dus ook de mening thuis, dat Indonesië Nederland nodig had bij de opbouw van hun nieuwe staat.

6.4.4 *Het denkkader van de Nieuwe Courant: onderdanen keren terug naar het vaderland*

Op basis van deze analyse, is te concluderen dat de Nieuwe Courant/ NSH het volgende denkkader hanteerde. Indische Nederlanders waren een hechte gemeenschap die met hun doorzettingsvermogen en levenslust een waardevolle bijdrage hadden geleverd aan de opbouw van Indonesië en Nederlands-Indië. Dit land werd in de berichten niet genoemd, terwijl dat juist de gemeenschap was die zij opgebouwd hadden; waaraan zij hun identiteit ontleenden. Indonesië als Nederland echter hard nodig om een volwaardige staat te worden.

Nu de tijd van Nederlands-Indië voorbij was gingen de onderdanen terug naar het vaderland. De reis daarnaartoe was prettig en comfortabel, soms zelfs avontuurlijk. Deze beleving zal te maken hebben gehad met het vooruitzicht terug te keren naar het 'oude Patria'. Dat Indische Nederlanders teruggingen naar het vaderland was vanzelfsprekend: zij konden geruisloos opgaan in die samenleving; assimileren. Voor Indo-Europeanen betekende dit echter wel extra inspanningen: voor hen was Nederland een vreemd land, wat bleek uit de problemen waar zij de Nederlandse regering mee opzadelden.

De Nederlandse regering zelf was onbetrouwbaar. Alhoewel zij in Nederland veel moeite deed de repatrianten op te vangen, toonde zij door onderscheid te maken weinig

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

verantwoordelijkheidsgevoel en loyaliteit naar haar staatsburgers. De enige partij die haar Indische onderdanen wel op voorname wijze behandelde, was de Koningin.

Nederlandse onderdanen hadden een goede relatie met het vaderland, ondanks de onvoorspelbaarheid van de Nederlandse overheid. Zij hadden ook een goede relatie met alle bevolkingsgroepen in Indonesië. Hun eigen plek in die wereld was die van de sociale doorzetters met hart voor de gemeenschap. De Nederlandse regering zag dat niet altijd in. Daarom was het van belang dat Indo-Europeanen, leden van hun eigen gemeenschap, zich bijzonder inspanden om in Nederland te assimileren: het denkkader van de Nederlandse onderdanen was het denkkader van de sociale elite.

De kern van dit denkkader is daarom dat Indische Nederlanders zichzelf zagen als Nederlands onderdanen, die verbonden waren met het vaderland en voor wie repatriëren een prettig vooruitzicht was: zij gingen ‘huistoe’ en heb ik samengevat als *Nederlands onderdanen keren terug naar het vaderland*. Het progressieve karakter viel hierbij in het niet.

6.5 Denkkaders in de Vrije Pers

In § 6.3.2 heb ik vastgesteld dat in de Vrije Pers een perspectief aanwezig was dat afweek van het perspectief in de Nieuwe Courant. De afwijkende berichtgeving over de repatriëring in deze krant blijkt al uit de onderwerpkeuzes: berichten over het Indo-Europeanenvraagstuk domineerden. Daarnaast waren ook in deze krant berichten aanwezig over de repatriëring van inwoners, de reis en gerepatriëerden in Nederland.

6.5.1 *Indo-Europeanen en het leven van Nederlanders in Indonesië*

De betekenissen die in de Vrije Pers ontstonden in berichten over het Indo-Europeanenvraagstuk, staan afgebeeld in grafiek 6.15. Het eerste dat opvalt is dat twee betekenissen uit het denkkader van de Nieuwe Courant/ NSH ook hier aanwezig waren: de Vrije Pers sloot in haar berichtgeving aan bij de conclusie dat de Nederlandse regering staatsburgers achter wilde laten en haar verantwoordelijkheden verzaakte. De reactie van de Vrije Pers op het Indo-Europeanenvraagstuk was echter duidelijk anders.

Deze naoorlogse krant uit Soerabaja trok in dit debat uitde houding van de Nederlandse regering de conclusie, dat deze niet wist wat Indische Nederlanders in Indonesië werkelijk nodig hadden. De Vrije Pers ging in op de oplossingen die de regering in die discussie voorstelde om het leven van Indische Nederlanders in Indonesië te verbeteren, en op het beeld dat Tweede Kamerleden schetsten van de situatie waarin Indische Nederlanders in Indonesië verkeerde. Om die reden zijn ook berichten over het leven van Nederlanders in Indonesië betrokken bij de analyse van dit denkkader.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

De oplossingen van de Nederlandse regering, om instanties voor maatschappelijk werk op te richten in Indonesië, deed de krant af als 'lapmiddelen'. Politici konden niet meer voor oplossingen zorgen, dat hadden zij tijdens de RTC-onderhandelingen moeten doen. Oplossingen die Nederlandse politici voorstelden, waren onrealistisch en kwamen voort uit onverschilligheid voor de burgers in Indonesië. Daarom konden alleen mensen die 'op de brug stonden' Indische Nederlanders kansen op een betere toekomst verschaffen.

Deze mening sluit aan bij de mening van de Nieuwe Courant/ NSH over de rol van officieren bij de wederopbouw van het land. Deze konden het wel goed met elkaar vinden, want zij waren mannen van de praktijk en hadden geen minderwaardigheidsgevoelens.

De eerste betekenis die ik aan het denkkader van de Vrije Pers verbind is dat Indische Nederlanders voor hun toekomst niet hoefden te rekenen op oplossingen van de Nederlandse regering.

Hierin zit tegelijk een nuanceverschil met het denkkader van de Nieuwe Courant: Indische Nederlanders waren Nederlands staatsburgers, geen Nederlands onderdanen. Bovendien leverde de Nederlandse regering alleen maar 'lapmiddelen, omdat zij onverschillig was over de toekomst van haar staatsburgers in Indonesië, wat in de Nieuwe Courant niet op deze manier tot uiting komt.

De tweede conclusie over dit denkkader is dan ook dat de Nederlandse regering Indische Nederlanders in Indonesië niet gelijkwaardig aan haar andere staatsburgers behandelde.

Uit het hoofdcommentaar waarin deze krant kritiek uitte op de oplossingen van de Nederlandse regering, is een derde betekenis te destilleren. De Vrije Pers gaf aan dat Indische Nederlanders 'weerbaar' gemaakt wilden worden om een toekomst op te bouwen in welk land dan ook. De derde betekenis van dit denkkader is daarom de wens om een nieuwe toekomst op te bouwen in een land waar Indische Nederlanders zelf voor kozen: Nederland en Indonesië waren niet vanzelfsprekend de enige twee opties.

In de berichten waarin verslag gedaan werd van Kamervragen over het voornemen van de minister van Maatschappelijk werk, voegde de Vrije Pers twee keer een redactioneel commentaar in. Het eerste commentaar ging over de opmerking van de minister dat Indische Nederlanders in Indonesië nog redelijke kansen hadden en was niet meer dan een vraag: Waar? Vanuit de eerste twee betekenissen geredeneerd, geeft dit commentaar aan dat de Vrije Pers inderdaad van mening was dat de Nederlandse regering niet wist waar zij het over had.

Het tweede redactionele commentaar is aanleiding voor de vierde betekenis binnen dit denkkader. Op de opmerking van een de Kamerleden, dat de Nederlandse regering burgers achterliet in Indonesië, reageerde de Vrije Pers dat er van achterlaten geen sprake was, en dat dat nog altijd een beslissing was van de Indonesische regering.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

Hiermee benadrukte de Vrije Pers dat zij de Indonesische regering erkende als de enige autoriteit in Indonesië. Vanuit de casus beredeneerd, zou dit commentaar opgevat kunnen worden als zelfcensuur om de Indonesische regering te laten zien dat de Vrije Pers aan “de goede kant stond”. Ik zie deze conclusie echter gelegitimeerd in bericht van de Vrije Pers over de kopiah-kwestie en tevens in de kenmerken van het productieproces (§ 6.3.2).

6.5.2 Repatriëring van inwoners, de reis naar Nederland en gerepatrieerden

Gebeurtenissen die te maken hadden met een leven in Nederland, kregen binnen het denkkader van de Vrije Pers overlappende betekenissen. Om die reden zijn zij in grafiek 6.16 samen afgebeeld. De meest dominante betekenissen zijn op te maken uit de berichten over gerepatrieerden in Nederland.

Het bericht waarin strijdigheid van dit denkkader met de Nieuwe Courant het duidelijkste naar voren komt, gaat over de brei-actie die ook in de Nieuwe Courant stond (§ 6.4.3). Had de Nieuwe Courant hier een uitvoerig artikel aan gewijd over hoe de Nederlandse regering kopzorgen kreeg van al die ontheemden, de Vrije Pers plaatste alleen een korte aankondiging van de brei-actie. Deze redactionele keuze is te begrijpen door in de Vrije Pers andere berichten over gerepatrieerden in Nederland te analyseren.

Financiële overwegingen van de Nederlandse regering kregen in deze krant een rol in de berichtgeving. In een bericht over de opvang door de Nederlandse regering van gerepatrieerden, besprak de Vrije Pers vrij uitvoerig hoe gerepatrieerden voor deze zorg moesten gaan betalen, mits ze daartoe in staat waren. Deze informatie is niet in de Nieuwe Courant teruggevonden. De Vrije Pers had bovendien bij publicatie van het definitieve besluit van de Nederlandse regering om passage op regeringsvoorschot op te heffen, de redactionele keuze gemaakt voor de onderkop ‘Financiële overwegingen speelden geen rol’.

De eerste conclusie over de betekenis van deze gebeurtenis binnen het denkkader van de Vrije pers komt hieruit voort. De keuze deze financiële overweging centraal te stellen, gecombineerd met de waardering in deze krant voor de Nederlandse regering en de verstrekte informatie over het terugbetalen van de opvang in Nederland, maakt het aannemelijk dat in de Vrije Pers de opvatting gold dat de regering in Nederland in al haar kilheid financiële overwegingen boven de behoefte van Indische Nederlanders stelde om een nieuwe toekomst op te bouwen, in Nederland of Indonesië. Immers, gerepatrieerden moesten eerst betalen voor de opvang in Nederland, voordat zij konden beginnen met het opbouwen van een nieuw bestaan daar.

Een tweede betekenis over het leven in Nederland komt uit de Nieuwsgier. Daarin vertelde Tjalie Robinson als gerepatrieerde over de kleinburgerlijkheid van Nederlanders en de manier waarop zij omgingen met Indische Nederlanders, die toch vooral wereldburgers

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

waren. Leven in Nederland betekende je te moeten conformeren aan die ‘kleine wetjes van fatsoen’.

De tweede betekenis die in deze krant gegeven werd aan repatriëren, was dat leven in Nederland garant stond voor een leven vol met regeltjes, wat benauwend was voor Indische Nederlanders, die vooral wereldburgers waren en behoefte hadden aan vrijheid en kosmopolitisch denken. Terugdenkend aan de brei-actie, krijgt deze vanuit deze betekenis opeens een lading van kneuterigheid en bedillerigheid.

De betekenis die in de Vrije Pers gegeven werd aan repatriëren week ook af van de Nieuwe Courant/ NSH. De Vrije Pers noemde dit niet ‘repatriëren’, maar ‘naar Nederland vertrekken’, een bewuste keuze. De enige keer dat deze krant namelijk wel voor deze benaming koos, was bij het vertrek van Commandeur van Dongen; een Nederlander.

De derde betekenis binnen dit denkkader is daarom dat naar Nederland gaan niet repatriëren was: het was ouderwets om dit te denken. Dit blijkt uit de nadruk die deze krant legde op het feit dat Van Dongen per vrachtschip naar Nederland zou vertrekken. De Nieuwe Courant maakte ook melding van het vertrek van deze inwoner van Soerabaja, maar noemde alleen de naam van het schip: de Weltevreden. Daarmee ontstaat een andere betekenis van de reis: het was niet meer dan vrachtvervoer, al die ‘soesah’ over comfort en gezelligheid was nostalgie.

Dat de Vrije Pers het ouderwets vond om Nederland als het vaderland van Indische Nederlanders te zien, bleek ook uit de redenen voor vertrek die de krant verbond aan inwoners die daadwerkelijk weggingen en de manier waarop de krant hun reis beschreef. Nederland trok weg uit Indonesië, een niet meer dan een logisch gevolg van het ontstaan van de zelfstandige staat Indonesië. Inwoners die vertrokken, deden dit om ouderwetse redenen die voor de onafhankelijkheid ook gebruikelijk waren, zoals pensioen, gezondheidsredenen of familie, maar ook het geloof dat daar wel een toekomst lag voor hun kinderen.

Een zeer opvallende betekenis in dit denkkader over de reis heeft te maken met de berichtgeving over de kopiah-kwestie. De eerste berichten over deze gebeurtenis waren nog identiek aan die in de Nieuwe Courant en vermoedelijk afkomstig van de scheepvaartmaatschappijen. In een van de laatste berichten meldde de Vrije Pers net als de Nieuwe Courant, dat de sfeer aan boord uitstekend was. Tegenover deze boodschap plaatste de Vrije Pers echter een citaat van de Indonesische minister van Arbeid. Deze verklaarde dat de kopiah nationale klederdracht was en niet zou mogen leiden tot massa-ontslagen. Deze keuze is opvallend om twee redenen.

Ten eerste is de keuze voor de minister opvallend. In een bericht in de Nieuwe Courant over de kopiah-kwestie, zou een medewerker van zijn ministerie hartelijk hebben meegelachen met de scheepvaartmaatschappij, om de wens van de Indonesische bediendes

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

zonder goedkeuring een ander hoofddeksel te dragen. Het bericht in de Vrije Pers werd drie dagen later geplaatst. Mogelijk heeft de krant naar aanleiding hiervan contact opgenomen met deze minister om haar eigen denkkader op deze kwestie te kunnen plaatsen.

Ongeacht of dit gebeurd is, de Vrije Pers koos een duidelijk andere invalshoek dan de Nieuwe Courant: de ophef over de kopiah was gedateerd, er golden in Indonesië nu andere wetten en Nederland had zich te conformeren aan de wensen en eisen van de rechtmatige autoriteit, de Indonesische regering; het personeelstekort was ontstaan door hun eigen ouderwetse opvattingen.

De vierde betekenis die binnen het denkkader van deze krant aanwezig is, is dat de krant steunde dat Nederlanders in Indonesië zich voegden naar de regels van de nieuwe, soevereine Indonesische regering.

6.5.3 *Het denkkader van de Vrije Pers: Indische Nederlanders zijn kosmopolieten*

Het denkkader van de Vrije Pers had een fundamenteel andere invalshoek. Ten eerste ging deze krant bij het Indo-Europeanenvraagstuk in op de oplossingen die de Nederlandse overheid voorstelde ter verbetering van het leven van Nederlanders in Indonesië. Zij hoefden voor hun toekomst echter niet op de Nederlandse regering te rekenen: deze was te onverschillig en had daardoor alleen maar onrealistische oplossingen, die bovendien ingegeven waren door de wens geld te besparen. Nederland had geen idee wat Indische Nederlanders nodig hadden, in tegenstelling tot de mensen van de werkvloer, van de realiteit.

Daarnaast was vertrekken naar Nederland een keuze die hoorde bij de niet-progressieve opvatting dat Indische Nederlanders nog deel uitmaakten van het rijk van de voormalige koloniale heerser. Het was een ouderwets verlangen om naar Nederland te gaan: dit was niet het vaderland van Indische Nederlanders. De reis ernaartoe was niet meer dan het vervoer van A naar B; ideeën over gezellige boottochten naar Nederland dateerden uit een grijs verleden.

Indische Nederlanders waren kosmopolieten en zouden zielsongelukkig worden in het kleine Nederland met wetjes van fatsoen. Er waren in Indonesië nieuwe tijden aangebroken, en iedereen die nog ouderwetse gedachten had over het land, of dit nu politici waren of burgers, blokkeerde zijn eigen toekomst of die van het land.

Burgers die een nieuwe toekomst op wilde bouwen, hadden weliswaar hulp nodig van de overheid, maar de overheid kon hen die niet geven, vanwege de slechte maatregelen die zij invoerde. Indische burgers waren beter af in Indonesië, omdat zij daar niet te maken hadden met die benauwende Nederland regelzucht. Dit denkkader was daarom de manier

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

waarop vernieuwende denkers, Indo-Europeaan én totok, met de veranderingen in de Indonesische samenleving wilden omgaan.

Het vaderland van Indische Nederlanders was niet perse Nederland of Indonesië: zij waren kosmopolieten en konden overal ter wereld een nieuw bestaan opbouwen voor zichzelf. Daarom heb ik dit denkkader omschreven als *Indische Nederlanders zijn kosmopolieten*.

6.6 Vertogen over de vaderlanden van Indische Nederlanders

De betekenissen in de twee denkkaders over de repatriëring hadden een aantal verschillen en overeenkomsten. Daarmee beschrijf ik in deze paragraaf welke vertogen daaraan ten grondslag lagen. Bovendien komen uit deze vergelijking twee subvertogen naar voren.

6.6.1 Wereldbeelden in de denkkaders van onderdanen en kosmopolieten

Het meest in het oog springende verschil tussen de twee denkkaders is het wereldbeeld dat eraan ten grondslag lag. Wereldbeelden, of ideologieën, bestaan zoals in hoofdstuk 2 uiteengezet is, uit waarheden, sociale relaties en het beeld van de eigen groep in die wereld.

Volgens het denkbeeld van de Nieuwe Courant waren alle Indische Nederlanders verbonden met het Koninkrijk, terwijl de Vrije Pers stelde dat zij wereldburgers waren. Onderdanen gingen terug naar het vaderland, wereldburgers gingen een nieuwe toekomst opbouwen in het land van hun keuze. Repatriëren betekende voor onderdanen thuiskomen, voor kosmopolieten was naar Nederland vertrekken synoniem aan een leven opbouwen in een benauwend landje. Dit zijn twee fundamenteel andere opvattingen over het vaderland van Indische Nederlanders. De verhouding tussen deze twee wereldbeelden is in grafiek 6.17 af te lezen.

Het eerste dat opvalt is dat deze twee vertogen in geen van de jaren 100% van de berichtgeving beslaan. Hieruit valt af te leiden dat er minstens nog één ander wereldbeeld in de kranten stond. Over deze constatering volgt meer in de volgende paragraaf.

De tweede constatering is dat in de jaren dat de repatriëring (weer) op gang gekomen was, 1951 en 1955, het wereldbeeld van de Nederlands onderdaan overheerste.

Een derde constatering is dat het denkkader van de kosmopoliet elk jaar in aandeel afnam. Ten eerste betekent dit dat in de Nieuwsgier ook berichten vanuit dit denkkader geschreven moeten zijn: de analyse van de berichten in de Vrije Pers hield op in 1953, daarna was er geen aaneengesloten archiefmateriaal meer aanwezig. Dit denkkader was dus strijdig te noemen met het denkkader van de onderdanen, aangezien het niet beperkt was tot één krant.

De meest voor de hand liggende verklaring voor de afname van het denkkader van de wereldburger komt uit de casusbeschrijving. In de jaren na de onafhankelijkheid van

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

Indonesië werd steeds duidelijker dat ook Nederlanders die mee wilden werken aan de opbouw van het land, te maken kregen met de Indonesische regering en bevolking: deze benadrukten steeds meer wat de echte kleur van het land was. Hierdoor verloren kranten, zoals in § 6.3.1 beschreven is, het optimisme waarmee zij in het begin van de onafhankelijke staat begonnen waren.

Berichten in kranten over Nederlanders die wilden werken aan de wederopbouw van Indonesië, zouden bovendien steeds minder aansluiten bij de belevingswereld van lezers. Steeds meer van hen realiseerden zich dat ook zij zich toch moesten schikken in het lot van de terugkeer naar het vaderland, als onderdaan van het Nederlands Koninkrijk.

Tussen de denkkaders zijn ook overeenkomsten. De eerste overeenkomst heeft te maken met de identiteit van Indische Nederlanders. In alle drie de kranten stonden vergelijkbare berichten over het afscheid van inwoners, maar verhoudingsgewijs plaatsten de Nieuwsgier en de Nieuwe Courant/ NSH hier meer en langere berichten over. In de Vrije Pers is twee keer een bericht aangetroffen, dat leek op denkkader van de onderdanen. In verband met het vertrek van Pa Snijders had deze krant een interview geplaatst en een verslag van het afscheid gemaakt, op dezelfde wijze als de Nieuwe Courant en Nieuwsgier deden.

Hieruit maak ik op, dat ook denkkader van de kosmopoliet gebaseerd was op de sociale, avontuurlijke doorzetters die Indische Nederlanders waren en contact hadden met alle bevolkingsgroepen. Over de identiteit waren zij het eens, maar over de toekomstmogelijkheden van deze mensen hadden zij andere opvattingen.

Een tweede overeenkomst is de mening die in beide vertogen heerste over de Nederlandse regering: die kwam haar verantwoordelijkheden niet na door staatsburgers achter te willen laten. De manier waarop burgers en media binnen deze twee denkkaders hiermee omgingen, verschilde echter.

Onderdanen vonden dat zij voorbeeldige Nederlanders waren en vonden de houding van de Nederlandse regering ten aanzien van Indische Nederlanders in Indonesië onterecht. Dit maak ik op uit het bericht namens de Koningin, die hen wel zag als onderdanen en de Nederlandse regering beschuldigde van gebrekkige hulpverlening. Kosmopolieten wilden geen oplossingen van politici, maar wilden zelf aan hun nieuwe toekomst werken.

Binnen het denkkader van de Onderdanen valt daarnaast op, dat de krant Indo-Europeanen uitzonderde en aanspoorde tot extra inspanningen om in de Nederlandse samenleving te kunnen overleven. Binnen het denkkader van de kosmopoliet is dit onderscheid niet aanwezig. De opvatting die hieraan ten grondslag ligt, heeft vermoedelijk te maken met de rol die het verleden in de vertogen speelde.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

In de Nieuwe Courant/ NSH was het verleden het bewijs voor het aanzien van Indische Nederlanders, terwijl dit in de Vrije Pers een bewijs was voor ouderwets denken. Met andere woorden, de waardering voor het verleden was voor onderdanen positief, maar voor kosmopolieten negatief. In het verleden was het algemeen bekend dat er een tweedeling was in de Indische gemeenschap, tussen de elite en de Indo-Europeanen. Het denkkader dat een positieve waardering had voor het verleden, hield deze opvatting aan, terwijl binnen het nieuwe denkkader van de kosmopoliet geen ruimte was voor dit ouderwetse onderscheid.

De relatie die in beide denkkader een kleinere rol speelt is de relatie van de Indonesische regering met Indische Nederlanders. Nederlands onderdanen gaven met enige regelmaat Indonesische hoogwaardigheidsbekleders een rol bij het afscheid van vertrekkende inwoners. Daarmee gaven zij geloofwaardigheid aan de stelling dat Indische Nederlanders met alle bevolkingsgroepen contact hadden.

Kosmopolieten verwezen naar de Indonesische regering voor de wederopbouw van het land, maar gaven ook een rol aan Indonesische hoogwaardigheidsbekleders bij afscheidsrecepties. Hun rol was daar tweeledig: aan de ene kant bewezen zij met hun aanwezigheid dat Nederlanders contact hadden met alle bevolkingsgroepen. Aan de andere kant bewees de relatie tussen mensen op de werkvloer dat zij ongeacht hun etnische achtergrond goed met elkaar konden samenwerken – in tegenstelling tot de politiek.

Het grote bereik van het denkkader van de Nieuwe Courant en dat van de Vrije Pers doet mij de conclusie trekken dat deze de twee grote vertogen vormden over de repatriëring. In § 6.6.3 zal ik deze conclusie toetsen, samen met de laatste twee vertogen, die in de volgende paragraaf aan de orde komen. Aan het begin van deze paragraaf is namelijk geconstateerd dat er minimaal nog één ander denkkader in de berichten over de repatriëring moest zijn.

6.6.2 *De Nederlandse regering en het IEV: Indo-Europeanen horen niet in Nederland*

De betekenisverlener die naast burgers een dominante rol speelde, was de Staat; de Nederlandse regering, het parlement, rechters, politie, krijgsmacht en staatshoofd. De onderwerpen waar deze partij betekenis aan verleende, staan in grafiek 6.18. De betekenis die hierbij ontstond, is afkomstig uit een vertoog dat ondergeschikt was aan de denkkaders van de kranten: dat van de Nederlandse regering. Aangezien de Nederlandse regering vooral domineerde als primaire betekenisverlener in het Indo-Europeanenvraagstuk, is alleen dit onderwerp onderzocht voor het subvertoog.

In de casus is geconstateerd dat binnen het heersende vertoog in Nederland de opvatting bestond dat Indo-Europeanen weliswaar het recht hadden om te repatriëren, maar er niet perse thuishoorden (§ 4.7.6). Dit is terug te lezen in een uitspraak die slechts één keer in de krant stond: voor hen was Nederland een onbekende maatschappij, net zo vreemd als

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

bijvoorbeeld Canada dat was voor Nederlanders (Vrije Pers, 24 november 1953, § 5.5.1). Nederlanders waren inderdaad geen Canadezen, en aangezien deze parallel getrokken werd voor de vraag of Indo-Europeanen naar Nederland mochten komen, betekende deze vergelijking dat de Nederlandse regering Indo-Europeanen niet zag als Nederlanders, maar als burgers van een andere staat. Gezien de mate waarin dit afwijkt van de vertogen van onderdanen en kosmopolieten, is het aannemelijk dat dit vertoog in de kranten in Indonesië een subvertoog over de repatriëring was.

Het was gebaseerd op de opvatting dat Indo-Europeanen in wezen geen Nederlanders waren. De praktijk met gerepatriëerden had dit bewezen: zij kwamen in Nederland in grote maatschappelijke problemen. Dit was ook de conclusie van het door de commissie-Werner opgestelde rapport (§ 4.4): er was een groep van circa 77.000 inwoners van Indonesië, die beschouwd konden worden als Oosterse Nederlanders. Zij hoorden 'wat betreft economische, sociale en culturele inpassing zeker niet in Nederland' (Meijer 2004:335). Het was verstandig hen in Indonesië te houden, totdat de mogelijkheid bestond dat zij warga negara konden worden. Deze "Oosterse Nederlanders" waren volgens de Nederlandse regering dus Indonesiërs en, zoals in § 4.7.7 geconstateerd is, waren in dit wereldbeeld Indonesiërs anders dan Nederlanders, sterker nog: zij waren het tegenovergestelde van Nederlanders.

Dat dit wereldbeeld politiek en maatschappelijk gevoelig lag, blijkt uit de omfloerste woordkeuze binnen dit subvertoog. Het ging om 'in Indonesië gewortelden' en 'onthemden', niet om Indo-Europeanen die het in Indonesië maatschappelijk gezien niet makkelijk hadden. Daarnaast stond in de kranten nergens een verwijzing van regeringszijde aan het rapport-Werner. De enige keer dat hieraan gerefereerd werd, was bij monde van een van de opposanten van de regering: Kamerlid en dominee Van Iterson, die zo verguisd werd door de Vrije Pers (§ 5.5.1, Vrije Pers 20 november 1953).

Het sterkste argument voor de politieke gevoeligheid van het wereldbeeld dat aan het vertoog van de Nederlandse regering ten grondslag ligt, is de motivatie voor het besluit. De regering stelde dat zij deze Indo-Europeanen tegen zichzelf beschermde en presenteerde het besluit dus als zijnde in het belang van deze groep, terwijl gebaseerd was op de eigen belangen van Nederland. Het land was in wederopbouw en moest daarvoor al alle zeilen bijzetten: een groep armoedige Indo's zou dit proces alleen maar vertragen.

In latere jaren, toen de mogelijkheid om op regeringsvoorschot te repatriëren weer versoepeld werd, bleef de kern van dit vertoog bestaan. Met name 'steuntrekkers', Indo-Europeanen dus, moesten zich goed voorbereiden op hun toekomst in Nederland (§ 5.5.2, Nieuw Soerabajasch Handelsblad, 15 april 1955). De discussie in 1957 in de Tweede Kamer, wederom naar aanleiding van de begroting van het ministerie van Maatschappelijk Werk, toont dit aan. Nederlanders uit Indonesië dienden zich te assimileren (§ 5.5.2, Nieuwsgier, 22

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

november 1957). Wat veranderd was, was de politieke bewegingsvrijheid van de overheid. Deze realiseerde zich dat het niet langer mogelijk was om te stellen dat het in het belang van ‘bepaalde Indische Nederlanders’ was om in Indonesië te blijven.

De hardnekkigheid van dit wereldbeeld verklaar ik aan de hand van twee factoren. Ten eerste was het, zoals uit het literatuur- en krantenonderzoek van Cottaar & Willems bleek (§ 4.6), een wereldbeeld dat in Nederland zich flink geworteld had in de samenleving. Het was een gangbare opvatting dat Indo’s het tegenovergestelde waren van Nederlanders. Daarnaast is het mijn vermoeden dat de nationaliteitskwestie in combinatie met de politieke verhoudingen tussen Nederland en Indonesië, aanleiding was voor het persisteren van deze opvatting. Indonesië had bij de RTC-onderhandelingen aangegeven dat het Indo-Europeanen beschouwde als Indonesische staatsburgers. Daarnaast had Indonesië eenzijdig de Nederlands-Indonesische Unie opgezegd en Nederlandse bedrijven genationaliseerd en daarmee een flink deel van de Nederlandse investeringen teniet gedaan. Dit was juist het belangrijkste uitgangspunt van de Nederlandse regering in de politiek met Indonesië (§ 4.7.2).

Deze gebeurtenissen en ontwikkelingen zouden ertoe hebben kunnen geleid dat Indo-Europeanen voor de Nederlandse regering representanten van het verlies van Indië geworden waren: hun echte moederland had de financiële zekerheden van Nederland aangetast door eerst onafhankelijkheid te eisen en daarna Nederlandse investeringen te confisqueren. Nu zouden deze ‘ontheemden’ ook nog eens in Nederland voor problemen zorgen. Dit zou de echte oorzaak kunnen zijn voor de moeite die de Nederlandse regering had met het opnemen van al hun Indische staatsburgers.

In de berichten over het Indo-Europeanenvraagstuk is één bericht nog niet in een vertoog te plaatsen: het interview van de IEV-voorzitter (§ 5.5.1, Nieuw Soerabajasch Handelsblad 26 november 1953). Het uitgangspunt in dit interview sloot namelijk aan bij de opvatting van de Nederlandse regering, maar kwam van een andere betekenisverlener: een belangenbehartiger van Indo-Europeanen die zelf warga negara geworden was.

Zijn standpunt week af van het vertoog van de onderdanen, doordat hij wél expliciet sprak over Indo’s en de Indo-jeugd. Het week ook af van het vertoog van de kosmopolieten, want hij ging ervan uit dat de toekomst van Indo’s in Indonesië lag, en niet in welk land dan ook. Om deze redenen is dit interview te beschouwen als een uiting van een subvertoog dat weinig gehoor kreeg in de kranten: Indo-Europeanen hadden alleen een kans in Indonesië.

6.6.3 *Toetsing van de conclusies over de vertogen*

In de voorgaande paragrafen zijn vier vertogen beschreven die dominant, strijdig of ondergeschikt waren. Dat deze verhoudingen inderdaad kloppen, blijkt uit de analyse van

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

relatie tussen de betekenissen binnen berichten en kenmerken van de verschillende vertogen. In een bericht konden meerdere betekenissen aanwezig zijn, doordat verschillende betekenisverleners uitspraken deden.

In grafiek 6.19 is in kaart gebracht welk aandeel deze vertogen kregen in de sociale constructie van de werkelijkheid van de repatriëring. Hieruit blijkt dat het vertoog van de onderdanen die terugkeerden naar het vaderland dominant was. Meer dan de helft van de betekenissen die aan de repatriëring gegeven werden, had de strekking dat het ging om Nederlands onderdanen die teruggingen naar hun vaderland.

De betekenis van kosmopolieten die waar dan ook een nieuwe toekomst op konden bouwen, nam bijna een derde van de betekenisverlening in. De betekenis die in Nederland circuleerde, dat er ongewenste burgers naar Nederland kwamen, was slechts in iets meer dan een tiende van de algehele betekenisverlening aanwezig. Het perspectief van de IEV-voorzitter nam geen plek van betekenis in.

6.7 Ideologische opvattingen: wereldbeelden

In de berichtgeving over de repatriëring waren dus een dominant vertoog, een strijdig vertoog en twee subvertogen aanwezig. In deze paragraaf definieer ik de wereldbeelden van deze vertogen, hun onderlinge samenhang en de sociale ongelijkheden die hier onderdeel van uitmaakten.

6.7.1 Wereldbeelden

Het dominante vertoog gaf uiting aan opvattingen van de Indische elite. Zij, Indische Nederlanders, waren onderdanen van het Koninkrijk der Nederlanden. Zij hadden een belangrijke rol gespeeld in de opbouw van dit Rijk en voelden zich met Nederland verbonden. In dit Rijk genoten zij sociaal aanzien. De relatie met de Nederlandse regering was niet altijd positief, in tegenstelling tot die met de Koningin, maar politici waren dan ook verderfelijk: zij hadden Indië ingeleverd aan een collaborateur, Soekarno. Indische Nederlanders waren, gezien hun sociale positie en karakter, vanzelfsprekend in staat hun leven in Nederland voort te zetten.

Het voorbeeld waar zij zich naar richtten, was de Koningin en de Krijgsmacht. Dat waren de twee machtspartijen in de samenleving die vertegenwoordigers waren van de oude Indische maatschappij en wisten dat bij verbondenheid loyaliteit hoorde, waar niet van afgeweken kon worden. Zij gingen ervan uit dat zij zich gemakkelijk konden aanpassen aan het leven in Nederland. Alleen het gedrag van Indo-Europeanen zou het aanzien van Indische Nederlanders in Nederland kunnen problematiseren. Dit vertoog is dan ook samen te vatten als het wereldbeeld van de *Verbonden Onderdanen*.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

Het strijdige vertoog gaf uiting aan opvattingen van leden van de Indische gemeenschap³⁰, die zich niet wilden aanpassen aan de opvattingen van de Nederlandse én Indonesische regering. Zij stonden als het ware tussen het wereldbeeld van het dominante vertoog en de twee subvertogen in, doordat zij stelden dat Indische Nederlanders een nieuw leven konden beginnen in welk land dan ook, al gaven zij er wel de voorkeur aan om in Indonesië een toekomst op te bouwen. Zij waren niet verbonden aan de twee landen uit hun verleden en verwezen voor verworvenheden naar het recente verleden en de bijdrage die acties daaruit hadden aan de opbouw van deze nieuwe toekomst. Het wereldbeeld van dit vertoog noem ik daarom dat van de *Onafhankelijke Kosmopolieten*.

Het subvertoog gaf uiting aan opvattingen van de Nederlandse samenleving. Indische Nederlanders hadden het recht naar Nederland te komen, maar zij hoorden er eigenlijk niet thuis, want zij waren geen echte Nederlanders. Met name Indo-Europeanen die niet tot de sociale elite behoorden, zorgden voor problemen. Toen de situatie in Indonesië in 1957 onhoudbaar werd, maakte de Nederlandse regering zich zorgen over de assimilatie van deze groep, want het was inmiddels een voldongen feit dat zij naar Nederland zouden komen. De regering bracht haar opvattingen echter vanuit de invalshoek, dat zij handelden in het belang van Indo-Europeanen: zij beschermden hen tegen zichzelf. Om die reden heb ik het wereldbeeld van dit subvertoog benoemd tot *Bevoogdende Hollanders*.

Het laatste subvertoog bestond uit opvattingen van Indo-Europeanen die alleen geloofden in een toekomst in Indonesië. In Nederland, het vroegere vaderland, zouden zij geen enkele kans hebben en als zij daarheen gingen, was dat puur uit sentimentele overwegingen, niet op basis van redelijkheid. Zij hadden geen plek in die samenleving. Indische Nederlanders die opriepen hen toe te laten in Nederland, deden dit vanuit rancune tegen Indonesië om de vorming van de Indonesische staat te saboteren: zij wilden hen ook deze verweesde staatsburgers afnemen. Deze groep richtte zich naar de opvattingen van de Indonesische regering, die Nederlanders ook verdacht van sabotage van de Indonesische staat. Om die redenen heb ik dit tweede subvertoog gedefinieerd als opvattingen van *Wezen van Holland*.

³⁰ Van twee journalisten, waarvan elementen van dit wereldbeeld in hun berichten terugkwamen, kan ik met zekerheid zeggen dat zij Indo-Europees waren: de hoofdredactrice van de Vrije Pers, Führi-Mierop, en de gerepatrieerde Tjalie Robinson. Alleen van deze twee is hun achtergrond mij bekend, van de andere journalisten weet ik dit niet. Om deze reden durf ik geen uitspraken te doen over de sociaal-culturele achtergrond van Indische Nederlanders die zichzelf zagen als Onafhankelijke Kosmopolieten.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

6.7.2 *Samenhang van wereldbeelden*

In grafiek 6.20 zijn deze vier wereldbeelden weergegeven en de samenhang die zij hadden. Binnen berichten waarin het wereldbeeld van de Verbonden Onderdanen domineerde, had bijna een kwart een betekenis die gerelateerd was aan Onafhankelijke Kosmopolieten. Binnen berichten waarin de repatriëring beschouwd werd vanuit het standpunt van Onafhankelijke Kosmopolieten, was het aandeel van de Verbonden Onderdanen zelfs 38%. Dit betekent dat de wereldbeelden raakvlakken met elkaar hadden.

Uit de constatering dat Verbonden Onderdanen een grotere rol hadden in het wereldbeeld van de Onafhankelijke Kosmopolieten dan andersom, trek ik de conclusie dat het kosmopolitische wereldbeeld voortgekomen is uit het wereldbeeld van de Verbonden Onderdanen, maar een andere richting opgegaan is. Met andere woorden, mensen die zichzelf zagen als Verbonden Onderdanen herkenden minder van zichzelf in opvattingen van Onafhankelijke Kosmopolieten dan andersom.

Ditzelfde patroon is terug te vinden, zij het in mindere mate, bij Bevoogdende Hollanders. Het aandeel Verbonden Onderdanen is daar groter dan Onafhankelijke Kosmopolieten, waaruit ik de conclusie trek, dat het dominante vertoog meer raakvlakken had met het Nederlandse wereldbeeld dan het strijdige vertoog dat had met het Nederlandse vertoog. Dit betekent dat het Indische wereldbeeld voortkwam uit het Nederlandse, en daar minder strijdig mee was dan het kosmopolitische. De Indische elite herkende zich dus meer in de Nederlandse denkbeelden dan de onafhankelijke kosmopolieten.

Volgens deze redenering kon de IEV-voorzitter zich in alle denkbeelden herkennen, maar herkende aanhangers van andere wereldbeelden zich veel minder in die van hem: het aandeel van de vier vertogen was bij deze betekenis even groot. Het is niet zo dat ik slechts één bericht op dit wereldbeeld gecodeerd heb, in meer berichten waren elementen van zijn opvatting aanwezig.

Een laatste conclusie die ik verbind aan de analyse van de samenhang van de wereldbeelden, is dat de Onafhankelijke Kosmopolieten het meeste tussen de Bevoogdende Hollanders en Verbonden Onderdanen instonden. Dit maak ik op uit het feit dat in grafiek 6.20 blijkt dat hun opvattingen in vrijwel gelijke mate in andere wereldbeelden aanwezig waren. Dit bevestigt hun onafhankelijke karakter.

Deze abstracte conclusies worden duidelijker door de wereldbeelden te koppelen aan de gebeurtenissen die plaatsvonden tijdens de repatriëring. Zo worden de raakvlakken en tegenstellingen scherper.

In grafiek 6.21 zijn deze relaties weergegeven. De gebeurtenis die domineerde, was de repatriëring van inwoners. Het wereldbeeld dat met 69% daarbinnen domineerde, was dat

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

van de Verbonden Onderdanen. Op dit punt waren de opvattingen vanuit het wereldbeeld van de Onafhankelijke Kosmopolieten dus minder strijdig. Met andere woorden: Verbonden Onderdanen en Onafhankelijke Kosmopolieten hadden relatief veel overeenkomsten in hun opvattingen over het vertrek van inwoners. Aangezien de dominante betekenis hiervan was, dat Indische gemeenschappen hun verbondenheid verloren, trek ik de conclusie dat de twee groepen in de samenleving hier beide bij benadering vergelijkbare opvattingen over hadden.

Over de reis naar Nederland waren zij het minder met elkaar eens. Opvattingen van Onafhankelijke Kosmopolieten hadden daar een aandeel van 41% in, terwijl Verbonden Onderdanen nog wel domineerden, maar slechts met 59%. Het gelijkere aandeel dan bij het vertrek van inwoners, doet mij de conclusie trekken dat dit het eerste punt van strijd tussen deze twee wereldbeelden was: de beleving van de reis naar Nederland. Dit komt ook overeen met de beschrijvingen van de twee vertogen in dit hoofdstuk (§ 6.6). Voor de Onafhankelijke Kosmopolieten was de reis naar Nederland te vergelijken met goederenvervoer, voor de Verbonden Onderdanen een gezellige en comfortabele ervaring.

Het tweede punt van strijd tussen deze wereldbeelden is zichtbaar bij het leven van gerepatrieerden in Nederland. Vier van de tien berichten hadden een betekenis die door de Onafhankelijke Kosmopolieten ingegeven was. Dit was het tweede punt van strijd. Onafhankelijke Kosmopolieten zagen het leven in Nederland als benauwend, Verbonden Onderdanen als thuishomen.

De discussie over het Indo-Europeanenvraagstuk vormde het derde onderwerp waarover deze twee het niet eens waren. Dit is af te lezen aan het lagere percentage van de denkbeelden van Onafhankelijke Kosmopolieten dan van Verbonden Onderdanen; zij herkenden zich bijna de helft minder in de uitspraken van de overheid over Indo-Europeanen dan de Verbonden Onderdanen. Aanhangers van het Indische elitegedachtegoed wezen net als de Nederlandse overheid de Indo-Europeanen aan als probleemgroep, terwijl de Onafhankelijke Kosmopolieten een heel andere invalshoek hanteerden: zij keken niet naar de probleemgroep, maar benadrukten juist de sociale gelijkheid van Indische Nederlanders met Indonesiërs, vanuit de wens het land op te bouwen.

Het lijkt onwaarschijnlijk dat deze twee wereldbeelden op het gebied van het leven van Nederlanders in Indonesië minder strijdig met elkaar waren dan bijvoorbeeld over de reis en het leven in Nederland. Dit is te verklaren doordat hun probleemanalyse van de situatie daar wel overeenkwam: Nederlanders in Indonesië hadden het niet makkelijk. De oplossing die Onafhankelijke Kosmopolieten hiervoor voor ogen hadden, was echter anders dan die van de Verbonden Onderdanen, zoals eerder al geconstateerd is. Onafhankelijke Kosmopolieten wilden daar in Indonesië verandering in brengen en anders naar een ander land emigreren, terwijl Verbonden Onderdanen naar Nederland wilden terugkeren.

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

Tot slot, opvattingen van de Wezen van Holland waren alleen aanwezig in berichten over het Indo-Europeanenvraagstuk. Zij weken weinig af van de opvattingen van de Nederlandse overheid, omdat zij in feite hetzelfde dachten: wij Indo-Europeanen hebben geen toekomst in Nederland.

De vier wereldbeelden hadden in feite alle vier een visie op de vraag die ten grondslag lag aan de manier waarop Indische Nederlanders de repatriëring ervoeren: wat is het ware vaderland van de Indische Nederlanders? Onafhankelijke Kosmopolieten stelden dat dat elk land kon zijn, terwijl Verbonden Onderdanen ervan overtuigd waren dat Nederland het vaderland was. Bevoogdende Hollanders en Wezen van Holland geloofden daar niet meer in en bleven, ook na de hernieuwde repatriëringmogelijkheden, van mening dat één groep Indische Nederlanders een ander vaderland had: Indo-Europeanen hoorden thuis in Indonesië.

6.7.3 *Wereldbeelden in de kranten*

De wereldbeelden die in de vorige paragraaf beschreven en geanalyseerd zijn, waren in ongelijke mate aanwezig in de Nieuwe Courant/ NSH, de Vrije Pers en de Nieuwsgier. Dit betekent dat deze kranten hun eigen voorkeuren hadden in de betekenis die zij verleenden aan de repatriëring. Dit is niet verwonderlijk, omdat al uit de verhalen over de repatriëring (H 5) en de analyse van de vertogen (§ 6.2) bleek dat kranten duidelijk andere invalshoeken hadden.

In deze laatste analyse, namelijk de aanwezigheid van de wereldbeelden in de edities van de onderzochte kranten, trek ik conclusies over de profielen van deze drie kranten en de rol die zij hebben gespeeld in de betekenisverlening aan de repatriëring. Deze analyse is weergegeven in grafiek 6.22 en laat zien dat de Nieuwe Courant/ NSH en de Nieuwsgier gebeurtenissen binnen de repatriëring vooral beschreven vanuit opvattingen van Verbonden Onderdanen. De Vrije Pers had een voorkeur voor de invalshoek van Onafhankelijke Kosmopolieten, die met name bleek uit de redactionele (hoofd-) commentaren en was daarnaast de enige krant waarin alle vier de wereldbeelden tot uiting kwamen.

Een opvallende conclusie lijkt het, want het bericht van de IEV-voorman stond in het Nieuw Soerabajasch Handelsblad. Deze is te verklaren vanuit de eerdere constatering (§ 6.3.3) dat Verbonden Onderdanen vonden dat Indo-Europeanen voor problemen konden zorgen voor hun opname in de Nederlandse samenleving. Zijn wereldbeeld sloot kennelijk dermate aan bij dat van de Nederlandse regering en dat van de sociale elite, dat het wonderlijk genoeg wegviel in deze opvattingen. Blijkbaar vond deze groep, en het Nieuw Soerabajasch Handelsblad, tussen de regels door ook dat Indo-Europeanen beter in Indonesië konden

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

blijven. Deze conclusie sluit aan bij de eerdere constatering dat Verbonden Onderdanen vooral leden van de sociale elite waren, die neerkeken op Indo-Europeanen.

In de loop der jaren bleven deze drie kranten dezelfde voorkeuren vertonen. De invloed van de actualiteit bleek echter van invloed op de wereldbeelden die in de kranten stonden, zoals uit de analyse van de wereldbeelden in de zes edities duidelijk is geworden. Deze analyse is weergegeven in grafiek 6.23. In de Nieuwe Courant/ NSH waren de opvattingen van Verbonden Onderdanen alle jaren overheersend, maar in 1953, onder invloed van de discussie in Nederland, minder dan in 1951 en 1955.

In de Vrije Pers is de invloed van de actualiteit nog sterker. Stonden in 1951 vooral opvattingen van Onafhankelijke Kosmopolieten in de berichten en in mindere mate die van Verbonden Onderdanen, in 1953 waren de geluiden van Onafhankelijke Kosmopolieten minder te horen en die van Bevoogdende Hollanders juist meer. Het aandeel van de Verbonden Onderdanen was in deze twee jaren vrijwel gelijk.

In de Nieuwsgier tot slot, is de invloed van de actualiteit overduidelijk. In 1955, het jaar waarin de repatriëring weer op gang gekomen was, streden Onafhankelijke Kosmopolieten en Verbonden Onderdanen om de dominante betekenis van deze gebeurtenis. In 1957 was het geluid van de Onafhankelijke Kosmopolieten niet meer in de kranten terug te lezen en waren Verbonden Onderdanen en Bevoogdende Hollanders de enige die nog invloed hadden op de betekenisverlening aan de repatriëring. Dit is opmerkelijk, omdat de krant toen overgenomen was door Indonesiërs en het aannemelijker zou zijn dat dit geluid juist in deze krant te vinden zou zijn. Wellicht verandert deze conclusie als in een vervolgonderzoek meer berichten uit deze krant geanalyseerd zouden worden.

6.8 Conclusie: sociale ongelijkheden in de werelden van Indische Nederlanders

Uit de voorgaande paragrafen is duidelijk op te maken welke sociale ongelijkheden en gelijkheden in de wereldbeelden aanwezig waren.

Verbonden Onderdanen benadrukten de sociale gelijkheid van Indische Nederlanders en binnen die groep de sociale ongelijkheid van Indo-Europeanen. Indische Nederlanders waren gelijk aan Nederlanders. Dit bleek uit de vreugde van Koningin Juliana uit hun terugkeer naar het vaderland, uit de denkbeelden over de reis, het aanstaande leven van vertrekkende inwoners en uit hun eigen karakter dat voornaam en sociaal was. Zij zagen Nederlanders dus ook als zodanig: voornaam en sociaal. Indo-Europeanen waren weliswaar officieel Nederlanders, maar kenden het land zelf niet en moesten dus extra hun best doen zich te assimileren. De intentie van deze Verbonden Onderdanen was Indo-Europeanen aan te sporen zich als Nederlanders te gedragen. De tweede intentie is dat zij elkaar het gevoel

H 6 – VADERLANDEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS

wilden geven dat zij een goede toekomst tegemoet gingen, gebaseerd op hun karakter en bijdrage aan de opbouw van Nederlands-Indië.

Onafhankelijke Kosmopolieten hadden weliswaar hetzelfde positieve beeld van het karakter van Indische Nederlanders, maar benadrukten vooral hun onafhankelijkheid van Nederland als vaderland. Nederland moest middelen verschaffen voor hun toekomst, maar hoefde zich geen zorgen te maken dat Indische Nederlanders vrijwillig naar Nederland zoudenkomen. Liever stonden zij aan zij met de Indonesiërs om het land op te bouwen. Dit blijkt vooral uit de discussie over het Indo-Europeanenvraagstuk en de kopiahkwestie. Onafhankelijke Kosmopolieten stelden bewust de sociale gelijkheid tussen Indische Nederlanders en Indonesiërs centraal in hun wereldbeeld.

Bevoogdende Hollanders gaven omfloerst aan dat bepaalde Indische Nederlanders geen Nederlanders waren. Zij vermeden hierbij de term Indo-Europeanen en stelden dat het in hun belang was een toekomst op te bouwen in Indonesië toen dat nog mogelijk was. Nadat deze mogelijkheid weggevallen was, eisten de Bevoogdende Hollanders dat Indische Nederlanders zich goed zouden voorbereiden op hun komst naar Nederland, zodat zij probleemloos konden assimileren. De sociale ongelijkheid die zij propageerden, was die van de Indo-Europeanen op basis van hun onbekendheid met Nederland.

Wezen van Holland bevestigden tot slot paradoxaal genoeg de sociale ongelijkheid van Indo-Europeanen, door te stellen dat er voor hen geen plek was in de Nederlandse samenleving. Zij hadden geen positieve motivatie om in Indonesië te blijven, maar brachten alleen argumenten naar voren om niet naar Nederland te gaan.

Het enige wereldbeeld dat de sociale werkelijkheid van Indische Nederlanders in positieve zin wilde veranderen was dat van de Onafhankelijke Kosmopolieten. Uitgerekend dat wereldbeeld nam in aanwezigheid af in de kranten. Gezien de politieke ontwikkelingen in Indonesië is dit niet verbazingwekkend. Vernieuwing door Nederlanders in Indonesië was steeds minder gewenst en werd zelfs gewantrouwd. Het vuur van vernieuwing van de Onafhankelijke Kosmopolieten werd langzaam maar zeker geblust door de ware kleur van Indonesië en Indische Nederlanders zouden als Verbonden Onderdanen huistoe moeten naar het land van de Bevoogdende Hollanders.

7 OPVATTINGEN IN KRANTEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS IN INDONESIAË OVER DE REPATRIËRING

7.1 Inleiding

De centrale vraag van dit onderzoek is geweest *Welke opvattingen over de repatriëring waren tussen 1950 en 1958 gangbaar in de samenleving van Indische Nederlanders in Indonesië, uitgaande van de perspectieven en vertogen die zijn af te leiden uit relevante krantenartikelen in De Vrije Pers, De Nieuwsgier en De Nieuwe Courant/ Nieuw Soerabajasch Handelsblad?* In dit laatste hoofdstuk staan de onderzoeksresultaten opgesomd en geanalyseerd.

Deze vraag bestaat uit de aanname dat in krantenberichten over de repatriëring perspectieven staan over gebeurtenissen in de werkelijkheid, die uiting geven aan vertogen van Indische Nederlanders in Indonesië, waaraan ideologische opvattingen over die samenleving ten grondslag liggen. Deze aanname is gebaseerd op de theoretische begrippen in hoofdstuk 2 over de constructie van de sociale werkelijkheid en is onderzocht zoals in hoofdstuk 3 beschreven is.

Op basis van een literatuurstudie is in hoofdstuk 4 de historische context van de jaren 1950 – 1958 geschetst, waarbinnen de repatriëring plaatsvond. Daarnaast is in dat hoofdstuk een discursieve analyse gemaakt van de in de literatuur aangetroffen denkbeelden in Nederland. In hoofdstuk 5 zijn de relevante krantenartikelen onderzocht op taalgebruik en kenmerken die aan het object de repatriëring verleend werden, zodat in hoofdstuk 6 de perspectieven, denkkaders, vertogen en opvattingen over de werkelijkheid geanalyseerd konden worden.

Het doel van dit onderzoek is geweest om een waardevolle bijdrage te leveren aan de kennis over de cultuur van Indische Nederlanders en hun kranten na de onafhankelijkheid van Indonesië. Het is nu aan de lezer om te beoordelen of dit gerealiseerd is.

7.2 Perspectieven en denkkaders over de repatriëring

Uit de analyse in hoofdstuk 2 van theorieën over vertogen binnen de sociale constructie van de werkelijkheid blijkt dat een perspectief (frame) op te vatten is als de invalshoek die in het uiteindelijke krantenbericht staat. De in deze thesis gehanteerde definitie van een perspectief is, dat het het centraal organiserend principe is in een krantenbericht en ervoor zorgt dat bepaalde elementen uit de werkelijkheid gepresenteerd worden als een samenhangend en aannemelijk geheel van problemen van en oplossingen voor gebeurtenissen uit diezelfde werkelijkheid. Met andere woorden: dit principe zorgt ervoor dat een bepaalde gebeurtenis in

de krant staat en op een bepaalde manier beschreven is, zodat lezers de gebeurtenis kunnen begrijpen in de context van hun eigen werkelijkheid.

Perspectieven komen voort uit denkkaders (schema's) van journalisten die voor die krant schreven. Uit de analyse van publicaties over framing is geconcludeerd, dat een denkkader op te vatten is als een denkproces dat zich in het hoofd van journalisten heeft afgespeeld voordat zij een gebeurtenis in de krant plaatsten, en dat tijdens het beschrijven van die gebeurtenis voor de totstandkoming van het perspectief heeft gezorgd.

Dit denkkader komt voort uit de cultuur waar de krant deel van uitmaakte en uit ontwikkelingen die van invloed waren op haar productieproces. Een denkkader uit zich in perspectieven door het gebruik van taal in de brede zin het woord, omdat dit het middel is waarmee een krant culturele denkbeelden kan overdragen. Door te onderzoeken hoe een gebeurtenis die in verband stond met de repatriëring, gedurende langere tijd in meerdere kranten stond, is het mogelijk geweest patronen te beschrijven die voorkwamen in het gebruik van culturele denkbeelden om aan gebeurtenissen in de werkelijkheid van Indische Nederlanders betekenis te verlenen.

Uit de taal die in hoofdstuk 5 uit de krantenberichten is geanalyseerd, is geconcludeerd dat er twee beelden circuleerden, waarvan er één dominant was. Deze hield in dat repatriëren naar Nederland betekende dat de Indische gemeenschappen in Indonesië hun verbondenheid verloren. In Indonesië blijven bood geen enkel perspectief. De reis naar Nederland was aangenaam, doordat mensen weer terugkeerden naar hun vaderland. Dat Nederland hun vaderland was, was duidelijk, de Koningin zag hen niet voor niets als onderdanen die eindelijk weer 'naar huis' konden komen. Assimileren was vanzelfsprekend: Indische Nederlanders en Nederland hoorden nou eenmaal bij elkaar.

Perspectieven hebben volgens Cottle et al acht kenmerken en drie hiervan zijn voor de beschrijving daarvan als indicatoren gebruikt: thema's, issues en betekenisverleners. Denkkaders zijn in hoofdstuk 6 onderzocht op taal in de brede zin van het woord (foto's, woordkeuze en grapjes, maar ook weglatingen bijvoorbeeld) en in mindere mate op ontwikkelingen die van invloed waren op het productieproces, vanwege de beperkte beschikbaarheid van publicaties daarover.

Na de analyse van de perspectieven zijn vier invalshoeken aangewezen die in de analyse uit hoofdstuk 5 over de repatriëring aangetroffen zijn. Deze zijn in hoofdstuk 6 gebruikt om te komen tot de denkkaders van de kranten en daarmee de culturele denkbeelden te achterhalen die zij aanwezig zagen in hun samenleving.

Indische Nederlanders in Indonesië interpreteerden gebeurtenissen die te maken hadden met het vertrek van inwoners naar Nederland vooral vanuit hun dagelijks leven. Het denkbeeld dat hierbij centraal stond, was dat Nederlands onderdanen terugkeerden naar het

vaderland. Om die reden was de bootreis naar een aangename ervaring. Daarnaast was deze gebeurtenis voor hen van invloed op hun toekomst: Indische gemeenschappen in Indonesië verloren hun verbondenheid. Dit denkkader was vooral in de Nieuwe Courant/ NSH aanwezig.

De staat gaf betekenis aan onderwerpen die te maken hadden met de toekomst van Indische Nederlanders in Nederland en Indonesië, maar deze betekenis werd alleen overgenomen door kranten, wanneer deze inhield dat Indische Nederlanders op goede opvang konden rekenen in Nederland. Het denkkader van kranten was namelijk dat onderdanen in het vaderland tot rust konden komen en was regelmatig in de Nieuwe Courant/ NSH te vinden.

Boodschappen van de Nederlandse regering die hier niet mee overeenkwamen, werden overwegend afgedaan als komend van een kille en koele overheid die niet de moeite nam noch het vermogen had om te weten wat hun onderdanen in Indonesië echt nodig hadden om een toekomst op te bouwen. Boodschappen die hier wel mee overeenkwamen, werden alsnog in het perspectief van een op geld beluste regering geplaatst. De krant waarin deze betekenis overheerste, was de Vrije Pers.

7.3 Sociale ongelijkheden in vertogen en wereldbeelden

In hoofdstuk 2 is de definitie van het vertoog uit de kritische vertooganalyse gecombineerd met de gekozen definitie van een vertoog binnen de cultuurwetenschappen. Deze combinatie is gemaakt, omdat de kritische vertooganalyse en de cultuurwetenschappen in veel opzichten bij elkaar aansloten, maar op drie punten alleen gecombineerd tot het antwoord op mijn onderzoeksvraag konden leiden.

De cultuurwetenschappen boden meer handvatten dan de kritische vertooganalyse om de structuur van een vertoog te analyseren en de invloeden op het productieproces van kranten te onderzoeken, de kritische vertooganalyse bood de mogelijkheid opvattingen te onderzoeken op sociale ongelijkheden. De combinatie van deze drie uitgangspunten was voor dit onderzoek van belang, omdat de werkelijkheid van de kranten in Indonesië radicaal veranderd was.

Opereerden zij voor de oorlog nog in een samenleving waar de Nederlandse koloniale heerser de macht had, na de onafhankelijkheid waren de Indonesiërs de machthebbers geworden en had Nederland de aftocht moeten blazen. Hierdoor was een politiek gevoelige situatie ontstaan, waarin het benadrukken van sociale ongelijkheden door Nederlandstalige kranten anders zou moeten verlopen dan voor de oorlog én voor de onafhankelijkheid.

Deze gevoeligheid had te maken met het in hoofdstuk 2 en 4 beschreven oriëntalistische denken. In de nieuwe republiek Indonesië was dit niet meer het algemeen geaccepteerde wereldbeeld: de meerderheid in de samenleving vond het niet langer vanzelfsprekend om Oosterse volken te beschouwen als ondergeschikt aan de Nederlanders. Uit de historische verdieping (bijlage 3.2) is gebleken dat deze meerderheid al langer deze mening toegedaan was, te oordelen naar het opvlammende nationalisme, maar pas na de onafhankelijkheid werd hun stem de stem van de machtshebber.

De mensen die tot aan de onafhankelijkheid nog als oriëntalist tegen de inlanders hadden aangekeken, konden deze denkbeelden niet allemaal opeens loslaten. Dit blijkt wel uit de hardnekkigheid van de denkbeelden over Indische Nederlanders in Nederland en uit de theorie over vertogen: opvattingen verdwijnen niet plotseling, maar gaan geleidelijk ten onder in een strijd met andere opvattingen om het heersende wereldbeeld.

Vanwege deze waarschijnlijke strijdigheid over sociale ongelijkheden in een samenleving die vol politieke spanningen zat, was het van belang om het productieproces, de structuur van een vertoog en de aanwezigheid van sociale ongelijkheden daarbinnen te onderzoeken. Deze combinatie leverde een definitie van een vertoog op, die voor dit onderzoek gebruikt is: een vertoog bestaat uit de productie en circulatie van gereguleerde waarheidsclaimende opvattingen en het gebruik daarvan door journalisten om uiting te geven aan sociale ongelijkheden.

Bij de analyse van de vertogen in hoofdstuk 6 is gebleken dat er twee vertogen bij de kranten bestonden, die strijdig waren met elkaar. Het dominante vertoog is samengevat in de uitspraak dat *Nederlands onderdanen terugkeerden naar het vaderland*. Het vertoog dat hiermee streed om de hegemonie is samengevat als *Indische Nederlanders zijn kosmopolieten*. Pas na het vaststellen van deze twee vertogen, is het mogelijk geweest twee resterende vertogen te achterhalen. Dit waren twee subvertogen: zij waren ondergeschikt aan de grote vertogen, want zij werden gebruikt door het dominante en strijdige vertoog om de eigen opvattingen te bevestigen. Beide subvertogen zijn ondergebracht in de uitspraak dat *Indo-Europeanen niet in Nederland thuishoorden*. De laatste analyseslag was deze vertogen te onderzoeken op wereldbeelden (ideologie).

Uit de vergelijkende studie van Eagleton (hoofdstuk 2) is ideologie gedefinieerd als een betekenisstelsel dat legitimerende opvattingen bevat over sociale groepen in een samenleving, ongeacht de macht van deze groepen, aan de hand waarvan subjecten hun relatie met instituties ervaren. De vertogen presenterden elk een visie op het vaderland van Indische Nederlanders. Het wereldbeeld dat aan elk van deze vertogen ten grondslag lag, bestond dus uit een betekenisstelsel dat uitspraken deed over Indische Nederlanders en de samenleving die zij als hun vaderland konden beschouwen.

H 7 – OPVATTINGEN IN KRANTEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS IN INDONESIAË OVER DE REPATRIËRING

Het dominante vertoog bezag Indische Nederlanders vanuit het perspectief van de sociale elite. Binnen dit vertoog stond het begrip verbondenheid centraal: zij voelden zich met elkaar, maar ook met hun vaderland Nederland verbonden en met de representanten van de oude koloniale wereld: de Koningin en officieren. Zij legitimeerden deze verbondenheid met hun karakter en de bijdrage die zij hadden geleverd aan de opbouw van Nederlands-Indië en Indonesië. De enige Indische Nederlanders onder hen die deze legitimering in gevaar brachten, waren Indo-Europeanen. Zij waren onbekend met Nederland en hadden hierdoor de Nederlandse overheid opgezadeld met sociale problemen. Toch beschouwde de sociale elite hen formeel wel als Nederlanders, die huistoe gingen varen. Vanwege de nadruk op de verbondenheid en het Nederlands onderdaanschap, is dit eerste wereldbeeld omschreven als dat van *Verbonden Onderdanen*.

Het strijdige vertoog zag Indische Nederlanders als wereldburgers. Welke leden in de samenleving dit vertoog steunden, is niet eensluidend uit de analyses op te maken. Wel is vastgesteld dat er Indo-Europese journalisten waren die elementen van dit wereldbeeld in hun berichten lieten weerklinken. Binnen dit vertoog stond onafhankelijkheid van oude denkbeelden centraal en de Nederlandse regering was kil en betuttelend. De legitimatie van hun onafhankelijkheid bleek uit het karakter van Indische Nederlanders, de mate waarin dat paste bij de opbouw van een nieuwe staat en de afwijzing van Nederland of Indonesië als vaderland. Vanwege de nadruk op hun onafhankelijkheid van de twee landen die door de koloniale overheersing met elkaar verbonden waren geraakt, is dit tweede wereldbeeld benoemd als dat van *Onafhankelijke Kosmopolieten*.

De twee subvertogen kwamen paradoxaal genoeg in wereldbeeld in grote mate met elkaar overeen. *Bevoogdende Hollanders* en *Wezen van Holland* zagen Indonesië als het vaderland van Indo-Europeanen. Het verschil tussen deze twee wereldbeelden was de legitimering hiervoor, waarbij de sociale ongelijkheid van Indo-Europeanen centraal stond. Volgens de kritische vertooganalyse komen sociale ongelijkheden in de media tot uitdrukking in het gebruik van taal door journalisten. *Wezen van Holland* gaven aan dat de wens Nederland als vaderland te zien een bewijs was van anti-Indonesische sentimenten. *Bevoogdende Hollanders* hanteerden in feite een cirkelredenering: zij onderbouwden hun claim dat voor Indo-Europeanen Indonesië het echte vaderland was, omdat zij vanwege hun aard niet in Nederland konden aarden. Die aard was dat zij geen Nederlanders waren in maatschappelijke zin.

Verbonden Onderdanen benadrukten ook de sociale ongelijkheid van Indo-Europeanen, zij het vanuit een andere legitimering. Verbonden Onderdanen zagen dat Indo-Europeanen voor problemen zorgden in Nederland en vreesden hierdoor dat dit hun acceptatie als Indische Nederlanders in de Nederlandse maatschappij zou benadelen. Daarnaast

H 7 – OPVATTINGEN IN KRANTEN VAN INDISCHE NEDERLANDERS IN INDONESIË OVER DE REPATRIËRING

legitimeerden zij hun eigen sociale gelijkheid aan Nederlanders met hun voorname karakter, de steun van de Koningin en hun benaming van Nederland als het vaderland. Gezien deze vergelijking, zagen zij Nederlanders dus ook op deze manier: voornaam. De Nieuwe Courant/ NSH vertoonde in haar berichtgeving de meeste overeenkomsten met het wereldbeeld van de Verbonden Onderdanen.

Onafhankelijke Kosmopolieten waren de enige die een sociale gelijkheid wilden benadrukken. Indische Nederlanders waren gelijk aan Indonesiërs, vanwege hun karakter en hun wens om Indonesië op te bouwen. Het verdwijnen van dit wereldbeeld uit de kranten betekent dat leden van de samenleving hier steeds minder aandacht aan besteedden: dit wereldbeeld had de strijd om de hegemonie verloren. De Vrije Pers, die in 1954 verkocht was, had in haar berichtgeving een voorkeur voor dit wereldbeeld.

De verhoudingen van de vier wereldbeelden meebeschoofd, is te zeggen dat de volgende opvattingen gevonden zijn in kranten van Indische Nederlanders in Indonesië over de repatriëring tussen 1950 en 1958.

Indische Nederlanders waren onderdanen van het Nederlands Koninkrijk die zich verheugden op een terugkeer naar het vaderland. Ze waren treurig om het land dat ze moesten achterlaten, maar de toekomst in Nederland zag er rooskleurig uit. Dankzij het karakter en het sociale aanzien van de groep als geheel zou het hen makkelijk afgaan hun leven in Nederland voort te zetten. Nederland was immers het vaderland, waar alleen Indo-Europeanen onder hen moeite hadden zich te assimileren. Die moesten extra moeite doen om op te gaan in het land van de voorname Nederlanders, in tegenstelling tot de (echte) onderdanen.

Niet alle Indische Nederlanders dachten er zo over. Er waren er bij, die het ideaal hadden van een nieuwe toekomst in een nieuw land, onafhankelijk van ouderwetse denkbeelden. Helaas moesten Indische Nederlanders die hadden gehoopt een toekomst op te bouwen in Indonesië uiteindelijk toegeven aan de ontwikkelingen daar en lieten hun dromen varen voor Nederland of landen waarin het minder benauwend was, zoals Canada, Brazilië en Australië, omdat zij de Nederlandse mentaliteit van regeltjes en kille bemoeizucht niet konden verdragen.

De Nederlandse regering wilde Indo-Europeanen in Indonesië houden en toen dit eenmaal niet meer politiek haalbaar was, hen er alsnog op wijzen dat ze zouden moeten assimileren. Deze Indo-Europeanen waren de groep die het meest betwist werd, op uitermate omfloerste wijze. Niet alleen de Nederlandse regering, maar ook de groep die in de Indische gemeenschap in Indonesië blijkaar nog steeds de boventoon voerde maakte hen duidelijk

dat zij geen echte Nederlanders waren: de blanke(-re) sociale elite uit de oude Indische wereld.

7.4 Kritische reflectie conclusies

Terugkoppeling van deze resultaten naar de theoretische onderbouwing en historische context levert nog vier nieuwe conclusies op.

Ten eerste is op basis van de overeenkomsten tussen het in hoofdstuk 4 beschreven vertoog en dat van de Bevoogdende Hollanders te concluderen dat, hoewel Verbonden Onderdanen zichzelf als Nederlanders beschouwden, zij in Nederland gezien werden als Indo-Europeanen. Cottaar & Willems hebben de sociale problemen van Indo-Europeanen beschreven, maar de mening van Nederlanders onderzocht over de gehele groep van Indische Nederlanders. Dit was ook de vorm waarin het bevolkingsonderzoek werd uitgevoerd. Dit betekent dat Nederlanders geen onderscheid konden maken tussen Indo-Europeanen en Indische Nederlanders.

Deze gevolgtrekking leidt tot de conclusie dat Verbonden Onderdanen in Nederland hun vrees bewaarheid zagen om benadeeld te worden door de gedragingen van Indo-Europeanen. Immers, de negatieve uitspraken hadden betrekking op Indo-Europeanen, maar werden vertaald naar de gehele groep van Indische Nederlanders. Dit kon overigens te maken hebben met gedragingen van Indo-Europeanen, maar ook met de beschreven onbekendheid van Nederlanders met de geschiedenis en cultuur van Indische Nederlanders en de angst om hun toekomstmogelijkheden te verliezen aan de nieuwkomers.

De tweede aanvullende conclusie heeft te maken met het koloniale vertoog. Vanuit het oriëntalistische denkbeeld was het de verantwoordelijkheid van Westerse mogendheden om minder ontwikkelde volkeren te civiliseren. Uit het wereldbeeld van Verbonden Onderdanen blijkt dat het denken vanuit West en Oost nog lang niet uit de wereld was. Zij zagen zichzelf als gelijk aan Nederlanders. Nederlanders waren in het koloniale vertoog de verlichte Westerse partij. De sociale elite zag Indo-Europeanen als hun grote bedreiging vanwege hun minder Westerse karakter, en riep hen op naar voorlichtingsbijeenkomsten te gaan voordat zij naar Nederland vertrokken. Hieruit is de conclusie te trekken dat deze mensen koloniale denkbeelden hadden. Hoewel de Nieuwe Courant zichzelf presenteerde als progressief, is deze krant van de drie onderzochte kranten de meeste prominente verkondiger geweest van het wereldbeeld van de Verbonden Onderdanen. De Nieuwe Courant was dus een krant met koloniale denkbeelden. Deze bevinding sluit aan bij een informeel uitgesproken vermoeden van Sens, dat dezelfde strekking had.

De derde conclusie betreft het einde van de aanwezigheid van Nederlandstalige kranten en de daarin aanwezige denkbeelden. De Vrije Pers verkondigde de boodschap van

Onafhankelijke Kosmopolieten en moest van de onderzochte kranten als eerste de sleutel van de uitgeverij verkopen aan Indonesiërs. De Nieuwe Courant van de Verbonden Onderdanen stopte uitgave in 1955, om nog onduidelijke redenen. De enige krant die pas in december 1957 de persen stillegde, was de Nieuwsgier en deze krant was in 1956 overgenomen door Indonesiërs. Deze volgordelijkheid leidt tot de volgende conclusie. De eerste Indische Nederlanders die hun wereldbeeld ineen zagen storten, waren de Onafhankelijke Kosmopolieten. Verkoop wegens financiële redenen betekent dat deze krant te weinig abonnees en/of adverteerders had. Dit betekent dat al in 1954 de mensen in Soerabaja die nog geloofden in een opbouwende rol voor Indische Nederlanders in Indonesië, sterker in aantal afnamen dan de mensen die zichzelf zagen als Verbonden Onderdanen.

Het dominante wereldbeeld is vermoedelijk een jaar later hetzelfde lot beschoren geweest. In elk geval staat vast dat van de twee in Soerabaja concurrerende kranten, de krant met de langste geschiedenis en oudste denkbeelden de langste adem had. De redenen hiervoor zijn niet zeker, maar mogelijk was dit omdat de mensen die deze krant lazen, langer aan hun oude denkbeelden vasthielden, langer in Indonesië bleven dan de Onafhankelijke Kosmopolieten, relatief groter in aantal waren – of alle drie.

De laatste nieuwe conclusie vloeit hieruit voort. Het einde van de Nederlandse kranten in Indonesië was gezien de conclusies in dit onderzoek onvermijdelijk: de enige krant die het tot het einde toe uitgehouden heeft was de Nieuwsgier, een Nederlandstalige krant in bezit van Indonesiërs. De reden voor het wegvallen van de andere kranten waren de financiële ontwikkelingen in Indonesië en het toenemend gebrek aan lezers die zichzelf herkenden in de perspectieven in de kranten. Gesteld dat deze kranten inderdaad momentopnames vormden van de Indische samenleving in Indonesië, en dat deze aaneengeschakeld het beeld vertoonden van de Indische Nederlanders in Indonesië, is de conclusie te rechtvaardigen dat het einde van de Nederlandse aanwezigheid aldaar ingegeven is geweest door de economische ontwikkelingen in Indonesië en het ontbreken van perspectieven voor Indische Nederlanders.

7.5 Kritische kanttekeningen bij dit onderzoek en aanbevelingen voor verder onderzoek

Een eerste kritische kanttekening betreft de onderzoeks aanpak. Hoewel dit onderzoek met de hoogste integriteit is uitgevoerd, is het waarschijnlijk dat door de tussentijdse hantering van een nieuwe analyse methode, de gevolgde analyse methode niet overeenkomt met een gangbare analyse methode voor krantenberichten. Bij conclusies waarover te weinig zekerheid ten aanzien van de representativiteit van de data bestond, is dit dan ook aangegeven.

De tweede kritische kanttekening betreft de analyse van perspectieven, denkkaders en vertogen. Hoewel deze drie elementen met de grootste zorgvuldigheid van elkaar gescheiden zijn, is het onvermijdelijk geweest dat bij de analyse van de een, kenmerken van de ander betrokken zijn. Dit is ook een van de kenmerkende problemen bij onderzoek naar betekenisverlening in krantenberichten: wanneer is iets een gevolg en wanneer een oorzaak? Daarom is bij de analyse regelmatig teruggevallen op de definities uit hoofdstuk 2, zodat ondanks door elkaar lopende kenmerken van begrippen, de focus van de analyse helder bleef.

Tot slot, de selectie van onderzoekseenheden voor de beantwoording van de onderzoeksvraag was moeizaam. De onderzochte kranten waarover de meest representatieve uitspraken mogelijk waren, waren de Vrije Pers en de Nieuwe Courant/ het Nieuw Soerabajasch Handelsblad. Hoewel volgens de catalogi van de KB in de archieven meer onderzoeksmateriaal aanwezig was, stond dit niet tot mijn beschikking.

Het verdient aanbeveling om de conclusies uit deze thesis te toetsen aan dit “nieuwe” materiaal, om niet-representatieve uitspraken te kunnen detecteren. Met name de aanvullende conclusies uit § 7.4 verdienen falsificatie, omdat zij niet direct op basis van waarneming geformuleerd zijn, maar op basis van analogieën en logisch redeneren.

Een tweede aanbeveling betreft de aanwezigheid van Indo-Europeanen in de media. Deze omvangrijke, sociaal verdeelde groep was in toenemende mate in de krant vertegenwoordigd door vertrekkende inwoners, variërend van weesjongens die gingen ‘repatriëren’, tot ‘Blackie’ die door zou voetballen in Nederland. Daarnaast is het niet zeker of Onafhankelijke Kosmopolieten inderdaad vooral Indo-Europeanen waren. Het zou interessant zijn om te weten welke rol deze Indische Nederlanders in hebben genomen in de betekenisverlening aan de repatriëring.

Een laatste aanbeveling is tevens een kritische kanttekening over de wetenschappelijke publicaties over Nederlands-Indië en Indische Nederlanders. In informele gesprekken over “de” geschiedenis van Indische Nederlanders, is wel eens uitgesproken dat niet alle informatie in die publicaties de waarheid is. Dit is niet verbazingwekkend: om de geschiedenis van een land of volk te beschrijven, dient de onderzoeker keuzes te maken over de werkelijkheid zoals hij die waarneemt. En ook deze keuzes komen voort uit hoe hij meent dat de wereld in elkaar zit, of in elkaar zou moeten zitten. Dit komt in het werk van Van der Doel tot uiting, maar ook in dat van Cottaar & Willems. In hun onderzoek spreken zij over Indische meisjes en jongens, Van der Doel spreekt over Indonesiërs in een tijd dat Indonesië nog niet bestond.

De kritische kanttekening is dan ook, dat de historische context gekleurd kan zijn door de meningen van Nederlandse onderzoekers over de koloniale houding van hun medeburgers

ten aanzien van Indische Nederlanders. Het is een aanbeveling voor verder onderzoek om te onderzoeken welke vertogen en subvertogen in de Nederlandse wetenschappelijke publicaties over het koloniale verleden van Nederland in Nederlands-Indië en Nederland aanwezig zijn. Het is mijn vermoeden dat hier een ander vertoog aanwezig is dan in de onderzochte kranten in Indonesië, dat een mix is van schaamte voor wat Nederland als koloniaal heerser heeft gedaan en occidentale denkbeelden: het Oosten is juist te prefereren boven het Westen.

NAWOORD

Toen ik aan dit onderzoek begon, waren mijn ideeën over Indië beperkt tot de verhalen die ik van mijn grootouders en ouders had meegekregen. Nu ik mijn zoektocht naar de beleving van de repatriëring heb afgerond, kan ik zeggen dat ik meer heb geleerd dan ik vermoed had te zullen leren.

De familie Vogel tijdens hun verlof in Nederland op de Hofweg in Den Haag. Van links naar rechts: Chrisje, Peggy, Guus en Jola (1955).

Ten eerste heb ik de afgelopen maanden veel geleerd over de sociale constructie van de werkelijkheid. Ik had er wel intuïtieve opvattingen over, maar deze kregen pas gestalte dankzij de publicaties van Stuart Hall, John Richardson, Sara Mills en William Gamson. Daarnaast heb ik een bredere blik gekregen op mijn eigen geschiedenis. Door de bestudering van het ontstaan en de ondergang van Nederlands-Indië heb ik geleerd dat deze complexer is dan ik uit de verhalen van mijn familie had opgemaakt. Juist hierdoor heb ik meer waardering gekregen voor zowel mijn vier grootouders als de Nederlanders die hen opvingen in de jaren '50. Allemaal deden zij wat in hun optiek het beste was voor zichzelf en hun omgeving. Hoewel er momenten zijn geweest dat ik op het punt stond het bijltje erbij neer te gooien, heeft de behoefte een bijdrage te leveren aan de overlevering van mijn cultuur ervoor gezorgd dat ik mijzelf voortdurend heb kunnen motiveren om alles voor dit onderzoek te geven dat ik in me had.

Deze master thesis is uiteindelijk meer geworden dan ik dacht. Niet alleen heb ik meer onderzocht dan ik van plan was, ik heb ook mijn eigen cultuur opnieuw leren kennen.

LITERATUUROPGAVE

LITERATUUROPGAVE

Primaire bronnen

Zonder auteur. 1 januari 1951. Premier Drees op Oudejaarsavond: Geen groter diensten dan zij die nu op hun post blijven. *De Nieuwe Courant*: 1.

Harahap, P. 11 augustus 1952. De Java Bode in de pers van Indonesië. *Java Bode jubileumnummer*: 2.

Zonder auteur. 28 november 1951. Arrestatie. *Nieuw Soerabajasch Handelsblad*: 2.

De Nieuwe Courant. 1-31 januari 1951, Soerabaja: Kolling.

Nieuw Soerabajasch Handelsblad. 1- 30 november 1953. Soerabaja: Kolling.

Nieuw Soerabajasch Handelsblad. 1-30 april 1955. Soerabaja: Kolling.

De Vrije Pers, 1- 31 januari 1951. Soerabaja: Wormser.

De Vrije pers, 1-30 november 1953. Soerabaja: Wormser.

De Nieuwsgier, 1-30 augustus 1955. Jakarta: uitgever onbekend.

De Nieuwsgier, 1-30 november 1957. Jakarta: uitgever onbekend.

Een volledig overzicht van de onderzochte artikelen staat in bijlage 3, tabel 3.4.

Secundaire bronnen

Aerts, L. Recensie. Ethische perspectieven. *Oriëntalisten*. http://www.ethische-perspectieven.be/page.php?LAN=N&FILE=ep_book&SID=310&ID=0. Geraadpleegd op 17/3/2007.

Baarda, D., Goede, M. de & Teunissen, J. 2005. *Basisboek Kwalitatief Onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen, Houten: Wolters-Noordhoff (2^e geheel herziene druk, 1^e oorspronkelijke uitgave 2001).

Beets, G., Huisman, C. & Imhoff, E. van. 2003. Demografie van de Indische Nederlanders 1930 – 2001 [elektronische versie]. *Bevolkingstrends* 51(1): 58-66.

Bosma, U. & Raben, R. 2003. *De oude Indische wereld 1500 – 1920*. Amsterdam: Bert Bakker.

Bosma, U., Raben, R. & Willems, W. 2006. *De geschiedenis van Indische Nederlanders*. Amsterdam: Bert Bakker.

LITERATUUROPGAVE

Bosma, U., Sens, A. & Termorshuizen, G. 2005. *Journalistiek in de tropen. De Indisch- en Indonesisch-Nederlandse pers, 1850 – 1958*. Amsterdam: Uitgeverij Aksant, het Persmuseum.

Briggs, A. & Burke, P. 2003. *Sociale geschiedenis van de media. Van boekdrukkunst tot internet*. Amsterdam: SUN.

Cottaar, A. & Willems, W. 1984. *Indische Nederlanders. Een onderzoek naar beeldvorming*. Den Haag: Uitgeverij Moesson.

Cottle, S., Hansen, A., Negrine, R. & Newbold, Ch. 1998. *Mass Communication Research Methods*. Hampshire, New York: Palgrave.

Croteau, D. & Hoynes, W. 2003. *Media Society. Industries, images, and audiences*. Thousand Oaks: Pine Forge Press. (3e druk, 1e oorspronkelijke uitgave 1997).

Dijk, T.A. van. 1993. Principles of critical discourse analysis [elektronische versie]. *Discourse & Society* 4 (2): 249-283.

Doel, H.W. van den. 2001. *Afscheid van Indië. De val van het Nederlandse imperium in Azië*. Amsterdam: Prometheus.

Ducelle, L. 1994. Repatriëring: de winst en het grote verlies. In: Lucassen, L. & Willems, W. (red.) *Het onbekende vaderland. De repatriëring van Indische Nederlanders (1946-1968)*. Den Haag: SDU, 34-42.

Eagleton, T. 1991. *Ideology: an introduction*. London: Verso.

Ellemers, J. & Vaillant, R. 1985. *Indische Nederlanders en gerepatriëerden*. Muiderberg: Coutinho.

Entman, R. M.. 2004. *Projections of power. Framing news, public opinion and U.S. foreign policy*. Chicago: The University of Chicago Press.

Entman, R.M.. 1993. Framing: Toward clarification of a fractured paradigm [elektronische versie]. *Journal of Communication* 43 (4): 51 - 58.

Essers, J. & Oosterhout, J. van. 1996. *Syllabus Methodologie I. Syllabus*. Erasmus Universiteit Rotterdam/ Faculteit Bedrijfskunde.

LITERATUUROPGAVE

Farganis, J. 1975. A Preface to Critical Theory [elektronische versie]. *Theory and Society*, 2 (4), 483-508.

Gamson, W., Croteau, D., Hoynes, W. & Sasson, Th. 1992. Media Images and the Social Construction of Reality [elektronische versie]. *Annual Review of Sociology* 18, 373-393.

Gorman, L. & McLean, D. 2004. *Media and society in the twentieth century. A historical introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.

Hall, S. 2003. Introduction; The work of representation. In: S. Hall (red.). *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 1-74.

Heijs, E. 1995. *Van vreemdeling tot Nederlander: de verlening van het Nederlanderschap aan Vreemdelingen 1813 – 1922*. Amsterdam: Het Spinhuis.

KITLV. Interview. 1997. Samenvatting van interview 1078.1 Geïnterviewde: Bartels, M.G.M. *Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië - Collectie online*. Nederlands.
http://www.kitlv.nl/smgi/interview.php?Resp_Interviewnummer=1078.1&Viewer_Name=Kirsten%20Vos:SMGI, Geraadpleegd 22 juli 2006.

Leidelmeijer, M. 2001. Wisselend bewolkt. De komst van evacués uit Indië. In: Piersma, H. (red.) *Mensenheugenis. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Getuigenissen*. Amsterdam: Bert Bakker, 203-228.

Lucassen, L. & Willems, W. 1994. *Het onbekende vaderland: de repatriëring van Indische Nederlanders (1946-1964)*. Den Haag: SDU.

Meijer, H. 2004. *In Indië geworteld. De twintigste eeuw*. Amsterdam: Bert Bakker.

Mills, S. 2004. *Discourse*. London: Routledge (2e druk, 1e oorspronkelijke uitgave 1997).

Persmuseum. Transcript 38. Brief 06-05-1954 J.P. Verhoek aan J.A. Wormser.doc. *Journalistiek in de tropen*. <http://www.indische-pers.nl/pdf/verhoek38.pdf>. Geraadpleegd 12 mei 2006.

LITERATUUROPGAVE

Reese, S.D. & Shoemaker, P.J. 1996. *Mediating the message. Theories of influences on mass media content*. New York: Longman (2e druk, 1e oorspronkelijke uitgave 1991).

Richards, L. 2006. *Handling qualitative data. A practical guide*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage (3e druk, 1e oorspronkelijke uitgave 2005).

Richardson, J.E. 2007. *Analysing newspapers. An approach from critical discourse analysis*. Hampshire, New York: Palgrave MacMillan.

Ryan, J. & Wentworth, W.M. 1998. *Media and Society: The Production of Culture in the Mass Media*. Boston: Allyn & Bacon.

Scheufele, B. 2004. Framing-effects approach: A theoretical and methodological critique. *Communications* 29, 401-428.

Scheufele, D.A.. 1999. Framing as a theory of media effects. *Journal of Communication* 49, 1 (): 103 - 122.

Schilling-Estes, N. 2000. Redrawing Ethnic Dividing Lines Through Linguistic Creativity. [elektronische versie]. *American Speech* 75 (4) 357 - 359.

Semetko, H.A. & Valkenburg, P.M.. 2000. Framing European politics: A content analysis of press and television news. *Journal of Communication* 50, 2 (): 93 - 109.

Tennekens, J. 1992. *De onbekende dimensie: over cultuur, cultuurverschillen en macht*. Leuven, Apeldoorn: Garant (2e druk, 1e oorspronkelijke uitgave 1990).

Termorshuizen, G. 2001. *Journalisten en heethoofden. Een geschiedenis van de Indisch-Nederlandse dagbladpers 1744 - 1905*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar; Leiden: KITLV Uitgeverij.

Willems, W. 2001. *De uittocht uit Indië 1945 - 1995*. Amsterdam: Bert Bakker.

Woodward, K. 2002. Motherhood: identities, meanings and myths. In: K. Woodward (red.). *Identity and difference*. London: Sage Publications, 240-285.

BIJLAGEN

Master Thesis

Kirsten Vos

INHOUDSOPGAVE

Bijlage 3	4
Bijlage 3.1 – Opvattingen van de onderzoeker	5
Bijlage 3.2 – Samenvatting historische verdieping (1602 – 1947)	8
Bijlage 3.3 – Format inhoudsanalyse	17
Bijlage 3.4 – Categorisering issues, thema's en betekenisverleners krantenberichten	18
3.4 Issues (onderwerpen)	18
3.4.1 <i>Vertrek van inwoners</i>	18
3.4.2 <i>Reis naar Nederland</i>	19
3.4.3 <i>Indo-Europeanenvraagstuk</i>	20
3.4.4 <i>Gerepatrieerden in Nederland</i>	20
3.4.5 <i>Behoud pensioenen</i>	21
3.4.6 <i>Leven van Indische Nederlanders in Indonesië</i>	21
3.5 Thema's	21
3.5.1 <i>Heden: Reis naar Nederland</i>	22
3.5.2 <i>Heden: Identiteit van de Indische gemeenschap</i>	22
3.5.3 <i>Heden: Afscheid</i>	23
3.5.4 <i>Toekomst: Nederland</i>	23
3.5.5 <i>Toekomst: Toekomstbeeld Nederland</i>	24
3.5.6 <i>Toekomst: Toekomstbeeld Indonesië.</i>	24
3.5.7 <i>Verleden: Indonesië is een volwassen staat</i>	25
3.5.8 <i>Verleden: de keuze voor een land</i>	25
3.6 Betekenisverleners	26
Tabellen bij hoofdstuk 3	31
Bijlage 4	40
Tabellen en grafieken bij hoofdstuk 4	41
Bijlage 5	44
Modellen, grafieken en tabellen bij hoofdstuk 5.	45
Bijlage 6	50
Grafieken en tabellen bij hoofdstuk 6	51

BIJLAGE 3

Bijlage 3.1 – Opvattingen van de onderzoeker

Opvattingen over de repatriëring en identiteit van Indische Nederlanders die ik vanuit mijn familie heb meegekregen

Kirsten Vos, 28 december 2006

Mijn familie van moederskant woonde ten tijde van de repatriëring in Jakarta en was van bovengemiddeld sociaal aanzien. Mijn overgrootvader van grootmoederskant was hoofd van de douane, waardoor hij invloedrijke mensen op invloedrijke plaatsen kende. Hij was getrouwd met een Indische die eveneens van goede komaf was. Beide hadden ver weg in hun stamboom inlands bloed, maar spraken hier niet over: zij waren Europeanen. Zij hadden een groot huis in de (nog steeds) voorname Jakartaanse wijk Menteng en diverse auto's en bediendes.

Mijn overgrootouders gaven regelmatig onderdak aan familieleden en vrienden van de familie en waren geziene gasten in de hogere sociale kringen. Mijn grootmoeder vertelde wel eens dat bijvoorbeeld luitenant Westerling langs was geweest bij hen thuis, iemand die in die tijd in hoog aanzien stond bij de Europese bewoners van Indië. Mijn grootmoeder van moederskant was dus een Indische uit het betere Indische milieu en zag zichzelf als een Europeaan. Bruin worden, petjoh¹ spreken en andere gedragingen die niet bij haar milieu hoorden, waren uit den boze. Zij tenniste, zong, speelde piano, deed aan korfbal, zat op de hbs, kortom, zij deed alle dingen die jongedames uit gegoede Indische milieus hoorden te doen.

Mijn overgrootvader van grootvaderskant was een Duitse militair die via omwegen rond 1920 in Indië beland was en vlak voor het vertrek van zijn schip naar Duitsland geronseld was om in Indië bij de politie te komen. Hij was een lange Pruis en had een kleine inlandse als baboe, met wie hij trouwde na de geboorte van mijn grootvader. Daarvoor had mijn overgrootvader twee dochters gekregen van mijn overgrootmoeder, maar pas toen mijn grootvader geboren was en de familienaam van mijn overgrootvader in stand kon houden, besloot hij de moeder van zijn kinderen 'te echten', zoals mijn grootvader dat noemde. Het contrast tussen deze twee families van mijn moederskant was groot. Om een voorbeeld te noemen, mijn inlandse overgrootmoeder was in de sawah geboren, toen haar moeder rijst aan het plukken was, terwijl mijn andere overgrootouders vermoedelijk op Europese wijze geboren zijn: in het ziekenhuis.

¹ Plat Maleis, te vergelijken met bijvoorbeeld plat Haags.

Toen mijn grootmoeder en grootvader dan ook met elkaar trouwden, was de moeder van mijn grootvader niet bij dit huwelijk aanwezig. Mijn overgrootmoeder is jarenlang verborgen gehouden voor mijn moeder en haar broer en zus: zij was een inlandse en over inlandse voorouders spreek je niet als Europeaan. Mijn grootouders hadden na de onafhankelijkheid van Indonesië een goed leven, dankzij de goede baan van mijn grootvader bij de Garuda² en het sociale aanzien van mijn grootmoeders familie. Zij waren in 1955 nog met verlof in Nederland geweest en daarna weer teruggekeerd naar Indonesië: zij wilden niet weg. Toen echter in december 1957 alle Nederlanders gedwongen werden vertrekken, moesten ook zij hun land verlaten en naar Nederland vertrekken. Mijn grootvader werkte indertijd bij de Garuda en zo kwam het dat zij met hun gezin op 1 januari 1958 met het vliegtuig naar Nederland vertrokken en in Den Haag kwamen te wonen.

Over hun leven in Nederland heb ik mijn grootouders altijd vol waardering horen spreken. Hoewel mijn grootvader zijn carrière opnieuw moest opbouwen, herinner ik me niet dat hij hier ooit over geklaagd heeft. Ik heb wel eens gevraagd naar zijn herinneringen aan hun nieuwe leven in Nederland, en het enige dat hij dan zei was dat hij erg aan de kou moest wennen. Ook aan zijn gedrag, of dat van mijn grootmoeder, heb ik nooit af kunnen lezen dat zij slechte herinneringen hadden aan de repatriëring. Zij waren Nederlanders en gedroegen zich als zodanig. Petjoh was nog steeds uit den boze: ik herinner me nog dat mijn grootvader een boekje met petjoh had gekocht, tot afgrijzen van mijn grootmoeder.

De opvattingen die ik van hen heb meegekregen, waren soms tegenstrijdig, vanwege de verschillende achtergronden van mijn grootouders. Samengevat komen ze ongeveer hier op neer:

- Zit niet in de zon, anders word je zo bruin als een inlander.
- Gedraag je als een Nederlander als je onder Nederlanders bent.
- Heb respect voor ouderen, officieren, doktoren en het Koningshuis.
- Je bent geen Indo, je bent Indisch.
- Als Indische ga je om met mensen uit je eigen milieu: Nederlanders en andere Indische Nederlanders. Indo's passen daarbij, als zij zich niet als Indo's gedragen.
- Hollanders en Indische Nederlanders (Europeanen) staan bovenaan de lijst van de sociale elite. Indo's komen daarna.
- Alles wat je bereikt als Indo is een bewijs van je gelijkwaardigheid.
- Heb liefde voor Indonesië.
- Heb geen verwijten ten aanzien van Japanners of Nederlanders.

² De Indonesische luchtvaartmaatschappij.

- Kumpulans³ en slamatans⁴ horen bij elke gebeurtenis van het leven. Daarbij nodig je iedereen uit die je kent en zorg je voor meer dan genoeg eten.
- Over je inlandse voorouders spreek je niet.
- Als je je wil redden in een hoger milieu, verloochen je je afkomst.
- Je bent Nederlander en daarom spreek je keurig ABN.
- Gedraag je keurig, naar je milieu, en probeer daarboven uit te stijgen.
- Nederlanders zijn niet altijd even ontwikkeld, soms zelfs kasar⁵, maar wij als Indische Nederlanders staan daarboven.
- Iedereen is familie en iedereen is welkom.
- Repatriëren was niet erg, want we gingen naar Nederland.

Over het verleden van de familie van mijn vader weet ik weinig, omdat mijn grootvader het te pijnlijk vond om over Indië te spreken. Wat ik over deze kant van mijn familie weet, heb ik via zoeken en vragen aan mijn ouders. Mijn vaders familie was van middenstandsniveau. Mijn overgrootouders van grootmoederskant waren rozentelers en van Indische afkomst: het inlandse bloed was via twee Javaanse vrouwen in de stamboom terechtgekomen van het van oorsprong Schotse geslacht. Mijn overgrootouders van grootvaderskant hadden overwegend Hollands bloed en zaten vermoedelijk in de suiker, al heb ik nooit duidelijk gekregen hoe dat precies zat. Wel heb ik dankzij genealogisch onderzoek van een van mijn ooms kunnen constateren dat zij een oud Indisch geslacht waren.

Mijn grootvader was volgens die stamboom in Indië chemicus, volgens de verhalen was mijn grootmoeder lerares Frans. Zij zijn vrijwel direct na de onafhankelijkheid in 1950 met hun gezin naar Nederland gekomen met de SS Sibajak en belandden in Tilburg. Bij aankomst in Nederland bleek dat het diploma van mijn grootvader in Nederland niet geldig was en hij moest opnieuw examen doen. Dit weigerde hij, waardoor hij nooit boven het niveau van klerk uitgestegen is. De opvattingen die ik van deze kant heb meegekregen zijn:

- Over Indië, de Jap en alles wat daarmee te maken heeft praat je niet en stel je al helemaal geen vragen.
- Indisch eten mag wel.
- Wij zijn Nederlanders.
- Buitenlanders horen niet in Nederland thuis
- Discipline en regelmaat maken dat je in deze maatschappij kan handhaven.
- Zorg dat je je papiertje haalt, want zonder je diploma red je het hier niet.
- De Nederlandse regering is verachtelijk, zij hebben mij alles ontnomen.

³ Feest

⁴ Uitgebreide feestmaaltijd

⁵ grof

Bijlage 3.2 – Samenvatting historische verdieping (1602 – 1947)

De geraadpleegde bronnen zijn opgenomen in de literatuuropgave.

Het vroege Nederlands-Indië (1602 – 1830) kende een verscheidenheid van nationaliteiten en rassen. In deze multinationale gemeenschap werd iemands status bepaald door de functie die hij bij de VOC en later het gouvernement bekleedde. Kolonisatie van dit gebied zou een belangenstrijd kunnen aanwakkeren tussen bewoners en de VOC. De eerste periodieken werden stelselmatig door de machtshebbers geblokkeerd; alleen als publiciteit het staatsbelang diende, mocht een krant uitkomen. Het land was, ook na het einde van de VOC-tijd, te beschouwen als een werkmaatschappij.

De periode 1830 – 1874 was het begin van ‘tempo doeloe’; de aanrukkende economie versterkte het beeld van ‘la dolce vita’ in Indië en de ruimte binnen de Vrije Arbeid bevestigde Nederlands koloniale roeping. Trekkers pasten zich aan aan de kolonie en de kolonie paste zich aan aan hen.

De Europese pers in Indië ontwikkelde haar opiniërende tropenstijl dankzij de discussie in Nederland over de beperkingen van het Drukpersreglement, maar ook dankzij Europeanen die haar benutten om hun ongenoegen te uiten over hun macht binnen het Cultuurstelsel. Beide regelingen waren enkel gericht op de koloniale belangen van Nederland, waar ook de discussies op gericht waren. Het Drukpersreglement maakte duidelijk dat de pers vrij was, zolang zij het koloniale gezag niet in gevaar bracht. Met andere woorden: het gouvernement had in Indië het recht de pers te controleren, in tegenstelling tot de situatie in Nederland. Toch zag de Europese pers het als haar opdracht de belangen van de kolonie te bewaken.

De kritiek van de Europeanen op het Cultuurstelsel was tweeledig: zij geloofden oprecht dat de autochtone bevolking er beter van zou worden als zij niet langer uitgebuit zouden worden door Nederland en vonden dat de Nederlandse regering met het ‘batig slot’ het particuliere initiatief blokkeerde. De politiek van de Vrije Arbeid zorgde voor de komst van particuliere ondernemingen. De autochtone bevolking werd daar echter niet beter van: de economische belangen van de Europeanen bleken te groot te zijn.

In Indië ontstond een machtige groep van trekkers, die geen maatschappelijke binding hadden met de samenleving. Voor hen betekende teruggaan naar Nederland maatschappelijk succes: ze hadden dan voldoende fortuin gemaakt. Kranten waren economisch afhankelijk van hen en volgden hun opvattingen in het berichten over problemen op plantages: de oorzaak lag bij het gouvernement, niet bij het bedrijfsleven. Ook redactioneel pasten veel kranten zich op deze nieuwe lezersgroep aan.

Discussies over de financiële vorderingen van Nederland op Nederlands-Indië gingen

over de economische consequenties hiervan voor de Europeanen en autochtonen, niet over de rechtmatigheid ervan. Vanuit die optiek werd de Nederlandse strijd op Atjeh ook besproken. Nederland deed niets om het leven in zijn kolonie beter te maken, het was alleen uit op financiering van de eigen staatskas.

Kranten voelden zich in toenemende mate het geweten van de kolonie; het was hun hoop dat de niet maatschappelijk betrokken lezers hun voorbeeld zouden volgen.

De Europese gemeenschap had uitgesproken raciale ideeën over Indo-Europeanen, die onder meer in kranten voor totoks tot uiting kwamen; daarin hadden zij geen recht van spreken. Deze behoeftige paupers voelden zich beter dan de autochtone bevolking omdat zij gelijkgesteld waren aan de Europeanen. Dit misplaatste meerderwaardigheidsgevoel zorgde volgens de Europeanen voor hun verpaupering: zij waren liever arm dan dat zij andere banen dan kantoorbanen zochten. Daarom verdienden zij het niet om hulp te krijgen. Bovendien het darwinisme was in die tijd populair - waren zij *hybriden*: de rasvermenging had hen zwakker gemaakt.

Deze opvattingen kwamen ook tot uiting in de kritiek op het Cultuurstel en in de ethische politiek: het Nederlandse bestuur was alleen schadelijk was voor totoks en autochtonen, en alleen autochtonen moesten opgeleid worden tot bestuurders. Indo-Europeanen hoorden hier niet bij, vanwege hun gemengdheid en hun karakter.

Enkele totokjournalisten weken hiervan af. Weliswaar vonden zij Indo-Europeanen niet bij Europeanen horen, maar zij wilden hen wel kansen bieden zich te ontwikkelen. Goed onderwijs of omscholing tot boerenklasse waren hiervoor de sleutel.

Een groep die ook afwijkende opvattingen had, waren de vrijmetselaars, die vonden dat tegenstellingen opgelost konden worden door de menselijke gelijkheid in het denken. Weer een andere groep in Nederland benijdde zowel Indo-Europeanen als Aziaten, juist vanwege hun exotische wortels. Beide groeperingen en hun opvattingen vonden weerklank in Indië.

Deze opvattingen golden niet voor succesvolle Indo-Europeanen: zij hadden zich maatschappelijk bewezen en waren dus aantoonbaar anders dan hun ethische soortgenoten. Zij waren doorgedrongen tot Europese kringen, voelden zich niet meer verwant met de verpauperde Indo's en hielden de afstand tot die groep dan ook in stand.

Nog voor de invoering van de ethische politiek (1901), was een groep zelfbewuste Indo's opgestaan, de Padangers. Zij lieten van zich horen in de krant, *het Padangsch Handelsblad*. Hun opvattingen waren die van Jong Indië, een beweging die zélf gelijke burgerrechten voor Indo-Europeanen en de autochtone bevolking claimde en daarvoor niet langer op hulp van totoks rekende. Indo's en hun broedervolk moesten het voor het zeggen krijgen in Indië, Nederland moest ophouden met zijn exploitatiestaatkunde. De oorlog in Atjeh was daar een voorbeeld

van: die was slechts een poging van Nederland een nieuwe bevolkingsgroep uit te kunnen buiten. De Padangers waren trots op hun gemengdheid en kozen de scheldwoorden Indo en sinjo als geuzennamen.

Met hun opvattingen weken zij af van gangbare denkbeelden van veel Indo-Europeanen, die juist vonden dat zij bij de Nederlandse bevolking hoorden. Deze Indo's vonden het wenselijker geen openlijke kritiek op Nederland te uiten, omdat zij zich van dat land afhankelijk voelden voor hun bestaan. Daarnaast waren zij juridisch gelijkgesteld aan de Europeanen en hadden het recht dezelfde behandeling te krijgen. Daar deden zij een beroep op bij de totoks.

Padangers weken ook af van opvattingen van totoks en succesvolle Indo-Europeanen, die hun eisen ontkrachtten of veroordeelden als minachtend en wraakzuchtig tegen Nederland. Sociale status had te maken met meer dan huidskleur, namelijk met het succes dat een persoon van zijn leven gemaakt heeft en de bewijzen die hij daarvoor heeft. Indo's die dat nog niet bereikt hadden en totoks die voor hen opkwamen, vonden deze 'succesvollen' arrogant omdat zij niet meer omkeken naar hun soortgenoten als zij het eenmaal gemaakt hadden.

De geruchtmakende opvattingen circuleerden binnen een mum van tijd door de kolonie. Op Java werden nieuwe Indo-kranten uitgegeven en hun redacteurs namen initiatieven om belangenbehartigende organisaties op te richten. Deze redacteurs raakten weliswaar gedesillusioneerd door de matige steun die zij kregen van de Indo-Europese bovenlaag en de afname van abonnementen door Indo's, maar zij bereikten wel voor dat er een voorzichtig begin gemaakt was aan een civil society binnen de werkmaatschappij Indië.

De belangenbehartigers stonden echter machteloos tegenover de tegengestelde belangen in de Indische samenleving, die afgeschilderd werd als twistzucht onder Indo's. Sommige Indo-Europeanen hadden het maatschappelijk gemaakt, en waren daardoor tot de bovenlaag van de Europese bevolking gaan horen. Andere zaten in grote problemen, waren verpauperd. Onder hen waren er die trots waren op hun Aziatische bloed en het koloniale Indië als thuisland rekenden, anderen wilden juist zo snel mogelijk deze klasse ontstijgen en bij de Nederlandse elite horen.

De ethische politiek (1901) vond zijn weg vanuit Indië via Nederland naar Indië. Het artikel waarin bepleit werd dat Nederland een Ereschuld te vereffenen had met de autochtone bevolking van zijn kolonie, sloeg aan en de ethische politiek was geboren. Nederland kon zijn schuld vereffenen door autochtonen in Nederlands-Indië op te voeden tot westerse bestuurders, die op den duur onder Nederlandse voogdij het land zouden leiden. De voorkeurspositie van de tirannieke autochtone adel, die hun eigen volk met willekeur

behandelde, in het koloniale bestuur zou afnemen. De ontwikkelden, zoals Javanen en Sumatranen, zouden Nederland hier dankbaar voor zijn.

Vanuit de associatiegedachte wilde het gouvernement de autochtone bevolking opvoeden tot 'Verlichte' westerse burgers. Autochtonen kregen toegang tot westers onderwijs, gouvernementsposities en werden zelfs verkozen boven Indo-Europeanen, omdat zij goedkoper waren. De pers was een machtig orgaan geworden en zag het inmiddels als haar taak sociale misstanden door het gouvernement openlijk aan de orde stellen. Haar invloed op het gouvernementsbestuur nam toe, ook doordat het gouvernement vanuit de nieuwe gedachtes vond dat zij meer ruimte verdiende. De relatie tussen deze partijen verbeterde aanzienlijk, al konden journalisten nog steeds gearresteerd worden als zij berichten publiceerden die schadelijk waren voor het koloniale gezag.

Wel hadden bepaalde - niet alle - kranten kritiek op de ethische politiek. Zij was een rookgordijn waarachter de aanhoudende koloniale exploitatiedrang van Nederland schuilging en was discriminerend voor Indo-Europeanen. Het was niets dan hoogmoed van Nederland om te denken dat denkt het belangrijk werk deed, terwijl de regering het volk bleef exploiteren. Deze journalisten vonden dat de relatie van Nederland & Nederlands-Indië moest verbeteren, want die landen hoorden bij elkaar en dat moest zo blijven. Mensen konden immers tegenstellingen overstijgen als zij elkaar kunnen vinden in hun denkbeelden. Daarom moest de rolverdeling overheersers-overheerste opgeheven worden en moesten zowel Indo-Europeanen als autochtonen zich kunnen ontwikkelen tot volwaardig burgers. Vanwege hun wortels in meerdere culturen konden Indo's in het overbruggen van tegenstellingen een spilfunctie vervullen.

De bestuurlijke vernieuwingen die vanuit de ethische politiek ingevoerd werden (ca. 1910 - ca. 1920), waren erop gericht de autochtone bevolking meer bij het bestuur van Indië te betrekken, maar altijd vanuit de koloniale gedachte: Nederland was ontegenzeggelijk de goedwillende voogd, die Indië als zijn bezit beschouwde en daarom het recht had de vruchten ervan te plukken. Aanhangers van deze denkbeelden zouden we daarom koloniaal-ethischen kunnen noemen. Dit waren overwegend Europeanen. De Volksraad was bedoeld om de bevolking mee te laten denken over de behartiging van de koloniale belangen. De onderwijsvernieuwingen gaven autochtonen een kans op een rol in het koloniale bestuur. De lagere ambtenarensalarissen voor autochtonen maakten hen interessante werknemers, zowel vanuit kostenperspectief als de associatiegedachte.

Europeanen, Indo-Europeanen en autochtonen begonnen zich in deze tijd te organiseren in bewegingen met politieke of belangenbehartigende doelstellingen, die tegengesteld waren aan de ethische politiek. Hun denkbeelden waren gericht op de toekomst van Indië en de rol van de leden daarin en gingen uit van het geloof in een moderne samenleving, waarin

voortgang van haar leden centraal stond. Deze denkbeelden zijn in hoofdlijnen in twee groepen in te delen.

Aan de ene kant waren er totoks en Indo-Europeanen die Indië een zelfstandiger plek binnen het Koninkrijk wilden geven en eisten daarin een aan totoks gelijke maatschappelijke positie en gelijke kansen. Goed onderwijs, een voorkeursbehandeling bij gouvernementbetrekkingen en landbouwprojecten waren volgens hen de middelen hiervoor. Bovendien waren Indo-Europeanen Indische Nederlanders, hoorden dus bij Nederland en zouden daarom wel emancipatie, maar geen onafhankelijkheid moeten nastreven. Deze gematigde denkbeelden kwamen naar voren in de Indische Bond en later in het Indo-Europees Verbond (IEV). Vanwege hun koloniale denkbeelden, waarbinnen zijzelf wilden emanciperen, noem ik deze groep de gematigde koloniaal-emancipatoiren.

Aan de andere kant waren er autochtonen, Indo-Europeanen en enkele Europeanen die eisten dat Nederland zich terugtrok uit Indië: het land teruggaf. Indië moest onafhankelijk van Nederland worden, en alleen Indo-Europeanen en autochtonen mochten het nog voor het zeggen hebben. Dit waren radicale denkbeelden van onder meer de (Nationaal) Indische Partij, maar ook van Sarekat Islam en Boedi Oetomo. Aan hen refereer ik als de radicaal-nationalisten.

De pers volgde deze maatschappelijke richtingen, en stimuleerde deze in sommige gevallen, zoals de journalisten Douwes Dekkers (IP) en Zaalberg (IEV). Douwes Dekkers en zijn aanhangers vonden de ethische politiek een farce, Zaalberg en de zijnen vonden deze discriminerend voor Indo-Europeanen. In reactie op deze tegengestelde opvattingen begon de pers zich van elkaar te af te scheiden door zich te richten op de verschillende groepen: de koloniaal-ethischen, de gematigde koloniaal-emancipatoiren en de radicale nationalisten. Door de installatie van de Volksraad in 1919 zag zij haar rol als maatschappelijk geweten van Indië voltooid, maar ook economische omstandigheden en nieuwe gouvernementele beperkingen waren van invloed waren op de afname van het opiniërende karakter van de kranten.

Het geloof in een moderne samenleving in Indië verdween bij de verschillende maatschappelijke richtingen door teleurstelling in de effecten van de bestuurlijke vernieuwingen (1920 - 1930).

Koloniaal-ethischen, waaronder het gouvernement en de Nederlandse regering, concludeerden dat onderwijsvernieuwingen hadden geleid tot een mondige autochtone bevolking, die het koloniale gezag in gevaar bracht. Hiermee verdween bij deze groep het geloof in een koloniale samenleving waarin koloniale autochtone onderdanen sociaal vooruit konden komen onder Westerse leiding. Deze desillusie vertaalde zich in een nieuwe politiek, het cultuurrelativisme: de autochtone bevolking was helemaal niet klaar voor Verlichte

denkbeelden, omdat het een middeleeuwse beschaving was en gewend was aan autoritaire gezagsdragers. Het was logisch dat autochtonen ontspoorde door de ruimte die zij kregen. Zij moesten weer gewoon gehoorzaam zijn aan de autochtone adel. De voormalige koloniaal-ethischen wilden hun gezag weer versterken, door hen onder andere een grotere rol in de Volksraad te geven. Deze nieuwe visie ging gepaard met een aanscherping van de maatschappelijke grenzen. Het hoopvolle tempo doeloe-tijdperk kwam in deze jaren definitief tot een einde.

Radicale nationalistes concludeerden dat zij weliswaar Verlicht waren en ambtelijke functies mochten vervullen, maar in het bestuur nog steeds geen rol van belang speelden. Daarnaast hadden zij juist door de ethische politiek ingezien dat koloniale overheersing niet vanzelfsprekend hoefde te zijn. Hun nationalistische leiders zagen hen als een volk dat via het hart bereikt kon worden, al hadden zij wel verschil van opvattingen in hoe deze onafhankelijkheid te bereiken. Sommigen streefden wilden deze via de gewapende strijd afdwingen, anderen geloofden dat hun volk Nederland nog nodig had om zich te ontwikkelen en daarna pas een autonome natie kon worden. Naast radicale nationalistes, waren er dus ook gematigde nationalistes, maar de radicalen overheersten het einde van de jaren '20.

De koloniaal-emanipatoiren realiseerden zich dat de Volksraad een wassen neus was; het deed niets dan adviseren, de Grondwetsherziening van 1922 gaf niet de gehoopte bestuurlijke zelfstandigheid en eind jaren '20 kregen autochtonen ook nog eens de meerderheid daarin. Daarnaast merkten zij dat zij nog steeds geen gelijke kansen hadden en op de arbeidsmarkt zelfs concurrentie kregen van autochtonen. Nog steeds op afkomst begonnen zij daarom zelf gelijke kansen te creëren, zoals het organiseren van hoogwaardig onderwijs.

De pers werd gedomineerd door Berretty's ANETA, de suikerindustrie en het gouvernement. Zo veranderde de inhoud van de berichtgeving en de inrichting van het perslandschap. De meeste journalisten werden gedwongen hun maatschappelijke rol blijvend te verlaten en berichten die strijdig waren met de koloniale belangen van zowel gouvernement als particuliere ondernemingen, werden uit de krant gehouden. Hierdoor kreeg de Indische samenleving via de Europese pers nauwelijks een beeld van de omvang van het nationalisme dat zich aan het ontwikkelen was in Indië.

De maatschappelijke tegenstellingen verscherpten in de jaren '30 (1930 - 1940). Radicalisering kenmerkte de samenleving vlak voor de Tweede Wereldoorlog.

Het koloniaal-cultuurrelativistische gouvernement sloot elke optie uit voor zelfstandigheid van Nederlands-Indië, dat Nederland nodig had, Nederlandse leiding en elke dialoog hierover was uitgesloten, of deze nu met nationalistes of emancipatoiren was. Nationalistische leiders werden gevangengezet, naar gematigde nationalistes werd niet

geluisterd. Het gouvernement en de koloniaal-cultuurrelativisten, zoals Zentgraaff's VC, waren ervan overtuigd dat zij in deze houding konden volharden.

Koloniaal-emancipatoire Indo-Europeanen hadden de hoop verloren op een eigen toekomst in Indië en probeerden deze in Nieuw-Guinea op te bouwen. Zij zagen dat als hun beloofde land. Zowel gouvernement als IEV waren het hier niet mee eens. Het was geen oplossing, Indo-Europeanen konden land namelijk alleen in erfpacht nemen en ze hadden niet bewezen te kunnen boeren. Toch lieten ze hen hun droom verwezenlijken, uit angst voor onrust. Gedesillusioneerd keerden de pioniers terug. Dankzij de eerdere repatriëring van werkloos geworden totoks en de aantrekkende economie, zagen zij meer kansen ontstaan voor emancipatie in Indië.

Leden van koloniaal georiënteerde groepen voelden zich in deze periode aangetrokken tot de NSB, vanwege het appel op het Nederlanderschap en de opkomst van het nationalisme. Pas eind jaren '30 zagen veel van hen pas de consequenties van de beginselen van deze partij. De discussie over de benaming van Indo-Europeanen laaide op door deze partij. Veel van hen voelden zich aangesproken doordat de NSB hen nadrukkelijk als Indische Nederlanders aansprak en hen daarmee erkende als Nederlanders. Het IEV protesteerde hiertegen. Indo zijn was iets om trots op zijn, en was een geuzennaam. De Indo-Europeanen die zich aangetrokken voelden tot de NSB zagen het echter als een discriminerende, vernederende term die benadrukte dat zij tot de onderkant van de maatschappij hoorden.

De nog steeds maatschappelijk verdeelde pers deed zich pas eind jaren '30 weer gelden. Dankzij de economische opleving eind jaren '30 ontspande de Indische samenleving zich, waardoor journalisten weer kritische geluiden durfden te laten horen. Ook de toevoer van nieuwe journalisten uit Nederland gaf de pers weer kleur. Deze pers had zich bovendien los weten te maken van de suikerindustrie en krantentitels werden ondergebracht bij enkele uitgevers, waardoor onafhankelijke nieuwsgaring hoog in het vaandel kwam te staan.

Nederlands-Indië stond tijdens de Duitse bezetting van Nederland als één blok achter het vaderland (1940 - 1945). Alle kritiek werd terzijde geschoven: de kolonie was belangrijk voor het koninkrijk Groot door WOII, moest Koninkrijk gaande houden en moraal hooghouden. Niet alleen maar financieel.. De economie bloeide op, de arbeidsmarkt voor Indo-Europeanen verbeterde en er ontstonden nieuwe opleidingsmogelijkheden. Binnen twee jaar keerde het tij, toen het land bezet werd door Japan.

Deze bezetter wilde een Japans rijk in Azië stichten. Daarom wilde hij de Indonesische en Indo-Europese bevolking voor zich winnen. Europese inwoners werden direct geïnterneerd, maar toen bleek dat Indo-Europeanen en Molukkers loyaal bleven aan Nederland, moesten steeds meer van hen de kampen in. Daar bleven de maatschappelijke grenzen overeind.

Het nationalisme kreeg onder de Japanners definitief voet aan de grond. Zij haalden

Soekarno en Hatta uit gevangenschap om de Indonesische bevolking voor zich te winnen en leidden bijna twee miljoen Indonesiërs op tot militairen.

De leiders voelden zich niet geremd om met de bezetter samen te werken; zij wilden hun beschermen tegen de Japanners en een onafhankelijk Indonesië stichten. Hierdoor zagen de koloniaal-georiënteerden hen als collaborateurs. Sjahrir had wel principiële bezwaren; hij was tegenstanders van het autocratische bestuur van Japanners en bleef in gevangenschap.

De radicale pemoeda's speelden een grote rol in het realiseren van een onafhankelijk Indonesië. Zij wilden niet praten of wachten – zij wilden Merdeka en wel onmiddellijk. Onder hun druk gaf de bezetter toe en liet Soekarno de republikeinse beginselen opstellen. Het einde van de Japanse bezetting op 15 augustus 1945 betekende het begin van een onafhankelijk Indonesië.

De pers moest vrijwel onmiddellijk na het uitbreken van de oorlog uitgave van kranten staken en ook radio werd verboden. Inwoners van de kolonie hoorden daarom pas jaren over de 7 decembertoespraak van koningin Wilhelmina, naar aanleiding van de Atlantic Charter. Nederland had deze verklaring ondertekend om haar internationale belangen veilig te stellen.

Onder druk van de pemoeda's en met steun uit binnen- en buitenland, riep Soekarno op 17 augustus 1945 de Republik Indonesia uit. Rellen door opgehitste pemoeda's domineerden de samenleving. De terugkeer van geïnterneerden ontketende een hevige vrijheidstrijd in Indonesië; de pemoeda's verdachten hen ervan samen te zweren met het gouvernement en de Nederlandse regering om het koloniale gezag te herstellen.

Deze strijd werd aangemoedigd door de regering-Soekarno, die een eind wilde maken aan de Nederlandse aanwezigheid. Hij realiseerde zich echter dat burgerslachtoffers niet goed waren voor de relatie met Nederland en liet tienduizenden van hen opnieuw internen, om hen te beschermen tegen het geweld. Soekarno werd door de koloniaal-georiënteerden verantwoordelijk gehouden voor de bersiap en gezien als collaborateur, vanwege zijn samenwerking met de Japanners.

Nederland was net bevrijd en zich onbewust van de revolutie die in haar kolonie had voorgedaan. Verzwakt door de oorlog vroeg het de Engelsen in Azië zich te ontfemen over Nederlands-Indië. De eerste maanden droegen zij de Japanners echter op de status quo te handhaven in het onrustige land. Toen de Engelsen eenmaal zelf aangekomen waren, kwam de evacuatie van oorlogsslachtoffers naar Nederland op gang. De Engelsen ondernamen niets tegen de gewelddadigheden van de bersiap, en dwongen Nederland bovendien de onderhandelingen aan te gaan met de Indonesische republiek. Hierdoor zagen de koloniaal-georiënteerden hen als verraders. Een van hen, luitenant Westerling, meende tevergeefs de onafhankelijkheid ongedaan te kunnen maken door Indonesië te laten zien tot welk geweld Nederland in staat was.

Onder deze omstandigheden ging Nederland de onderhandelingen met Sjahrir aan. Inzet was om tot een samenwerkingsverband te komen. Tussen 1946 en 1949 werden verschillende akkoorden gesloten in deze geest en gebroken. Zij waren te ruim opgesteld en door het wederzijdse wantrouwen voelde geen van beide landen zich echt gehouden aan de gemaakte afspraken. Nederland wilde van Indonesië op den duur een ondergeschikt rijksdeel maken, Indonesië ging juist uit van een samenwerking waarin beide landen soeverein waren. In Nederland was hier weinig steun voor – het was helemaal niet bereid haar kolonie op te geven. Een onafhankelijk Indonesië betekende een financiële strop voor het door de Tweede Wereldoorlog verwoeste land.

Het Nederlandse gezag in Indonesië had op verschillende manieren getracht met geweld de macht weer in handen te krijgen. Nederland verloor hierdoor op internationaal vlak steun en zag zich in 1949 gedwongen definitieve onderhandelingen te voeren met de Indonesische regering. Beide landen waren ervan overtuigd dat ze elkaar nog nodig hebben en dat een Nederlands-Indonesische Unie daarvoor de beste oplossing was. Nederland ondertekende op 27 december 1949 de soevereiniteitsoverdracht.

De pers kwam vanaf 1947 weer op gang in een compleet veranderde samenleving. Nederlandse regeringspartijen probeerden de media naar hun hand te zetten vanuit de wens de Nederlandse kant van het verhaal uit te leggen, maar stuitten op journalistieke weerstand. Nieuwsgaring was een taak van de pers, die het bovendien in het begin niet altijd eens was met de onderhandelingen die ingezet waren.

Bijlage 3.3 – Format inhoudsanalyse

Itemnummer 5xxxxx

Bibliografische kenmerken

Krant Nieuwe Courant / NSH, Vrije Pers, Nieuwsgier

Publicatiedatum

Titel

Attributen

Attribuut	Waarde
Jaar publicatie	1951, 1953, 1955, 1957
Editie	Januari VP, November NSH, november VP, april NSH, augustus NG, november NG
Type bericht	Nieuwsbericht, Beschouwend bericht, Opiniërend artikel
Samenstelling bericht	Alleen tekst, alleen foto, foto en tekst.
Paginnummer	1,2,3
Aantal kolommen	1,2,3,4,5,6
Aantal regels	1-50, 51-100, 101-150, 151-200, 200+

*Samenvatting**Primaire bron, betekenisverlening en kenmerken**Secundaire bron, legitimering en kenmerken**Thema's en issues**Woordkeuze**Waardeoordeel**Probleem**Gevolgen**Oorzaken**Oplossingen**Andere opvattingen**Behoeftes lezers**Ontbrekende informatie**Issuegerelateerde denkbeelden**Politieke denkbeelden*

Bijlage 3.4 – Categorisering issues, thema’s en betekenisverleners krantenberichten

De issues en thema’s zijn in NVivo gecategoriseerd binnen de hoofdrubriek Krantperspectief. Van daaruit zijn ze gecodeerd in de tweede hoofdrubriek Vertogen. De wijze van beoordeling van Vertogen is in hoofdstuk 6 beschreven, die van de issues, thema’s en betekenisverleners staat in deze bijlage. Van de indeling van de betekenisverleners zijn afbeeldingen uit NVivo opgenomen, zodat inzichtelijk is hoe een partij in een krantenbericht uiteindelijk in een van de betekenisverlencategorieën terechtgekomen is.

Niet alle kenmerken die uit de theoretische analyse naar voren gekomen zijn, staan hier beschreven. Een aantal vragen uit de vragenlijsten (tabel 3.6 t/m 3.9) is namelijk ondergebracht bij de issues en thema’s. Dit staat in de tabellen weergegeven.

3.4 Issues (onderwerpen)

De hier beschreven categorieën zijn iteratief ontstaan. Ik ben net zo lang doorgedaan met indelen totdat elke categorie exclusief was: een bericht moest maar in één categorie thuisvoren. Bij het indelen van de berichten op onderwerp, heb ik mezelf stelselmatig afgevraagd wat de primaire aanleiding van het bericht was: welk onderdeel van het bericht moest gebeurd zijn/ plaatsgevonden hebben, waardoor dit artikel geschreven kon worden? Onderwerpen die ook in het bericht stonden, maar niet de directe aanleiding vormden voor het bericht, zijn opgevat als thema’s bij het hoofdonderwerp/ de gebeurtenis binnen de probleemanalyse van de krant.

Een voorbeeld zijn de berichten over de kopiah-kwestie. Als de bediendes niet hadden geweigerd de hoofddoek te dragen, was deze gebeurtenis niet in de krant gekomen. De andere onderwerpen, zoals het gedrag van de passagiers, zijn daarom opgevat als thema’s van de oplossing van het probleem.

3.4.1 *Vertrek van inwoners*

Artikelen die geschreven zijn naar aanleiding van het (aanstaande) vertrek van inwoners van Soerabaja en Jakarta. Deze groep bestaat uit vier subcategorieën:

1. Paatjes: berichten over Paatjes die naar Nederland vertrokken. Deze berichten zijn bewust niet onder ‘Bijzondere burgers’ geschaard, omdat deze mannen een typisch Indisch voorbeeld waren van sociale verbondenheid.
Toegewezen artikelen: 51124, 51125, 51126, 51213, 55204, 55206, 55207.
2. Officieren: berichten over officieren die teruggingen naar Nederland. Deze berichten zijn niet onder ‘Bijzondere burgers’ geplaatst, omdat zij niet gezien werden als

burgers, maar als vertegenwoordigers van de Nederlandse Kroon.

Toegewezen artikelen: 51106, 51107, 51109, 51110, 51203, 51205, 51214, 51217.

3. Bijzondere burgers: berichten over vertrekkende inwoners die in de krant stonden omdat zij een belangrijke sociale positie hadden of omdat hun vertrek naar Nederland bijzonder was. De weesjongens die in 1955 met foto in de krant staan zijn hier een voorbeeld van.

Toegewezen artikelen: 53104, 53107, 53207, 53215, 55103, 55104, 55110.

4. Meldingen: dit zijn korte nieuwsberichten waarin het (aanstaande) vertrek van een inwoner gemeld werd.

Toegewezen artikelen: 51105, 51119, 51120, 51216, 55101, 55102, 55107, 55109, 55112.

Totaal aantal berichten: 31.

3.4.2 *Reis naar Nederland*

Als een artikel gecategoriseerd is op dit onderwerp, dan is het geschreven naar aanleiding van de reis naar Nederland. De gebeurtenissen die aanleiding gaven tot krantenberichten over dit onderwerp zijn:

1. Aankondiging aankomst en beschrijving vertrek: artikelen waarin alleen feitelijke informatie staat over de aankomst of het vertrek van een schip.
Toegewezen artikelen: 51218, 55111.
2. Belemmering Indonesische autoriteiten bij vertrek: artikelen over arrestaties van (Indische) Nederlanders bij vertrek naar Nederland.
Toegewezen artikelen: 51113, 53105, 55208.
3. Bijzonderheden vaarroute: artikelen over wijzigingen in de vaarroutes van de repatriëringschepen.
Toegewezen artikelen: 51209, 53103, 53209.
4. Boordgeldregeling: artikel over wijziging van regeling door de Indonesische overheid.
Toegewezen artikel: 51122.
5. Kopiah-kwestie: artikelen die geschreven zijn over de weigering van Indonesische bediendes om de hoofddoek te dragen aan boord van de m.s. Oranje.
Toegewezen artikelen: 51111, 51114, 51115, 51117, 51123, 51128, 51204, 51206, 51207, 51208.
6. Opmerkelijk vervoer: artikelen over repatriërende burgers die in de krant staan omdat zij op bijzondere wijze naar Nederland gaan. Deze berichten stonden eerst in de categorie Vertrek inwoners. Vanwege de aanleiding, namelijk de manier waarop zij gaan vertrekken, zijn deze berichten uiteindelijk in de categorie Reis naar

Nederland geplaatst.

Toegewezen artikelen: 55202, 57202.

7. Verhoging passagetarieven: artikelen over de verhoging van de passagetarieven in 1951. Deze artikelen zijn bewust niet samengevoegd met de Boordgeldregeling, omdat de berichten over de twee verhogingen van de passagetarieven onderlinge samenhang vertoonden.

Toegewezen artikelen: 51101, 51104, 51112, 51118, 51202, 51210.

Totaal aantal berichten: 27.

3.4.3 *Indo-Europeanenvraagstuk*

Artikelen over de komst van Indo-Europeanen naar Nederland. Deze categorie is opgebouwd uit de twee hoofdargumenten hierover:

1. Opheffen recht op vrije overtocht: artikelen met argumenten voor of tegen het besluit van de Nederlandse regering om Indo-Europeanen, die hun overtocht naar Nederland niet zelf konden betalen, niet langer op eigen verzoek hiervoor een voorschot te verlenen.

Toegewezen artikelen: 53101, 53102, 53106, 53108, 53201, 53202, 53203, 53204, 53205, 53206, 53208, 53210, 53211, 53212, 53213, 53214, 57203.

2. Ontvangen van Indo-Europeanen: artikelen waarin beschreven staat dat Indo-Europeanen (weer) gebruik kunnen maken van de vrije overtocht.

Toegewezen artikelen: 55106, 55108, 55113.

Totaal aantal berichten: 20.

3.4.4 *Gerepatrieerden in Nederland*

Artikelen over het leven van uit Indonesië overgekomen Indische Nederlanders in Nederland. Deze categorie is opgebouwd uit vier subcategorieën:

1. Belangenbehartiging: activiteiten die vrijwilligersorganisaties ondernamen voor Indische Nederlanders in Nederland, zoals pensioenverenigingen, stichting Pelita en ambtenarenverenigingen.

Toegewezen artikelen: 51102, 51201, 51211.

2. Institutionele zorg: activiteiten of initiatieven van institutionele partijen, zoals de overheid of politie, ondernamen om de opvang van Indische Nederlanders te regelen.

Toegewezen artikelen: 51103, 51116, 55105, 57201.

3. Burgers over gerepatrieerden in Nederland: meningen van burgers over Indische Nederlanders.

Toegewezen artikelen: 51212, 55209.

Totaal aantal berichten: 9

3.4.5 *Behoud pensioenen*

Artikelen over het behoud van pensioenen uit de dienstbetrekkingen in Nederlands-Indië of Indonesië van Indische Nederlanders die naar Nederland vertrekken of reeds vertrokken zijn. Deze categorie is opgebouwd uit twee subcategorieën:

1. Trekker- of blijversverklaring: de documenten die Indische Nederlanders in Indonesië moesten aanvragen om hun Indische pensioen te behouden.
Toegewezen artikelen: 51127, 51215
2. Saneren Indische pensioenen: plannen van minister Luns om Indische pensioenen te gaan saneren.
Toegewezen artikelen: 55201

Totaal aantal berichten: 3

3.4.6 *Leven van Indische Nederlanders in Indonesië*

Artikelen waarin Indische Nederlanders zelf uitspraken doen over hun leven in Indonesië. Deze artikelen zijn niet gelieerd aan de discussie over het recht op vrije overtocht. In die discussie speelde het argument dat het leven in Indonesië onhoudbaar geworden was een rol. Dit argument is ondergebracht als argument tegen het opheffen van het recht op vrije overtocht. Artikelen in deze categorie bestonden uit twee subonderwerpen:

1. Trots van Indonesië belemmert het opbouwen van een nieuwe toekomst.
Toegewezen artikel: 51108
2. Uitdunnen Nederlandse groep bemoeilijkt opbouw toekomst.
Toegewezen artikel: 55203

Totaal aantal berichten: 2.

3.5 Thema's

De hoofddeling die in hoofdstuk 6 is aangebracht, is pas bij de analyse ontstaan. De drie themacontexten (heden, toekomst en verleden) bestaan uit thema's die tijdens het onderzoek volgens hetzelfde iteratieve proces als de onderwerpen zijn ontstaan. De inhoud van de categorieën is hierbij niet exclusief, maar moest vooral de lading dekken. Een primaire betekenisverlener kon namelijk een ander thema aanhalen dan een secundaire.

De indeling van de thema's naar context is gebeurd op basis van de inhoud van het thema en de relatie met de repatriëring, maar ook op basis van uitspraken, waaruit bleek dat iets aan de orde van de dag was, bijvoorbeeld.

Bij de beschrijving van de thema's staan geen totalen vermeld. Het totaal aantal berichten is niet relevant, aangezien meerdere thema's in een bericht konden staan, en één thema bovendien door zowel de primaire als secundaire betekenisverlener aangehaald kon worden.

In dat geval is het thema dubbel geteld. De thema's staan wel beschreven in volgorde van aanwezigheid. Het eerste thema was dus het meest genoemd, ook al is het aantal berichten waarin deze voorkwam misschien lager dan de daarop volgende.

Tot slot, bij de verwerking van de onderzoeksresultaten is alleen gewerkt vanuit de ongegroeperde uitspraken of argumenten (die op dat thema duiden). Bij de beschrijving van de thema's in deze bijlage zijn deze over het algemeen gegroepeerd. Waar dit niet het geval is, is dat expliciet vermeld.

3.5.1 *Heden: Reis naar Nederland*

De reis naar Nederland was een thema, wanneer het aanwezig was als argument voor of tegen een andere gebeurtenis, zoals repatriëren naar Nederland of een deel van de oplossing voor een probleem, zoals bij de kopiah-kwestie. Meer specifiek kon dit thema op verschillende manieren betekenis geven:

1. De ervaring van de reis: reizen naar Nederland werd ofwel vergeleken met goederenvervoer, of werd neergezet als zeer voornaam en prettig.
Toegewezen artikelen: 51106, 51109, 51111, 51114, 51115, 51117, 51123, 51128, 51203, 51204, 51206, 51207, 51209, 51218, 53103, 53209, 55111.
2. De Indonesische autoriteiten belemmerden de reis: repatriëren naar Nederland zou Indische Nederlanders, door nieuwe Indonesische regels, veel extra geld kosten, of Nederlanders werden, ondanks dat zij de juiste papieren voor vertrek hadden, door de onredelijkheid van de Indonesische autoriteiten tegengehouden.
Toegewezen artikelen: 51101, 51104, 51112, 51113, 51118, 51122, 51202, 51210, 55208.

3.5.2 *Heden: Identiteit van de Indische gemeenschap*

Karaktereigenschaften van Indische Nederlanders waren een thema, wanneer zij opgevoerd werden als bewijs voor hun plek in Nederland of Indonesië. Deze bewijzen stonden los van de plek; hun doorzettings- en aanpassingsvermogen werd zowel geprezen in artikelen die pleitten voor een toekomst in Nederland als in een toekomst in Indonesië. Om die reden staan hier de kenmerken opgesomd zonder verdere omschrijving, maar wel in volgorde van aanwezigheid:

1. Indische Nederlanders hadden contact met alle bevolkingsgroepen
Toegewezen artikelen: 51107, 51109, 53104, 53107, 53207, 53215, 55103, 55107, 55110, 55204, 55206.
2. Goede dingen gedaan voor Indonesië.
Toegewezen artikelen: 51107, 51109, 51110, 51205, 51214, 53104, 53107, 55103, 55206, 55207.

3. Avontuurlijk, nieuwsgierig, doorzetters.
Toegewezen artikelen: 51125, 55103, 55104, 55202, 55204, 55206, 57202.
4. Genieten sociaal aanzien
Toegewezen artikelen: 51107, 53107, 53207, 55101, 57202.
5. Sportief gedrag
Toegewezen artikelen: 51125, 51213, 55103, 55110, 55204, 55206, 55207.
6. Humor
Toegewezen artikelen: 51125, 51126, 51213, 55103, 55202, 55206.
7. Hart voor de gemeenschap.
Toegewezen artikelen: 51107
8. Indische gemeenschap blijft verbonden en voor elkaar opkomen
Toegewezen artikelen: 51127, 55201.

3.5.3 *Heden: Afscheid*

Artikelen waarin dit thema aanwezig was, beschreven de manier waarop de gemeenschap en een vertrekkende inwoner afscheid van elkaar namen. Artikelen met dit thema zijn onder de categorie Heden geplaatst, omdat zij elementen in het dagelijks leven van Indische Nederlanders in Indonesië waren. Binnen dit thema waren twee strekkingen aan te wijzen, die niet exclusief waren, omdat in een artikel meerdere thema's aanwezig konden zijn:

1. Van mensen die een belangrijke rol hebben gespeeld in onze gemeenschap, nemen we feestelijk en passend afscheid.
Toegewezen artikelen: 51106, 51109, 51110, 51124, 51125, 51126, 51205, 51213, 51217, 53104, 53107, 53215, 55101, 55107, 55110, 55206.
2. De inwoners nemen met verdriet afscheid van de gemeenschap die zij achterlaten.
Toegewezen artikelen: 51126, 51213, 55103.

3.5.4 *Toekomst: Nederland*

In berichten waar Nederland als thema aanwezig was, speelde dit onderwerp een rol in de probleemanalyse of beschrijving van de oplossing. Het was niet het hoofdonderwerp van het bericht. Artikelen waarin dit thema aanwezig was hadden een of meer van de volgende strekkingen:

1. Nederlandse regering: in berichten waarin deze institutionele partij als thema aanwezig was, speelde de regering een rol in de mogelijkheid of verplichting te repatriëren, zoals de kort-verbanders die zouden moeten vertrekken en de discussie over het recht op vrije overtocht, werd geschetst hoe zorgvuldig zij bezig was met het voorbereiden van de opvang van gerepatrieerden, of hoe berekenend zij hiermee bezig was.

Toegewezen artikelen: 51105, 53102, 53106, 53203, 53204, 53205, 53206, 53208, 53210, 53211, 53212, 53213, 53214, 55201, 57203.

2. Bevolking: de Nederlandse bevolking was als (indirect) thema aanwezig in berichten die de aandacht van de Nederlandse pers voor de kwestie van het Indo-Europeanenvraagstuk benadrukten, of in berichten waarin Nederlandse burgers neergezet werden als kleinburgerlijk en materialistisch.

Toegewezen artikelen: 51201, 51212, 53106, 53208, 53211, 55209.

3. Koningin en Krijgsmacht: deze twee (koloniale) institutionele partijen waren een thema, wanneer de Koningin of vertegenwoordigers van de krijgsmacht opgevoerd werden bij een andere gebeurtenis die aanleiding vormde voor het bericht, zoals het verlenen van een Koninklijke onderscheiding of de aanwezigheid van officieren bij het afscheid van een inwoner.

Toegewezen artikelen: 51108, 51214, 55113.

3.5.5 *Toekomst: Toekomstbeeld Nederland*

Dit thema gaf invulling aan de denkbeelden over het leven van gerepatrieerden in Nederland. De subcategorieën hierbij waren:

1. Problematisch: de moeizame aanpassing van Indo-Europeanen, de schade die hun komst voor Nederland zou betekenen, de problemen waarin (alle) Indische Nederlanders zichzelf brengen door voor Nederland te kiezen en de burgerlijkheid van het leven in Nederland.

Toegewezen artikelen: 51102, 51103, 51201, 51211, 51212, 53101, 53102, 53105, 53106, 53202, 53203, 53204, 53205, 53206, 53211, 53212, 53214, 55106, 55108, 55209, 57203.

2. Ontspannend: leven in Nederland staat synoniem voor verdiende rust na hard gewerkt te hebben.

Toegewezen artikelen: 51124, 51126, 53104, 53107, 55102, 55105.

3.5.6 *Toekomst: Toekomstbeeld Indonesië.*

Dit thema gaf invulling aan de denkbeelden over het leven van (Indische) Nederlanders in Indonesië. Deze was:

1. De Indische gemeenschap verliest haar verbondenheid: deze invulling hield in dat het vertrek van Indische Nederlanders voor de achterblijvers betekende dat hun gemeenschap uit elkaar viel.

Toegewezen artikelen: 51105, 51106, 51109, 51126, 51213, 53104, 53107, 55102, 55112, 55203, 55204, 55206.

2. In Indonesië hebben Indische Nederlanders het niet makkelijk, maar wel een toekomst: deze invulling hield in dat Indische Nederlanders, eventueel met hulp uit Nederland, het beste af waren in Indonesië.
Toegewezen artikelen: 53201, 53206, 53208, 53211, 53212, 53213, 57203,
3. Indonesië gaat zonder Nederland verder: het vertrek van Nederlandse militairen en ander (overheids-)personeel betekende dat Nederlanders in Indonesië in een nieuwe samenleving kwamen te wonen.
Toegewezen artikelen: 51119, 51120, 51203, 51217, 55102.
4. Als warga negara heb je redelijke kansen in Indonesië: Indische Nederlanders waren het beste af als zij niet zouden gaan repatriëren, maar als warga negara in Indonesië zouden blijven.
Toegewezen artikelen: 53108.

3.5.7 *Verleden: Indonesië is een volwassen staat*

Dit thema hield in dat bij gebeurtenissen rondom de repatriëring benadrukt werd dat Indonesië voor haar binnenlandse politiek niet langer hoefde te gehoorzamen aan Nederland. Het verschil met het subthema van het toekomstbeeld van Indonesië, is dat het gericht was op de bestuurlijke kant van Indonesië, terwijl het subthema ging over de niet-institutionele kant van de samenleving waarin Indische Nederlanders kwamen te werken.

Toegewezen artikelen: 51108, 51207, 51208, 51215, 51217, 53214, 55204.

3.5.8 *Verleden: de keuze voor een land*

De nationaliteitskwestie was als thema aanwezig in de berichtgeving over de repatriëring, om aan te geven waarom Indische Nederlanders repatriëerden of dit juist niet zouden moeten willen. De argumenten van de Nederlandse regering en Kamerleden zijn hier niet bij opgenomen. Om twee redenen zijn hier alle gevonden argumenten opgenomen. Ten eerste was soms een argument voor het ene land een argument tegen het andere land. Ten tweede was een argument in het ene artikel een legitieme reden om te repatriëren, terwijl datzelfde argument in een ander artikel juist opgevoerd werd om die keuze te ontkrachten. De uiteindelijke interpretatieslag is gemaakt door deze argumenten te combineren met argumenten uit andere thema's in het artikel.

1. Naar Nederland gaan doe je om te ontspannen na hard gewerkt te hebben.
Toegewezen artikelen: 51124, 51126, 53104, 53107, 55102, 55105.
2. Leven in Nederland is niet beter dan hier.
Toegewezen artikelen: 51108, 53205, 53213, 53214.

3. Geen kansen in Nederland: als Indo-Europeaan had het geen enkele zin te repatriëren, Nederland was te vol voor hen.
Toegewezen artikel: 53108.
4. Naar Nederland gaan doe je om gezondheidsredenen.
Toegewezen artikel: 51216.
5. Naar Nederland gaan doe je omdat je vindt dat het aan toekomstmogelijkheden voor je kinderen ontbreekt in Indonesië.
Toegewezen artikel: 51213.
6. Naar Nederland gaan doe je omdat je familie daar woont.
Toegewezen artikel: 55202

3.6 Betekenisverleners

De betekenisverleners in de berichten zijn onderverdeeld in vier hoofdrubrieken, zoals te zien is in afbeelding 3.6.1. Dit is de hantering die gebruikelijk is bij het beschrijven van een democratische samenleving, conform de opvattingen van de cultuurwetenschappen.

Afbeelding 3.6.1 Indeling betekenisverleners

Bij de primaire betekenisverleners bestonden de burgers uit de individuele burgers of burgerorganisaties, zoals te zien is in afbeelding 3.6.2.

Primaire betekenisverlener	
Burgers	68
Burgerorganisaties	8
FAI	1
HAG	1
I vakbond	2
IEV	1
Indische pensioenbond	1
Vereniging van Indische Nederlanders	2
Gerepatrieerde INL	5
Nederlandse bevolking	1
NL inwoners I	33
Reizigers	2

Afbeelding 3.6.2 Burgers als primaire betekenisverleners

Burgers die een rol hadden als secundaire betekenisverleners, kwamen uit dezelfde hoofdgroepen, maar kenden een andere samenstelling.

Secundaire betekenisverlener	
Burgers (sec)	57
Burgerorganisaties	11
Bonden en belangenbehartigers	8
Diverse hulporganisaties	3
HAG	1
I vakbond	1
Indische pensioenbond	1
Pensioenorganisatie	1
Vereniging van Indische Nederlanders	1
Sportvereniging	3
Gerepatrieerde INL	8
I bevolking in I	6
Nederlandse bevolking	2
NL inwoners I	21
Reizigers	10

Afbeelding 3.6.3 Burgers als secundaire betekenisverleners in de berichten

De Staat als primaire betekenisverlener bestond uit diverse lagen, zoals te zien is in afbeelding 3.6.4. De Nederlandse en Indonesische zijn hierin samengevat. Bij de interpretatie van perspectieven, denkkaders en vertogen is hier echter wel onderscheid in gemaakt.

Primaire betekenisverlener	
Burgers	68
De Staat	37
Het Staatshoofd	1
Krijgsmacht	0
Rechterlijke macht	1
Uitvoerende macht - regering	15
Deviezeninstituut	4
Hoge Commissaris	1
Indonesisch ministerie	1
ministerie van Financiën	2
ministerie van Maatschappelijk Werk	6
Uniezaken en Overzeese gebieden	1
Wetgevende macht - parlement	5
Kamerleden	4
Politieke partijen	1

Afbeelding 3.6.4 De Staat als primaire betekenisverlener

Als secundaire betekenisverlener was zij diverser, zoals blijkt uit afbeelding 3.6.5.

Secundaire betekenisverlener	
Burgers (sec)	57
De Staat (sec)	32
Andere landen	2
Krijgsmacht	6
Rechterlijke macht	3
Tweede Kamer	6
Kamerleden	5
Politieke partijen	1
Uitvoerende macht - regering	18
Deviezeninstituut	2
Gehele regering	2
Indonesisch ministerie	5
Indonesische regering	5
ministerie van Buitenlandse Zaken	1
ministerie van Maatschappelijk Werk	4
Nederlands-Indonesische Unie	1

Afbeelding 3.6.5 De Staat als secundaire betekenisverlener

De media als primaire betekenisverleners zijn af te lezen in afbeelding 3.6.6. Hieruit blijkt dat de Nieuwsgier niet optrad in deze rol.

Primaire betekenisverlener	
Burgers	68
De Staat	37
Media	8
NC NSH	3
Nederlandse krant	2
VP	2

Afbeelding 3.6.6 De kranten als primaire betekenisverleners

Als secundaire betekenisverleners vertonen de media ook meer diversiteit, net als de andere twee groepen. Dit is te zien in afbeelding 3.6.7.

Secundaire betekenisverlener	
Burgers (sec)	57
De Staat (sec)	32
Media (sec)	29
NC NSH	10
Nederlandse kranten	1
Nieuwsgier	7
Persbureau Aneta	1
Pleiter en Vraagbaak	2
Tijdschrift de School	3
VP	5

Afbeelding 3.6.7 De media als secundaire betekenisverleners

De scheepvaart als primaire (afbeelding 3.6.8) en secundaire (3.6.9) betekenisverleners zijn de vierde groep in de samenleving van Indische Nederlanders in Indonesië.

Primaire betekenisverlener	
Burgers	68
De Staat	37
Media	8
Scheepvaart	22
Gezagvoerder Oranje	3
Scheepvaartmaatschappij	6
Schepen	5

Afbeelding 3.6.8 Scheepvaart als primaire betekenisverlener

Secundaire betekenisverlener	
+ Burgers (sec)	57
+ De Staat (sec)	32
+ Media (sec)	29
Niet aanwezig (sec)	9
- Scheepvaart (sec)	22
Scheepvaartmaatschappij	21
Schepen	2

Afbeelding 3.6.9 Secundaire betekenisverlening door de scheepvaart

In afbeelding 3.6.9 is tevens te zien dat in negen berichten geen secundaire betekenisverlener aanwezig was.

Tabellen bij hoofdstuk 3

Tabel 3.1 - Verdeling van de geselecteerde onderzoekseenheden

Jaartal	Nieuwe Courant/ NSH Soerabaja	De Vrije Pers Soerabaja	Nieuwsgier Djakarta	Totalen
1951	januari 28 artikelen	januari 18 artikelen		45
1953	november 8 artikelen	november 15 artikelen		23
1955	april 13 artikelen		augustus 8 artikelen	21
1957			november 3 artikelen	3
				92 artikelen

Tabel 3.2 - Selectiecriteria krantenberichten

Insluitende berichtkenmerken	Uitsluitende berichtkenmerken
De kosten van passage naar Nederland.	Passagierslijsten, deze verschijnen wel dagelijks ("Luchtpassagiers") en worden steeds langer, maar daar staat niet op vermeld wanneer het om repatriëring gaat en bevatten zowel aankomst als vertrek.
Het vertrek van personen in verband met de repatriëring: regulier vertrek of pensionering.	De persoon gaat met tijdelijk verlof naar Nederland, of emigreert vanuit Indonesië naar een ander land dan Nederland.
De (boot-)reis naar Nederland met als doel zich daar te vestigen.	Berichten over de repatriëring/ afvloeiing van KNIL-militairen of alleen over Ambonezen.
De aankomst, opvang of toekomst in Nederland.	Berichten over gebeurtenissen in de (Indo-) Europese gemeenschap in Indonesië.
Gedrag van gerepatriëerde Indo-Europeanen in Nederland.	Rubriek 'Nederland dag aan dag' en andere berichten over het gewone leven in Nederland. Deze werken wel als voorlichting

Beleid van Nederland of Indonesië ten aanzien van repatrianten.

over het leven in Nederland, maar niet specifiek over de repatriëring.

Berichten die alleen over de deviezenregeling gaan, zonder referentie aan de repatriëring.

Berichten die alleen over de nationaliteitskwestie gaan, zonder referentie aan de repatriëring.

Tabel 3.3 - Nummering gevonden berichten

Nieuwe Courant/ NSH	De Vrije Pers	Nieuwsgier
511xx	512xx	
531xx	532xx	
551xx		552xx
		572xx

Tabel 3.4 - Overzicht onderzoekseenheden/ krantenartikelen

Itemnr	Krantenkop	1 Jaar	2 Editie	3 Type bericht	4 Samenstelling bericht	5 Pagina-nummer	6 Aantal kolommen	7 Aantal regels
51101	Verhoging passages "Nederland" en "Rott. Lloyd"	1951	51 JAN NC	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51102	Hulp aan gerepatrieerden. Georganiseerde brei-actie.	1951	51 JAN NC	Beschouwend bericht	Tekst	3	2	51-100
51103	"Vriendin wist raad"	1951	51 JAN NC	Beschouwend bericht	Tekst	3	1	51-100
51104	Met ingang van Februari. Bootpassages naar Holland driemaal zo hoog.	1951	51 JAN NC	Beschouwend bericht	Tekst	2	3	101-150
51105	Kort-verbanders naar Nederland	1951	51 JAN NC	Beschouwend bericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51106	Repatriëring	1951	51 JAN NC	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51107	Laatste K.M.-commandant te Soerabaja heden vertrokken	1951	51 JAN NC	Beschouwend bericht	Tekst en foto	2	2	101-150
51108	Op de valreep. Actieve opbouw.	1951	51 JAN NC	Opiniërend artikel	Tekst	1	1	101-150
51109	Vertrek commandeur Van Dongen	1951	51 JAN NC	Beschouwend bericht	Tekst	2	2	1 tot 50
51110	Generaal Scheffelaar vertrokken	1951	51 JAN NC	Beschouwend bericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51111	Moeilijkheden op m.s. Oranje. Bedienden droegen kopiah's.	1951	51 JAN NC	Beschouwend bericht	Tekst	2	2	51-100
51112	Passagetarieven	1951	51 JAN NC	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51113	Verbod tot vertrek	1951	51 JAN NC	Beschouwend bericht	Tekst	2	1	1 tot 50

51114	Personeel voor "Oranje"	1951	51 JAN NC	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51115	134 Soerabajanen keren terug. "Hoofddoek teken van slavernij" aldus boys van M.S. "Oranje"	1951	51 JAN NC	Beschouwend bericht	Tekst	2	2	201 en meer
51116	Nieuws uit Nederland. Zorg voor gerepatrieerden in Noord-Brabant.	1951	51 JAN NC	Nieuwsbericht	Tekst	3	1	1 tot 50
51117	Goede stemming aan boord "Oranje"	1951	51 JAN NC	Beschouwend bericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51118	De bootpassage-tarieven naar Nederland.	1951	51 JAN NC	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51119	Kortverbanders. Terugkeer onjuist.	1951	51 JAN NC	Opiniërend artikel	Tekst	2	1	1 tot 50
51120	Hoofredactie "Vrije Pers"	1951	51 JAN NC	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51121	Volk van Nederland. Laat ons bewuste burgers worden *							
51122	Nieuwe regeling boordgeld voor passagiers naar buitenland	1951	51 JAN NC	Beschouwend bericht	Tekst	1	2	51-100
51123	Dames schonken kopjes thee. Passagiers "Oranje" redden zich best.	1951	51 JAN NC	Beschouwend bericht	Tekst	3	2	51-100
51124	Thuis varen!	1951	51 JAN NC	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51125	H. P. Snijders uitgekegeld	1951	51 JAN NC	Beschouwend bericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51126	"Niet ik, maar wij!". Pa Snijders van Droogdok na 32 jaren huistoe	1951	51 JAN NC	Beschouwend bericht	Tekst	2	2	101-150
51127	Gepensioneerden. Geen trekkers of blijvers.	1951	51 JAN NC	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51128	De kopiah toegestaan	1951	51 JAN NC	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51201	Brei-actie	1951	51 JAN VP	Nieuwsbericht	Tekst	1	1	1 tot 50
51202	Na 1 februari: Bootpassages naar Nederland zullen duurder worden. Waarschijnlijk driemaal oude prijs.	1951	51 JAN VP	Beschouwend bericht	Tekst	1	2	101-150
51203	Commandeur vertrokken	1951	51 JAN VP	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51204	Moeilijkheden op de "Oranje". Bedienden wilden geen hoofddoek dragen.	1951	51 JAN VP	Beschouwend bericht	Tekst	1	2	51-100
51205	Generaal Scheffelaar vertrokken	1951	51 JAN VP	Nieuwsbericht	Tekst en foto	2	1	1 tot 50
51206	De "Oranje"	1951	51 JAN VP	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51207	Goede stemming	1951	51 JAN VP	Beschouwend bericht	Tekst	1	1	1 tot 50
51208	De kwestie van de kopiah	1951	51 JAN VP	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51209	"Willem Ruys" en "Volendam"	1951	51 JAN VP	Nieuwsbericht	Tekst	1	1	1 tot 50
51210	Verhoging passagetarieven	1951	51 JAN VP	Beschouwend bericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51211	Ambtenaren uit Indonesië	1951	51 JAN VP	Nieuwsbericht	Tekst	1	1	1 tot 50
51212	Wat men in Nederland belangrijk vindt. Huizen en nylons, doch geen kabinetscrisis en Irian	1951	51 JAN VP	Opiniërend artikel	Tekst	3	3	151-200

51213	De beste tijd? Toen bier nog geen vijftig cent kostte...	1951	51 JAN VP	Beschouwend bericht	Tekst en foto	3	3	51-100
51214	Generaal Scheffelaar	1951	51 JAN VP	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51215	Gepensioneerden	1951	51 JAN VP	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51216	Om kort te gaan. Uit binnen- en buitenland.	1951	51 JAN VP	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
51217	Afscheid van "Modderlust"	1951	51 JAN VP	Beschouwend bericht	Tekst en foto	2	3	1 tot 50
51218	Johan van Oldenbarnevelt	1951	51 JAN VP	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
53101	Overtuiging in Den Haag: Indische Nederlanders dienen beter in Indonesië te blijven.	1953	53 NOV NSH	Beschouwend bericht	Tekst	1	2	101-150
53102	Voorschot aan Ned.repatriërenden	1953	53 NOV NSH	Beschouwend bericht	Tekst	1	1	51-100
53103	"Willem Ruys" zal Gibraltar aandoen	1953	53 NOV NSH	Nieuwsbericht	Tekst	1	1	1 tot 50
53104	Mr. André Jansma naar Nederland. Meer dan een kwarteeuw intensief contact met de bevolkingsgroepen.	1953	53 NOV NSH	Beschouwend bericht	Tekst en foto	2	2	101-150
53105	Wie geen exit-permit krijgen	1953	53 NOV NSH	Nieuwsbericht	Tekst	1	1	1 tot 50
53106	Nederlandse pers over Indische Nederlanders	1953	53 NOV NSH	Opiniërend artikel	Tekst	2	1	51-100
53107	Afscheidsavond voor Mr. J. André Jansma	1953	53 NOV NSH	Beschouwend bericht	Tekst	2	1	1 tot 50
53108	IEV-reactie op Kamerdebatten. "Nog redelijke kansen in Indonesië"	1953	53 NOV NSH	Beschouwend bericht	Tekst	1	2	51-100
53201	Dienstreis H.C. routine bezoek	1953	53 NOV VP	Beschouwend bericht	Tekst	1	1	1 tot 50
53202	Nederlandse regering verklaart: Belangen overgrote deel der in Indonesië geborenen gebaat bij verder verblijf in Indonesië	1953	53 NOV VP	Beschouwend bericht	Tekst	2	3	201 en meer
53203	Critiek op beleid Ind. Nederlanders	1953	53 NOV VP	Beschouwend bericht	Tekst	1	1	1 tot 50
53204	Voorstel tot verlening van reisvoorschotten bij vertrek naar Nederland. "Keuze alleen bij de betrokkenen"	1953	53 NOV VP	Beschouwend bericht	Tekst	2	2	51-100
53205	Moties	1953	53 NOV VP	Opiniërend artikel	Tekst	1	1	151-200
53206	Nieuwe motie in de Tweede Kamer. Regering zal de motie-Lemaire eventueel naast zich neerleggen. H.C. verklaarde: geen sprake van onhoudbare toestand.	1953	53 NOV VP	Beschouwend bericht	Tekst	1	5	101-150
53207	Mr. André Jansma naar Nederland	1953	53 NOV VP	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
53208	Reacties op verklaring graaf van Bylandt over Indische Nederlanders	1953	53 NOV VP	Beschouwend bericht	Tekst	1	2	1 tot 50

53209	"Willem Ruys" doet Gibraltar aan	1953	53 NOV VP	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
53210	Persconferentie in Den Haag. Over moeilijkheden van Indische Nederlanders hier te lande. "Voorstellen rapport Werner zijn niet uitvoerbaar"	1953	53 NOV VP	Beschouwend bericht	Tekst	1	3	151-200
53211	Motie Lemaire verworpen - motie de Graaf aangenomen. Tweede Kamer niet accoord met een vrije overtocht. Financiële consequenties tellen bij regering niet.	1953	53 NOV VP	Beschouwend bericht	Tekst	1	3	51-100
53212	"Men gaat uit van een situatie zoals die nu is." De debatten in de Tweede Kamer over de beide moties. Minister: in Indonesië ligt misschien wel een toekomst.	1953	53 NOV VP	Beschouwend bericht	Tekst	1	3	151-200
53213	Onopgelost	1953	53 NOV VP	Opiniërend artikel	Tekst	1	1	101-150
53214	Gevraagd: overmaat aan menselijkheid. Reacties in Nederland op stemming over de moties. "Vlucht naar de boot afgewend, hoogheid gezag aangetast"	1953	53 NOV VP	Beschouwend bericht	Tekst	1	2	101-150
53215	Afscheid mr. J. André Jansma	1953	53 NOV VP	Beschouwend bericht	Tekst	2	1	1 tot 50
55101	[Foto afscheidsavond fam. Herwig]	1955	55 APR NSH	Beschouwend bericht	Foto met onderschrift	1	2	51-100
55102	Afscheid A. J. Reynders	1955	55 APR NSH	Nieuwsbericht	Tekst	3	1	1 tot 50
55103	"Blackie" gaat ook thuisvaren. Nieuw verlies voor Persibaja	1955	55 APR NSH	Beschouwend bericht	Tekst en foto	2	2	151-200
55104	Bart Groenwoud naar Nederland	1955	55 APR NSH	Beschouwend bericht	Tekst	2	3	101-150
55105	Brieven uit Twenthe. Over verlofgangers en auto's.	1955	55 APR NSH	Opiniërend artikel	Tekst en foto	2	6	201 en meer
55106	Over Nederland. Voorlichting voor Nederlanders	1955	55 APR NSH	Beschouwend bericht	Tekst	2	1	1 tot 50
55107	Afscheidsreceptie KLM	1955	55 APR NSH	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
55108	Voorlichting aan Nederlanders	1955	55 APR NSH	Beschouwend bericht	Tekst	2	1	1 tot 50
55109	[Foto vertrek weesjongens]	1955	55 APR NSH	Beschouwend bericht	Foto met onderschrift	2	2	51-100
55110	[Foto afscheid "Blackie"]	1955	55 APR NSH	Beschouwend bericht	Tekst en foto	3	2	51-100
55111	Vertrek "Oldenbarnevelt"	1955	55 APR NSH	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
55112	"Johan van Oldenbarnevelt" vertrokken	1955	55 APR NSH	Beschouwend bericht	Tekst	2	1	1 tot 50

55113	Nederlands jarige Vorstin	1955	55 APR NSH	Beschouwend bericht	Tekst en foto	1	2	101-150
55201	De Indische gepensioneerden in Nederland **onvolledig bericht**	1955	55 AUG NG	Nieuwsbericht	Tekst	1	1	1 tot 50
55202	Mevrouw Veerkamp is 92 jaar oud, en vliegt vandaag naar Nederland. "Ik wil dat ook wel eens meemaken."	1955	55 AUG NG	Beschouwend bericht	Tekst	2	2	101-150
55203	De "Nederlandse groep"	1955	55 AUG NG	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
55204	Kruis voor koppigheid. Piekerans van een straatslijper.	1955	55 AUG NG	Opiniërend artikel	Tekst	3	5	201 en meer
55205	Ongeluk op de Ruys*							
55206	BVC neemt afscheid van zijn Paatje. Versteegh richtte met zijn vrienden 52 jaar geleden de "Good old" op. Toen de Soos merkte hoe winst gevierd en verlies betreurd werd, kwamen er leden.	1955	55 AUG NG	Beschouwend bericht	Tekst	3	3	101-150
55207	[foto Paatje Versteegh]	1955	55 APR NSH	Beschouwend bericht	Foto met onderschrift	3	1	1 tot 50
55208	Nederlander Claassen gearresteerd. Wilde gisteren naar Nederland vertrekken.	1955	55 AUG NG	Beschouwend bericht	Tekst	1	1	1 tot 50
55209	Piekerans in Lido. Piekerans van een straatslijper.	1955	55 AUG NG	Opiniërend artikel	Tekst	3	4	151-200
57201	Nieuws uit Nederland. Van Emstede	1957	57 NOV NG	Nieuwsbericht	Tekst	2	1	1 tot 50
57202	Met een kampeerwagen naar Nederland	1957	57 NOV NG	Beschouwend bericht	Tekst	3	2	51-100
57203	Verklaring in Tweede Kamer. Minister Klompé over positie Nederlanders in Indonesië nav recente gebeurtenissen.	1957	57 NOV NG	Beschouwend bericht	Tekst	2	2	51-100

**Items 51121 en 55204 zijn tijdens de analyse alsnog verwijderd uit de selectie, op basis van de criteria in tabel 3.2. Het is wel in deze lijst opgenomen, om de nummering te verklaren.*

Tabel 3.5 - Attributen krantenartikelen

Attribuut	Mogelijke waardes (aantal en inhoud)
Jaar publicatie	4: 1951, 1953, 1955, 1957
Editie	7: Januari NC, januari VP, November NSH, november VP, april NSH, augustus NG, november NG
Type bericht	3: Nieuwsbericht, Beschouwend bericht, Opiniërend artikel
Samenstelling bericht	3: Alleen tekst, alleen foto, foto en tekst.
Paginanummer	3:1,2,3
Aantal kolommen	6: 1,2,3,4,5,6
Aantal regels	5: 1-50, 51-100, 101-150, 151-200, 200+

Tabel 3.6 - Vragenlijst inhoudsanalyse

Component	Vraag	Toepassing
Samenvatting	Wat zegt of doet wie met/ tegen wie en met welke kenmerken?	H 5
Primaire bron	Wie wordt opgevoerd als de partij die het onderwerp op de agenda zet, welke betekenis geeft deze en welke kenmerken heeft hij?	Primaire betekenisverlener Attributen zijn gebruikt voor analyse van subjecten. Betekenis gebruikt voor analyse van waarheid.
Secundaire bron	Wie wordt opgevoerd als de partij die de primaire bron versterkt of ontkracht, hoe doet deze partij dat en welke kenmerken heeft hij?	Secundaire betekenisverlener Attributen zijn gebruikt voor analyse van subjecten. Betekenis en wijze van legitimering gebruikt voor analyse van perspectief en waarheid.
Thema's en issues	Welke thema's en issues worden in relatie met het onderwerp gebracht?	Thema's zijn gebruikt voor interpretatie van betekenis (waarheid van een vertoog). Issues zijn gebruikt voor analyse van objectkenmerken die aan de repatriëring toegekend werden.
Woordkeuze	Welke woordkeuze past de journalist toe?	Woordkeuze is toegepast bij interpretatie van object-, subject- of waarheidskenmerken en ondergebracht bij de argumenten van thema's.

NB: Zoals ook in hoofdstuk 3 aangegeven is, is er bij de verwerking van de onderzoeksresultaten wel sprake geweest van overlapping. De componenten konden soms alleen in onderlinge samenhang bekeken worden, zoals de thema's en bronnen. Om die reden is de beschrijving in hoofdstuk 5 uitvoerig.

Tabel 3.7 - Vragenlijst perspectieven en denkkaders

Component	Vraag	Toepassing
Probleem	Wat is het probleem dat in het bericht gepromoot wordt?	Objecten Subjecten
Gevolgen	Welke gevolgen worden hiervan besproken?	Perspectief Denkkader
Oorzaken	Welke oorzaken wijst de journalist hiervoor aan?	
Oplossingen	Wat zijn mogelijke oplossingen?	
Andere opvattingen	Welke tegenstrijdige opvattingen komen in het bericht aan bod?	

Ontbrekende informatie Wat staat niet over dit probleem in het bericht?

Tabel 3.8 - Vragenlijst discursieve analyse (op basis van voorgaande analyses)

Onderdeel	Vraag
Object	Over welk deel van de repatriëring gaat het bericht? Hoe wordt over de repatriëring gesproken? Hoe wordt de repatriëring genoemd? Wat is het gedrag ten aanzien van de repatriëring dat in dit bericht gepromoot wordt?
Subjecten	Welke kennis over welke sociale groepen staat in het bericht? Hoe worden de sociale groepen uit de Indische gemeenschap in het bericht aangeduid? Over welke subgroep van Indische Nederlanders gaat het bericht? Worden er personen of groepen als voor -of tegenbeeld van het gepromote gedrag opgevoerd? Welke bewijzen worden hiervoor opgevoerd, waaruit blijkt dat deze personen voor- of tegenbeelden zijn van de gepromote kennis?
Waarheid	Wat wordt opgevoerd als de reden voor repatriëring? Wat wordt gezegd over de verwachtingen over het nieuwe leven in Nederland? Wat wordt gezegd over de reis naar Nederland? Wat wordt gezegd over de onbekendheid met het vaderland? Wat wordt gezegd over het gedwongen of noodzakelijke karakter van de repatriëring? Wat wordt gezegd over de gespannen relatie tussen de Indische Nederlanders en de Indonesische regering? Wat wordt gezegd over de keuze die de repatriant heeft gemaakt om Nederlands staatsburger te blijven (worden) en geen warga negara? Wat wordt gezegd over de relatie van de repatriant(-en) met Nederland? Welke informatie wordt weggelaten in het bericht?
Macht	Aan wie (instituten, autoriteiten) worden de opvattingen in het artikel toegeschreven? Wat is de opvatting? Hoe liggen de machtsverhoudingen in de gemeenschap van Indische Nederlanders? Hoe liggen de machtsverhoudingen tussen de Indische Nederlanders en de Indonesische regering? Hoe liggen de machtsverhoudingen tussen de Indische Nederlanders en de Nederlandse regering?
Samenvatting	Hoe is het vertoog samen te vatten?

Tabel 3.9 - Vragenlijst ideologische analyse (wereldbeelden)

Aspect	Vraag
--------	-------

Sociale groepen	Welke sociale groepen hebben volgens deze opvattingen het cultureel leiderschap, of zouden dit moeten hebben?
Legitimerende opvattingen	Wat zijn de opvattingen die deze sociale orde legitimeren?
Relaties met instituties	Hoe is de relatie met de instituties van de sociale groep? Is dat wenselijk?
Waarheid	Hoe komt het dat de gepromote sociale groep wel/ niet het cultureel leiderschap heeft?
Repatriëring	Hoe past de repatriëring in deze opvatting?
Sociale ongelijkheid	Welke sociale (on-)gelijkheid komt in dit wereldbeeld tot uiting?

BIJLAGE 4

Tabellen en grafieken bij hoofdstuk 4

Tabellen 4.1 – 4.4 bij Het verloop van de repatriëring (§ 4.2)

Om een goede inschatting te kunnen maken van de omvang en verdeling van de repatriëringgolven, heb ik vier bronnen gebruikt: een demografisch onderzoek uit 2003 van Beets et al, *De uittocht uit Indië* van Willems (2001), *In Indië geworteld* van Meijer (2004), *Afscheid van Indië* van Van den Doel (2001) en *Indische Nederlanders en gerepatrieerden* van Ellemers (1985). Op detailniveau zijn behoorlijke afwijkingen te vinden. Geen van alle onderzoeken is zelfstandig te gebruiken om de getallen op te baseren.

De aantallen uit het demografische onderzoek van Beets e.a. staan in tabel 4.1. Volgens hen komt het totaal van de repatriëring naar Nederland tussen 1946 en 1968 uit op 298.057 repatrianten.

Tabel 4.1 Eigen berekening op basis van G. Beets, E. van Imhoff & C. Huisman. Demografie van de Indische Nederlanders, 1930-2001 (2003:61-62)

Jaartal	Groep	Omvang	Pagina	Toelichting
1946	NL binnen EUR groep in I	254.000	61	260.000 NL binnen Europese groep in Indonesië 6.000 hiervan in I gebleven na 1949 (verhouding met 32.000 warga negara van Meijer? KV) → 254.000 Indische Nederlanders die tussen 1946 en 1968 gerepatriëerd zijn
Hele periode	Genaturaliseerden	23.000	62	Warga negara's en 'Vreemde Oosterlingen'
Tot 1968	Molukkers	21.057	62	25.400 Molukkers in 1968 , waarvan 17,1% bij de genaturaliseerde NL hoort → 21.057 Molukkers gerepatriëerd
Totaal		298.057		

Uit de beschrijving van de repatriëring van Willems (2003: 61 - 174) zijn cijfers op te maken van een aantal jaren, net als uit de publicaties van Meijer (2004:327) en Van den Doel (2001:359). Deze getallen zijn te vinden in tabel 4.2. Aangezien een aantal jaren ontbreekt, is het niet zinvol hier nu al totalen van te berekenen. De cijfers zijn echter wel van belang voor de eindtotalen in tabel 4.4.

Tabel 4.2 Eigen berekeningen repatriëring op basis van H.W. van den Doel (2001:359), Meijer (2004:327) en W. Willems (2001:61-174).

Jaar	Groep	Omvang	Bron & paginanr	Toelichting
1946-1949	Evacués	110.000	Van den Doel, 359	De verrekening met de 30.000 in Nederland gebleven evacués (Willems 2001:61) gebeurt in tabel 4.4 .
1946-1949	Evacués	106.976	Willems, 61	
1950	Repatrianten	56.000	Willems, 118	
1951	Repatrianten	30.000	Meijer, 327	
1955	Spijtoptanten en late repatrianten	20.000	Willems, 130	
1958	Late repatrianten	10.000	Willems, 161	
1958-1968	Spijtoptanten	19.000	Willems, 168	
1959	Spijtoptanten	2.000	Willems, 162	
1962	Repatrianten NG	13.000	Wilems, 174	

Het volgende overzicht, van Ellemers en Vaillant uit 1985, lijkt erg compleet, maar is ook verwarrend door de twee bronnen die gebruikt zijn. Bovendien gebruiken zij beginjaar 1945, dat is het jaar dat de eerste evacués uit Indonesië vertrokken. Dit overzicht, in tabel 4.3, is daardoor alleen niet voldoende om een goede berekening te maken van hoe bij benadering de verschillende repatriëringgolven zich tot elkaar verhouden hebben.

Tabel 4.3 Cijfers uit J.E. Ellemers & R.E.F. Vaillant Indische Nederlanders en gerepatrieerden (1985: 38 -42)

Periode	Groep	Cijfers CCKP ⁶	Cijfers CBS
1945 - 1949	Evacués	45.000	44.100
1950 -1951	Repatrianten	90.000	67.824
1952 - 1957	Repatrianten en spijtoptanten	88.000	72.447
1958 - 1963	Repatrianten en spijtoptanten	63.000	70.865
1964-1968	NL uit NG	11.000	13.545
1945-1968	<i>Totale</i>	297.000	268.781

Als ik al deze getallen verspreid over de periodes (waar iedereen het wél over eens lijkt te zijn) en ze verdeel over het aantal bronnen dat een uitspraak hierover gedaan heeft, ontstaat een duidelijker beeld. Het blijkt dat uit zowel de sociaal-historische studies als de demografische studie van Beets e.a. een getal naar voren komt van om en nabij de 300.000

⁶ *Centraal Comité van Kerkelijk en Particulier initiatief*, een charitatieve instelling, waarin onder andere *Stichting Pelita* en *Nederland Helpt Indië* in deelnamen.

repatrianten in de periode 1946-1968. Tussen 1950 en 1958 repatrieerde bij benadering ruim de helft, 160.089 personen. De totalen van tabel 4.4. zijn weergegeven in grafiek 4.1.

Tabel 4.4 Repatriëringgolven en totalen (eigen berekeningen)

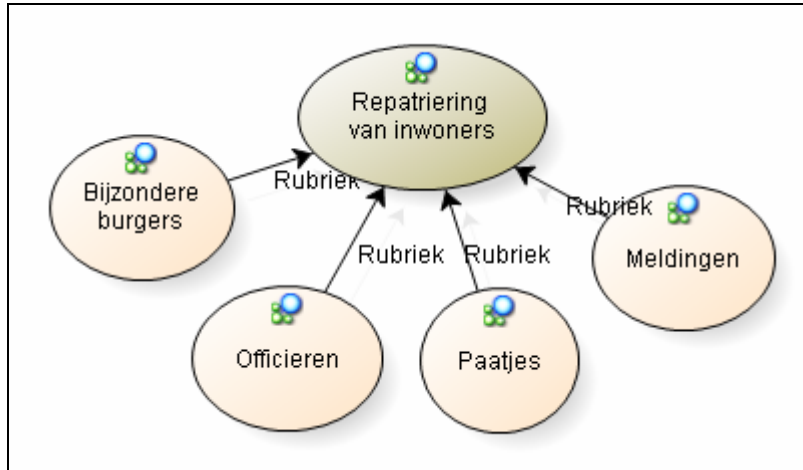
Bron	Omvang (personen)	Periode	Groep	Totalen (personen)
Van den Doel	110.000	1946-1949	Evacués	108.410
Willems	106.976		blijvers in NL	30.000-/-
Ellemers - CCKP	88.000	1950-1951	Repatrianten uit Indonesië	80.607
Ellemers - CBS	67.821			
Willems & Meijer	86.000			
Ellemers - CCKP	88.000	1952-1957	Repatrianten uit Indonesië, spijtoptanten en genaturaliseerden	79.482
Ellemers - CBS	72.447			
Willems	78.000			
Ellemers - CCKP	74.000	1958-1968	Repatrianten uit Indonesië & Nieuw-Guinea, spijtoptanten en genaturaliseerden	67.470
Ellemers - CBS	84.410			
Willems	44.000			
Gemiddelden sociaal-historische onderzoeken (Van den Doel, Ellemers, Meijer, Willems) Beets e.a.	303.262 298.057	1946-1968	Evacués, repatrianten uit Indonesië en Nieuw-Guinea, spijtoptanten en genaturaliseerden.	306.329

Tabel 4.5 - Overzicht van actieve kranten tussen 1950 en 1958 (bron: Bosma e.a. 2005).

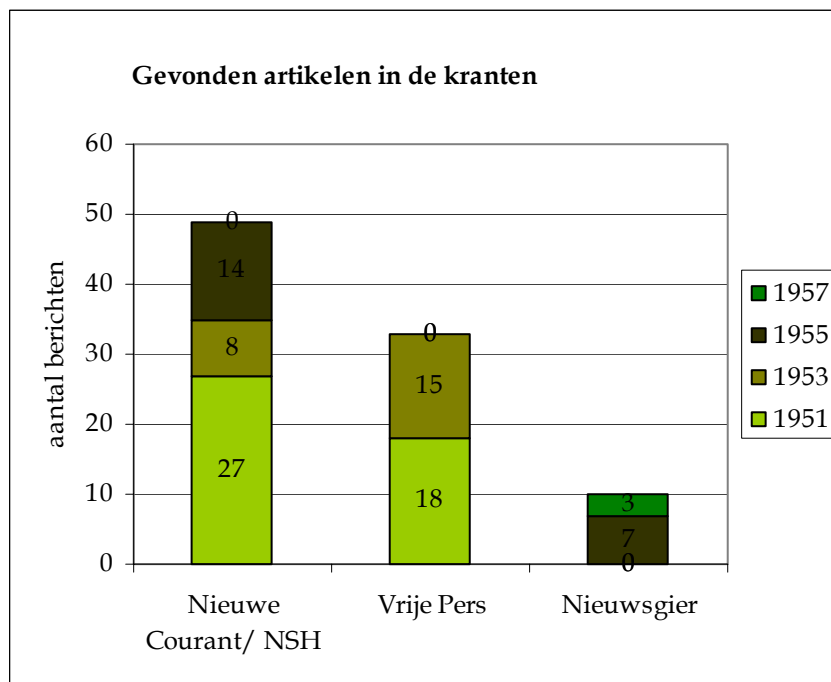
Naam	Relevante verschijningsperiode	Locatie
De Balikpapan Courant (II)	1945 - 1952	Balikpapan
De Nieuwsgier (voortzetting van de Tanah Abang bode)	1946 - 1957	Jakarta
De Nieuwe Courant	1946 - 1951	Soerabaja
Nieuw Soerabaiasch Handelsblad (voortzetting van de Nieuwe Courant)	1951 - 1957	Soerabaja
Algemeen Indisch Dagblad De Preangerbode	1947 - 1957	Bandoeng
De Locomotief	1947 - 1957	Semarang
De Vrije Pers	1948 - 1954	Soerabaja
Java-Bode	1949 - 1957	Jakarta
Makassaarse Courant	1950 - 1952	Makassar
Nieuwsblad voor Indonesië	1950 - 1955	

BIJLAGE 5

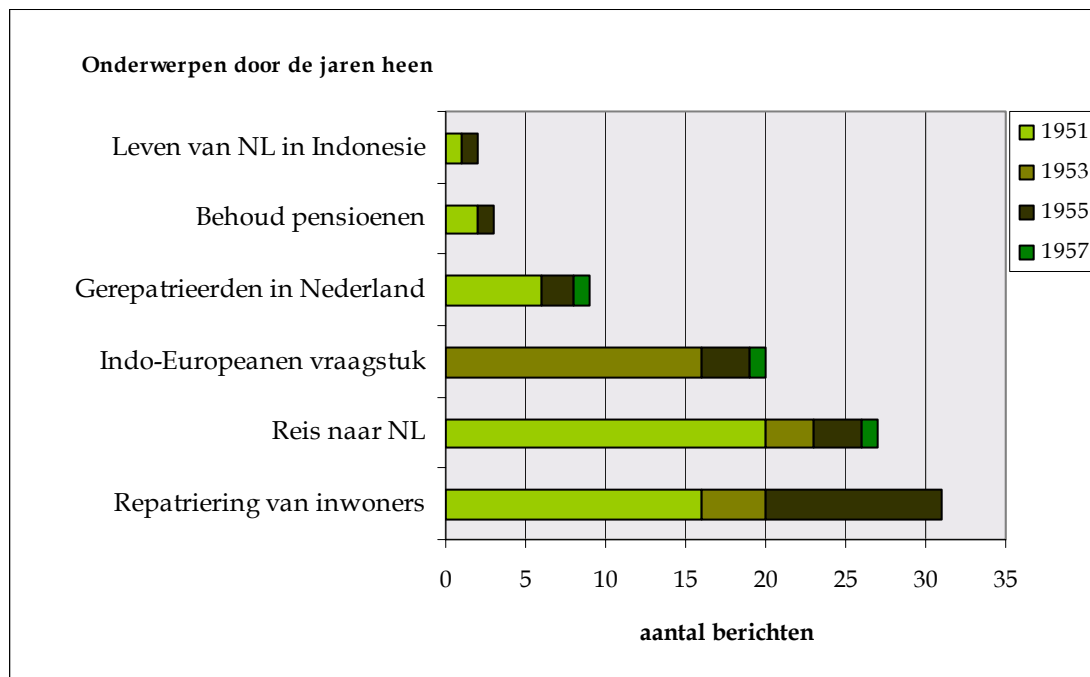
Modellen, grafieken en tabellen bij hoofdstuk 5.

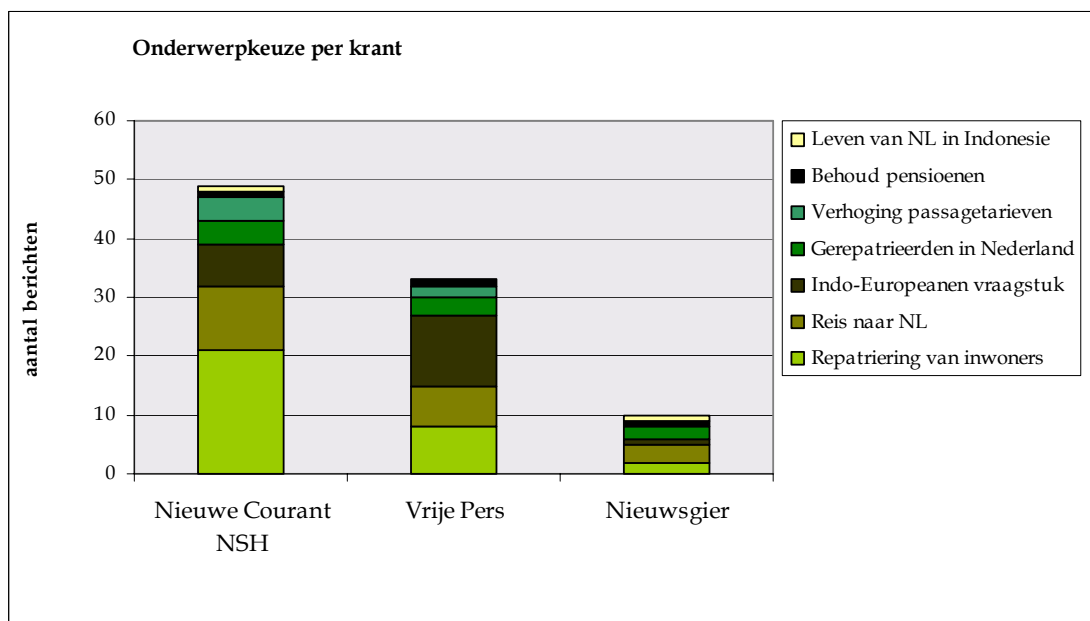
Model 5.1 Samenhang tussen een onderwerp en rubrieken binnen dat onderwerp

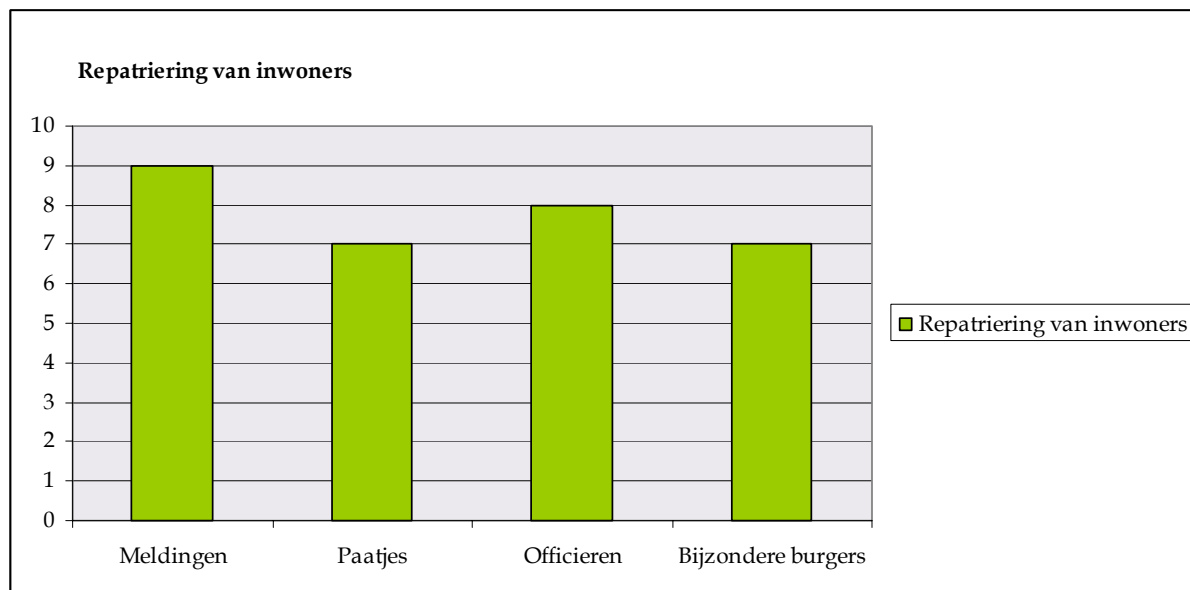
Grafiek 5. 1 Gevonden artikelen per krant door de jaren heen

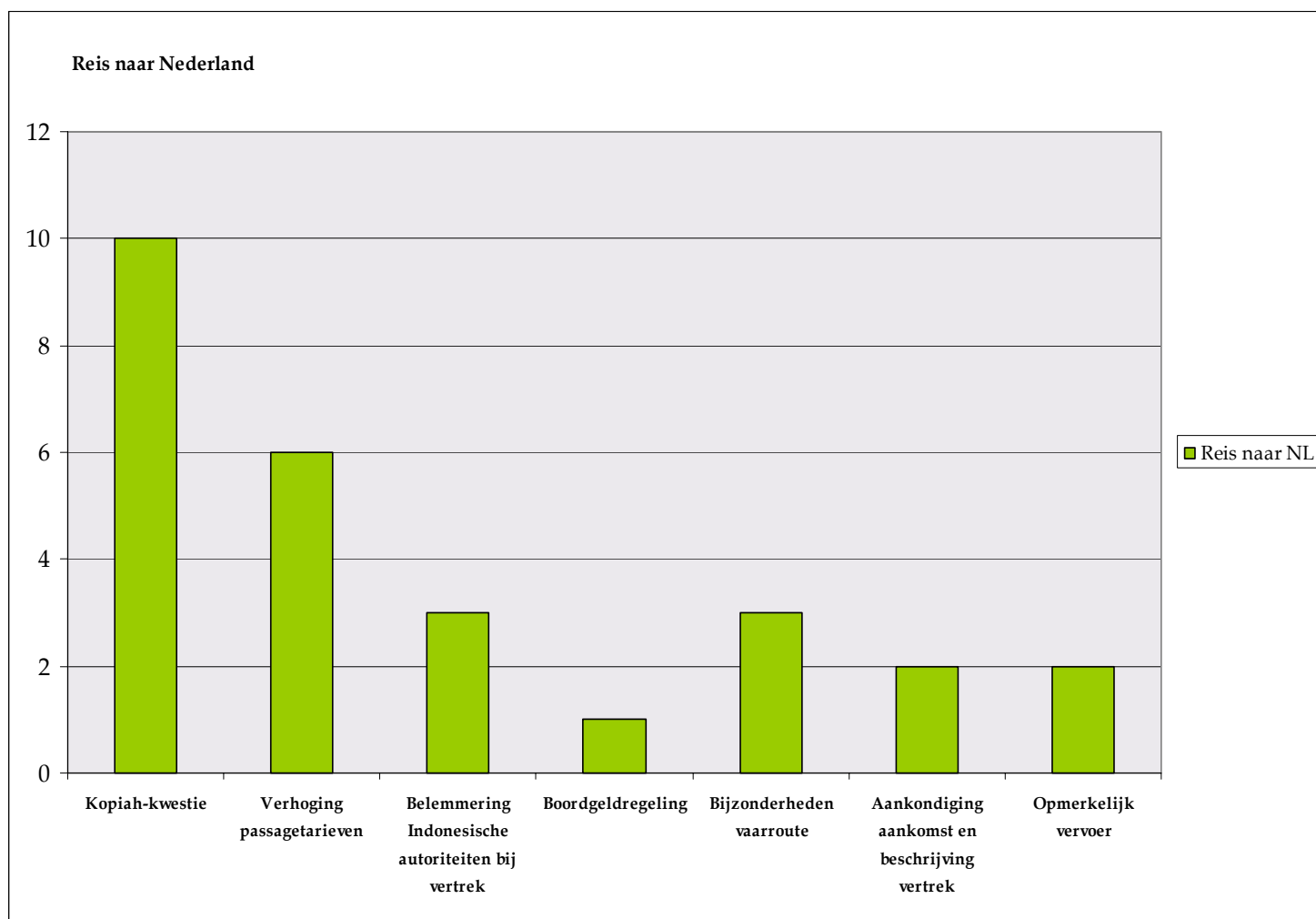
Grafiek 5.2 Onderwerpen door de jaren heen

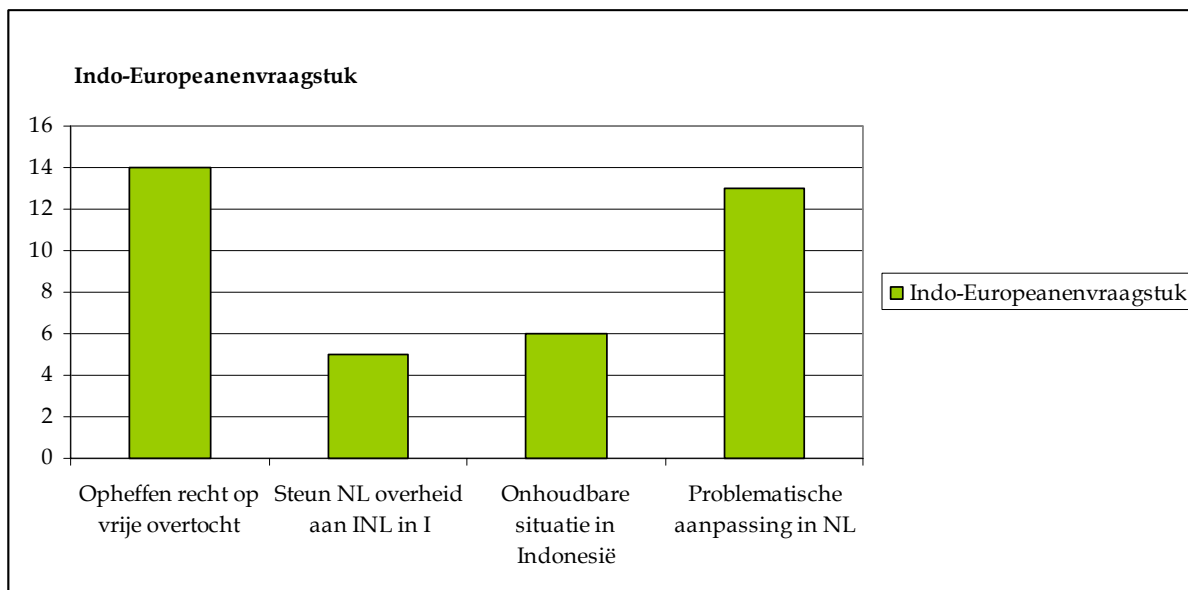
Grafiek 5.3 Onderwerpkeuzes van de kranten

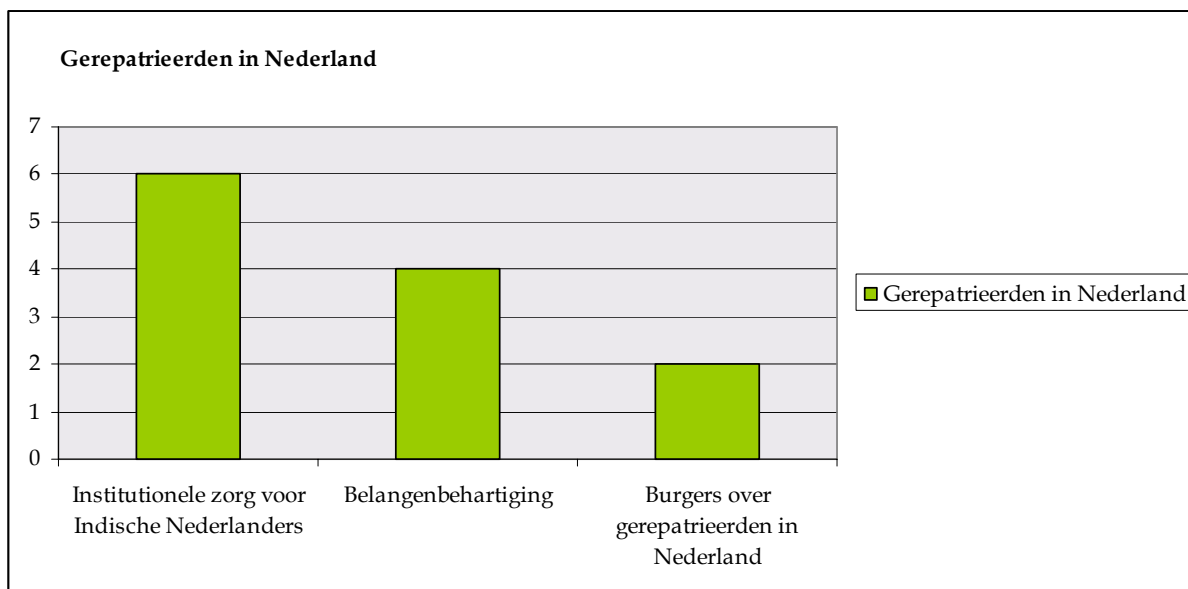
Grafiek 5.4 Berichten over de repatriëring van inwoners

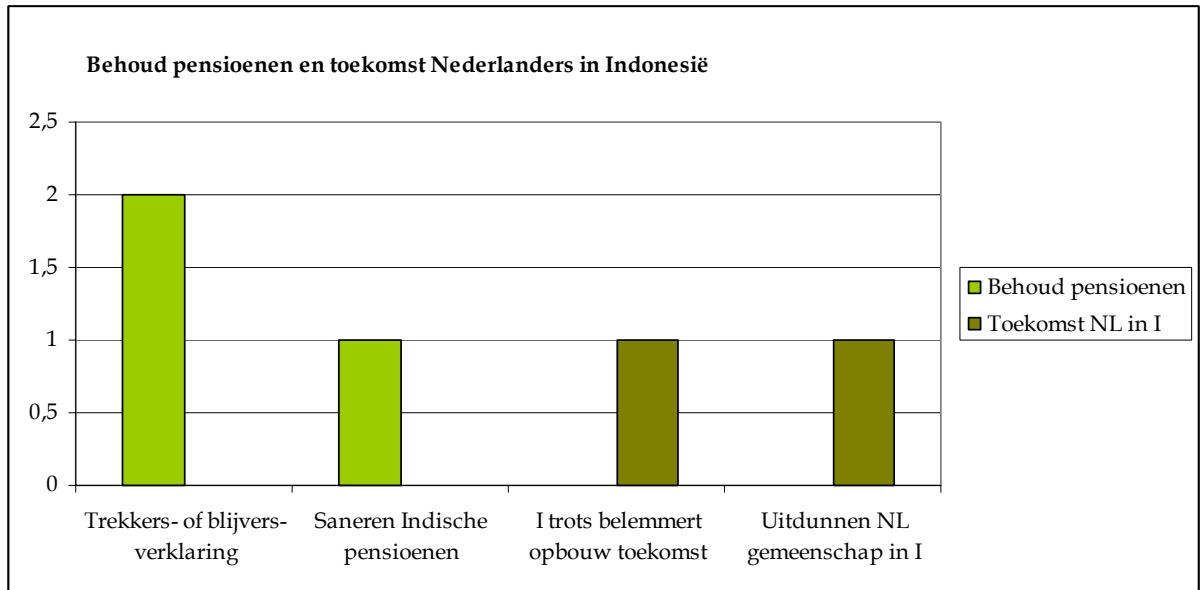
Grafiek 5.5 Berichten over de reis naar Nederland

Grafiek 5.6 Berichten over de repatriëring van Indo-Europeanen naar Nederland

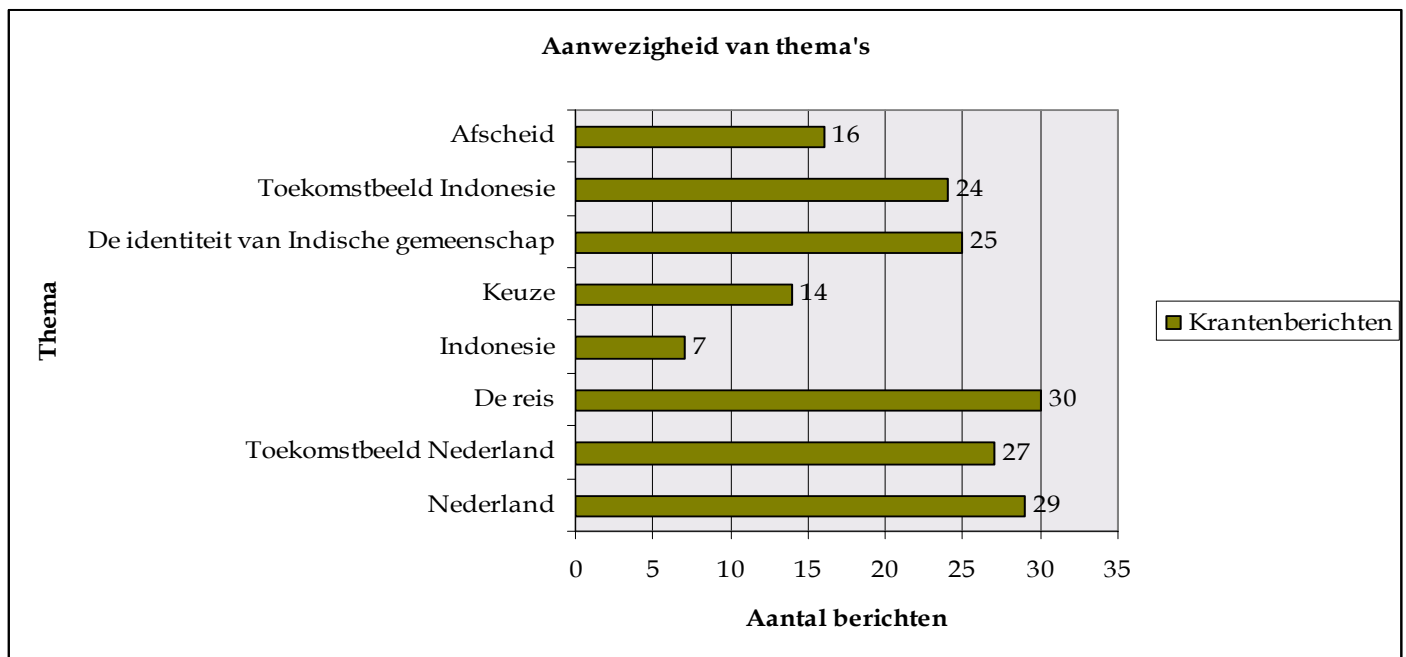
Grafiek 5.7 Berichten over het leven van gerepatrieerden in Nederland.

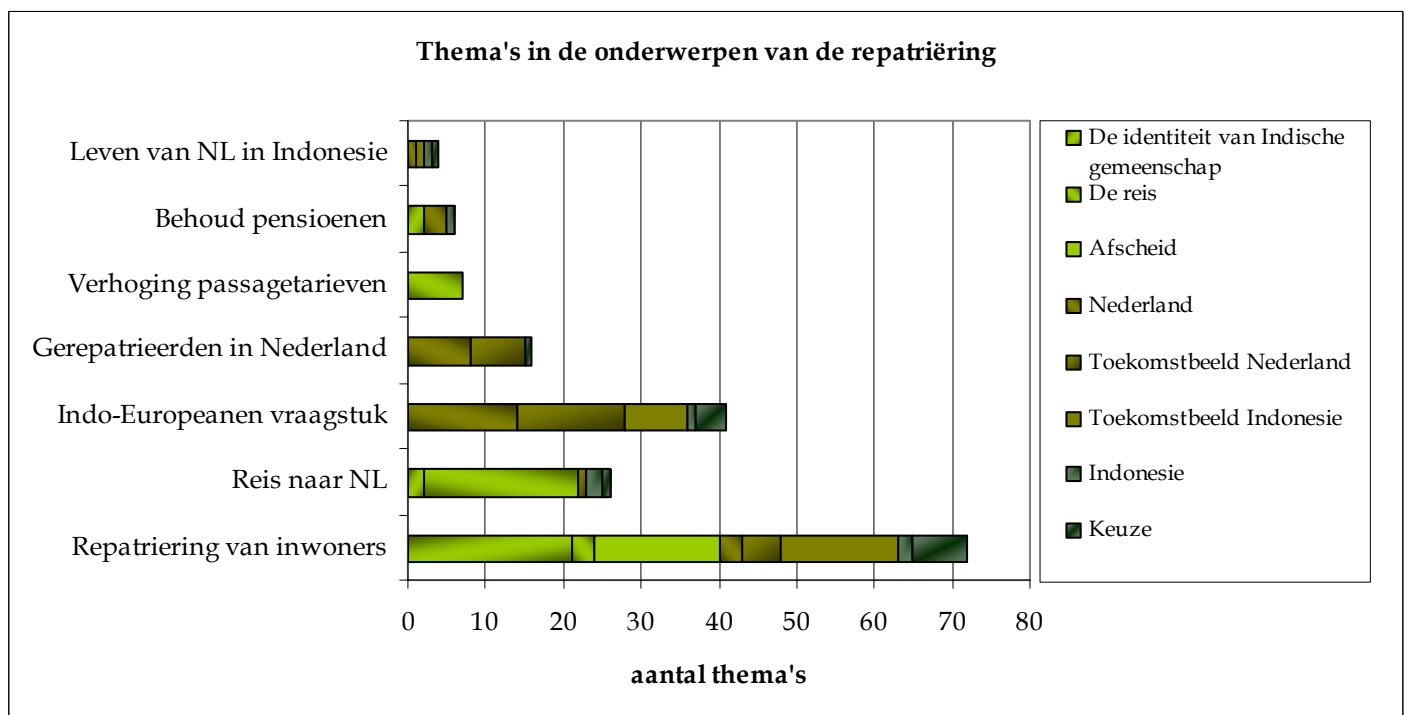
Grafiek 5.8 Berichten over het behoud van pensioenen en de toekomst van Nederlanders in Indonesië.

BIJLAGE 6

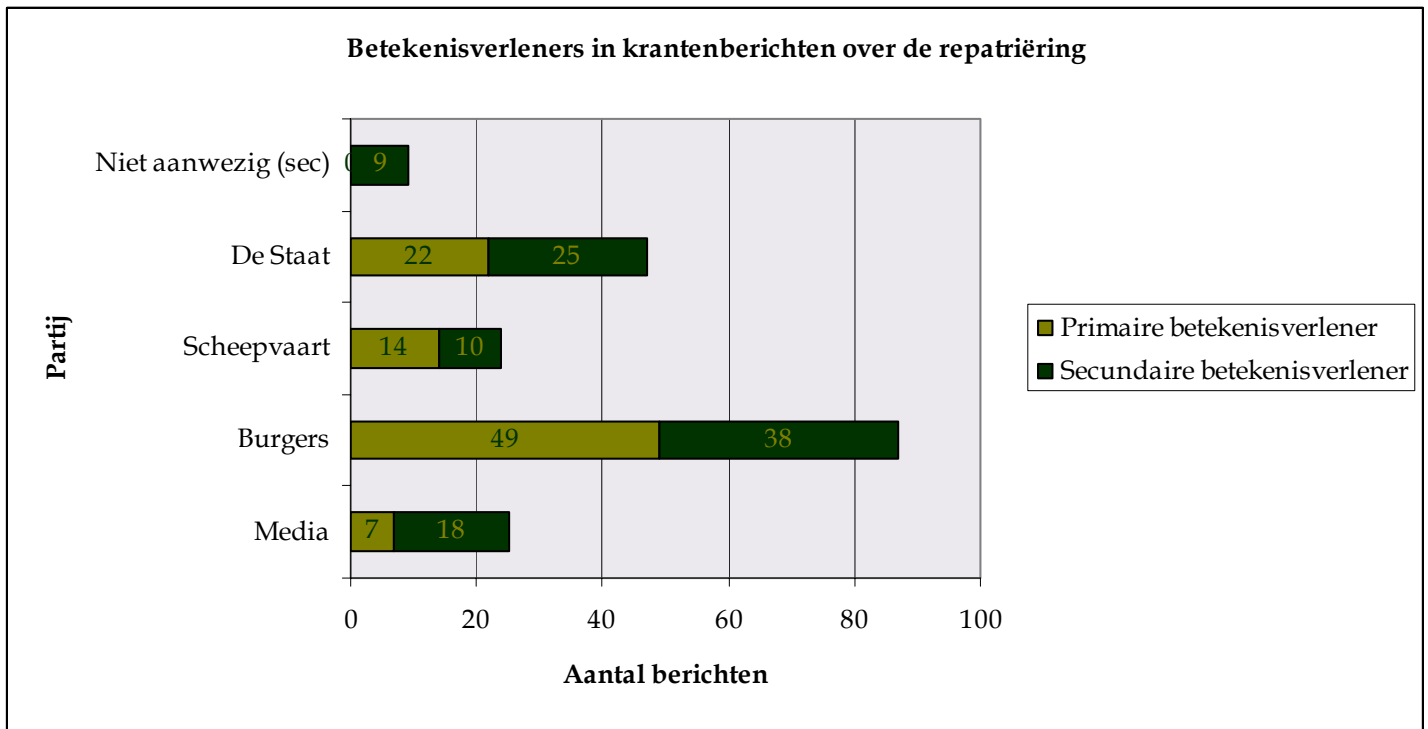
Grafieken en tabellen bij hoofdstuk 6

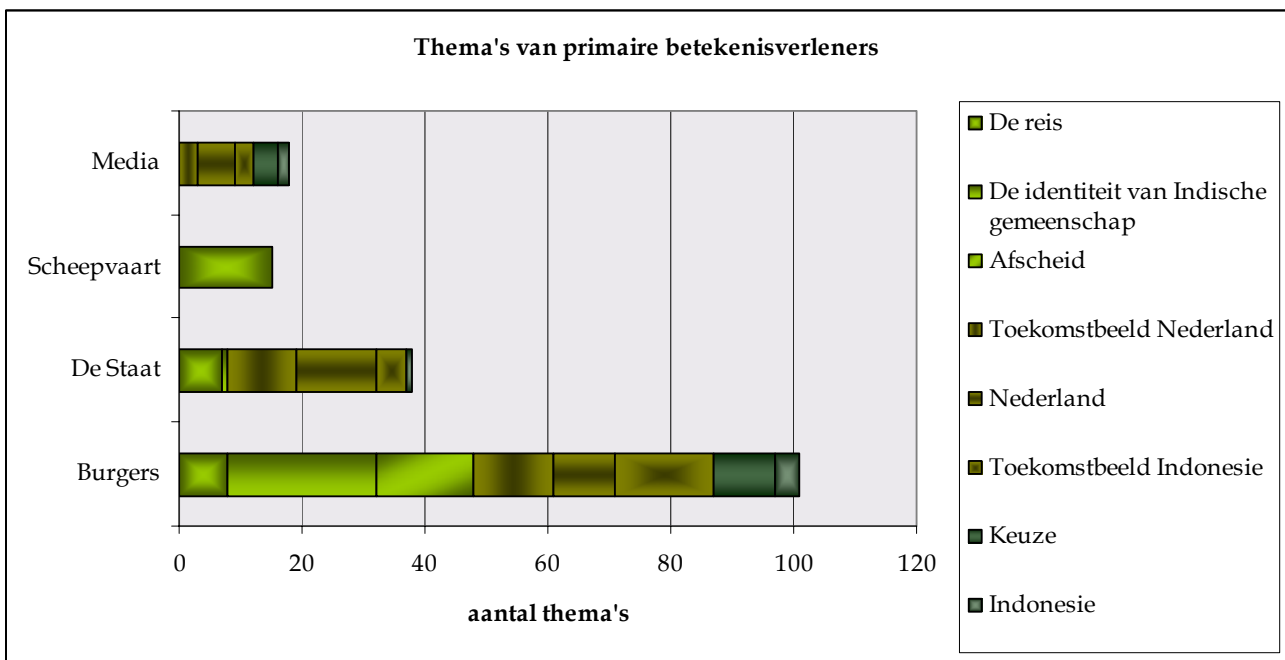
Grafiek 6.1 - Thema's in de krantenberichten

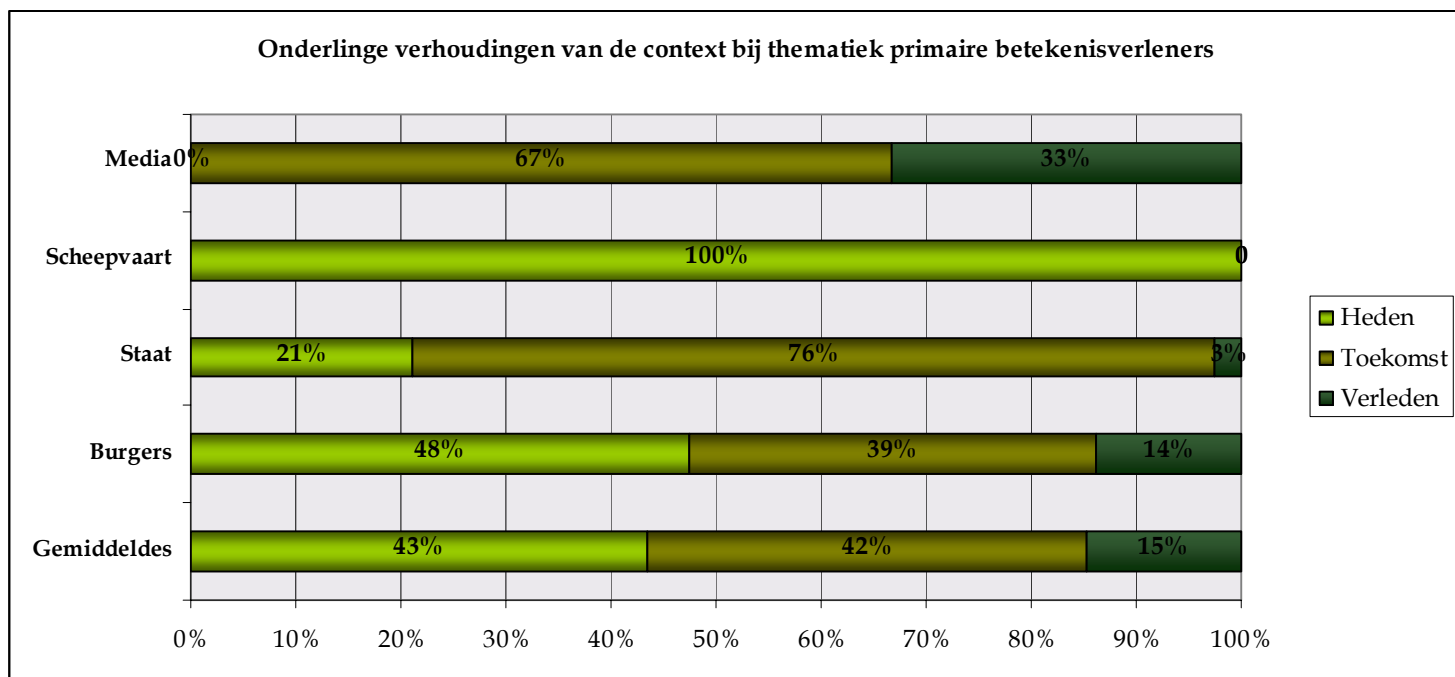
Grafiek 6.2 - Thema's bij onderwerpen (gebeurtenissen) van de repatriëring

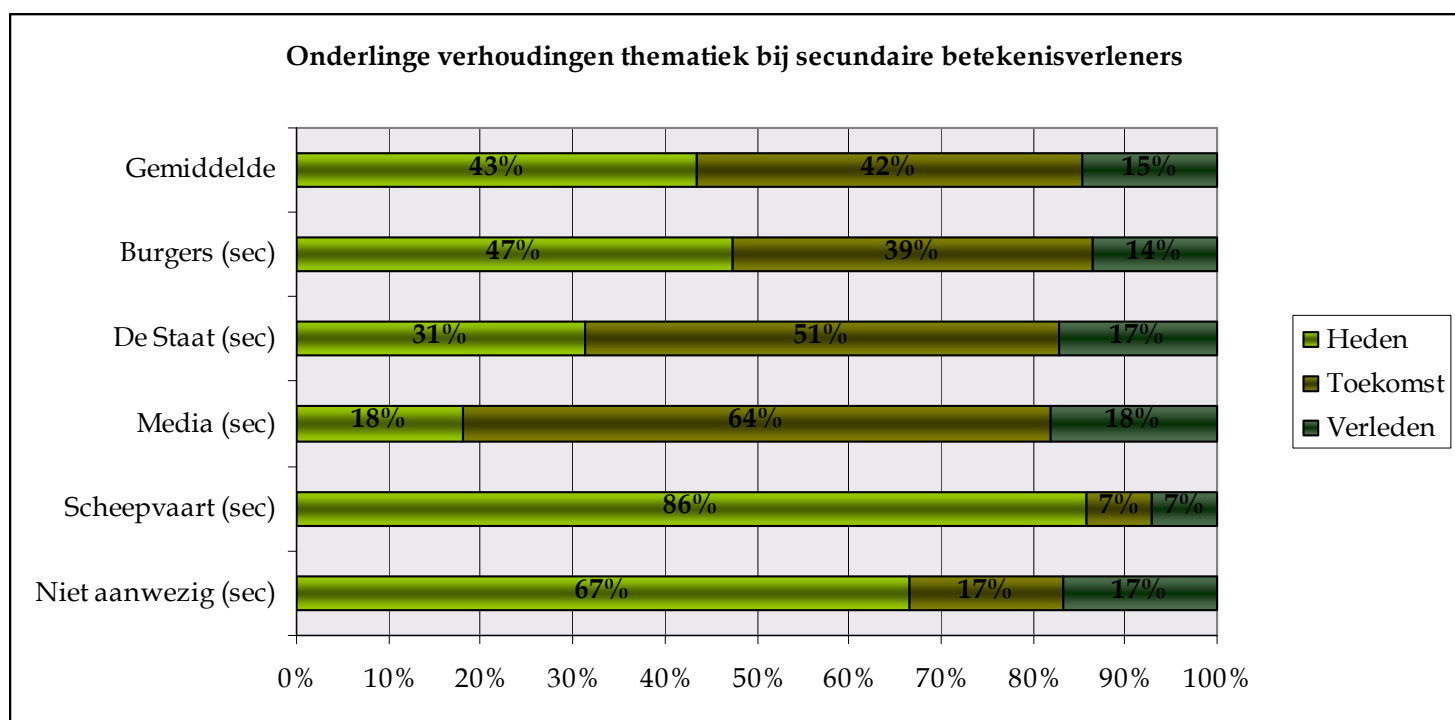
Grafiek 6.3 Betekenisverleners in een democratische samenleving en hun rol in de berichtgeving over de repatriëring

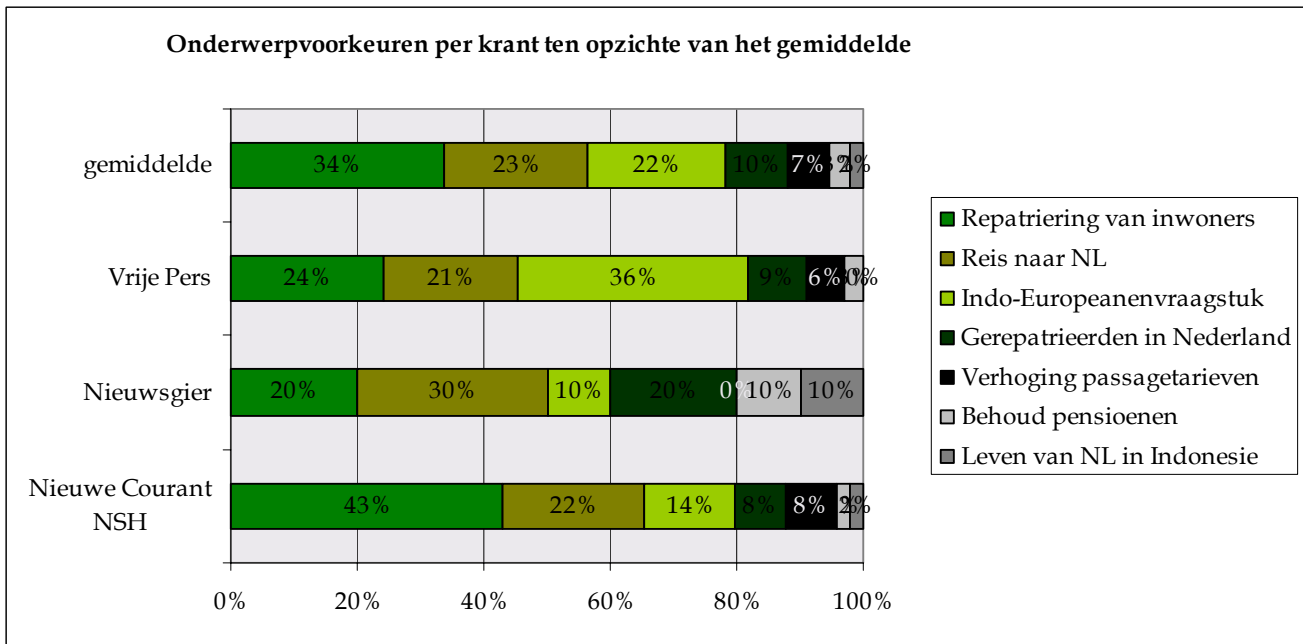
Grafiek 6.4 Thema's die bij de primaire betekenisverleners aanwezig waren

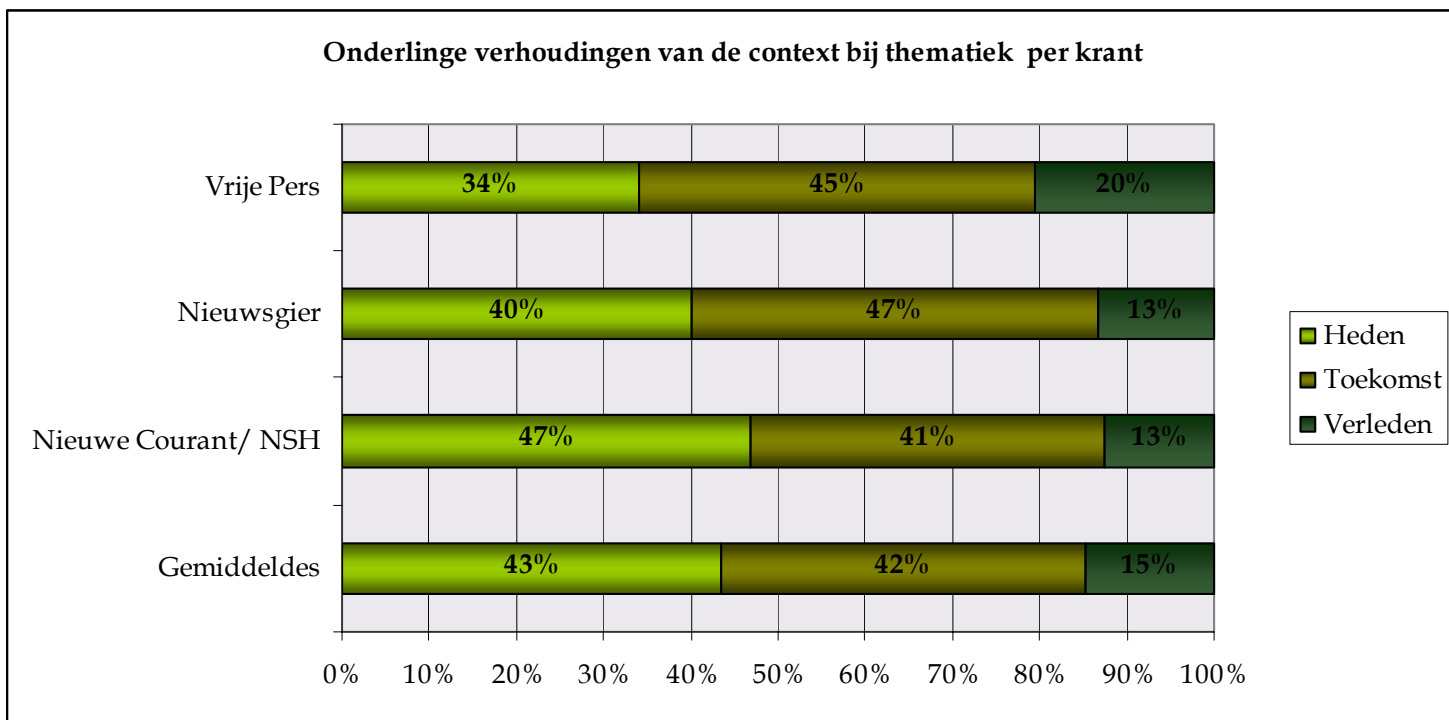
Grafiek 6.5 Verdeling contexten per primaire betekenisverlener ten opzichte van het algemene beeld.

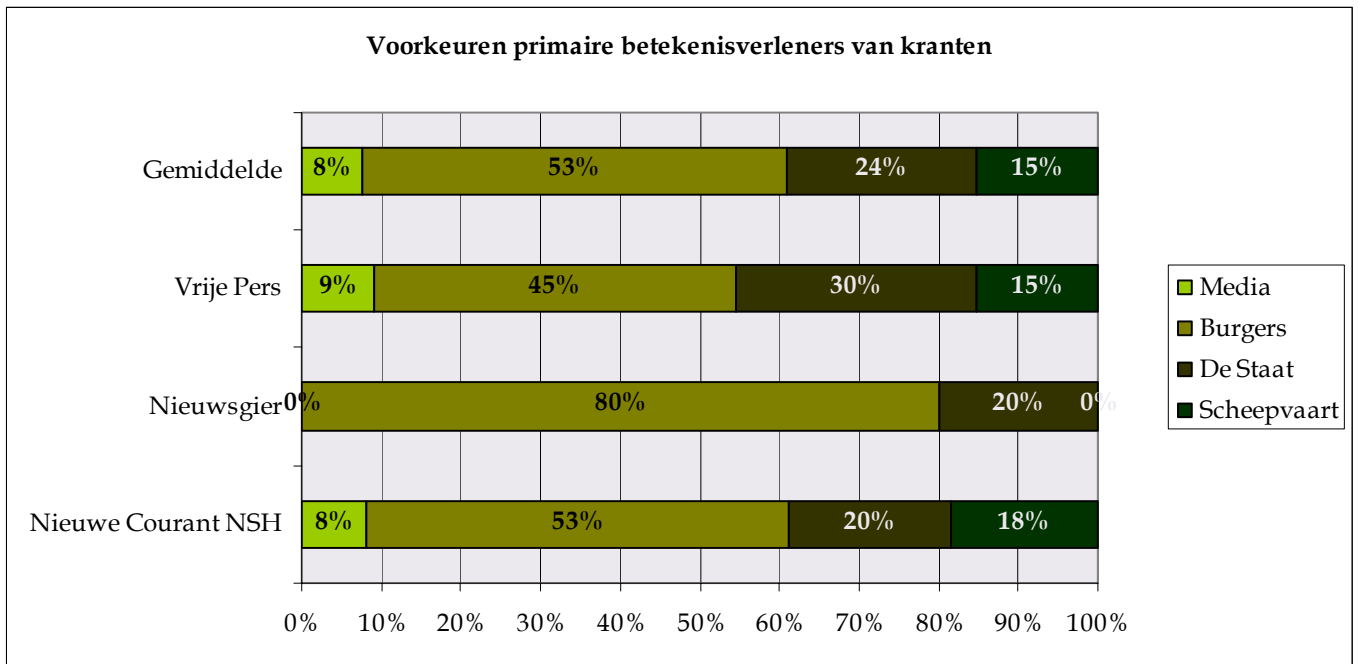
Grafiek 6.6 Verdeling contexten per secundaire betekenisverlener ten opzichte van het algemene beeld.

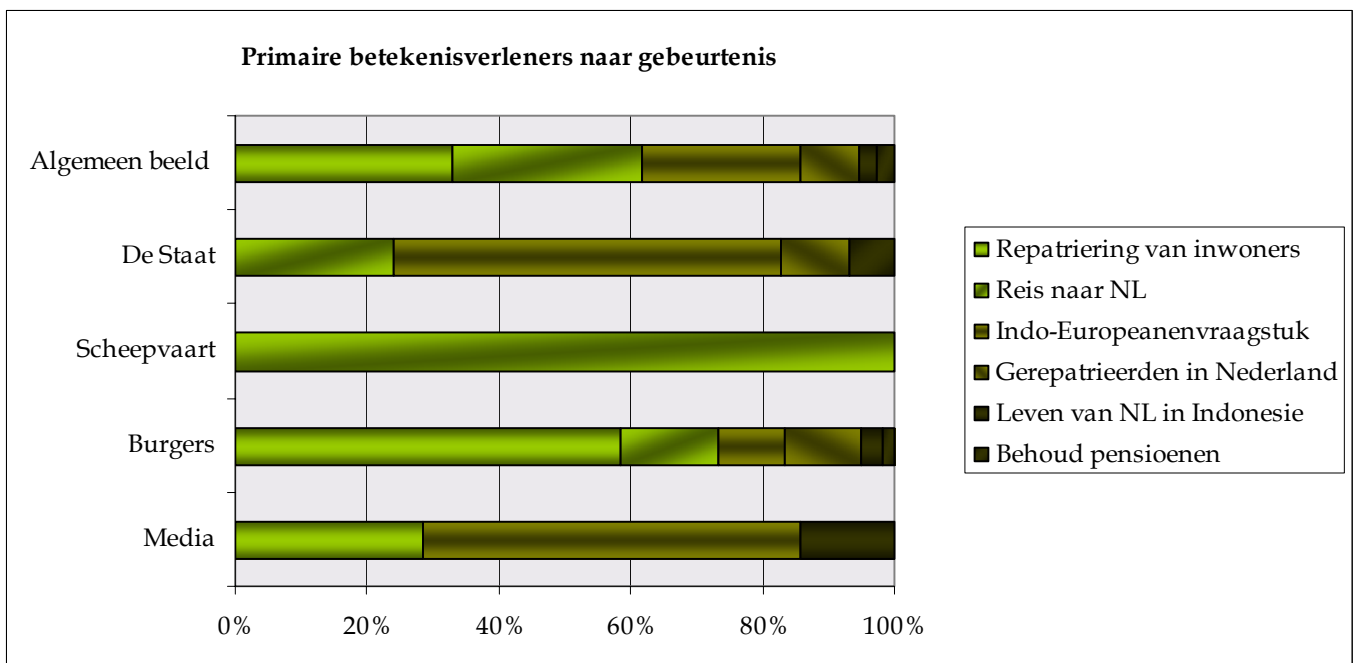
Grafiek 6.7 Voorkeuren voor onderwerpen van de onderzochte kranten ten opzichte van het algemene beeld.

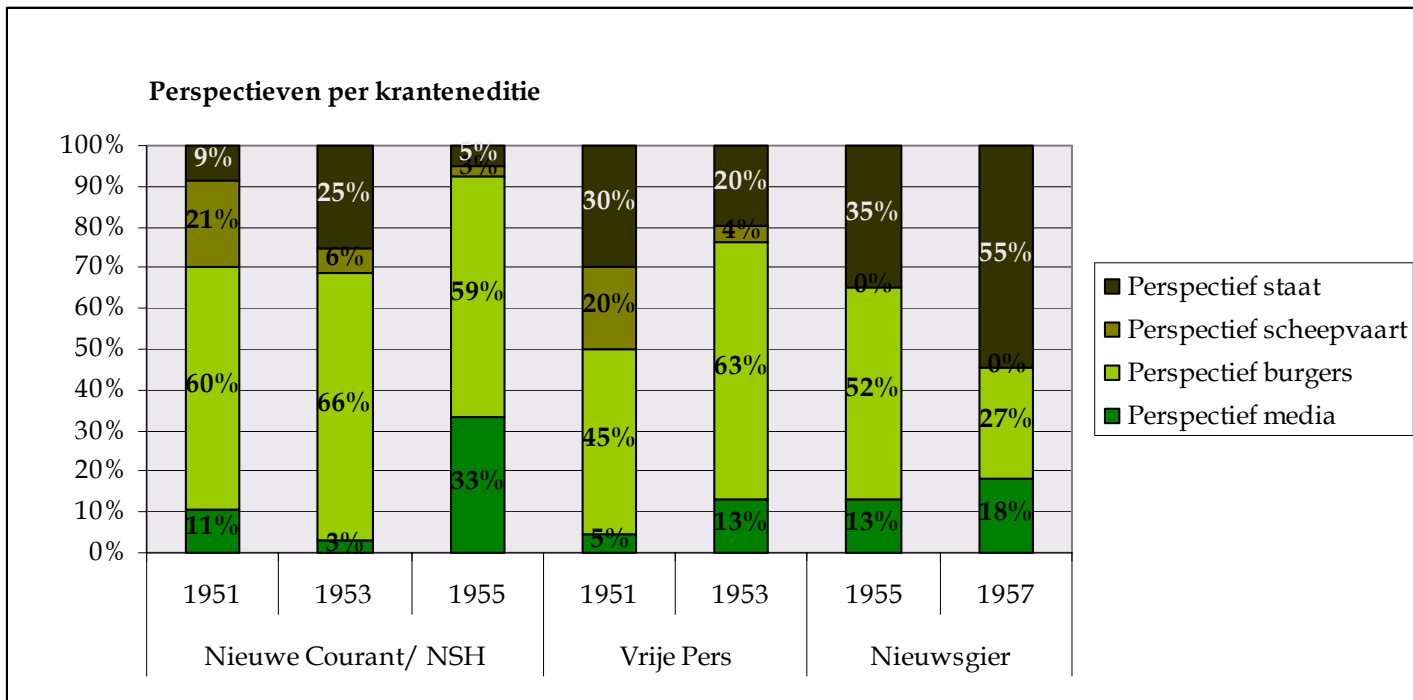
Grafiek 6.8 Verdeling contexten per krant ten opzichte van het algemene beeld

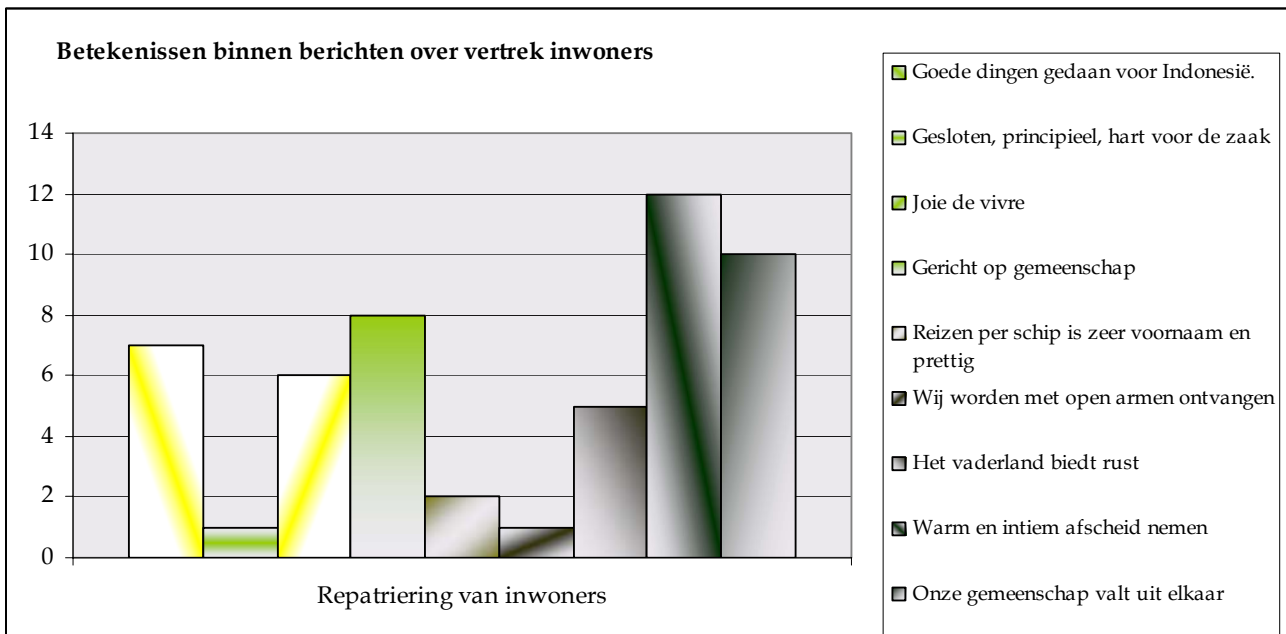
Grafiek 6.9 Voorkeuren primaire betekenisverleners van onderzochte kranten ten opzichte van het algemene beeld.

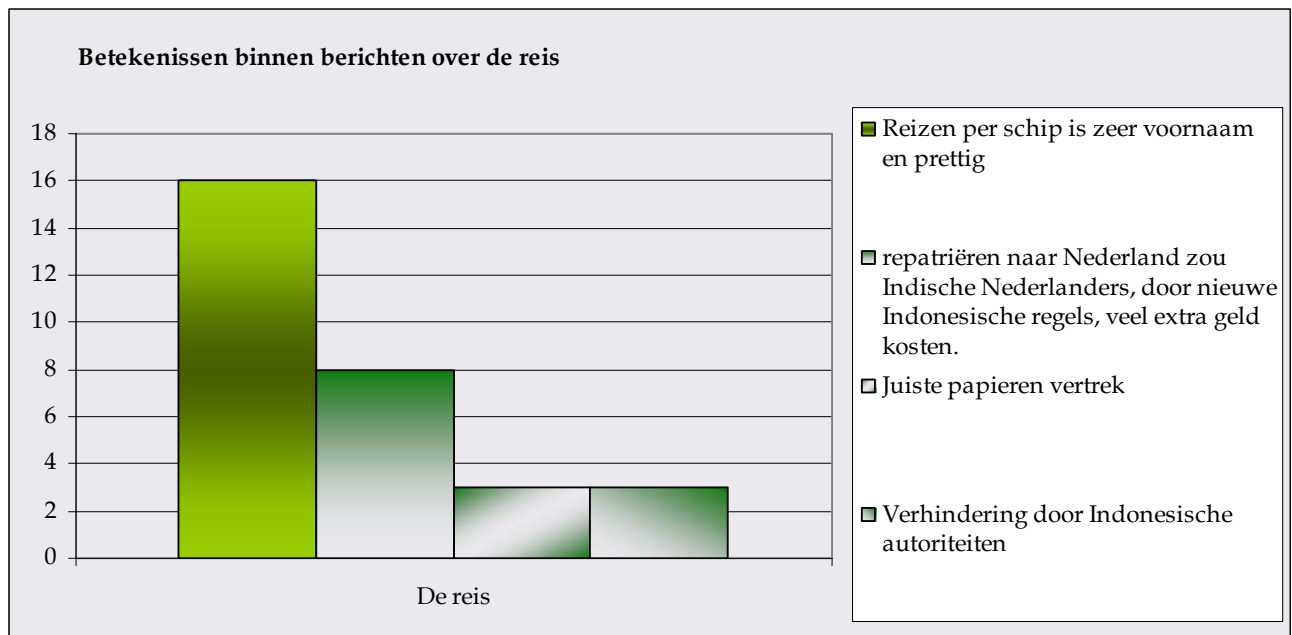
Grafiek 6.10 Primaire betekenisverleners in onderzochte kranten van gebeurtenissen ten opzichte van het algemene beeld.

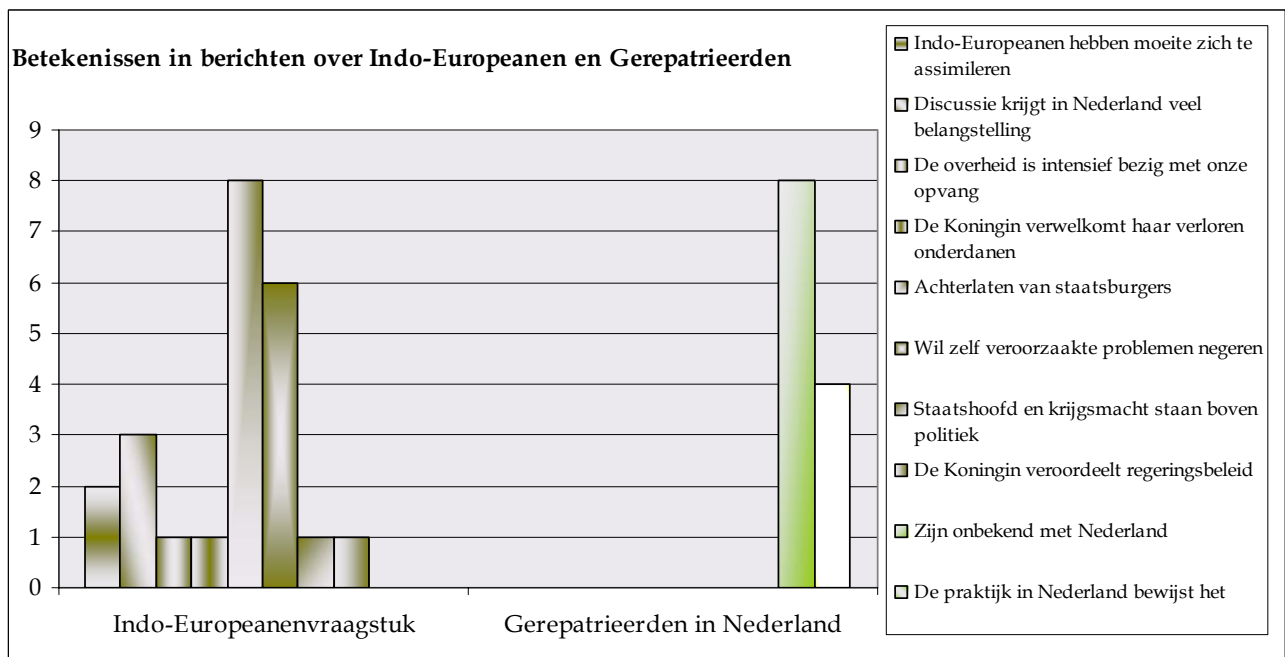
Grafiek 6.11 Chronologische ontwikkeling perspectieven betekenisverleners per krant

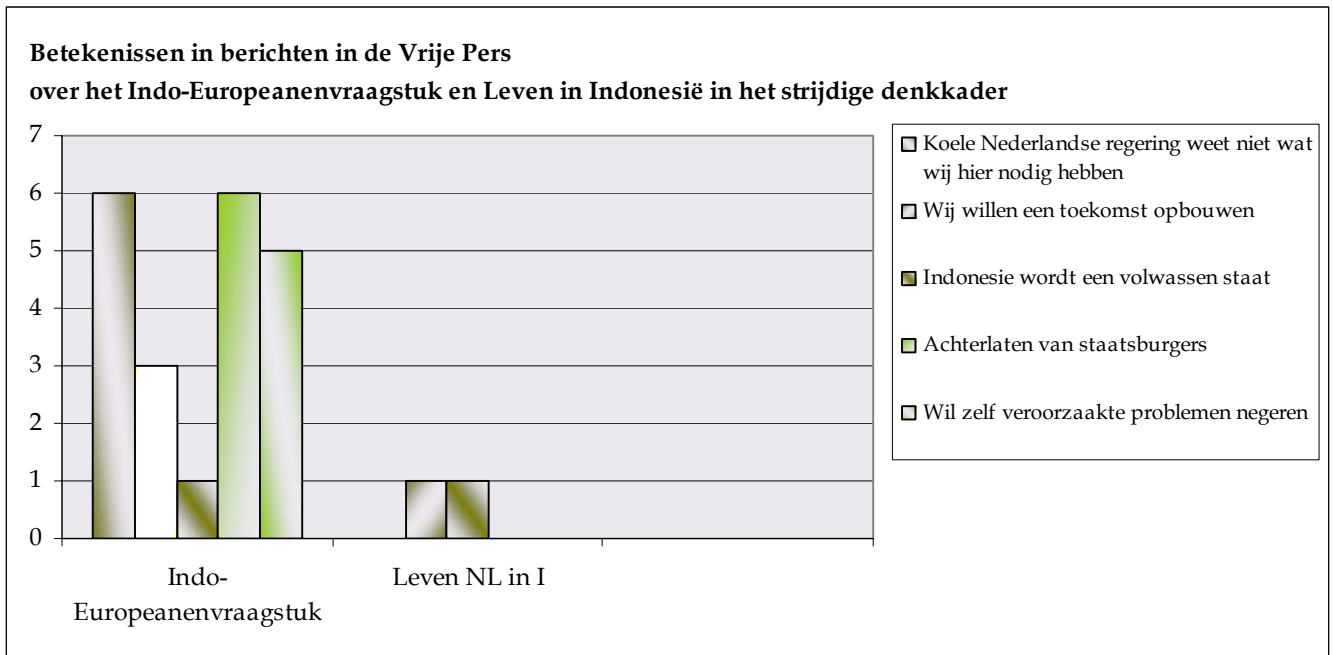
Grafiek 6.12 Betekenissen die binnen het dominante perspectief aan het vertrek van inwoners gekoppeld werden.

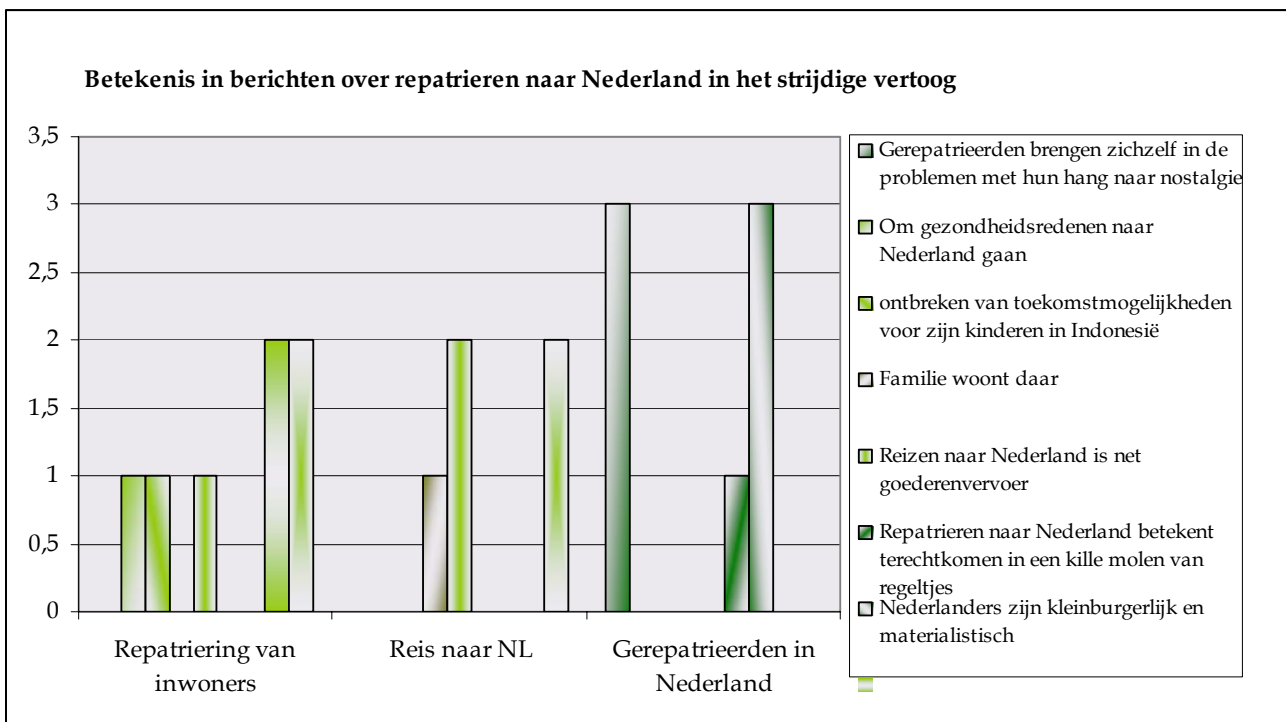
Grafiek 6.13 Betekenissen die binnen het dominante perspectief aan de reis naar Nederland gekoppeld werden.

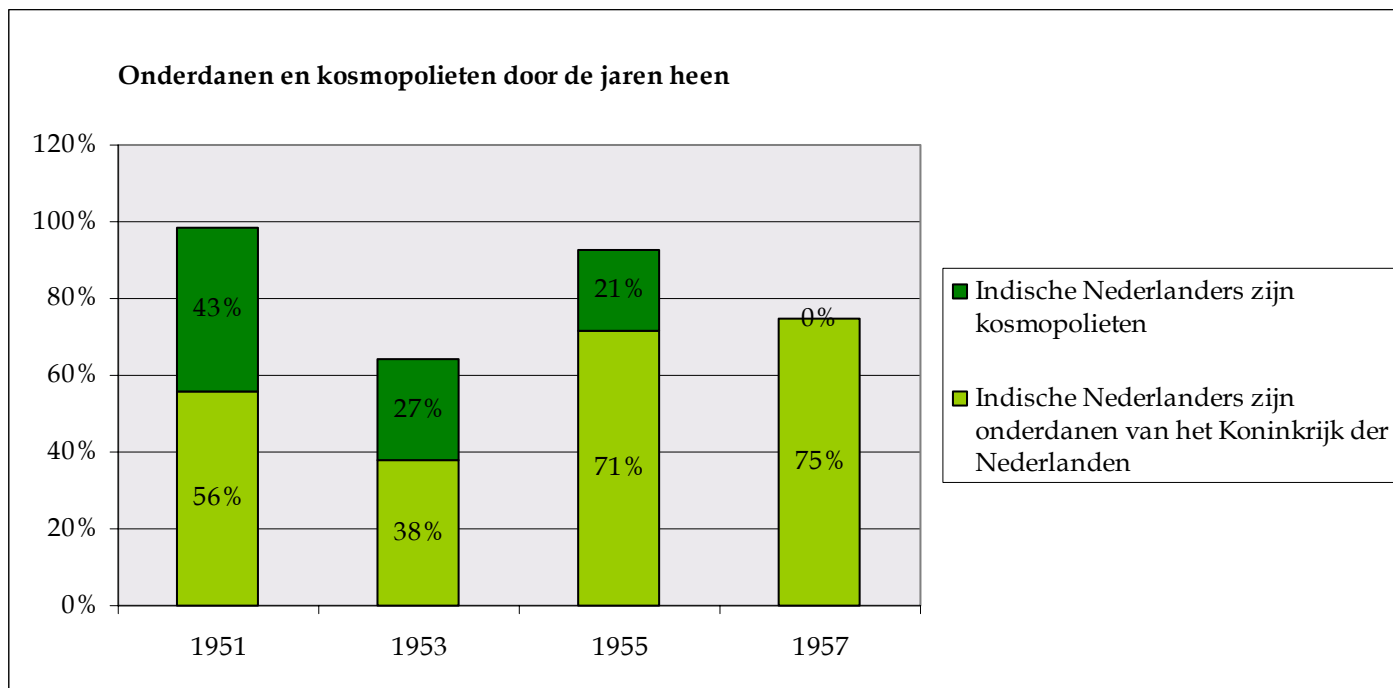
Grafiek 6.14 Betekenissen die binnen het dominante perspectief aan de repatriëring van Indo-Europeanen en aan het leven van gerepatrieerden in Nederland gekoppeld werden.

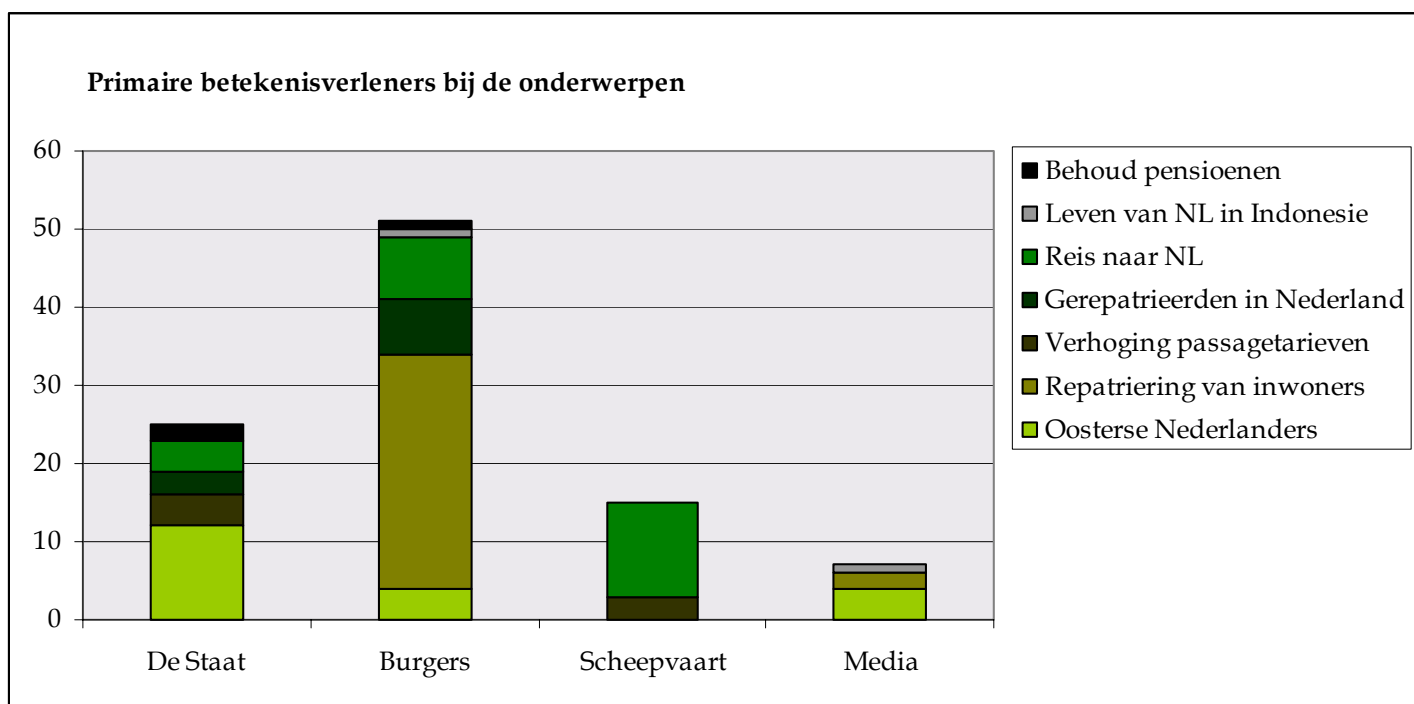
Grafiek 6.15 Betekenissen Indo-Europeanenvraagstuk en Leven van Nederlanders in Indonesië in de Vrije Pers

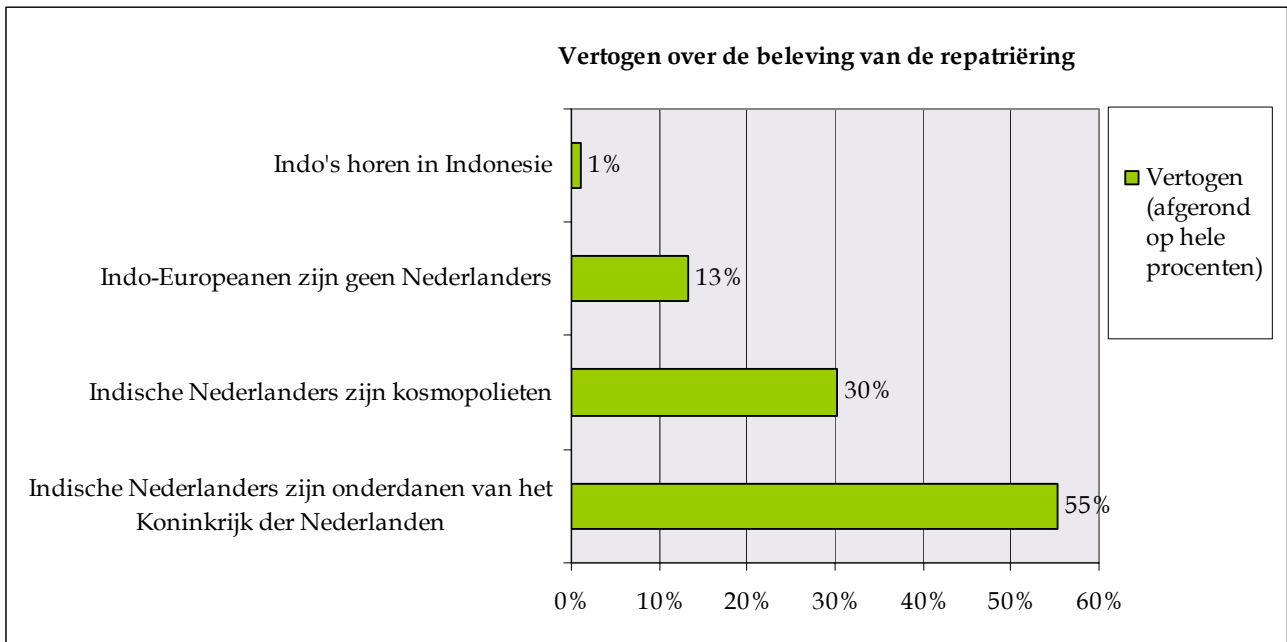
Grafiek 6.16 Het strijdige vertoog over repatriëren naar Nederland

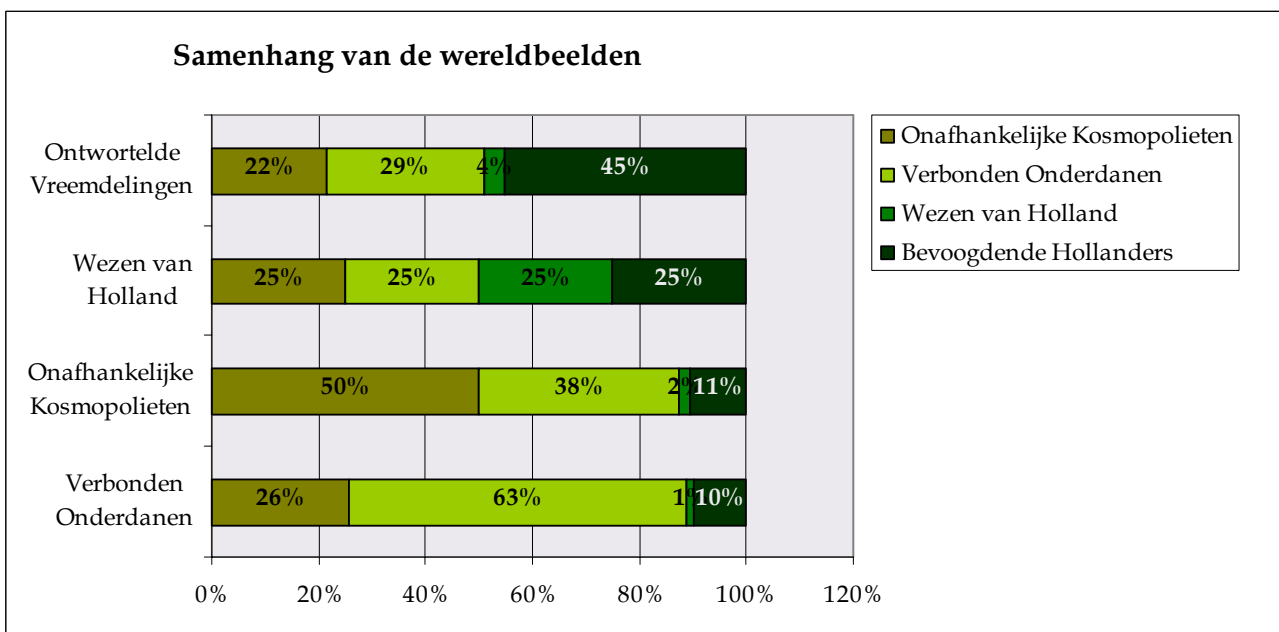
Grafiek 6.17 Chronologische ontwikkeling dominant en strijdig vertoog

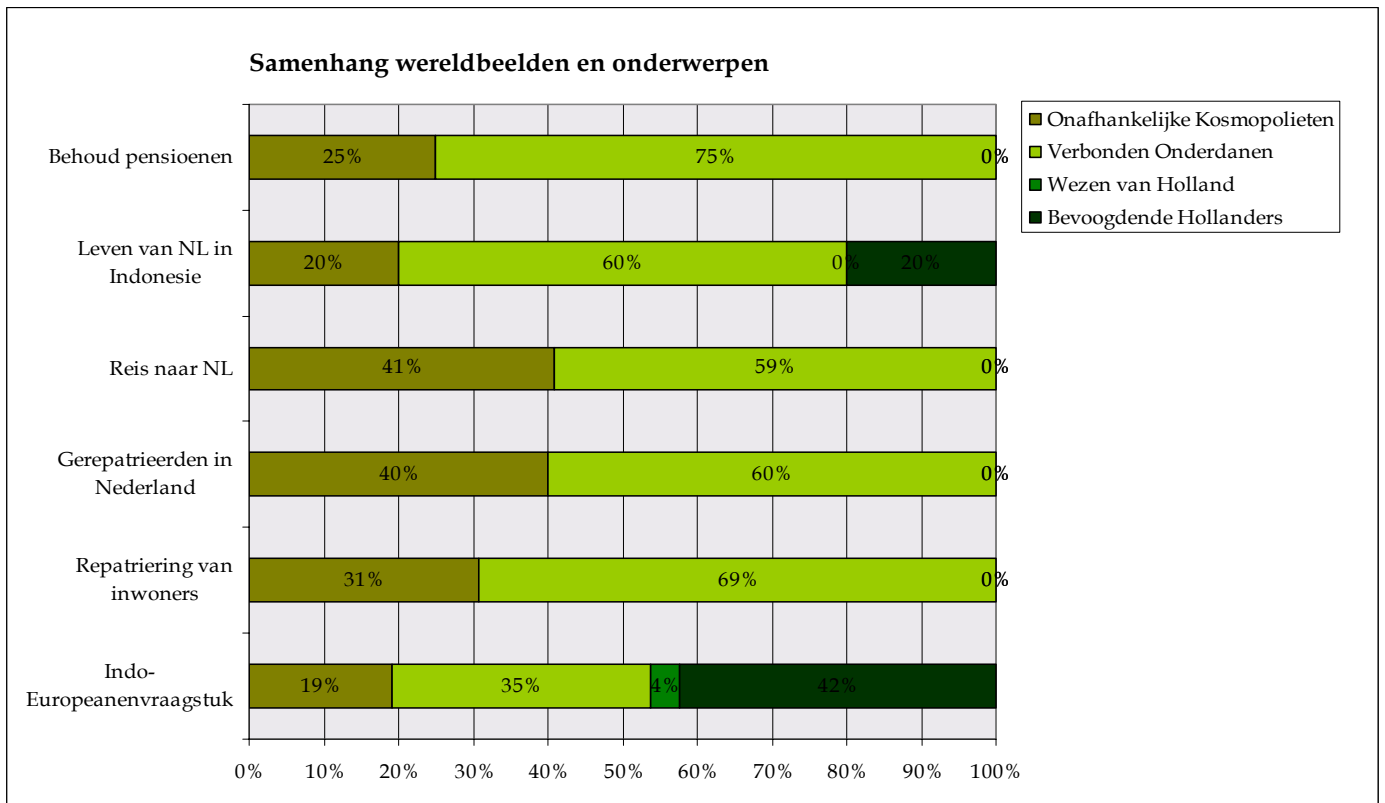
Grafiek 6.18 Aanwezigheidsgebeurtenissen bij uitspraken primaire betekenisverleners

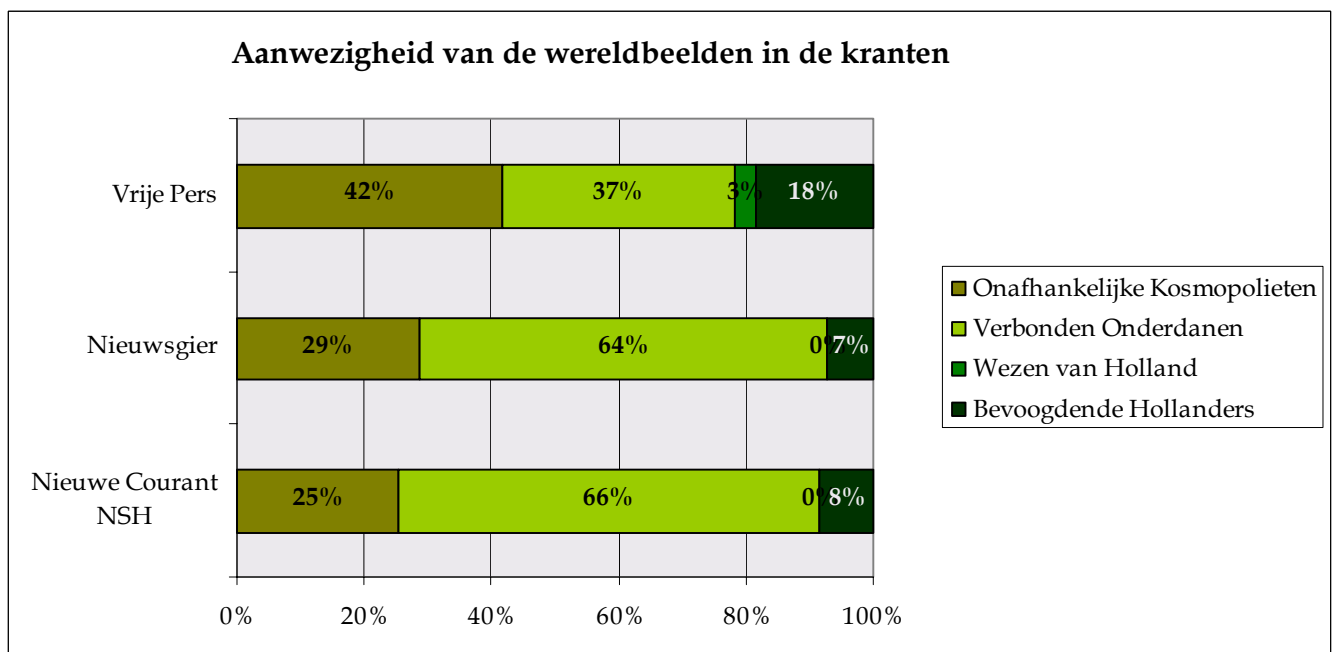
Grafiek 6.19 Onderlinge verhouding vier vertogen in de berichtgeving

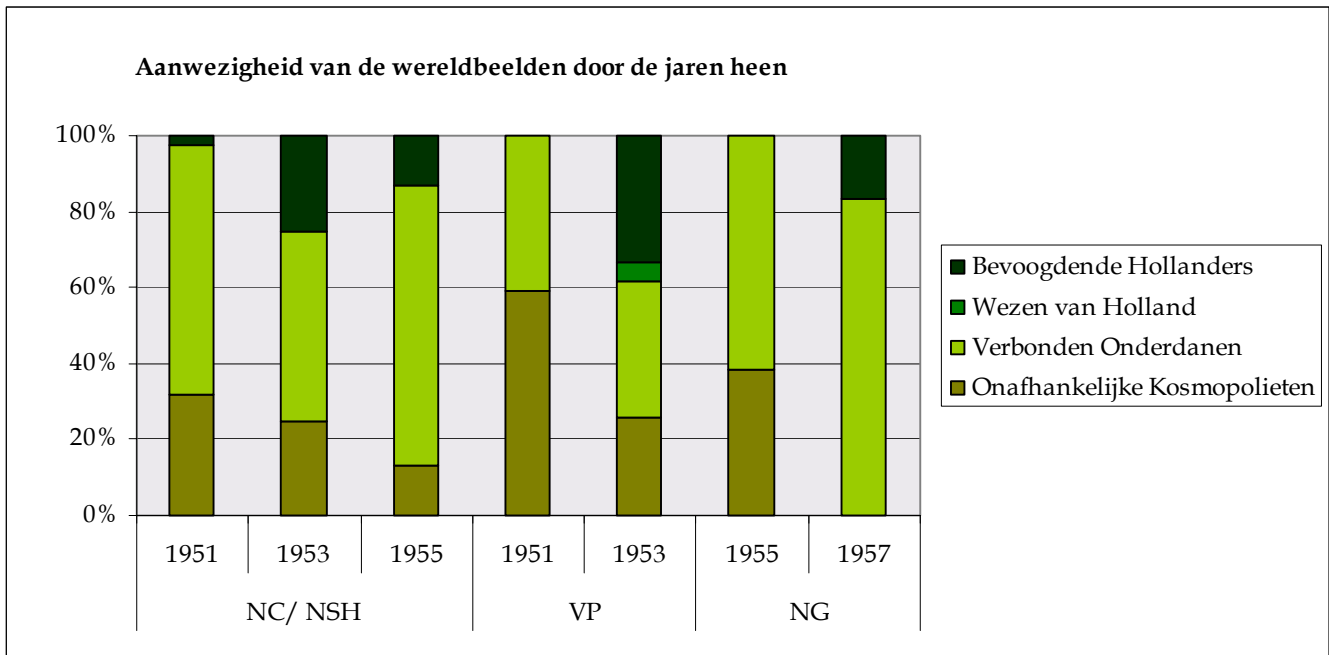
Grafiek 6.20 De vier wereldbeelden en hun aanwezigheid. Rechts staan de wereldbeelden, in de grafiek is te zien in welke mate kenmerken van elk wereldbeeld in een ander wereldbeeld aanwezig is.

Grafiek 6.21 Relaties wereldbeelden en gebeurtenissen/ onderwerpen

Grafiek 6.22 Wereldbeelden in de kranten

Grafiek 6.23 Chronologische ontwikkeling aanwezigheid wereldbeelden per krant